

Émile Zola
Tisztes úriház

FORDÍTOTTA BARTÓCZ ILONA

Octave a Lyoni pályaudvaron bérkocsiba ült három utazókosarával, befelé hajtatott a városba. A Neuve-Saint-Augustin utcában kocsitorlódás állította meg, és a fiatalember leeresztette az egyik ablakot, bár csípős hideg volt ezen a sötét novemberi délutánon. Meglepte, hogy milyen hirtelen beesteledett a nyüzsgő tömegtől hangos, szűk utcák között. A prüszkölő lovakat ütlegelő kocsisok káromkodása, a járdán tülekedő emberek, az eladókkal és vevőkkel tömött üzletek sűrű sora valósággal elkábította. Úgy képzelte, hogy Párizs tisztább, nem gondolta, hogy az élet irama itt ilyen kérlelhetetlen és mohó, úgy érezte, mintha a város elszánt fickók szabad prédája volna.

A kocsis hátrafordult.

- Ugye, a Choiseul közbe megyünk?

- Dehogy! A Choiseul utcába... azt hiszem, egy új ház.

A kocsi csak befordult, és máris odaért a nagy, négyemeletes ház elé, amelynek alig sárguló fala szinte sápadtnak rémlett a környező régi házak megbarnult gipszhomlokzatai között. Octave kiszállt a kocsiból, megállt a gyalogjárón, és szórakozottan vizsgálta a házat, a földszinten és félemeleten berendezett selyemüzlettől kezdve egészen a negyedik emeletig, ahol a beugró ablakok keskeny erkélyre nyíltak. Az első emeleti balkon cifra mintájú öntöttvas rácsozatát női fejek tartották. Az ablakbevéágásokat bonyolult mintájú gipszöntvények keretezték, a kocsibejáró feletti, még díszesebb falrészén két Ámor-szobor tartotta a számtáblát, amit este belülről gázláng világított meg.

Jól megtermett szőke férfi lépett ki a kapu alól, és mikor Octave-ot meglátta, hirtelen megállt.

- No lám, maga az? Csak holnapra vártuk! - kiáltotta.

- Egy nappal előbb jöttem el Plassans-ból - válaszolt Octave. - Talán még nincs rendben a szobám?

- Dehogynem!... Már két héttel ezelőtt kivettem, mindjárt be is rendeztem, ahogy kérte. Jöjjön csak, máris felviszem.

Octave hiába tiltakozott, visszament vele. A kocsis leemelte az útításkákat. A házmesterfülkében egy méltóságos, diplomataképű, simára borotvált férfi állt, úgy látszott, egészen elmerült a *Moniteur* olvasásában. Majd mégis figyelemre méltatta a portásfülke ajtaja elé rakott útításkákat, és megkérdezte a lakót, akit magában csak úgy nevezett, „az építész a harmadikról”:

- Kérem, Campardon úr, ezt az urat vártuk?

- Igen, Octave Mouret úr érkezett meg. Neki vettem ki a negyedik emeleti szobát, ott fog lakni és nálunk étkezik... Mouret úr a feleségem rokonainak a barátja, kérem, legyen vele figyelmes.

Octave a műmárvány lapokkal burkolt kapualjat nézegette, melynek bolthajtását mennyezet-rózsák díszítették. A kövezett nagy udvar kínosan tiszta volt és kihalt, csak a kocsiszín előtt szöszmötölt valaki, bőrdarabbal fényesített egy zablát. Az udvart soha nem érte napsütés.

Gourd közben az útításkákat vette szemügyre. Lábával odább mozdította őket, és súlyuk olyan tisztelettel töltötte el, hogy azt mondta: jó lenne egy hordár, aki a hátsó lépcsőn majd mindezt felviszi az emeletre.

- Gourd-né! Elmegyek! - kiáltott a házmesterfülke felé.

A házmesterfülsze világos ablakú kisebb szoba volt, benne piros virágos szőnyeg és paliszander bútorok. A félig nyitott ajtón át be lehetett látni a hálószoba egyik sarkába, itt egy bordó ripsszel letakart ágy állt. Az elhízott Gourdné ölbe tett kézzel lustálkodott egy karosszéknél, haját sárga szalagok fogták össze.

- Akkor hát menjünk fel! - szolt az építész.

Látta, hogy mennyire hatott Octave-ra a házmester bársony házisapkája és világoskék házicipője, ezért, mikor az előcsarnok ajtaját kinyitotta, még megjegyezte:

- Tudja, a házmester valamikor Vaugelade herceg inasa volt.

- Vagy úgy!

- Bizony! Feleségül vette egy mort-la-ville-i hivatalsegéd özvegyét. Házuk is van ott. Odaköltöznek majd, már csak arra várnak, hogy háromezer frank évjáradékuk legyen... Nagyon rendes emberek!

Az előcsarnok és a lépcsőház toakodóan fényűző volt. Lent egy aranyozott szobor, valami nápolyi stílusú lányfigura tartott a fején egy amforát, amelyben homályos üvegburában három gázlámpa égett. A lépcsőház falait végig rózsaszínnel keretezett marmarvány lapok borították, az aranylevelekkel díszített öntöttvas korlát ódon ezüstöt utánzott, a karfa mahagóniból készült. A lépcsőket sárgaréz rúddal rögzített piros szőnyeg borította. Octave-ot mégis az lepte meg leginkább, hogy szinte üvegházi meleg fogadta, mikor beléptek. Mintha csak langyos lehelet csapott volna az arcába.

- Nicsak! Fűtik a lépcsőházat?

- De fűtik ám! Ezt a költséget már nem sajnálja a háziúr, hacsak valamit is ad magára... Márpedig ez a ház igazán úri... igazán...

Körülnézett, mintha csak építészszemmel vizsgálná a falakat.

- Majd meglátja, milyen rendes ház ez... és csak igazi úriemberek laknak itt...

És amint fölfelé lépdelt, sorra megnevezte a lakókat. Mindegyik emeleten két lakás volt, egyik az utcára, másik az udvarra nézett. A fényezett mahagóni ajtók egymással szemben nyíltak. Az építész először Auguste Vabre-ról, a háztulajdonos idősebbik fiáról beszélt, aki tavasszal vásárolta meg a földszinti selyemüzletet. Ő lakja az egész félémeletet is. A háziúr másik fia, Théophile Vabre és a felesége az első emeleti udvari lakásban lakik, az utcaiban meg maga a tulajdonos, aki valamikor Versailles-ban volt közjegyző. Most itt él a vejénél, Duveyrier tanácselnöknél, aki a fellebbviteli bíróságon dolgozik.

- Negyvenöt éves az egész ember! Ez aztán valami, nem? - mondta Campardon és megállt. Két lépést tett felfelé, majd hirtelen visszafordult és megjegyezte:

- Mindegyik emeleten folyóvíz és gáz van.

A lépcsőházat magas, arabeszkkel díszített ablakokon át beszűrődő sápadt fény világította meg. Mindegyik lépcsőfordulóban keskeny, bársonnyal bevont ülőke volt az ablak alatt. Az építész megjegyezte, hogy az idősebb emberek megpihenhetnek itt. A második emeleten túljutottak már, de az építész nem beszélt arról, hogy ott kik laknak.

- Na és ott? - kérdezte Octave és a nagy lakás ajtajára mutatott.

- Hja, ott... azok ott nemigen mutatkoznak... senki nem ismeri őket... Igazán meglennének nélkűlűk. Na de semmi sem lehet tökéletes...

Apró sóhajjal fejezte ki lenézését.

- A férfi alighanem könyveket ír.

De a harmadik emeleten megint csak elégtelen mosolygott. Az udvari lakásban itt ketten is laktak: az a szomorú sorsú kis Juzeurné, meg egy nagyon finom úr, aki kibérelt egy szobát, és hetenként egyszer itt intézi az ügyeit. Campardon, miután minderről beszámolt, kinyitotta a lakás ajtaját.

- Itt az én lakásom - mondta. - Várjon egy kicsit, hozom a maga kulcsát... Először megnézzük a szobáját, a feleségemmel majd azután találkozunk.

Octave csak két percre maradt egyedül, mégis úgy érezte, hogy a lépcsőház méltóságteljes csendje valósággal átjárja. Amikor a korláton áthajolt, megint érezte az előcsarnokból áradó meleget. Azután felfelé figyelt, hátha onnan hall valamit. De az egész házban a gondosan bezárt polgári otthonok élettelen csendje uralkodott, melyet semmi kívülről jövő zaj nem zavar meg. A hibátlanul csillogó mahagóni ajtók mintha csak a polgári tisztesség kifürkészhetetlen mélységeit takarnák.

- Kiváló szomszédai lesznek - mondta Campardon, mikor kihozta a kulcsot. - Az utcai részen a Josserand család lakik. A férj a Saint-Joseph üveggyár pénztárosa, két eladó lánya van. Itt meg, közvetlen maga mellett egy kistisztviselő-család lakik, Pichonék. Nem valami jómódúak, de kifogástalan, finom emberek... Elvégre minden lakásba kell bérlő, ugye? Még az ilyen házban is, mint a miénk.

A harmadik emeletől kezdve már nem piros szőnyeg, hanem csak nyersvászon borította a lépcsőket. Ez némileg bántotta Octave hiúságát. A lépcsőház egyre nagyobb tisztelettel töltötte el, meghatódott, hogy - mint az építész mondotta - ilyen úri házban lakhat. Amikor Campardon mögött megindult a szobájához vezető folyosón, az egyik félig nyitott ajtón át fiatal nőt pillantott meg. A léptek zajára a bölcső fölé hajló nő felkapta a fejét. Szőke volt, és Octave csak világos szemének riadt pillantását fogta el, mert a fiatal nő, mintha csak valamin rajtakapták volna, elpirult és restelkedve becsukta az ajtót.

Campardon visszafordult és megismételte:

- Folyó víz és gáz minden emeleten.

Azután rámutatott egy ajtóra, amely a hátsó lépcsőre nyílt. A folyosó végén megállt:

- Ez itt a maga szobája.

A meglehetősen tágas, négyszögletes szoba falait kékvirágos szürke papírkárpit borította. A bútorzat nagyon egyszerű volt. A hálófülke melletti mosdó olyan kicsi, hogy alig lehetett benne megfordulni. Octave egyenesen az ablakhoz ment, amelyen át zöldes fény szűrődött be. Innen a tiszta, rideg udvart látta, a szabályos cementlapokat, meg a kutat a fényes rézcsappal; az udvar most is csendes és kihalt volt. A fehér függönyös ablakok sorának egyhangúságát nem enyhítette egyetlen madárkalitka, egyetlen virágcserep sem. Az udvar bal oldalán a szomszédos ház tűzfala meredezett, és hogy ne legyen olyan sivár, vakablakok sorát vágták belé, és a soha ki nem táruló ablakok festett redőnyei mögött mintha csak a szemközti lakások fülledt élete folytatódna.

- Itt igazán nagyszerűen megleszek! - kiáltott fel Octave örömmel.

- Ugye? Hát, istenem... mindent úgy intéztem, mintha csak magamnak csinálnám, különben meg ahhoz tartottam magamat, amit levelében kért... Tetszik a berendezés? Egy fiatal embernek nincs másra szüksége. A többivel még ráér.

Mikor Octave a kezét szorongatva köszöngette, és mentegetőzött, hogy ennyit bajlódott miatta, elkomolyodott és hozzátette:

- De aztán semmi hangoskodás, kedves barátom. És főleg semmi nő!... Becsületszavamra mondom, az egész ház fellázadna, ha nőt hozna ide.

- Efelől nyugodt lehet! - mondta Octave halkán és kicsit zavartan.

- Higgye el, engem hozna kellemetlen helyzetbe... Láttam, milyen ház ez. Csupa úriember, és milyen erkölcsösek! Magunk között szólva kicsit túl erkölcsösek is... A ház mindig ilyen csendes, mint most; soha egy hangos szó, soha semmi lármá... Gourd mindjárt szaladna Vabre úrhoz, aztán jól néznénk ki mind a ketten. Hát ezért kérem magát, már csak az én békeségem kedvéért is tartsa tiszteletben ezt a házat.

Octave-ot megnyerte ez a nagy tisztesség, és esküdözött, hogy minden rendben lesz.

Campardon szeme felvillant, gyanakvóan körülnézett, és suttogva, mintha csak attól tartott volna, hogy más is meghallja, hozzátette:

- Ami a házon kívül történik, az nem tartozik senkire. Igaz? Párizs nagy, jut hely mindenre... Alapjában véve én művészember vagyok és fűtyülök rá!

A hordár felhozta az útításkákat. Mikor Octave elrendezte a holmiját, átöltözött, az építész meg atyai gonddal figyelte. Azután felállt.

- Most menjünk le a feleségemhez - mondta.

A harmadik emeleten a karcsú, csinos, barna szobalány azzal fogadta őket, hogy asszonya most el van foglalva. Campardon, hogy fiatal barátja otthonosabban érezze magát, megmutatta neki a lakást, és minthogy már az előbb belelendült a magyarázgatásba, most is folytatta. Először a kis zöld szalon és a hálószoza közötti fogadószobát mutatta meg, itt minden fehér és aranyszínű volt, falait párkánydíszek borították sűrűn. Azután következett a dolgozószobának átalakított kisszalon, majd a hálószoza. Ide most nem mehettek be, de az építész elmagyarázta, hogy az egyik sarkánál elkeskenyedek, meg hogy mályvaszínű a tapétája. Ezután az ebédlőbe vezette be. Az olcsó faburkolatot párkánylécek és bonyolult rajzú minták díszítették, Octave-ból ámult kiáltás tört ki:

- Ez igazán nagyszerű!

A mennyezetrózsákat két nagy repedés szelte át, az egyik sarokban meg lemállott a festés, és látszott a meztelen vakolat.

- Hát igen, így szemre nagyon szép - mondta az építész, és hosszan nézte a mennyezetet. - Tudja, ezeket a házakat úgy építették, hogy jó benyomást keltsenek... Csak hát ne nézzük nagyon a falakat. Alig tizenkét éve épült, s máris baj van vele... A homlokzathoz jó köveket használnak, mindenféle figurákat raknak rá, a lépcsőházat háromszor is átfestik, mázolják, aranyozzák a lakásokat, ez persze tetszetős, bizalmat ébreszt... No de ez még megjárja, kitart, amíg élünk!

Megint az előszobába értek, ahová tejüveg ablakokon szűrődött be a világosság. Balra, az udvar felé, még egy szoba nyílt, itt aludt Angèle, Campardon leánya. Ezen a novemberi délutánon a hófehér szoba szinte temetői hangulatot árasztott. A folyosó végéről nyílt a konyha. Az építész ragaszkodott ahhoz, hogy Octave ezt is megnézzék, kijelentette, meg kell ismernie az egész lakást.

- Jöjjön csak be - biztatta, és kinyitotta a konyhaajtót.

Elképesztő láрма fogadta őket. Az ablak tárva, mintha csak nyár volna. A barna szobalány és a hájas szakácsnő - egy terebélyes vénasszony - az ablakpárkányra könyökölve hajolt ki a szűk világítóudvarra, ahová valamennyi konyhaablak nyílt. Mindketten torkuk szakadtából kiabáltak, alulról meg röhögéssel, káromkodással cifrázott rikácsolás hallatszott. Mintha csak szennycsatornává változott volna a világítóudvar, ahol az egész ház cselédsége kedvére elengedi magát. Octave-nak eszébe jutott a fölépcső polgári méltósága.

A két nő ösztönösen hátrafordult, és döbbszerűen meredt az úrra és vendégére. Most halk fütttyentés hangzott fel, az ablakok becsukódtak, megint síri csend lett.

- Mi van itt, Lisa? - kérdezte Campardon.

- Kérem, már megint ez a piszkos Adèle - sietett a válasszal az izgatott szobalány. - Az ablakon dobta ki a nyúlbelet... A nagyságos úr már igazán szólhatna Josserand úrnak.

Campardon komoly maradt, nem akart beleavatkozni a dologba. Miközben visszamentek a dolgozószobába, az építész így szólt Octave-hoz:

- Mindent látott. Mindegyik emeleten ugyanilyenek a lakások. Kétezer-ötszáz frank bért fizetek, pedig a harmadik emeleten lakom! A lakbérek állandóan emelkednek... Vabre úrnak legalább huszonkétezer frankot hoz ez a ház. De ez még több is lesz, mert arról van szó, hogy egy új utat nyitnak, amely a tözsdepalotától egészen az Operáig vezetne. Pedig a telekhez majdnem ingyen jutott tizenkét évvel ezelőtt, a nagy tűzvész után, amelyet egy illatszerész cselédje okozott!

Mikor beléptek a dolgozószobába, Octave észrevette, hogy a rajzasztal felett, a fal legjobban megvilágított részén egy szentkép függ. A díszesen keretezett kép Szűz Máriát ábrázolta, amint kitárt keblében lángoló nagy szívére mutat. Octave szemmel láthatóan meglepődött. Campardonra nézett, akiről úgy tudta, cseppet sem szenteskedő, legalábbis Plassans-ban annak idején nem ilyennek ismerte.

- Még nem is mondtam magának, hogy kineveztek az évreux-i egyházmegye építészenek - mondta, és kicsit elpirult. - Persze pénzben semmi az egész, alig nyomorúságos kétezer frank évenként. De nincs vele munkám, egyszer-egyszer odautazom, a többit elintézi egy munkavezető. De tudja, mégiscsak nagy dolog az, ha az ember a névjegyére odaírhatja: állami építész. Nem is gondolná, hogy így mennyi munkához jutok jobb körökben.

Miközben beszélt, az égő szívű Szűz Máriát nézte.

- Végül is, füttyölök a hókuszpókuszaira! - tette hozzá kitörő őszinteséggel.

De mikor Octave felnevetett, az építész megijedt. Miért is bíznék meg ebben a fiatalemberben?

Rásandított, ünnepélyes képet vágott, és megpróbálta visszaszívni, amit mondott.

- Füttyölök rá, meg nem is... Istenem, hát így volnék. Majd meglátja maga is, majd meglátja... ha már lesz egy kis élettapasztalata, maga is csak úgy csinálja, mint mindenki.

Azután arról beszélt, hogy negyvenkét éves, hogy az életnek nincs értelme, de harsogó egészsége alaposan rácăfolt mélabús szavaira. Hiába viselt művészfrizurát és IV. Henrik-szakállat, lapos homloka, szögletes álla elárulta a szűk látókörű, kapzsi polgárt. Fiatalember korában zajosan jókedvű természete volt.

Octave pillantása most a tervrajzok között heverő *Gazette de France*-on akadt meg. Campardon, aki egyre kényelmetlenebbül érezte magát, becsengette a szobalányt, és megkérdezte tőle, hogy mikor jön már a felesége. Igen, az orvos már elment, öngyógyítása máris jön.

- Talán beteg a felesége? - kérdezte Octave.

- Nem, csak úgy van, mint mindig - válaszolta az építész, és hangja bosszúságot árult el.

- Igen? De hát mi baj van?

Campardon nem felelt egyenesen, megint zavarban volt.

- Tudja, hogy az asszonyoknál mindig van valami bibi... így megy ez már tizenhárom éve, amióta szült... Különben ragyogóan van. Majd meglátja, még meg is hizott.

Octave nem kérdezősködött tovább. A szobalány éppen visszajött, egy névjegyet hozott be. Az építész elnézést kért, azt mondta Octave-nak, beszélgessen el közben a feleségével, majd a szalonba sietett. A fiatalember az ajtónyíláson át egy pillanatra látta, hogy a fehér és aranszínű szoba közepén fekete reverendás alak várakozik.

Campardoné éppen most lépett be az előszobából. Octave alig ismerte meg. Még gyermekkorából emlékezett rá, amikor a csúnyácska, sovány lány a szüleivel együtt Plassans-ban élt. Domergue, az apja, akkoriban az Út- és Hídépítő Hivatal felügyelője volt. Campardoné még húszéves korában is fejletlennek látszott, mintha még akkor is a serdülés zavarával küzdött volna. Most gömbölyded asszonyt látott viszont, akinek sima bőre, nyugodt, gödröcskés apácaarca, lágy tekintetű szeme leginkább torkos cicára emlékeztetett. Harmincadik éve felé járt, és ha nem is lett szép, üde volt és illatos, mint a friss, őszi gyümölcs. Octave mégis úgy látta, mintha fárasztaná a járás, mintha a hosszú, rezedaszín pongyolába öltözött asszony nagyon lankadtan mozogna.

- Hiszen maga már kész férfi! - kiáltott vidáman, és Octave felé nyújtotta kezét. - Milyen nagyot nőtt, mióta nem jártam Plassans-ban!

Elnézte a jóképű, magas fiatalembert, ápolt fekete bajuszát, szakállát, és mikor meghallotta, hogy huszonkét éves, csodálkozva mondta, hogy legalább huszonötnek látszik. Octave, akit valósággal elbűvölt a nők társasága, még ha csak egy cselédkével beszélt is, most aprókat nevetett, és melegbarna szemének bársonyos pillantásával valósággal cirógatta az asszonyt.

- Hát bizony megnőttem, megnőttem! - ismételte kedveskedően. - Emlékszik, mikor Gasparine, az unokanővére golyókat vásárolt nekem?

Azután elmesélte, mi újság az asszony szüleinél. Domergue és felesége most is abban a házban élnek, ahová még akkor költöztek, mikor nyugdíjba mentek. Csak amiatt panaszkodnak, hogy nagyon magányosak. Haragszanak is Campardonra, amiért elvitte tőlük az ő kis Rose-ukat, mikor egyszer kis időre Plassans-ba ment, valami építkezés miatt. Octave azután megpróbálta ismét Rose unokatestvérére, Gasparine-ra terelni a beszélgetést, hiszen már régen, koraérett kamasz kora óta szeretne tudni, hogy tulajdonképp mi volt az az érthetetlen história... Campardon első látásra beleszeretett a szép, de szegény Gasparine-ba, azután hirtelen a soványka Rose-t vette feleségül, akivel harmincezer frank hozományt adtak. Utána nagy, könnyes jelenet következett, összevesztek, majd az elhagyott lány Párizsba szökött egyik nagynénijéhez, aki varrónő volt. De Campardoné arca továbbra is rózsaszínű és nyugodt maradt, mintha meg sem értette volna a fiatalembert, és Octave semmit nem tudott meg.

- És a szülei? - érdeklődött a fiatalasszony. - Hogy van Mouret úr? És édesanyja?

- Jól vannak, köszönöm. Az anyám már ki sem mozdul a kertjéből. Ha még egyszer Plassans-ba menne, látná, hogy a Banne utcai ház most is olyan, mint volt.

Campardonné, akit szemmel láthatólag fárasztott az álldogálás, egy magas rajzolószékre ült, lábát kinyújtotta pongyolája alatt. Octave meg odahúzott egy alacsony zsámolyt, arra telepedett, és a nála megszokássá vált rajongással nézett fel az asszonyra, úgy beszélt hozzá. A férfias külsejű Octave-ban volt valami nőies, értett a nők nyelvén, könnyen szívükhöz férközött. Tíz perc múlva már olyan bizalmas hangon beszéltek, mint két régi barátnő.

- Így hát a maga kosztosa volnék - mondta, és jó formájú, ápolt kezével szakállát simogatta. - Majd meglátja, milyen jól megleszünk... Igazán kedves, hogy nem felejtette el a plassans-i kisfiút, és már az első levélre így törődött vele!

Az asszony tiltakozott.

- Ne nekem köszönje! Én már ahhoz is lusta vagyok, hogy megmozduljak. Achille intézett mindent... De különben is, mikor az anyám azt írta, hogy maga családnál szeretne ellátást kapni, mindjárt arra gondoltunk, hogy magunkhoz fogadjuk. Legalább nem kerül idegenek közé, nekünk meg egy kis változatosságot hoz.

Octave ezután beszámolt a dolgairól. Megszerezte az érettségi bizonyítványt, azután szülei kívánságára Marseille-ben töltött három évet, egy nagy cégnél dolgozott, mintás kartonnal foglalkoztak, a gyára Plassans környékén van. A kereskedői pályát szenvedélyesen szereti, főként mikor női luxuscikkek eladásáról van szó. Ilyenkor van szükség a rábeszélőképessegre, a behízelt szavakra, hódoló pillantásokra. Diadalmasan nevetve mesélte el, hogyan keresett meg ötezer frankot. Ha nincs a zsebében ez a pénz, nem is mert volna Párizsba jönni, mert kedves szeleburdisága csak látszat volt, valójában mindent úgy meggondolt, mint egy óvatos kalmár.

- Képzelse csak, a cégnek volt egy régies mintájú virágos kartonja, valami mesés... A kutyának sem kellett, raktáron hevert már két éve... Egyszer, mikor Var és Basses-Alpes megyében utaztam, az az ötletem támadt, hogy megvásárolok az egész tételt, és saját számlára eladom. Hű, micsoda siker volt! A nők egymást ölték érte, és azon a vidéken most minden nő az én kartonomat viseli... Igaz, hogy jól megfőztem őket! Mind esküdött rám, elértem volna náluk mindent.

Még akkor is nevetett, mikor az elbűvölt Campardonné is kíváncsian kérdezősködött a virágmintás karton felől. Vajszínű alapon apró virágcsokrok, ugye, erről van szó? Mindenhol keresett ilyen kartont, ő is ebből akart magának nyári pongyolát.

- Két éven át utaztam, de ebből elég - folytatta Octave. - Különben is meg kell hódítanom Párizst! Hamarosan állás után nézek.

- Hát Achille még nem szólt? - vágott közbe az asszony. - Hiszen már szerzett magának állást, itt a közelben!

Octave ámultan köszöngette, meseországban érezte magát, és tréfálkozva kérdezte, vajon nem várja-e a szobájában feleség és százezer frankos évjáradék? Még be sem fejezte, mikor csúnya, nyurga, tizennégy év körüli, fakószőke gyereklány nyitott be és riadtan felkiáltott.

- Gyere csak be, ne félj - szólt hozzá Campardonné.

- Octave Mouret úr van itt, hiszen már emlegettük előtted.

Azután Octave-hoz:

- Angèle, a lányom... A legutóbb nem vittük magunkkal Plassans-ba. Olyan vékonyka volt! De most már lassan összeszedi magát.

Angèle félszegen ült anyja mögé, igazi barátságtalan süldő lány módjára viselkedett. Lopva nézegette a mosolygó fiatal férfit. Nyomban bejött Campardon is, arca csak úgy sugárzott, nem bírta megállni, és pár szaggatott mondatban elmesélte feleségének, milyen szerencse érte. Mauduit abbé, a Saint-Roch vikáriusa bízott rá valami munkát; csak javítás, az igaz, de később ez nagyobb munkát is hozhat. Azután megbánta, hogy Octave előtt beszélt, izgatottan összecsapta a kezét, és megkérdezte a fiatalembert:

- Na és most mit csinálunk?

- Maga éppen indult hazulról, igazán nem szeretném zavarni - felelt Octave.

- Achille - sűgta férjének Campardonné -, tudod, az az állás, Hédouinéknál...

- Igaz is! - kapott észbe az építész. - Kedves barátom, volna magának egy állás, az egyik divatárucég első segédet keres. Ismerek ott valakit, aki beajánlotta magát... Várják is. Még nincs négy óra, ha akarja, bemutatom.

Octave bizonytalankodott, félt, hogy nyakkendőcsokra nem kifogástalan már, pedig ő sokat adott a külsejére. De mert Campardonné buzgón erősítgette, hogy a nyakkendő teljesen megfelelő, úgy döntött, hogy mégis megy. Az asszony bágyadtan nyújtotta homlokát, férje túláradó gyengédséggel csókolta meg:

- Viszontlátásra, angyalkám, édes nyuszikám...

- Ne felejtsek el, hét órakor vacsorázunk - mondta Campardonné a két férfinak, mikor átment velük a szalonon, ahol a kalapjukat hagyták.

Angèle unottan ment utánuk. De a zongoratanára várta, és a lány merev ujjai máris a billentyűket verték. Octave az előszobában ismét köszönetet mondott a háziaknak, de szavát alig lehetett hallani a zongorától, melynek hangja még a lépcsőházban is elkísérte őket. Juzeurnétől, Vabre-éktől és Duveyrier-éktől is zongoraszó hallatszott, mindegyik lakásból más-más dallam; a zárt ajtók mögül mintha csak távoli litániázás ájtatos hangjai válaszolgatnának egymásnak.

Campardon befordult a Neuve-Saint-Augustin utcába. Hallgatott, és mintha azon töprengett volna, hogyan kezdjen bele mondanivalójába.

- Emlékszik még Gasparine kisasszonyra? - kérdezte végül. - Első eladónő Hédouinéknál... Most majd találkozik vele.

Octave azt hitte, hogy végre kielégítheti kíváncsiságát.

- Hogyne emlékeznék! Maguknál lakik?

- Nem! Dehogy! - felelt az építész izgatottan, mintha megbántották volna.

Mikor látta, hogy hirtelensége mennyire meglepi Octave-ot, zavartan, csendesebben folytatta:

- Gasparine és a feleségem nem jönnek össze... Tudja, hogy van az ilyesmi egy családban... De én találkozom Gasparine-nal, és ugye nem fordíthatok neki hátat, már csak azért sem, mert szegény lányt igazán nem veti fel a pénz. Feleségem meg ő csak rajtam keresztül tudnak egymásról... Csupán az idő simíthatja el az ilyen régi históriákat.

Octave éppen arra gondolt, hogy kertelés nélkül megkérdezi az építészt, hogyan is volt a házasságával, de Campardon elébe vágott:

- Itt volnánk! - mondta.

A Neuve-Saint-Augustin és a Michodière utca sarkán volt a divatáru-kereskedés, bejárata a szűk, háromszög alakú Gaillon térre nyílt. A félemelet két ablakát eltakarta a cégtábla, rajta kopott aranyozású nagy betűkkel a felirat: Hölgyek Öröme. - Alapított 1822-ben. A fonsor nélküli tüköruvegen meg piros betűk hirdették a cég nevét: Déleuze, Hédouin és Tsa.

- Nem az a felkapott, de tisztességes, megbízható cég - magyarázta hirtelenében Campardon. - Hédouin, aki mint segéd dolgozott az üzletben, feleségül vette az idősebbik Déleuze lányát. Apósa két évvel ezelőtt meghalt, a céget most a fiatalok vezetik, az öreg Déleuze nagybácsi meg a másik üzlettárs nem sok vizet zavar... Majd találkozik Hédouinnéval. Nagyszerű üzletasszony!... No, menjünk be.

Hédouin éppen Lille-ben volt, vásznat vásárolt, így a felesége fogadta őket. A polcoknál állt, és éppen utasításokat adott a két boltiszolgának, akik rekeszekbe rakták a végeket. Hédouinné sima gallérú fekete ruhát viselt, férfinyakkendővel, tollszár volt a füle mögé dugva, és Octave olyan nagyszerűnek, olyan csodálatos szépnek látta a szabályos arcú, nyugodt mosolyú asszonyt, hogy dadogott zavarában, bár igazán nem volt félénk természetű. Néhány szóval mindent elintézték.

- Amíg nincs dolga, nézzen meg itt mindent - mondta Hédouinné az üzletasszony barátságos hangján.

Octave mellé szólított egy segédet, azután Campardon kérdésére udvariasan azt válaszolta, hogy Gasparine most éppen távol van, és máris otthagya őket, folytatta munkáját. Szelíd, de határozott hangon irányította a két boltiszolgát.

- Ne oda, Alexandre... A selymeket rakja magasabbra. Vigyázat, ez nem ugyanaz a gyártmány!

Campardon tétovázott kicsit, majd azt mondta Octave-nak, hogy visszajön érte vacsora előtt. A fiatalember két órán át nézelődött az üzletben, és megállapította, hogy a világítás rossz, az üzlet túlszűfolt, ami nem fért be az alagsorba, azt a sarkokban halmozták fel, és a magasra rakott göngyölegek sorai között alig lehet mozogni. Közben többször is találkozott a sürgölődő Hédouinnéval, aki úgy siklott végig a szűk átjárókon, hogy a szoknyája sem akadott bele semmibe. Úgy látszott, hogy ő az egész üzlet józan szelleme, a személyzet serényen követte fehér keze legkisebb intését is. Octave-ot bántotta, hogy órá többé ügyet sem vetett.

Mikor a fiatalember utoljára feljött az alagsorból, háromnegyed hét lehetett. Szóltak neki, hogy Campardon Gasparine kisasszonnyal az első emeleten van. Itt árusították a fehérneműket, az üzletnek ez a része Gasparine birodalma volt. Amint felért a csigalépcsőn, hirtelen megállt, mert meghallotta, hogy egy szabályosan felrakott kalikóhalom mögött Campardon tegeződve beszél Gasparine-nak.

- Igazán nem! Esküszöm neked! - kiáltotta önfeledten.

- És most hogy érzi magát? - kérdezte pillanatnyi csend után Gasparine.

- Hát, istenem, csak egyformán. Hol jobban, hol rosszabbul... Most már tudja, hogy ennek befellegzett. Sose jön rendbe.

Gasparine szánakozva mondta:

- Te szegény, téged kell sajnálni. Viszont mégiscsak tudsz magadon segíteni, másképpen... Mondd meg neki, hogy nagyon sajnálom, hogy még mindig betegeskedik...

Campardon nem is hagyta, hogy végigmondja, vállánál fogva magához húzta és szájon csókolt. Az alacsony mennyezet alatt megsűrűsödött körülöttük a gázlángtól áthevült levegő. Gasparine viszonzta a csókot és suttogott:

- Ha lehet, gyere holnap reggel hatkor... Ágyban maradok. Háromszor kopogj.

Az ámult Octave lassan mindent megértett. Köhécselt és előbbre lépett. Újabb meglepetés érte: Gasparine lefogyott, kiszáradt, valósággal szögletes volt, kiugró állkapcsa, durva szálú haja meg éppen nem szépítette megfakult arcát. Csak a csodálatos szempár maradt a régi. Ez a keserű arc, ez a szenvedélyes és makacs száj legalább annyira megriasztotta Octave-ot, amennyire elbűvölte Rose szőke lágyságának váratlan kivirágzása.

Gasparine udvariasan fogadta Octave-ot, de nem lelkendezett, Plassans-ról meg a régi napokról beszélt. Campardonnal is, Octave-val is kezet szorított, mikor lefelé indultak. A földszinten Hédouinné odaszólt az új segédnek:

- Viszontlátásra holnap!

Az utcán a kocsik zaja, a járókelők tülekedése valósággal elkábította a fiatalembert, aki rövid habozás után kibökte, hogy Hédouinné nagyon szép hölgy, de cseppet sem látszik barátságosnak. A frissen mázolt üzletek gázzal megvilágított kirakatai világos négyszögeket rajzoltak az utca megfeketedett, sáros kövezetére, míg a régi üzletek mint sivár odúk tátongtak, mert a kirakatokat itt csak belülről világította meg egy füstölgő lámpás, mely távoli csillagként pislákol. A Neuve-Saint-Augustin utcában, még mielőtt befordultak volna a Choiseul utcába, az építész odaköszönt valakinek az egyik üzlet előtt.

Elegáns fiatalasszony állt az üzletajtóban, karcsú alakján selyemköpeny, és éppen egy három-éves fiúcskát húzott magához, nehogy kocsi alá kerüljön. Egy idős hölgygel beszélgetett, aki hajadonfővel állt ott, nyilván a tulajdonosnő volt. A két nő tegeződött. Az ajtónyílás sötét keretében a közeli gázlámpák bizonytalan fénye táncolt csak, és Octave nem látta jól a fiatal nő arcvonásait, de úgy tetszett neki, hogy szép. Az égő szempár egy pillanatra Octave-ra villant. Az ajtónyíláson át enyhe salétromszag áradt a sötét, nedves, pincyszerű boltból.

- Valérie asszonynak köszöntem - mondta az építész, mikor pár lépéssel odább értek. - Ő a háztulajdonos kisebbik fiának, Théophile Vabre-nak a felesége; tudja, akik az első emeleten laknak. Elragadó asszony!... Itt született, ebben a kis boltban. Ez különben a környék legjobb forgalmú rövidáruüzlete, és Valérie asszony szülei, az öreg Louhette-ék vezetik még mindig, hogy legyen valami elfoglaltságuk. Meg kell adni, jól megszédtek magukat!

Octave-nak azonban nem sok érzéke volt az olyanfajta kereskedelem iránt, amely beérte az öreg párizsi ház levegőtlen üzlethelyiségével, ahol valaha egy vég szövet elegendő cégér volt. Egyre azt hajtogatta, hogy a világ minden kincséért sem lenne hajlandó efféle sötét lyukban élni. Egész biztos, hogy mindenféle nyavalyát össze lehet szedni az ilyen helyen.

Beszélgetve mentek felfelé a lépcsőházban. Már vártak rájuk. Campardonné felvette szürke selyemruháját, csinosan megfésülködött, egész mivoltában nagyon ápolat volt. Campardon a jó férj gyengédségével csókolta meg az asszony nyakát.

- Jó estét, angyalkám, édes nyuszikám...

Átmentek az ebédlőbe. A vacsora kellemes volt. Campardonné először a Déleuze és Hédouin családkról beszélt, akiket az egész környék tisztelt. Mindkét név jól ismert errefelé, az egyik unokaöcsnek papírüzlete van a Gaillon utcában, valamelyik nagybácsi meg esernyőkereskedő, a Choiseul közben van a boltja, de a környéken csaknem mindenütt akad egy-egy Déleuze-Hédouin unokaöcs vagy unokahúg. Azután Angèle-re fordult a szó, aki mereven ült köztük és suta mozdulatokkal evett. Anyja a háznál nevelte, mert ami biztos, az biztos, és minden bővebb magyarázat helyett csak a szemével jelezte, hogy a lányok nagyon csúnya dolgokat tanulnak a nevelőintézetekben. Közben Angèle alattomban a tányérja alá csúsztatva kését, és mikor Lisa tálalt neki a teríték majdnem lebillent.

- A kisasszony hibája! - kiáltott fel a szobalány. Angèle arcán látszott, hogy alig tudja visszafojtani a kipuffanó nevetést. Campardonné csak a fejét csóválta, és mikor Lisa kiment az édességért, valóságos dicshimnusz zengett róla, hogy milyen értelmes, szorgalmas, igazi párizsi lány, aki mindig feltalálja magát. Victoire-t, a szakácsnőt akár el is küldhetnék, hiszen nagyon öreg, és ezért nem is nagyon tiszta; de már akkor a családot szolgálta, mikor a ház ura született, öreg bútor a háznál, és mindenki tiszteli. A szobalány visszajött, sült almát tálalt fel.

- Kifogástalan teremtés - suttogta Campardonné Octave-hoz fordulva. - A legcsekélyebbet sem vettem nála észre... Havonta egyszer van kimenője, akkor is csak egy nagyon messze lakó nagynénjéhez megy pár órácskára.

Octave Lisát nézte. A lapos mellű, ideges lány szemhéja feltűnően duzzadt volt, és Octave arra gondolt, hogy Lisa meglehetősen viharos órácskát tölthet az öreg nagynéninél. A későbbiekben még odaadóbban helyeselt Campardonnénak, aki folytatta a nevelésről vallott felfogásának ismertetését: egy fiatal lány nevelése rendkívül nagy felelősséggel jár, óvni kell mindentől, ami közönséges, ami csúnya. Közben Angèle bele-belecsípett Lisa combjába, ahányszor csak a szobalány melléje lépett, hogy tányért váltson. De mindketten változatlanul illedelmes képet vágtak, bizalmas viszonyukat még csak egy szemrebbenéssel sem árulták el.

- Az ember önmagáért legyen erkölcsös - mondta az építész, mintha ki nem mondott gondolat-sor végső következtetését fogalmazná meg. - Én fütyülök a mások véleményére, művészember vagyok!

Vacsora után átmentek a szalonba, és Octave megérkezésének tiszteletére kivételesen éjfélig maradtak fenn. Campardonné nagyon fáradtnak látszott, egyre jobban kimerült, végül ledőlt egy heverőre.

- Rosszul érzed magad, nyuszikám? - kérdezte a férje.

- Nem különösebben, csak úgy, mint máskor - felelte az asszony halkan.

A férjére nézett és kedvesen megkérdezte:

- Láttad őt Hédouinéknál?

- Igen... Megkérdezte, hogy vagy.

Rose szeme könnybe lábadt.

- Ő persze jól van!

- Ejnye, ejnye - csitította az építész, és megfeledkezve arról, hogy nincsenek egyedül, felesége haját csókolgatta. - Megint kínzod magad... Hát nem tudod, hogy azért én szeretlek, szegény cicuskám?!

Octave először tapintatosan az ablakhoz ment, mintha az utcát nézegetné, de most megint Campardonné arcát figyelte, kíváncsi volt, vajon mit tudhat az asszony. De a kedves és szenvedő arc semmit sem árult el. Összegömbölyödött a heverőn, és kéjesen tűrte az esténként kijáró simogatásokat.

Octave végül elköszönt tőlük. Gyertyát fogott és ment felfelé a lépcsőházban, mikor arra lett figyelmes, hogy a lépcsőfokokat suhogó selyem súrolja. Udvariasan félrehúzódott. Nyilván a negyedik emeleten lakó hölgyek, Josserand-né és két lánya érkezett haza valami estélyről. Mikor elmentek Octave előtt, Josserand-né, ez a nagydarab asszony, gögösen végigmérte, az idősebbik lány meg ridegen elsietett mellette. A fiatalabb Josserand lány viszont gyermeketül ránevetett, és a csillogó gyertyafényben nagyon vonzónak tetszett ez a fehér bőrű, szabálytalan, de mégis bájos arc, meg a szőkébe játszó gesztenyebarna hajkorona. Fesztelen könnyed-

séggel lépegetett, járásában semmi fiatal lányos merevség, szalagokkal, csipkével díszített ruhája sem volt olyan egyszerű, mint amelyet eladó lányok szoktak viselni. A selyemruhák elsuhogtak a lépcsőkörlet mentén, majd becsukódott egy ajtó. Octave egészen felfrissült a lány pillantásának vidámságától.

Ő is felfelé indult. Mintha a lépcsőház is szenderegne a fülledt melegben, csak egyetlen gázláng világította meg.

Octave most még előkelőbbnek érezte, hiszen a lépcsőház drága mahagóniból készült ajtóit mind tisztos hálósobákat rejtenek. Mindenütt csend, az illedelmes emberek csendje, akik még a sóhajtatást is visszafojtják. Octave most mégis valami halk neszre lett figyelmes, áthajolt a lépcsőkörletre, és meglátta Gourd-t, a házfelügyelőt, papucsban, fején hálósapkával, amint éppen az utolsó gázlángot oltja el. Ezután az egész ház méltóságos és illedelmes álomba merült a ráboruló ünnepélyes sötétségben.

Octave azonban nagyon nehezen aludt el. Nyugtalanul forgolódott, agyát szünet nélkül foglalkoztatták az új emberek, akikkel találkozott. Vajon mi a csodáért oly kedvesek hozzá Campardonék? Talán arra gondolnak, hogy idővel feleségül veszi a lányukat? A férj talán azért fogadta be, hogy lekösse és szórakoztassa a feleségét? És ez a szegény asszony - vajon milyen fura betegsége lehet? Gondolatai egyre inkább összekavarodtak, már csak árnyékok suhantak: szomszédnője, a kis Pichonné, akinek pillantása olyan tiszta és semmitmondó, a szép Hédouinné, aki fekete ruhájában olyan kifogástalan, olyan komoly, azután Valérie asszony tüzes szeme villant, majd a Josserand lány vidám mosolyát látta. Még csak pár órája tapossa Párizs köveit, és máris mennyi élmény! Mindig így álmodta: hölgyek vezetik majd kézen fogva, és előresegítik az életben. De ezek a nők most zűrzavaros és fárasztó táncban kavarogtak szeme előtt. Gyengéd hangon szólongatta, lágy mozdulatokkal hívogatta őket, pedig nem tudta, melyiket választaná. Azután hirtelen belefáradt ebbe, nekikeseredett, felülkerekedett benne a lénye mélyén lappangó durvaság és az a kíméletlen megvetés, melyet a nők iránt érzett akkor is, mikor rajongó szerelemmel nézett rájuk.

- Csak hagynának már nyugton! - tört ki hangosan, és dühösen a hátára fordult. - Jöhet, amelyik akar, fűtyülök rá! Vagy akár sorra mind, ha éppen ezt akarják!... Na, aludjunk, holnap is nap lesz.

2

Josserand-né dühösen vágta be a kaput, mikor leányai mögött elvonult a Rivoli és az Oratoire utca sarkán álló ház negyedik emeleti lakásáról, Dambreville-né estélyéről. Két órán át visszafojtott dühe robbant most ki. Berthe, a kisebbik leánya, már megint elszalasztott egy házassági lehetőséget.

- Szeretném tudni, meddig ácsorogtok még itt? - szólt rá dühösen a két lányra, mert azok megálltak az árkádok alatt, és az elrobogó bérkocsikat figyelték. - Gyerünk már! Vagy talán azt képzelitek, hogy kocsiba ülünk? Hogy majd újabb két frankot költünk? Mi?

Hortense, az idősebbik lány, dűnnyögve megjegyezte:

- Kellemes lesz ebben a sárban! A cipő is lemarad a lábamról...

- Indulás! - förmedt rájuk Josserand-né. - Ha nem lesz cipőtök, ágyban maradtok, és kész. Hiába viszlek benneteket akárhová, nem használ az semmit.

Berthe és Hortense lehajtott fejjel fordult be az Oratoire utcába. Krinolinjukat felemelték, amilyen magasra csak lehetett, vállukat összehúzáva dideregtek a vékony belépő alatt. Josserand-né mögöttük ment, silány mókusprém bundába burkolózva, amely kopott szőrű macskára emlékeztetett. Mindhárom nő csak csipkesálát viselt a fején. A kései járókelők csodálkozva nézték a házak mentén egymás mögött görnyedten surranó három nőt. Óvatosan kerülgették a pocsolókat, és Josserand-né egyre jobban nekikeseredett, amint eszébe jutott, hogy három télen át hány meg hány pimasz megjegyzést kellett hallaniok, mikor uszályaikban meg-megbotolva hazafelé bukdácsoltak a fekete sárban. Igazán torkig van már azzal, hogy Párizs egyik végéből a másikba cipelje a lányait, s közben még arra sem futja, hogy kocsiba üljön, mert ezt a fényűzést már a másnapi ebédpénz bánná meg.

- Még hogy ez... ez a Dambreville-né közvetít házasságokat! - mondta ki hangosan, hogy könnyítsen magán, miközben befordultak a Saint-Honoré utcába. - Gyönyörű házasságok ezek! Összeszed egy csomó szemtelen libát, az ember azt sem tudja, melyiket honnan szalasztottak. Csak férjhez menni ne kellene... Azt a fiatalasszonyt meg mutogatta, mintha bizonygatni akarná, hogy néha mégiscsak sikerül egy párt összehoznia. Na, szép kis bizonyíték, mondhatom... Hat hónapra kellett zárdába rakni azt a szerencsétlen, megtévedt lányt, hogy a ballépését elfelejtessék a világgal.

A lányok éppen a Palais-Royal téren mentek át, mikor hirtelen zápor érte el őket. Egészen elvesztették a fejüket, meg-megálltak, hol csúszkáltak, hol tocsogtak, és csak nézték a mellettük üresen elgördülő kocsikat.

- Gyerünk! - kiáltott rájuk az anyjuk könyörtelenül. - Már majdnem otthon vagyunk, ezért a pár lépésért igazán nem dobunk ki két frankot... Léon, a drágalátos bátyátok úgyis azért nem volt hajlandó velünk jönni, mert félt, hogy majd neki kerül pénzébe! Üsse kő, csak legalább ezzel a nővel megcsinálná a szerencséjét!... De nem valami gyönyörű az egész história. Micsoda egy nő! Elmúlt ötvenéves, és mindig fiatalemberek ülnek nála... Kiszolgált nőszemély ez, nem más... de valaki, akinek, úgy látszik, messze ér a keze, elvetette ezzel a hülye Dambreville-lel, akit jutalmul előléptettek irodafőnökönek.

Hortense és Berthe egymás mögött igyekeztek előre a zuhogó esőben, és mintha semmit nem hallottak volna abból, amit az anyjuk beszél. Mikor Josserand-né így könnyített mérgén, egyszerűen megfélemlített szigorú nevelési elveiről, olyan szabadszájú volt, mintha csak elhinné, hogy leányai úgysem értenek meg semmit. Mikor a sötét és kihalt Échelle utcába értek, Berthe kitört:

- Na, még ez kellett! Tessék, levált a cipőm sarka... Nem tudok továbbmenni...

Josserand-nét elöntötte a düh:

- Igenis megyünk!... Én talán panaszkodom? Nekem talán jó, hogy késő éjjel, ilyen időben az utcán mászkálok?... Ha legalább az apátok olyan ember volna, mint kellene! De nem, a nagyságos úr ilyenkor otthon uraskodik. Mindig az én dolgom, hogy társaságba vigyelek benneteket. Ő aztán nem fárasztaná magát! Hát vegyétek tudomásul, hogy én már torkig vagyok. Vigyen benneteket az apátok, ha akar, de én az istennek sem mászkálok veletek többet olyan társaságba, ahol csak feldühítenek!... Micsoda ember... elhitette velem, hogy majd viszi valamire, de még ennyi örömöm sem volt belőle! Irgalmas Isten! Ha még egyszer előről kezdeném, hát ilyen emberhez nem mennék, az biztos!

Leányai egy hanggal sem tiltakoztak. Milliószer hallották már az anyjuk megghiúsult reményeiről szóló sirámokat. Cipőjük átázott, a csipkesál arcukhoz tapadt, mikor a Sainte-Anne utcában igyekeztek gyorsan előre. A Choiseul utcában, a ház kapuja előtt azonban még egy megaláztatás várt Josserand-néra: az éppen hazatérő Duveyrier-ék kocsija sarat freccsentett rá.

A lépcsőházban a nekidühödött anya és holtfáradt leányai megint a legbájosabb arcukat mutatták, amikor Octave mellett kellett elmenniük. Csak akkor engedték el magukat, mikor becsukták maguk mögött az ajtót, és a sötét lakásban, a bútorokba ütközve, berontottak az ebédlőbe, ahol Josserand egy kis lámpa szegényes világánál dolgozott.

- Felsültünk! - tört ki Josserand-né és egy székre rogyott.

Dühösen lerántotta fejéről a csipkesálat, bundáját a szék támlájára dobta. Fekete selyemmel szegett, mélyen kivágott vörös ruhát viselt, még mindig szép, erős válla olyan feszes volt, mint egy jól tartott kanca combja. Szögletes, petyhüdt arca, éles vonásai és még túl nagy orra is egy királynő tragikus haragját fejezte ki, aki fékezi magát, nehogy úgy beszéljen, mint egy piaci kofa.

- Hogyhogy? - rémült meg Josserand, mikor így váratlanul berontottak.

Rosszat sejtve, szaporán pislogott. Szinte megsemmisült, úgy érezte, hogy agyonlapítják ezek a hatalmas, rengő keblek. Öreg, kopott redingotját viselte, ez már igazán csak otthonra volt jó, és a harmincöt évi irodai szolgálat mintha csak kilúgozta volna az arcát: nagy, kék szeme üres pillantással meredt feleségére. Szürkülő haját zavartan igazította füle mögé, nem tudta, mit mondjon, megpróbálta folytatni a munkáját.

- Nem érti, mit beszélek? - kezdte rá újból Josserand-né élesen. - Hát nem érti, hogy megint füstbe ment egy házassági terv... már a negyedik?!

- Igen, persze, értem, a negyedik - mormolta. - Kellemetlen, igazán kellemetlen...

S hogy ne kelljen látnia felesége rémítő csupasz keblét, vállát, barátságos mosollyal a leányaira nézett. Már Berthe és Hortense is levette csipkesálját és belépőjét. Az idősebbik lány kék, a fiatalabb meg rózsaszín, nagyon díszes, merész szabású, kihívó ruhát viselt. Hortense huszonharmadik évét töltötte be, de legalább huszonnyolcnak látszott, mert bőre sárgás volt, anyja nagy orrát örökölte, vonásai gögös önfejléséről árulkodtak. A két évvel fiatalabb Berthe arcán még mindig volt valami gyermeki báj. Nővérehez hasonlított, vonásai mégis finomabbak, bőre vakítóan fehér volt, de azért látszott rajta, hogy ötvenedik éve felé nála is kiütköznek majd a durva családi vonások.

- Csak bámul itt bennünket! - rivallt rá Josserand-né. - Az istenért, hagyja már abba ezt a firkálást. Az idegeimre megy.

- De, kedvesem, hiszen címszalagokat írok - felelt békésen a férj.

- No persze, ezret három frankért, mi? Na, ha azt képzeled, hogy ezekből a három frankokból házasítja ki a leányait!...

A kis lámpa szegényes fénye megvilágította az asztalon szétszórt széles, szürke címszalagokat, ezeket töltötte ki Josserand egy nagy cég számára, amely több időszakos kiadvánnyal foglalkozott. Pénztárosi fizetéséből nem tudtak megélni, ezért éjszakákat töltött ezzel a rosszul díjazott munkával, amit gondosan titkolt, nehogy valaki is megtudja, hogy idáig jutott.

- Három frank mégiscsak három frank - mondta lassan, fáradtan. - Ezekből a három frankokból tudtok szalagot rakni a ruhátokra, meg süteményt adni minden kedden a vendégeiteknek.

Alig fejezte be, máris megbánta, amit mondott, mert érezte, hogy a feleségét valósággal szíven találta, legérzékenyebb pontján, a gögjében sebezte meg. Az asszonyt elöntötte a méreg, még a válla is belepirult, már-már dühösen kitört, de azután méltóságot erőltetett magára, és csak ennyit dadogott:

- Ó, istenem... istenem!

Lenézően végigmérte férjét, rándított egyet roppant vállán, majd lányai felé fordult, és tekintete mintha azt mondta volna: „Hát most látjátok, micsoda hülye fráter ez!” A két lány csak ingatta a fejét, apjuk meg kénytelen-kelletlen letette a tollat, kinyitotta a *Temps*-t; ezt az újságot mindennap hazahozta az irodájából.

- Saturnin alszik? - érdeklődött Josserand-né hidegen kisebbik fia után.

- Igen, már régen - felelte a férj. - Adèle-nak is mondtam, hogy mehet aludni... És Léon? Ő is ott volt Dambreville-éknél?

- Hogy ott volt-e? De hisz ott hál! - tört ki Josserand-néből a düh.

- Ugyan... Gondolod? - kérdezte jámborul a meglepődött férj.

Hortense és Berthe úgy tettek, mintha siralmasan tönkrement cipőjükkel bíbelődnének, és semmit nem hallának abból, amit anyjuk mond, de mindketten elmosolyodtak. Josserand-né, hogy elterelje figyelmüket, most másért kötött bele férjébe és ráripakodott: ezután minden reggel vigye vissza az újságot, ne hagyja egész nap a lakásban hányódni, mint tegnap is, még hozzá azt a számat, ami egy csúnya pert ismertetett, az ő lányainak igazán nem kell az ilyesmiről tudni. Ez a hanyagság is arra vall, hogy férje erkölcsi érzéke milyen fogyatékos.

- Már lefekszünk? - kérdezte Hortense. - Pedig én olyan éhes vagyok.

- Hát még én! - tette hozzá Berthe. - Kopog a szemem az éhségtől!

- Micsoda? Hogy éhesek vagytok? - kiabált felháborodva az anyjuk. - Hát nem ettetek Dambreville-éknél? Micsoda buta libák!... Bezzeg én ettem.

De a két lány makacszkodott. Azt mondták, olyan éhesek, hogy belebetegszenek. Az anyjuk végül is kiment velük a konyhába, hogy megnézzék, van-e valami maradék. Josserand meg lopva újra csak nekilátott a címszalagoknak. Tudta, hogy ha feladná ezt a munkát, vége lenne minden fényűzésnek, és ezért nem törődött azzal, hogy fitymálják, hogy veszekszenek vele; titokban végzett munkája felett virrasztott, boldog volt, mert azt képzelte, hasznos munkájával egy darab csipkével többet juttathat a lányainak, és azok így könnyebben köthetnek előnyös házasságot. Bár az ennivalóval már nagyon takarékoskodtak, mégsem jutott elég a ruhákra, a keddi zsúrokra, ezért vállalta ezt a rabszolgamunkát; ő maga rongyokban járt, míg felesége és lányai egyik vendégségből a másikba mentek, és drága virágot tűztek a hajukba.

- Micsoda dögletes levegő! Képtelen vagyok rávenni azt a koszos Adèle-t, hogy az ablakot legalább egy kissé hagyja nyitva éjszakára! Mindig azt feleseli, hogy akkor reggelre jéghideg a konyha.

Kinyitotta az ablakot, és a szűk világítóudvarról nedves hideg meg dohos pinceszag áradt be. Berthe gyertyát gyújtott, és a libegő fényben a három nő mezítelen válla roppant árnyékot vetett a falra.

- És micsoda rendetlenséget hagy itt! - folytatta Josserand-né, aki most körülszaglászta a konyha minden piszkos zugát. - Legalább egy hete nem mosta le az asztalt... Tessék, itt vannak a tegnapielőtti tányérok mosatlanul. Hát ez már undorító!... És nézzétek ezt a lefolyót! Na, szagoljatok csak bele!

Egyre jobban belelovalta magát. Rizsporos karját, arany karpereces csuklóját beleverte az edényekbe, és a verejtékes fáradozással szerzett piros ruha végigseperte a konyha piszkos kövét, és szegélye beleakadt az asztal alá dobott edényekbe, bemocskolódott a szétszórt hulladékoktól. Egy kicsorbult kés láttán végül kitört:

- Még holnap kilököm ezt a lányt!

- Ugyan, mit érsz vele? - mondta nyugodtan Hortense. - Egy cseléd sem marad meg nálunk. Ez az első, aki már három hónapja itt van... Amelyik egy kicsit is rendszerető, meg ért valamicskét a főzéshez, az mindjárt faképnél hagy bennünket.

Josserand-né összeszorította a száját. Nagyon jól tudta, hogy csak Adèle marad meg ebben a cifra nyomorúságban, hogy csak ez a bretagne-i szülőfalujából idecsöppent buta és piszkos lány engedi kihasználni magát nyomorúságos éhbérért. Annyiszor mondták már, hogy elküldik, hol azért, mert a fésűjét rádobta a kenyérre, hol meg azért, mert olyan kotyvalékot tálalt fel, hogy belebetegedtek, de mégsem szánták rá magukat, hogy más leány után nézzenek, mert még a tolvajfajta sem lett volna hajlandó szolgálni ebben a vircsaftban, ahol még a kockacukrot is megszámozták.

- Itt sincs semmi! - dünnyögte Berthe, aki az egyik konyhaszekrényben keresgélt.

Ebben a fenn az ernyő, nincsen kas háztartásban bizony sivarak, üresek voltak a polcok, hiszen inkább mócsingos húscafátokat vásároltak, csak hogy virág jusson az asztalra. A szekrény polcain nem volt egyéb, mint néhány teljesen üres aranyozott porcelán tányér, egy kopott ezüstözésű morzsakefe, beszáradt ecet- és olajtartó, de már ezen is alig látszott, hogy valamikor volt benne valami, sehol egy ottfelejtett kenyérhéj, egy morzsányi tészta, gyümölcs, valami kis édesség vagy sajtdarabka. Adèle soha nem lakhatott jól, és ha az urak hagytak valamit a tányérok aljában, azt úgy kitörölgette, hogy az aranyozásuk is majd lekopott.

- Az egész nyulat megette ez a lány?! - szörnyülködött Josserand-né.

- Pedig maradt egy darabka ebédre... - mondta Hortense. - Hopp! Megvan. Már csodálkoztam, hogy ilyen merész lenne... Hát én ezt most megeszem. Hideg, az igaz, de sebj!

Berthe viszont hiába keresgélt. Végül felkapott egy palackot, amelyben az anyja beszáradt lekvárt áztatott, hogy ribizliszörpöt készítsen a vendégeknek. Berthe töltött magának egy fél pohárral:

- Várj csak! Kenyeret mártogatok bele!... Jobb híján ez is megteszi!

De Josserand-né idegesen és csípősen rászólt:

- Jó, csak add meg, ne zavartasd magad! Holnap majd aztán vízzel kínálom a vendégeket, ugye?

Szerencsére abbamaradt a prédikáció, mert rájött, hogy Adèle újabb disznóságot csinált. Addig forgolódott, keresgélt, míg megpillantott egy könyvet a konyhaasztalon, dühét most már semmi nem fékezte.

- Ó, ez a piszok! Már megint kihozta a Lamartine-kötetemet a konyhába!

A *Jocelyn* volt ez a könyv. Josserand-né felkapta, dörzsölgette, mintha fényesítené, közben állandóan fortogott, hogy százszor is megparancsolta Adèle-nek, ne a könyv tábláján írja össze a kiadásokat, aztán csak így elhagyja. Berthe és Hortense közben megosztottak a maradék kenyérdarabkán, majd kifelé indultak vacsorájukkal; azt mondták, előbb le akarják vetni a ruhájukat. Anyjuk még egy utolsó pillantást vetett a kihűlt tűzhelyre, aztán a Lamartine-kötetet rengő húsú karjába szorítva, visszament az ebédlőbe.

Josserand most is írt. Abban reménykedett, hogy felesége csak megvető pillantással sújtja, mikor az ebédlőn átmegy, hogy aludni térjen. De az asszony megint csak leroskadt egy székre, szemben a férjével, és hangtalanul, merően nézett rá. Férje érezte ezt a tekintetet, és olyan idegesség fogta el, hogy tolla beszakította a címszalag vékony papíráját.

- Szóval maga tiltotta meg Adèle-nak, hogy elkészítse a holnap esti krémet? - szólalt meg végül.

Josserand elképedten nézett fel:

- Hogy én? De kedvesem!

- Persze, mint máskor, most is azt mondja, hogy nem... De hát akkor miért nem csinálta meg Adèle, amit parancsoltam?... Maga is nagyon jól tudja, hogy holnap, mielőtt jönnének a vendégek, nálunk vacsorázik Bachelard bácsi. Éppen elég baj, hogy pont a fogadónapunkon van a névnapja. Ha nincs krém, akkor fagylaltot kell adnunk, öt frankot megint kidobhatunk az ablakon.

Josserand nem is próbált mentegetőzni. Munkáját sem merte folytatni, a tollával játszott. Csend volt.

- Holnap délelőtt - kezdte rá újból Josserand-né - majd lesz olyan szíves és bemeleg Campardonékhoz, nagyon udvariasan - persze ha egyáltalában képes erre - emlékezteti őket, hogy estére elvárjuk őket... Ma délután megérkezett az a fiatalember, akit vártak. Szóljon nekik, hogy őt is hozzák el. Azt akarom, hogy az is eljöjjön.

- Milyen fiatalember?

- Hát egy fiatalember. Minek magyarázgassak most magának?... Tudom, mit beszélek. Úgyis csak nekem kell törni magamat a lányok miatt, úgyis az én nyakamon hagyta az egész gondot, maga tehetetlen fráter... A saját lányai boldogságával annyit törődik, mintha csak a dalai lámáról lenne szó.

Már megint nekitüzesedett.

- Elnézi, hogy én csak nyelek, nyelek... de most már aztán torkig vagyok! Ne is mondjon semmit! Hallgasson, mert elvesztem a türelmemet...

Josserand egy hangot sem szólt, a felesége mégis kitört.

- Elvégre ez mégis kibírhatatlan! Hát vegye tudomásul, hogy egyszer úgy itthagynom a két buta leányával együtt... Talán azt képzelem, hogy én ilyen nyomorúságra születtem? Mindig csak filléreskedni, az ember még egy cipőt sem vehet magának, nem fogadhatja a barátait sem úgy, ahogy kellene! Mindennek maga az oka!... Ne csóválgassa a fejét, ne dühítsen fel még jobban! Igenis, a maga hibája!... Becsapott engem, aljasul becsapott. Minek nősül meg az olyan ember, aki előre tudja, hogy nem tartja el rendesen a feleségét? Telekürtölte a fél világot, hogy micsoda jövője lesz, hogy a főnökének a fiai a barátai... na, a Bernheim fivérek azóta is fütyülnek magára... Hogyan? Azt meri mondani, hogy nem? Akkor már régen üzlettársuk lenne! Magának köszönhetik, hogy az üveggyárunk ma az, ami, Párizs egyik legnagyobb vállalata, maga meg közben pénztáros maradt, alárendelt kis senki... Csak hallgasson, nincs magában egy csepp jó érzés sem!

- Nyolcezer frank a fizetésem. Jó állás ez - mormolta Josserand.

- Gyönyörű! Több mint harminc évi szolgálat után! - folytatta a mondókáját Josserand-né. - Csak kihasználják magát, maga meg elégedett... Tudja, mit csináltam volna én a maga helyében? Már réges-régen zsebre vágtam volna az egész céget. Igazán nem lett volna nehéz, én már akkor tudtam, mikor feleségül mentem magához, és azóta folyton biztattam is erre. No de ehhez mozgékonyság, értelem kellett volna, nem az, hogy életterlen senki módjára bepenészedjen egy ilyen kis állásban.

- Ejnye már - szólt közbe Josserand -, hát csak nem veted a szememre, hogy becsületes voltam?

Az asszony felpattant, fenyegetően rázta a Lamartine-kötetet:

- Becsületes? Hogy érti ezt? Lett volna becsületes először is velem szemben! Remélem, tudja, hogy először velem kell becsületesnek lennie, mások csak utánam következhetnek. Még egyszer mondom, nem tisztességes dolog falhoz állítani egy fiatal lányt azzal, hogy egyszer majd gazdag ember felesége lesz, a végén meg belehülyül abba, hogy mások pénzére vigyáz. Hát engem aztán szépen rászedett!... Ó, ha még egyszer újra kezdhethném, vagy ha legalább idejében kiismertem volna a maga családját!

Josserand-né dühösen járt fel-alá. Férje lassan kijött a sodrából, pedig már nagyon szerette volna, ha békén maradhat.

- Feküdj már le, Éléonore - szólt feleségéhez. - Egy óra elmúlt már, és hidd el, engem sürget ez a munka... A családom meg nem bántott téged, hagyd őket.

- Micsoda? Miért hagynám őket? Azt hiszem, nem szentek és angyalok... Clermont-ban mindenki tudja, hogy a maga apja egy cselédlány kedvéért ment tönkre, amikor eladta az ügyvédi irodáját. Maga meg már rég férjhez adhatta volna a két lányát, ha az apja nem a nőket hajkurássza még hetvenéves kora után is. Ő is rászedett engem!

Josserand elsápadt. Reszkető, emeltebb hangon válaszolt:

- Nekünk aztán nincs mit egymás szemére vetnünk a családuk miatt... A maga apja máig sem adta meg nekem a maga beígért harmincezer frank hozományát.

- Hogy? Mit? Harmincezer frank!

- Igen, igen, csak ne játssza a tudatlant... Az lehet, hogy az én apám körül voltak bajok, de a maga apja sem viselkedett tisztességesen velünk szemben. Sose ismertem ki magam az egész örökösödési ügyben, mindenféle piszkos üzletezés volt itt, csak hogy a sógoráé legyen a Fossés-Saint-Victor utcai nevelőintézet... és ez a nyamvadt tanaracska azóta meg sem lát bennünket az utcán... Mint a haramiák... úgy loptak meg bennünket.

Josserand-né valósággal elzöldült, hápogott, egész váratlanul érte férje kifakadása.

- Ne merjen rosszat mondani az apámra! Az oktatásügy büszkesége volt negyven éven át! Kérdezzen meg bárkit a Panthéon-negyedben, milyen volt a Bachelard-intézet!... A nővérem és a sógorom meg olyanok, amilyenek, tisztában vagyok azzal, hogy megloptak, de ez nem tartozik magára, nem tűröm, hogy erről beszéljen, érti?... Talán én beszélek a maga andelysi nővéréről, aki megszökött egy katonatiszttal?! Na, a maga családja aztán egyszerűen csodálatos!

- Az a katonatiszt feleségül vette a nővéremet... De itt van Bachelard nagybácsi, ugye? A maga bátyja, akibe egy csepp tisztesség se szorult...

- Maga megőrült! A bátyám gazdag ember, amennyit csak akar, annyit keres az üzleten, hozományt ígért Berthe-nek... Hát maga már semmit sem tisztel?

- Ó, persze, hozományt Berthe-nek! Hát fogadjunk, hogy egy vasat sem fog adni, és teljesen hiábavaló, hogy eltűnjük az undorító viselkedését! Szégyellem magam, mikor idejön. Hazug, kéjenc, élősd, látja, hogy már tizenöt év óta hajlongunk a pénze előtt, kihasználja ezt, minden szombat elcipel az irodájába, és ott két órán át görnyedhetek, míg átnézem a könyvelését! Az én bőrömről takarít meg hetenként öt frankot... Még csak színét sem láttuk az ajándékainak.

Josserand-nénak elállt a lélegzete. Időbe telt, míg összeszedte magát, de akkor kivágta a legnagyobbat, amit tudott:

- Magának meg olyan unokaöccse is van, aki a rendőrségnél dolgozik!

Megint csend lett. A kis lámpa sápadó fényében meg-meglebbentek a címszalagok, mikor Josserand izgatottan hadonászott. Ránézett a feleségére, elszántan, hogy most mindent megmond ennek az asszonynak, aki szemben állt vele kivágott piros ruhájában. Jómaga is megreszketett saját merészségétől.

- Nyolcezer frankból sok mindenre telik. De maga örökösen csak panaszkodik. Pedig nem kellene mást tenni, mint addig nyújtózkodni, ameddig a takaró ér. Magának már valóságos mániája, hogy vendégeket fogadjon, vendégségbe menjen, hogy ma másnál uzsonnázzon, holnap meg ide hívjon vendégeket...

Felesége közbevágott.

- Szóval ez a baja? Talán zárjon be mindjárt egy ládába! Vagy vesse szememre, hogy nem járok meztelenül... És azt szeretném tudni, hogyan adja férjhez a leányait, ha soha senkit nem látnak? Úgysem tolonganak olyan nagyon ide a fiatal emberek... Az ember csak feláldozza magát, és ilyen aljas módon ítélik meg!

- Mindnyájan feláldozzuk magunkat. Léonnak mindenről le kellett mondania a nővérei miatt, most már az otthonát is elhagyta, és egészen önmagára van utalva. A szegény Saturnin még csak olvasni sem tanulhatott meg... Én mindentől megfosztom magam, éjszakázom, hogy...

- Hát ki tehet arról, hogy magának két leánya van?... Talán bizony szemükre veti, hogy pénzbe került a nevelésük? A maga helyében más ember büszke volna arra, hogy Hortense-nak diplomája van, Berthe meg olyan tehetséges, hogy mindenki bámulja, ma este is olyan sikere volt, amikor *Az Oise partjain* keringőt játszott, holnap meg a festményét csodálják majd a vendégeink... Bezzeg maga! Maga nem is igazi apa! Ha magán múlik, hát nem nevelőintézetbe küldi őket, hanem falura, teheneket őrizni!

- Ugyan, ugyan! Biztosítást is kötöttem Berthe javára. Talán nem maga volt az, aki a negyedik részletet nem fizette be, hanem a pénzből újrakárpitoztatta a szalon bútorait? Azóta meg már az eddig kifizetett kötvényrészeket is eladta.

- Mit csinálhattam volna egyebet, ha egyszer maga azzal sem törődik, ha éhen halunk... Csak magára vethet, ha Hortense és Berthe vénlány marad.

- Magamra vethetek?!... De a kutya-fáját, maga riasztja el innen a házasulandókat a nevetséges ruháival meg estélyeivel!

Josserand még soha nem merészkedett ennyire. Felesége a dühtől fuldokolva dadogta: „Hogy én? Én nevetséges vagyok?” - amikor Hortense és Berthe lépett be, mindketten alsószoknyában, hálókabátban és papucsban voltak, a hajukat is lebontották.

- Jaj, a mi szobánk olyan hideg! - mondta Berthe vacogva. - Az embernek megfagy a falat a szájában... Itt legalább be volt fűtve.

Mindketten széket húztak a langyos kályha mellé és letelepedtek. Hortense a nyúlcsontot fogta ujjai között, és nagy szakértelemmel rágta le róla a húst. Berthe meg kenyérszeletkéket mártogatott a szirupba. Feldühödött szüleik mintha csak észre sem vették volna, hogy a két lány bejött. Tovább veszekedtek.

- Nevetséges? Én vagyok nevetséges?!... Hát majd ezután nem leszek nevetséges! Akasszanak fel, ha ezután is töröm magam, hogy férjhez adhassam őket! Most magán a sor! De jól vigyázzon, nehogy nevetségesebb legyen, mint én.

- Nahát! Most beszél így, mikor már mindenhova elhurcolta, lehetetlenné tette őket? Adja őket férjhez, vagy ne adja, bánom is én!

- Én meg még annyira sem bánom, tisztelt uram! Annyira nem bánom, hogy kihajítom őket az utcára, ha még tovább dühít. Ha kedve tartja, akár utánuk is mehet, tessék, ott az ajtó!... Úristen, de jó is volna!

A lányok hozzászórtak már ezekhez a heves jelenetekhez, most is nyugodtan hallgatták. Folytatták az evést, ingválluk lecsúszott, mezítelen karjukat óvatosan dörzsölgették a kályha langyos cserepéjéhez. Fiatalok voltak, bájosak és fesztelenek, mohón ettek, és alig láttak már az álmodástól.

- Mire jó ez a vitatkozás? - szólalt meg végül Hortense, tele szájjal. - Mama csak dühbe jön, papa meg még holnap az irodájában is beteg lesz... Azt hiszem, eléggé felnőttünk már, és férjhez tudunk menni akkor is, ha senki nem segít.

Hortense közbeszólása viharszünetet teremtett. Az apa összeszedte maradék erejét, úgy tett, mintha folytatná a címszalagírást, de csak nézte a papirost, képtelen volt írni, úgy reszketett a keze. Az anya azonban, aki fel-alá járt a szobában, mint egy nekivadult oroszlán, most Hortense elé állt.

- Na, ha ezt képzeled, akkor jó nagy liba vagy!... Arra ugyan várhatsz, hogy a Verdier-d feleségül vegyen!

- Ezt bízzák rám - felelte kurtán a lány. Hortense megvetéssel utasított már vissza öt vagy hat kérőt, egy kistisztviselőt, akinek az apja szabó volt, meg más olyan fiatalembert, aki előtt nem állt valami fényes jövő. Dambreville-éknél találkozott össze Verdier-vel, és kiszemelte magának a negyvenéves ügyvédet. Nagyon tehetséges embernek tartotta, úgy gondolta, hogy előbb-utóbb nagy vagyont szerez. A baj csak az volt, hogy Verdier már tizenöt év óta élt együtt a szeretőjével, sőt a környéken mindenki azt hitte, hogy a felesége. Hortense különben tudta az egészet, de szemmel láthatóan nem nyugtalanította a dolog.

- Gyermekeim - nézett rá az apja -, már hányszor kértelek, mondj le a gondolatról, hogy ebből házasság lesz. Tudod, mi a helyzet.

A lány, aki eddig a csontot szopogatta, most türelmetlenül válaszolt:

- Na és?... Verdier megígérte nekem, hogy szélnek ereszti azt a libát.

- Hortense, nem szabad így beszélned... És ha ez az ember egyszer téged hagyna faképnél, és visszamenne ahhoz, akit miattad dobott el?

- Ezt bízzák rám - felelte a lány kurtán.

Berthe hallgatott. Pontosan ismerte az egész ügyet, hiszen a fejleményeket naponta megbeszélte a nővérével. Különben meg, akárcsak az apja, ő is szánta a szegény nőt, aki tizenöt évi együttélés után most esetleg az utcára kerül. Josserand-né azonban közbeszólt:

- Hagyják csak! Az ilyen nyomorult teremtések végül mindig visszaesnek a sárba. Csakhogy Verdier sose bírja elhagyni azt a nőt... Csak hiteget, kedvesem! A helyedben egy percet sem várnék rá, inkább keresnék valaki mást.

Hortense arca egyre sápadtabb, hangja élesebb lett, mikor válaszolt:

- Mama, nagyon jól tudod, milyen vagyok... Akarom ezt az embert, és az enyém is lesz! Még akkor sem lennék másnak a felesége, ha száz évig kellene várnom.

Az anya vállat vont.

- És még te mondd másra, hogy liba!

A lány reszketve állt fel.

- Mi az, most meg velem kezdesz? - kiáltotta. - Ettem már, és most jobb lesz, ha lefekszem... Te úgysem tudsz bennünket férjhez adni, legalább hagyd, hogy a magunk fejével gondolkozzunk.

Kiment, az ajtót bevágta maga mögött. Josserand-né királynői mozdulattal férje felé fordult, és kenetesen így szólt:

- Íme, így nevelte őket!

Josserand nem tiltakozott, tollával kis tintafoltokat pettyegetett a körmére, várta, hogy újra kezdhesse az írást. Berthe-nek elfogyott a kenyere, most ujjával törölgette poharából a szirupot. Kellemesen érezte magát, átmelegedett, nem sietett vissza a szobájukba, egy csepp kedve sem volt ahhoz, hogy néjje őrajta töltse ki veszekedő kedvét.

- Ó, hát ez a hála - folytatta Josserand-né, és megint fel-alá járkált az ebédlőben. - Az ember húsz éven át töri magát a kisasszonyokért, valósággal nyomorog, csak hogy igazi hölgyet faragjon belőlük, és még annyi öröme sincs az egészségből, hogy úgy mennének férjhez, ahogy a szüleik akarják... Ha csak valaha is megtagadtam volna tőlük valamit! De nem, magamtól vontam meg a garast, én lemondtam az öltözködésről, őket meg úgy járatam, mintha ötven-ezer frankos járadékunk lenne... Ez a dühítő! Ezek a ravasz perszónák, mikor már megkaptak mindent, amit megkíván a jó nevelés meg az a kis vallás, mikor már egészen olyanok, mint az igazi gazdag lányok, akkor cserbenhagyják az embert, kijelentik, hogy hozzámennek valami ügyvédhez, egy kalandorhoz, aki fertőben él!

Berthe elé állt, és ujjával fenyegette:

- Ha te is úgy viselkedsz, mint a nővéred, akkor majd velem gyűlik meg a bajod!

Azután megint fel-alá topogott, csak úgy magának beszélt, egyik témáról a másikra csapott át, ellentmondott önmagának, de akkor is úgy beszélt, mint akinek mindig igaza van.

- Mindig megtettem a magamét, és ha előről lehetne kezdeni, hát megint csak ezt tenném... Ilyen az élet... szemérmes koldusnak üres a tarisznyája. A pénz beszél, és ha valakinek nincs pénze, hát legokosabb, ha felfordul. Ha volt egy frankom, másoknak mindig azt mondtam, hogy kettő van, mert ez a dolog nyitja, az ember inkább irigyeltesse, mint sajnáltassa magát... Hiába tanult valaki, ha egyszer nem jól öltözött, az emberek lenézik. Igazságos vagy nem, de ez így van... Inkább piszkos alsószoknyában járnék, de nem vennék magamra kartonruhát. Az ember inkább egyen mindig krumplit, de a vendégeit kínálja szárnyassal... Hülye, aki nem látja be!

Merően férjére bámult, neki szóltak ezek az utolsó szavak. Josserand elcsigázva hátrált meg az újabb összecsapás előtt, és gyáván mondta:

- Bizony igaz, manapság csak a pénz számít.

Josserand-né Berthe-hez fordult:

- Érts a szóból, ehhez tartsd magad. Arra igyekezz, hogy örömünk legyen benned... Mit csináltál megint, hogy ezt a partit is elszalasztottad?

Berthe tudta, hogy most ő van soron.

- Nem tudom, mama - mormolta.

- Helyettes irodafőnök - folytatta az anya -, még nincs harmincéves, ragyogó jövő áll előtte. Az ilyen ember minden hónapban hazahozza a pénzt, az ilyen emberre lehet építeni, csak az ilyen megbízható... Valami butaságot csináltál ezzel is, mint a többiekkel?

- Nem, mama, igazán mondom, hogy nem. Biztosan érdeklődött, és megtudta, hogy nincs egy fityingem sem.

Josserand-né ráripakodott:

- És amit a nagybátyádtól kapsz? Mindenki tudja, hogy a nagybátyádtól kapsz hozományt... Nem, nem, itt valami másról van szó, nagyon is hirtelen szakított... Tánc közben átmentetek a kisszalonba.

Berthe zavarba jött.

- Igen, mama... És amikor egyedül voltunk, mindenféle undokságot akart csinálni, megcsókolt és úgy belém markolt. Én meg féltem, és nekilöktem valami bútornak...

Josserand-nét megint elöntötte a düh, közbevágott:

- Nekilökted valami bútornak, ó, te kétbalkezes! Nekilöki egy bútornak...

- De mama, mikor úgy megfogott...

- Na és?... Megfogott! De nagy dolog! Hát ezért adja az ember az ilyen libákat nevelő-intézetbe! Mit tanultatok ott, mondd?!

A lány arcát, vállát pír borította. A megsértett szemérem felháborodása könnyeket csalt a szemébe.

- Nem tehettem mást, olyan rémesen nézett rám. Igazán nem tudom, mit kell ilyenkor csinálni.

- Nem tudod, mit kell csinálni? Még azt mondja, hogy nem tudja, mit kell csinálni... Legalább százszor mondtam már, milyen nevetséges az ilyen húzódozás. Elvégre ebben a világban kell élnetek. Amikor egy férfi erőszakos, akkor már szerelmes, és kedvesen is meg lehet fékezni... Mert mi történt? Egy titkos csók. És mit tartozik ez a szüleidre? Ezért kell férfiakat bútorokhoz taszítani? Ezért kell elszalasztani a kérőket?

Nagyképűen folytatta:

- Ez már sok! Elkésérítő a butaságod, leányom... Mindent a szádba kellene rágni, de hát ezt mégsem lehet. Vagyonod nincs, tehát mással kell megfognod a férfiakat. Légy velük szeretetre méltó, vess rájuk gyengéd pillantásokat, felejtsd kezükben a kezedet, engedj meg nekik apróbb bizalmaskodásokat, úgy, mintha észre sem vennéd; a végén fogsz egy férjet magadnak... Talán azt képzeled, hogy jól tesz a szemednek, ha bögsz, mint egy hülye!

Berthe már zokogott.

- Ne bosszants! Hagyd abba a sírást... Josserand maga meg szóljon már rá a leányára, hogy ne tegye tönkre az arcát a sírással. Még csak az hiányzik, hogy megcsúnyuljon!

- Gyermekeim - szólt Josserand -, légy okos, hallgass anyádra, aki jót akar neked. Ne csúfítsd el magad, szívem.

- Hisz az bosszant, hogy egész csinos, ha akarja - kezdte rá újból Josserand-né. - Gyerünk, töröld meg a szemedet, most nézz rám úgy, mintha férfi volnék, aki éppen udvarol neked... Mosolyogsz, szépen elejtet a legyeződet, hogy az udvarló hozzáérhessen a kezedhez, mikor felveszi... Nem, nem így! Merev vagy, és olyan képet vágasz, hogy az embernek egy beteg tyúk jut az eszébe... Hajtsd hátra a fejed, hadd lássék jól a nyakad, mutogathatod, elég fiatal vagy még.

- Így, mama?

- Igen, így már jobb... És ne légy merev, legyen hajlékony a derekad. A férfiak nem szeretik, ha a nő olyan, mintha pálcát nyelt volna... És ha valamelyik a kelleténél többre merészkedik, hát ne légy mulya! Az ilyen férfi már tüzet fogott, édesem.

Az ingaóra kettőt ütött a szalonban. Josserand-nét egészen kihozta a sodrából a hosszúra nyúló éjszakázás, meg dühödt türelmetlensége, hogy leányát azonnal férjhez adhassa, magafeledten, hangosan gondolkozott, úgy forgatta Berthe-et ide-oda, mintha csak próbababa lenne. A lány bágyadtan, ellenszegülés nélkül hagyta magát, de szíve nehéz volt, szégyen és félelem szorongatta. Az anyja éppen arra kényszerítette, hogy vidáman kacagjon, mikor nevetés közben egyszerre csak zokogás tört ki belőle, és feldúltan dadogta:

- Nem, nem bírom tovább!

Josserand-né egy pillanatig sértődötten, döbbsen bámult. Viszketett a tenyere, mióta Dambreville-éktől távoztak, azóta szinte a levegőben lógott egy pofon. Most aztán nekilendült a keze, és arcul csapta Berthe-et.

- Tessék, sikerült jól felbosszantanod!... Micsoda liba! Isten bizony, igazuk van a férfiaknak! - A Lamartine-kötet, melyet eddig hóna alatt szorongatott, most leesett. Felemelte, megtörölgette, és szóltanul, királynői fenséggel indult a hálószobába, estélyi ruhájának uszálya a földet septe.

- Nem végződhetett másként - mormolta Josserand. Nem merte tartóztatni a leányát, aki tenyerét arcára szorítva még jobban sírt, és kiment az ebédlőből.

Amikor Berthe a sötét előszobába ért, ott találta bátyját, Saturnint, aki mezítláb állt és hallgatózott. Saturnin nagyra nőtt, huszonöt éves, zavaros tekintetű fiú volt, szellemi fejlődése valamiképpen megbicsaklott egy agyhártyagyulladás következtében. Nem volt örült, mégis rettegett tőle az egész ház, ha féktelen dühvel ordította, mikor felbosszantották. Csak Berthe tudta lecsillapítani. Elég volt, ha ránézett. Mikor még Berthe kislány volt, Saturnin ápolta egy hosszú betegség idején, hűséges kutya módjára engedett a beteg kislány minden szeszélyének, és mióta a segítségével felépült, valósággal rajongott érte, és e rajongásba öntötte szíve minden érzését.

- Megint megütött? - kérdezte fojtott, szenvedélyes hangon.

Berthe-et nyugtalanította, hogy bátyját itt találta, megpróbálta a szobájába küldeni.

- Menj aludni, semmi közöd hozzá.

- De bizony van közöm! Nem tűröm, hogy üssön téged, azt már nem!... Felébredtem, úgy kiabált... Ezt meg ne próbálja még egyszer, mert nekimegyek!

Berthe megfogta a fiú kezét, csitította, mint egy nekibőszült állatot. Saturnin mindjárt meg is juhászodott, síró gyerek módjára dadogott:

- Mondd, nagyon fáj?... Hol fáj? Hadd csókoljam meg!

A sötét előszobában vaktában hajolt húga arcához, megcsókolta, könnyeivel bemaszatolta.

- Most már nem fáj, meggyógyult - hajtogatta.

Josserand-nak, mikor magára maradt, kihullott a toll a kezéből, szíve majd megszakadt a szomorúságtól. Pár perc múlva felállt, lopva az ajtókhöz ment, hallgatózott. Josserand-né horkolt. A lányok szobájából nem hallott zokogást. A lakás sötét volt és nyugodt. Rendbe hozta a füstölő lámpát, és gépiesen megint írni kezdett. Az alvó ház ünnepélyes csendjében két nehéz könnycsepp koppant a címszalagokra. Észre sem vette.

3

Bachelard nagybácsi Hortense és Berthe között ült a vacsoránál. A kétbalkezes Adèle túlságosan sok ecetet öntött a barna vajban feltálalt gyanús halra, és a két lány már az első falatnál itatta Bachelard bácsit, egyik poharat a másik után ürítették vele.

- Névnapja van, igyék hát! Egészségére, bácsikánk!

A lányok összebeszéltek, hogy kihúznak húsz frankot a nagybátyjukból. Előrelátó anyjuk minden évben úgy intézte, hogy a névnapi vacsora alatt a két lány zavartalanul közrefogja a nagybácsit. De Hortense-nak és Berthe-nek ugyancsak keservesen meg kellett dolgoznia azért, hogy megszerezhessék a rokokó cipőt és a hosszú szárú kesztyűt, amiről álmodoztak. A nagybácsit teljesen be kellett rúgatni ahhoz, hogy húsz frankot kipréselhessenek belőle. Mindig utálatosan fogához verte a garast, ha a rokonairól volt szó, de azt a nyolcvanezer frankot, amit az üzletein keresett, drága vacsorákra meg szennyes tivornyákra költötte. Ma este szerencsére becsípve érkezett, mert a délutánt a Montmartre-on egy kékfestőnőnél töltötte, mindig az hozatta neki Marseille-ből az ürmöst.

- Egészségekre, kiscicáim! - ismételte nehezen forgó nyelvvel, valahányszor felemelte poharát.

Ez a puffadt képű, nyers ember most is a főhelyen ült, felcicomázva, és rózsá virított a gomblyukában. Minden mozdulata elárulta hangoskodó, szoknyavadász, kalmár mivoltát, aki alaposan kivette részét mindenféle kicsapongásból. Arca elnyűtt volt, műfogai vakítóan csillogtak, rövidre nyírt ősz haja fehér sapkaként borította a koponyáját, így még feltűnőbb volt, hogy hatalmas orra milyen vörös. Seszínű, zavaros szemét időnként eltakarta le-lecsukódó szempillája. Gueulin, felesége egyik nővérének a fia, azt állította, hogy Bachelard, mióta özvegy lett - pedig ennek már tíz éve - egyszer sem józanodott ki.

- Egyél még egy kis halat, Narcisse - szólt oda Josserand-né, aki titokban undorodott ugyan bátyja részegségétől, mégis mosolygott rajta.

Szemben ült Bachelard-ral, balján a kis Gueulin, jobbról meg Hector Trublot, akinek már tartozott ezzel a meghívással. Az ilyen családi vacsorákat rendszerint felhasználta arra, hogy eleget tegyen néhány halaszthatatlan háziasszonyi kötelezettségének, így került a vacsora-vendégek közé a velük egy házban lakó Juzeurné is, aki Josserand asztalszomszédja volt. Bachelard bácsi olyan illetlenül viselkedett, hogy csak a nagy hozomány reményében tudták elviselni, és Josserand-né csupán néhány barátot hívott meg, ha ő jelen volt, meg olyan ismerősöket, akiket már nem volt érdemes elkápráztatni. Ezek közé tartozott a fiatal Trublot is. Volt idő, mikor arra gondolt, hogy ez a tözsdeügynökségi tisztviselő elveszi egyik lányát, és arra számított, hogy a fiatallembert gazdag apja majd önállósítja. Trublot azonban nyíltan beszélt arról, hogy megrögzött házasságellenes, így aztán Josserand-né nem feszélyezte magát

előtte, sőt a vacsoránál Saturnin mellé ültette, aki pedig soha nem evett rendesen. Berthe-nek mindig bátyja közelében kellett ülnie, az ő feladata volt, hogy szemmel tartsa és rendre intse, mikor kezével belepancsolt a mártásba.

A hal után húspástétom került az asztalra, és a két lány úgy érezte, elérkezett a pillanat, amikor támadást kell kezdeniök.

- Igyék már, bácsi! - mondta Hortense. - Elvégre a névnapját ünnepeljük... Mit ad nekünk ezen a szép napon?

- Bizony ám! - csatlakozott Berthe ártatlan képpel. - Névnapon ajándékot szokás adni... Ugye, ad nekünk húsz frankot?

Bachelard, amikor meghallotta, hogy pénzt emlegetnek, egyszeriben túlozta ittasságát. Ez volt megszokott fogása: szempillái lecsukódtak, úgy tett, mintha az egészről semmit sem értene.

- Hogy? Mit? - dadogta.

- Húsz frankot! Csak tudja, hogy mi az a húsz frank, ne tettesse magát - mondta Berthe. - No, adjon nekünk szépen húsz frankot, és akkor úgy, de úgy szeretjük majd!

Mindkét lány Bachelard nyakába borult, beceneveikkel halmozták el, csókolgatták kivörösödött arcát, leheletének undorító, tivornyás szaga sem riasztotta őket vissza. Josserand, akit már az is zavart, hogy a nagybácsiból örökösen átható abszint-, dohány- és pézsmaszag-keverék árad, nagyon nekikeseredett, mikor látta, hogy két leánya szűzi bájaival ehhez a minden szennyben meghempergett szégyentelenhez dörgölőzik.

- Hagyjátok már abba! - kiáltott rájuk.

- Ugyan miért - csattant fel Josserand-né, és gyilkos pillantást vetett a férjére. - Hadd szórakozzanak... Ha Narcisse akar nekik egy húszast adni, az ő dolga, teheti.

- Milyen jó is hozzájuk Bachelard úr! - suttogta képmutatóan a kis Juzeurné.

A nagybácsi azonban védekezett, még ernyedtebbnek mutatta magát, és nyáladzó szájával hajtogatta:

- Furcsákat beszéltek... Nem is értem, becsszavamra nem...

Hortense és Berthe most elengedték a nagybácsit, egymásra néztek. Nyilván nem elég részeg még. Megint töltöttek neki és úgy nevettek hozzá, mint azok az utcalányok szoktak, akik meg akarnak lopni egy férfit. Elragadóan üde, meztelen karjuk állandóan a nagybácsi hatalmas, vörös orra alatt táncolt.

Közben Trublot, mint afféle csendes természetű fiatalember, magában szórakozott, tekintetét le nem vette a vendégek körül nehézkesen sürgölődő Adèle-ről. Rövidlátó volt, így csinosnak találta a parasztos, piszkosszőke breton lányt. Amikor Adèle az egybensült borjút szolgálta fel, valósággal rátehénkedett a fiatalember vállára, hogy az asztal közepére nyúlhasson, Trublot meg úgy tett, mintha leesett asztalkendőjét akarná felemelni, közben alaposan belecsípett a lány lábikrájába. Adèle mit sem értett az egészről, úgy nézett Trublot-ra, mintha az csak kenyeret kért volna.

- Mi történt? - szólt Josserand-né. - Meglökte magát?... Jaj, ez a lány csupa ügyetlenség! De hát mit várhatnánk tőle? Egészen kezdő, tanulnia kell.

- Természetesen, nem történt semmi - válaszolt Trublot, és rendíthetetlen nyugalommal simogatta dús, fekete szakállát.

A beszélgetés megélénkült, és a jéghideg ebédlő is barátságosabb lett a meleg húsok illatától. Juzeurné megint csak elsírta Josserand-nak, hogy milyen szomorú az, hogy harmincéves korában ilyen magányosan él. Beérte azzal, hogy égne emelt pillantással finoman célzott élete tragédiájára: a férje tíznapi házaselet után elhagyta, senki nem érti, miért. Többet nem mondott erről. Most egyedül él puha fészkében, ami mindenki előtt zárva van, legfeljebb egy-egy pap látogatja meg.

- Az én koromban ez olyan szomorú! - suttogta bágyadtan, és finomkodva ette tovább a borjúsültet.

Josserand-né arcán mély rokonszenv tükröződött, mikor Trublot-hoz hajolva suttogta:

- Szegény kis asszonyka!

Trublot azonban hidegen nézett a világos szemű, szenteskedő asszonyra, akinek tekintete, tartózkodó viselkedése rejtett célzásokkal volt tele. Nem tetszettek neki az ilyen nők.

A jó hangulatot hirtelen támadt zavar rontotta el. Berthe-et most csak nagybátyja foglalkoztatta, nem ügyelt eléggé Saturninra, aki azzal szórakozott, hogy felaprította a tányérjára rakott húst, és különböző mintákat rakott ki a darabkákból. Ez a szerencsétlen teljesen kétségbe ejtette az anyját, aki szégyellte, de egyben félt is tőle. Nem tudta, hogyan szabaduljon meg a fiútól, feláldozta a nővéreiért, mikor kivette az intézetből, ahol értelme alig-alig ébredezett. Csupa hiúságból nem engedte meg, hogy mesterséget tanuljon, így már évek óta haszontalanul és révetegen ténfergett a házban. Josserand-né számára állandó lidércnyomást jelentett, valahányszor Saturnint a vendégek közé kellett vinnie. Hiúsága valósággal vérzett ilyenkor.

- Saturnin! - kiáltott most rá.

Saturnin csak vigyorgott, örült, hogy olyan szépen összemaszatolta a tányérját. Mit sem adott anyja szavára, a hangosan gondolkodó bolondok meglepő éleslátásával megállapította róla, hogy nem más, mint egy nagy hazug, komisz perszóna - és ezt kertelés nélkül ki is mondta. A helyzet rosszra is fordulhatott volna, esetleg anyja fejéhez vágja a tányért, ha Berthe nem kap észbe, és nem néz erősen rá. Saturnin ellenkezni próbált, de azután szemében elhalt a tűz, komoran, magába roskadтан ülte végig a vacsorát, mintha félálomban volna.

- Remélem, Gueulin, elhozta a fuvoláját - szólalt meg Josserand-né, aki valahogy el akarta oszlatni a rossz hangulatot.

Gueulin ugyanis szívesen játszott fuvolán, de csak olyanok előtt, akik között jól érezte magát.

- Természetesen elhoztam - mondta. Szórakozott volt, vörös haja és pofaszakálla a szokottnál is kócosabb, nagyon érdekelte a két lány ügyeskedése a nagybácsi körül. Gueulin egy biztosító társaság alkalmazottja volt. Amikor kijött az irodájából, mindig megkereste Bachelard-t, kísért egyik kávéházból a másikba, egyik lebujból a másikba. Ha valaki meglátta a nagydarab, lompos Bachelard-t, biztosra vehette, hogy előbb-utóbb megpillantja Gueulin apró, színtelen alakját is.

- Rajta! Ne engedjék! - kiáltott, mintha birkózást nézne.

A nagybácsi lassanként megadta magát. Amikor Adèle a vízben úszó zöldbab után a társaság nagy örömeire váratlanul feltálalta a vanília- és ribizlifagylaltot, a két lány megragadta az alkalmat, és megitatott a nagybácsival fél üveg pezsgőt, amelyet Josserand-né palackonként három frankért vásárolt a szomszédos fűszeresnél. A nagybácsi erre ellágyult, nem játszott tovább az értetlent.

- Hogy húsz frankot!... Minek kell húsz frank?... Vagy úgy, ti akartok húsz frankot! De ha egyszer nincs húsz frankom, igazán nincs. Kérdezzétek csak meg Gueulint. Ugye, Gueulin, hogy otthon felejtettem az erszényemet, és a kávéházban is neked kellett fizetni... Kiscicáim, ha volna nálam pénz, igazán adnék nektek, hiszen olyan édesek vagytok.

Gueulinnak a szeme sem rebbent, csikorogva nevetett.

- Vén betyár! - dünnyögte.

Majd hirtelen magafeledten rikoltotta:

- Kutassák ki!

Hortense és Berthe erre fékevesztetten újra nekiestek a nagybátyjuknak. Annyira áhítoztak a húsz frank után, hogy teljesen megfeledkeztek a beléjük vert illemről, amely eddig mégiscsak fékezte őket. Egyikőjük két kézzel kutatta át a mellényzsebeket, a másik lány meg a kabátzseb mélyén kotorászott. A nagybácsi hátravetette magát a székben, nem adta fel a küzdelmet, de elfogta a részegek csukló nevetése.

- Becsületszavamra, nincs egy fillérem sem... Engedjete, ne csiklandozzatok!

- A nadrágzsebeket is! - kiáltotta parancsolóan Gueulin, akit felizgatott ez a látvány.

Berthe elszántan matatott az egyik nadrágzsebben. Mindkét lány nekidurvult, kezük reszketett, legszívesebben megpofozták volna a nagybácsit. Berthe diadalmasan felkiáltott, a nadrágzseb mélyéről pénzt halászott ki, és egy tányérra szórta. A tízcentime-osok és az ezüstök között akadt egy húszfrankos is.

- Megvan! - kiáltotta kipirultan, borzasan. A húszfrankost feldobta, és a levegőben elkapta.

Az asztal körül mindenki tapsolt, mindnyájan nagyon mulatságosnak tartották az egészet. Jóízűen nevettek, ez volt az est fénypontja. Josserand-né gyengéd anyai mosollyal nézte leányait. A nagybácsi összeszedte a tányérról az aprópénzt, és bölcselkedve jegyezte meg, hogy ha valaki húsz frankot akar, hát meg kell érte dolgoznia. A lányok fáradtan és elégedetten lihegték mellette jobbról és balról, ajkuk még most is reszketett, elcsigázta őket a nagy kívánczóság a pénz után.

Kint valaki csengetett. A vacsora elhúzódott, és a későbbre hívott vendégek is szállingóztak már. Josserand, aki elhatározta, hogy feleségéhez hasonlóan nevet a törtéteken, szívesen elénekelt volna az asztalnál egy Béranger-dalt, de az asszony leintette, nem szerette az effajta verseket. Josserand-né siettette Adèle-t, szolgálja fel mielőbb az édességeket, már csak azért is, mert látta, hogy Bachelard kedve ugyancsak kötekedőre fordult, mióta kierőszakolták belőle a húsz frankot. Most éppen Léonra, az unokaöccsére panaszkodott, aki arra sem méltatta, hogy boldog névnapot kívánjon neki. Mikor végre felálltak az asztaltól, Adèle jelentette, hogy a házban lakó építész és egy fiatalember már a szalonban vannak.

- Igen, igen, az a fiatalember - suttogta Juzeurné, és Josserand-ba karolt. - Őt is meghívták?... Láttam ma már, lent a házmesternél. Nagyon csinos.

Josserand-né éppen Trublot-ba karolt, mikor az asztalnál magára maradt Saturnin, akit révedezéséből a húsz frank körüli csetepaté sem rázott fel, felborította a széket, és hirtelen dührohamában üvöltözni kezdett:

- Nem engedem! A kutya istenit! Nem engedem!

Az anyja éppen ettől rettegett örökösen. Intett férjének, hogy menjen ki Juzeurnével, majd elengedte Trublot karját, aki rögtön felfogta a helyzetet, és eltűnt, de nyilván nem ismerte a járást, mert a konyha felé indult, Adèle után. Bachelard és Gueulin ügyet sem vetettek a hibbantra - így nevezték Saturnint -, egymás vállát csapkodva röhögtek a sarokban.

- Egész furcsán viselkedett, éreztem, hogy valami baj lesz ma este - mormolta Josserand-né nyugtalanul. - Berthe, gyere gyorsan!

Berthe azonban éppen a húszfrankost mutogatta Hortense-nak. Saturnin felkapott egy kést.

- A kutya istenit! Nem engedem, kidöntöm a belüket! - hajtogatta.

- Berthe! - kiáltotta Josserand-né elkeseredetten. Mire a fiatal lány odaugrott, már éppen csak annyi ideje volt, hogy csuklójánál megragadja bátyját, nehogy belépjen a szalonba. Berthe dühösen megrázta, Saturnin meg az örültek logikájával magyarázkodott:

- Eressz, most megkapják a magukét!... Jobb lesz így, én mondom. Torkig vagyok a mocsok ügyekkel. Mindenkit eladnak.

- Hát ez már sok! - kiáltott rá Berthe. - Mit dudálsz itt összevissza?

Saturnin feldúltan nézett nővérére, komor haragjában reszketve dadogta:

- Már megint férjhez akarnak adni téged... Soha, érted?!... Soha nem engedem meg, hogy bántsanak téged.

Berthe akaratlanul is elnevette magát. Honnan szedi Saturnin, hogy őt férjhez adják? De ez csak bólogatott: igenis, ő ezt tudja, érzi. Mikor anyja megpróbálta csitítani, olyan erővel markolta meg a kést, hogy Josserand-né meghátrált. Reszketett, nehogy bárki is meghalljon valamit a jelenetből, gyorsan odasúgta Berthe-nek, hogy Saturnint kísérje a szobájába és zárja be, de a fiú felindult volt, egyre hangosabban beszélt:

- Nem akarom, hogy férjhez adjanak, nem akarom, hogy bántsanak téged!... Ha férjhez adnak, kidöntöm a belüket.

Berthe Saturnin vállára tette a kezét, erősen a szemébe nézett:

- Ide figyelj! Maradj nyugton, mert különben nem szeretlek.

Saturnin megtántorodott, mondhatatlan bánat lágyította meg arckifejezését, szemébe könnyek szöktek.

- Nem szeretsz... nem szeretsz... Jaj, ne mondd ezt! Kérlek, mondd, hogy szeretsz még, hogy mindig szeretni fogsz, hogy soha mást nem fogsz szeretni.

Berthe a csuklójánál fogva magával vitte. A fiú engedelmes gyermekként követte.

A szalonban Josserand-né a vendégeit üdvözölte. Campardont túlzott szívéllyel fogadta, kedves szomszédjának nevezte. Ugyan miért nem szereztek meg neki az örömet, hogy Campardonnet is üdvözölhetné? Amikor az építész azt felelte, hogy felesége állandóan gyengélkedik, Josserand-né lelkesen kitört, hogy pongyolában, papucsban is szívesen fogadta volna! Közben folyton Octave-ra mosolygott, aki Josserand-nal beszélgetett. Octave-nak szólt minden kedves szava, amit az építészhez intézett. Amikor férje bemutatta neki a fiatalembert, olyan áradozva fogadta, hogy Octave valósággal zavarba jött.

Közben más vendégek is érkeztek: kövér anyák sovány leányaikkal, az iroda álmosító levegőjétől bóbiskoló apák és nagybácsik terelték maguk előtt a férjhez adandó lányokat. Két rózsaszínű, papíreornyós lámpa kellemes fényt árasztott a szalonban, így nem látszott, hogy az öreg bútorok sárga kárpitja megkopott, hogy a zongora fényét veszítette, az sem tűnt fel, hogy

mennyire füstös már a két svájci tájkép, amely sötét foltként vált ki az aranyozott fallécek közötti fehér rész hideg sivárságából. És a szegényes világítás mellett a vendégek is - csupa szájalmas, elnyűtt figura - nyugtalanul imbolyogtak a kényelmetlen toalettekben. Josserand-nén az előző esti vörös ruha volt, de nehogy valaki is észrevegye, hogy ugyanazt a ruhát viseli, egész nap dolgozott: ujjakat varrt a felső részbe, széles csipkegallért készített, ez most elfedte a vállát. A leányai vad buzgalommal dolgoztak vele együtt, piszkos hálókabátban varrogattak új díszítéseket egyetlen ruhájukra, melyet így apránként alakítottak át tavaly tél óta.

Minden csengetés után suttogás hallatszott az előszobából. A gyászos hangulatú szalonban halkan beszélgettek a vendégek, és ha egyik lányból kitört a nevetés, szinte hamisan, nem odaillően hangzott. Bachelard és Gueulin könyökkel lökdösték egymást a kis Juzeurné mögött, malacságokat suttoztak, Josserand-né meg nyugtalanul figyelte őket, félt bátyja modortalanságától. De Juzeurné előtt bármit lehetett mondani, legfeljebb megremegett a szája, és a dévaj tréfák hallatára is angyali szelídséggel mosolygott. Bachelard bácsi veszélyes férfi hírében állott unokaöccsét viszont tartózkodó természetűnek ismerték. Gueulin, bármilyen nagyszerű alkalom nyílt is előtte, elvből menekült a nőktől; nem mintha megvetette volna őket, de azt mondogatta, hogy az ilyen örömeket mindig kellemetlenségek követik.

Végre megjelent Berthe. Az anyjához sietett.

- Kemény dió volt! - súgta. - Sehogy sem akart lefeküdni, kétszer is ráfordítottam a kulcsot... De félek, hogy mindent összetört a szobájában.

Josserand-né hirtelen megrántotta a leánya szoknyáját. Octave a közelükben állt, és éppen feléjük fordult.

- Berthe lányom, Mouret úr - mutatta be őket egymásnak a lehető legkedélyesebb hangon.

Ránézett a leányára. Berthe jól ismerte ezt a hadparanccsal felérő tekintetet, mely egyúttal figyelmeztette az előző éjszakai oktatásra. Engedelmeskedett is azonnal, könnyedén és közömbösen, mint azok a lányok, akik nem nagyon finnyásak, ha házasulandó férfiről van szó. Könnyed volt és bájos, az igazi párizsi lány jól értesült és kissé fölényes módján adta elő kis szerepét, majd hirtelen lelkesedéssel Dél-Franciaországról beszélt, ahol egyébként soha nem járt. A szende vidéki lányok merevségéhez szokott Octave-ot valósággal elbűvölte ez a kis csacsogó nőszemély, aki úgy beszélt hozzá, mintha a pajtása lenne.

Most azonban Trublot sompolygott be az ebédlő felől, a vacsora óta nem látta senki, és Berthe szeleburdin megkérdezte tőle, ugyan honnan jön. Trublot hallgatott, Berthe zavarba jött, és hogy enyhítsen a kínos helyzeten, bemutatta egymásnak a két fiatalembert. Az anyja le nem vette róla a szemét, mint egy vezénylő tábornok ült a karosszékében, onnan irányított. Amikor látta, hogy az első találkozás pompásan sikerült, magához intette a lányát és odasúgta:

- Csak akkor kezdj el zongorázni, amikor már Vabre-ék is itt lesznek. És jó hangosan játssz!

Octave megpróbálta kikérdezni Trublot-t, mikor egyedül maradt vele.

- Bájos teremtés.

- Megjárja!

- Az a kékruhás lány meg a nővére, ugye? Ő már nem olyan vonzó.

- Bizony nem! Soványabb is!

A rövidlátó Trublot révetegen és unottan nézett körül, az olyan férfi biztonságával, aki nem sokat teketóriázik a nőkkel, hanem makacsul követi ösztöneit. Elégedetten tért vissza a vendégek közé, valami feketeséget ropogatott a fogai között, Octave meglepetéssel állapította meg, hogy pörkölt kávé rágcsál.

- Mondja - szólt váratlanul Octave-hoz -, Dél-Franciaországban kövérek a nők?

Octave mosolygott, és máris kitűnően értették egymást Trublot-val. A közös gondolatok közelebb hozták őket egymáshoz. Egy félreeső kanapén bizalmasan beszélgettek, az egyik a Hölgyek Öröme főnöknőjéről, Hédouinnéről beszélt, aki átkozottul szép, de nagyon hideg természetű asszony, a másik pedig arról számolt be, hogy a Desmarquay-féle tőzsdeügynökségnél dolgozik, mindennap kilenctől ötig, a levelezést intézi, meg hogy a főnöke cselédlánya milyen remek nő. Közben kinyílt a szalon ajtaja, három új vendég érkezett.

- Vabre-ék jöttek - suttogta Trublot új barátjához fordulva. - Az a hosszú alak, akinek olyan képe van, mint egy beteg kosnak, az Auguste, a háztulajdonos idősebbik fia. Most harminchárom éves, örökké a feje fáj, azért olyan beesett a szeme, ezért is nem végezte el az iskoláit, belecsöppent a kereskedelembe, mogorva egy fickó... A másik, Théophile, ez a sárga hajú, gyér szakállú trotli, még csak huszonnyolc éves, de hol a méregtől, hol a köhögéstől reszket a kisöreg, megpróbált már egy tucat mesterséget, végül aztán feleségül vette Valérie-t, azt a fiatalasszonyt, aki előtte jött be.

- Őt már láttam egyszer - szólt közbe Octave. - Ugye, valamelyik környékbeli kereskedő lánya? Érdekes, én azt gondoltam, hogy szép. Milyen csálókák ezek a fátylak!... Nem is szép, legfeljebb különös ez a feszült és halottsápadt arc.

- Hát ez is olyan nő, akiről nem álmodoznék - mondta megint fontoskodva Trublot. - A szeme ugyan szép, vannak férfiak, akiknek már ez is elég... De olyan sovány!

Josserand-né a vendégek elé sietett, zajosan üdvözölte Valérie-t.

- Ejnye! Hát Vabre úr nem tartott magukkal? No és Duveyrier úr meg a felesége sem szerencsétlennek bennünket? Pedig hogy megígérték! Igazán sajnálom!

A fiatalasszony azzal mentette ki apósát, hogy kora miatt nehezen mozdul már ki hazulról, de különben is, esténként szívesebben dolgozik. A sógora és a sógornője ugyancsak megkérték, hogy mentse ki őket, mert egy hivatalos meghívásnak kellett eleget tenniük, amit semmiképpen sem mondhattak le. Josserand-né elhúzta a száját. Ő bezzeg sohasem marad el ennek az első emeleti affektáló népségnek egyetlen szombati fogadónapjáról sem. Mit képzelnek ezek? Talán leesik a koronájuk, ha valamelyik kedden feljönnek ide, a negyedik emeletre? Persze, az ő szerény teaestélyei nem érnek fel a nagyzenekari hangversenyekkel. De csak nyugalom! Ha már férjhez ment a két lánya, ha már két veje lesz, és szalonja tele rokonsággal, akkor majd ő is rendez zeneestéket.

- Készülj! - súgta oda Berthe-nek.

Mintegy harmincan gyűltek össze, elég szorosan voltak, mert az ajtót nem nyithatták ki a kisszalon felé, ez volt ugyanis a két lány hálószobája. Az újonnan érkezettek üdvözölték a többieket. Valérie Juzeurné mellé ült, közben Bachelard és Gueulin hangosan csípős megjegyzéseket tett Théophile Vabre-ra, úgy képzeltek, nagyon szellemesek, mikor „fajankónak” nevezik. Josserand az egyik sarokban ült, annyira meghúzódott a saját otthonában, hogy akár vendégnek gondolhatták volna, mindenki átnézett rajta. Most éppen egy régi barátja mesélt neki valamit, ő meg rémüldözve hallgatta. Bonnaud, igen, ismeri Bonnaud-t, a Nord megyei vasútfőnökség főkönyvelője volt, ugye az, akinek a lánya tavaly tavasszal ment férjhez?

Szóval, ez a Bonnaud rájött, hogy a veje, aki nagyon jó külsejű ember, valamikor bohóc volt, és tíz éven át egy műlovarnő tartotta ki.

- Csendet kérünk! - hangzott fel néhány kedveskedő hang.

Berthe felnyitotta a pianínót.

- Hát istenem - magyarázta Josserand-né -, nem valami nagyigényű darab, egyszerű kis ábránd... Mouret úr, úgy gondolom, maga szereti a zenét. Jöjjön csak közelebb... A lányom meglehetősen jól játszik, no persze nem úgy, mint egy hivatásos zongorista, de érzéssel, igen, határozottan sok érzéssel.

- Befonják! - mondta Trublot halkán. - A szonáta a csalétek.

Octave - mit tehetett egyebet - felállt és a pianínó mellett maradt. Josserand-né annyira figyelmes, kedves volt hozzá, hogy úgy érezte, Berthe-et kizárólag az ő kedvéért ültette a pianínóhoz.

- *Az Oise partjain* - kezdte rá újból Josserand-né. - Igazán bájos darab... Rajta, kezd el, édesem, ne izgulj. Elnéző hallgatód van.

Berthe minden lámpaláz nélkül kezdett játszani. Az anyja rászégezte a szemét, úgy állt ott, mint egy őrmester, aki tüstént pofonnal büntet minden hibát. Rettegett attól, hogy a tizenöt évi skálázástól fáradt pianínó hangja korántsem lesz olyan, mint Duveyrier-ék nagy zongorájának zengése, de különben is, a leánya - szerinte - soha nem játszik elég hangosan.

Octave a nehezebb részeknél áhítatosan bólintott, de az első tíz ütem után oda sem figyelt. Nézte a hallgatóságot, látta, hogy a férfiak udvariasan, de szórakozottan figyelik a játékot, a nők meg elragadtatást színlelnek. A vendégek most elernyedtek, nem kellett másokkal foglalkozniuk, a mindennap gondja ülte meg lelküket, ez vetett árnyékot fáradt arcukra. Az anyák nyilván leányaik férjhez adásáról szövögettek mohó álmokat, már nem fegyelmezték magukat, valósággal viczorogtak, csak a férjfogás vágya emésztette őket a kehes pianínó hallgatása közben is. A kifáradt lányok meg elszundítottak, fejük előrebecsaklott... Hol volt a rájuk parancsolt egyenes tartás?! Octave, aki nem kedvelte a nagyon fiatal nőket, most is inkább Valérie után érdeklődött, bár ez cseppet sem volt szép, furcsa, feketével szegélyezett sárga ruhájában. A fiatalember zavart, sőt elbűvölt tekintete mégis mindig visszatért az asszonyra, aki az éles hangoktól elcsigázottan, révedező tekintettel, bizonytalanul mosolygott, mint a betegek szoktak.

Hirtelen zavar támadt. Csengettek, majd új vendég lépett be, ügyet sem vetett az ájtatos hangulatra.

- De doktor úr! - szólalt meg Josserand-né szemrehányóan.

Juillerat doktor egy kézmozdulattal kért elnézést és megállt. Berthe éppen halkabban játszott, ujjmozgása lassult, a hangok elhaltak, a hallgatóság csendes tetszésnyilvánítása kísérte játékát. Ah! Elragadó! Bűbájos! Juzeurné álétan pihegett, mintha simogatnák. Hortense a pianínó mellett állt és lapozott. A csapkodó hangzáporban is morcos maradt, egyre a csengőt figyelte, és mikor az orvos érkezett, olyan dühös csalódást érzett, hogy mérgében beszakította a kottalapot. A pianínó most valósággal megremegett, Berthe vékony ujjai kalapácsként verték a billentyűket: az ábránd dühödt, süketítő akkordokkal ért véget.

A hallgatóság nemigen értette, hol is tartanak. A szunyókálók felriadtak. Vége volna a darabnak? Most aztán megindult a bókók áradata. Csodálatos! Ragyogó tehetség!

- A kisasszony igazán kiváló művész - mondta a megfigyeléseiből kikököszent Octave. - Még soha senkinek a játékát nem élveztem így!

- Ugye?! - kiáltott Josserand-né elbűvölten. - Nem csinálja rosszul, azt meg kell hagyni... Hát, istenem, mindent megadtunk ennek a gyermeknek, ő a mi kincsünk! Mindent, amit csak tanulni akart... és mi mindenhez van tehetsége... Ó, ha igazából ismerné!

A szalont újból megtöltötte a beszélgetés zaja. Berthe nyugodtan fogadta a dicshimnuszokat, a pianínónál maradt, várta, míg anyja felmenti ettől a robottól. Josserand-né viszont már arról beszélt Octave-nak, hogy a leánya milyen könnyedén játssza az *Aratók* című remek galoppot. Most hirtelen mindnyájan felfigyeltek valami tompa, kívülről hangzó zajra. Már néhány pillanattal előbb hallották az egyre erősödő zajt, olyan volt, mintha valaki egy ajtót feszegetne. A vendégek kérdően néztek egymásra.

- Mi lehet ez? - kockáztatta meg Valérie a kérdést. - Már a darab vége felé is hallottam.

Josserand-né elsápadt. Rögtön tudta, hogy Saturnin döngeti a vállával szobájának ajtaját. Ó, ez a nyomorult hülye! Máris maga előtt látta, amint beront a vendégek közé. Ha ez még folytatódik, akkor megint fuccs egy házasságnak!

- Biztos a konyhaajtó csapódott be - mondta és kényszeredetten mosolygott. - Adèle soha nem hajlandó becsukni... Menj, Berthe, nézz utána!

Berthe is tudta, miről van szó. Felállt a pianínótól és kiment. A zaj szinte azonnal megszűnt. De a lány nem jött mindjárt vissza. Bachelard bácsi, aki már *Az Oise partjain*-t is zavarta hangos megjegyzéseivel, most végleg felbosszantotta a nővérét, amikor odakiáltotta Gueulin-nak, hogy torkig van a cécóval, és megy, iszik egy grogot. Mindketten átmentek az ebédlőbe, az ajtót zajosan bevágták maguk mögött.

Josserand-né Juzeurné és Valérie közé ült.

- Ez a derék Narcisse mindig olyan mulatságos - mondta. - Nagyon lefoglalják az üzletei. Idén például majdnem százezer frankot keresett.

Octave, aki végre magára maradt, a kanapén bóbiskoló Trublot-hoz sietett. Mellettük több úr álldogált Juillerat doktor körül, aki a kerület régi orvosa volt, és bár középserű ember, de a nagy gyakorlat végül is jó orvost faragott belőle. Ő vezette le a környékbeli asszonyok szülését, ő kezelte a lányokat. Elsősorban nőgyógyászattal foglalkozott, esténként a társaságban mindig körülfogták a férfiak, egy kis ingyenes orvosi tanácsot reméltek tőle. Théophile éppen azt panaszkolta neki, hogy az előző napon Valérie-nek megint rohama volt, mindig fullad, azt mondja, mintha csak gombóc volna a torkában; jómagam sem érzi magát kifogástalanul, de hát ez más természetű dolog. Ezután már csak önmagáról beszélt, a kellemetlenségeiről, arról, hogy először jogot tanult, azután az öntőiparban próbálkozott, hivatalnokoskodott is, és pedig a zálogház irodáiban, majd fényképezéssel foglalkozott, később, mint mondta, feltalálta a lovak nélkül közlekedő kocsikat, közben csak úgy, szívésségből elhelyezte egyik barátjának találmányát, a zongorafuvolát. Ezek után megint a feleségét szidta, igazán csak az asszony hibája, ha náluk semmi nem megy simán, Valérie megöli őt az örökös bolondériáival.

- Írjon fel már neki valamit, doktor úr! - könyörgött az orvosnak, és szemében gyűlölet izzott, tehetetlensége feletti siralmas dühében köhögött, nyögdécselt.

Trublot megvetően figyelte, magában nevetett rajta, és Octave-ra nézett. Juillerat doktor közben megnyugtató frázisokat mondott a férjnek: feltétlenül segít majd ezen a kedves hölgyön. Már tizennégy éves korában, a Neuve-Saint-Augustin utcában is voltak fulladási rohamai, ő kezelte akkor is, mikor olyan gyakran elszédült, és végül mindig eleredt az orra

vére. Théophile elkeseredetten beszélt arról, hogy a felesége fiatal lány korában milyen kelle-mesen szelíd természetű volt, most meg hogyan gyötri őt, milyen szeszélyes, meg hogy minden pillanatban más kedvében van. Az orvos csak bólogatott. Bizony nem minden asszonynak tesz jót a házasság.

- Hát hogy az istenbe ne! - mormolta Trublot. - Az apja belehülyült abba, hogy harminc éven át mást sem csinált, mint cérnát és tűt árult, az anyja meg mindig tele volt pattanással, ki sem moccantak abból a szűk lyukból, most megnézhetik, milyen lett a lányuk!

Octave-ot mindez nagyon meglepte. Most már kevésbé tisztelte ezt a társaságot, pedig jó vidéki módján egészen elfogódott, mikor közibük került. Amikor észrevette, hogy most Campardon beszélget az orvossal, ugyancsak kíváncsi lett, de Campardon egész halkán, meggondolt ember módján beszélt, mint aki nem akarja, hogy mások is tudomást szerezzenek házaseletének bajairól.

- Ejnye, maga olyan jól értesült - fordult Octave Trublot-hoz -, mondja hát, mi baja van tulajdonképpen Campardonénak?... Mindenki olyan szánakozó képet vág, ha szóba kerül...

- Ó, kedves barátom, ennek az asszonynak a... - Octave fülébe súgott valamit. A fiatalember először mosolygott, majd megnyúlt a képe, ugyancsak megrökönyödött arcot vágott.

- Ne mondja! - szólalt meg végre.

Trublot becsületszavát adta, hogy igazat mondott. Egyébként ismer még egy hölgyet, akinek ugyanez a baja.

- Tudja, az a helyzet - tette hozzá -, hogy szülés után bizony előfordul néha, hogy...

Megint suttogva beszélt. Octave már nem kételkedett Trublot szavaiban, és elkedvetlenedett. Egyszer ugyanis átvillant az agyán az a regényes elképzelés, hogy az építész, aki más nőnél van lekötve, cseppet sem bánja, ha a feleségét majd ő szórakoztatja. Hát ezek szerint az építésznek nem kell féltennie a feleségét. A két fiatal férfi izgalmaiban egymáshoz bújtt, miközben női alsószoknyák titkait szellőztették, és eszükbe sem jutott, hogy valaki meghallhatja őket.

Juzeurné közben éppen Octave-ról beszélt Josserand-nénak. Kétségkívül nagyon jó külsejű, de azért ő mégis előnyben részesítené Auguste Vabre-t. Ez a jelentéktelen ember csendesen álldogált egy sarokban; mint minden este, most is fejfájás gyötörte.

- Csak azon csodálkozom, hogy Berthe-tel kapcsolatban még nem gondolt Auguste Vabre-ra. Pedig igazán megállapodott, józan fiatalember. Feleség kellene már neki, tudom, hogy házasodni akar.

Josserand-né meglepődve hallgatta. Ejnye, bizony eszébe sem jutott, hogy ez a divatárúkereskedő is elvehetné Berthe-et. De Juzeurné tovább erősködött, mert balsorsában szenvedélyesen munkálkodott más nők szerencséjén, ezért törődött annyit a ház szívügyeivel. Most azt mondogatta, hogy Auguste Vabre egész este Berthe-et nézte. Végül arra hivatkozott, hogy ismeri ő a férfiakat: Octave Mouret nem hagyja magát megfogni, míg ez a derék Vabre könnyen, szívesen horogra kerülne. Josserand-né tekintetével mintegy felbecsülte Vabre-t, majd úgy vélekedett, hogy egy ilyen vő igazán nem válnék a szalonja díszére.

- A leányom nem szereti - mondta -, márpedig a szíve ellenére nem adnám férjhez.

Egy hosszú, sovány lány éppen valami fantáziát játszott a *Fehér hölgy*-ből, Gueulin meg, mihelyt Bachelard bácsi elaludt az ebédlőben, azonnal megjelent, és fuvolájával a fülemüle hangját utánozta. De senki nem figyelt rájuk, Bonnaud esete kötötte le az egész társaságot.

Josserand alig tudott magához térni, a papák szörnyülködtek, a mamák szóhoz se jutottak a megbotránkozástól. Szinte hihetetlen! Bonnaud veje bohóc volt! Hát kiből bízhatik meg az ember? És a leányaikat mindenáron férjhez adni akaró szülők lelki szeme előtt ijesztő képek táncoltak: mindenütt frakkba bújt, jó modorú fegyenceket véltek látni. Ami igaz, az igaz, Bonnaud boldog volt, hogy valakire rászóhatja a lányát, ezért nem nézett alaposabban utána, ki is a jövődöbeli veje, pedig mint főkönyvelő az aprólékosságig körültekintő ember volt.

- Anyám, behoztuk a teát - szólalt meg Berthe, aki Adèle-lal kinyitotta az ajtó mindkét szárnyát.

És miközben a társaság lassan átment az ebédlőbe, anyjához lépett, és suttogva mondta...

- Már elegendem van belőle... azt akarja, hogy vele maradjak, meséljek neki, fenyegetőzik, hogy különben mindent összetör!

Vásott, nagyon keskeny abroszon álltak a kínos gonddal elrendezett teáscsészék, a szomszédos péknél vásárolt kalácsot aprósüteményekkel meg szendvicsekkel rakták körül. Az asztal két végén fényűző virágdísz: gyönyörű és költséges rózsák próbálták elfeledtetni, hogy a vaj nem kifogástalan minőségű, a kétszersült meg már porlepte. A vendégekből kitört a csodálkozás, az irigység: ezek a Josserand-ék valóban tönkreteszik magukat, hogy férjhez adhassák a leányaikat. És miközben ferde pillantásokat vetettek a virágokra, nyelték a fanyar teát, gondolkodás nélkül nekiestek a szikkadt süteményeknek, a keletlen kalácsnak, keveset ettek a vacsoránál, és most már csak azzal törődtek, hogy telerakják a gyomrukat, mire lefekszenek. Adèle ribizliszörpöt szolgált fel azoknak, akik nem kértek teát. Erre is azt mondták, hogy pompás.

A nagybácsi közben az egyik sarokban szunyókált. Nem ébresztették fel, sőt udvariasságból úgy tettek, mintha nem is vennék észre. Egyik hölgy az üzleti élet fáradalmairól beszélt. Berthe sürgölődött, szendvicsekkel kínálta a vendégeket, körülhordta a teát, az urakat megkérdezte, nem kívánnak-e még cukrot bele. De ő egyedül mégsem bírta ellátni a sok vendéget, és Josserand-né körülnézett, hol van Hortense. Észrevette, hogy az elnéptelenedett szalon közepén egy férfival beszélget, de nem tudta mindjárt, hogy kivel, mert a vendéget csak hátulról látta.

- Na persze - csúszott ki a száján hirtelen haragjában. - Csakhogy itt van.

A vendégek összesúgtak. Hortense Verdier-vel beszélgetett, azzal a Verdier-vel, aki már tizenöt éve él együtt egy nővel, és most úgy mondják, hogy Hortense-t veszi feleségül. Mindenki tudott az ügyről, a vendég lányok egymásra néztek, de illendőségből nem beszéltek erről, elhúzták a szájukat. Octave, akit már ugyancsak tájékoztattak, érdeklődve nézegette a férfi hátát. Trublot ismerte Verdier szeretőjét, mint mondta, derék lány, valamikor szajha volt ugyan, de ma tisztességesebb a legtisztességesebb polgárasszonynál, ellátja az emberét, rendben tartja a fehérneműjét, és Verdier úgyszólván testvéri szeretettel ragaszkodik hozzá. Miközben Octave az ebédlőből figyelte a beszélgető párt, Hortense a jól nevelt szűz morcoságával tett szemrehányásokat Verdier-nek késése miatt.

- Nicsak! Ribizliszörp! - mondta Trublot, mikor maga előtt látta Adèle-t a tálcával.

Beleszagolt az egyik pohárba, nem, ebből bizony nem kér, mondta. De mikor a lány megfordult, és az egyik kövér vendég hölgy a könyökével véletlenül Trublot-hoz lökte, jó alaposan belecsípett Adèle fenekébe. Adèle mosolygott, és újra megkínálta Trublot-t a szörppel.

- Köszönöm, nem kérek - mondta a férfi. - Majd később.

A nők az asztal köré ültek, a férfiak mögöttük állva ettek. Tele szájjal lelkesültek, dicsérgettek. Most felhívták valamire az urak figyelmét. Josserand-né felkiáltott:

- Igaz is! Csaknem elfelejtettem... Nézze csak, Mouret úr, hiszen ön úgy szereti a művészetet!

- Vigyázzon! A festmény is csalétek - súgta Trublot, aki jól ismerte Josserand-ékat.

De mégsem festményt mutattak be. Mintha csak véletlenül történt volna, egy porcelán serleg került az asztalra, a talpzata fényezett bronzba volt foglalva, közepére a világoslilától a halványkékig egymásba olvadó színekkel festették az ismert képet: *A lány az eltört korsóval*. Berthe mosolyogva fogadta a dicshimnuszokat.

- A kisasszony igazán sokoldalú tehetség - mondta Octave kedvesen. - Ó, micsoda finom árnyalatok! És milyen nagyszerű a rajz! Milyen pontos!

- Hát az már biztos! - mondta Josserand-né diadalmasan. - A lányalak a megszólalásig olyan, mint az eredetin... Berthe itthon másolta egy metszetről. A Louvre-ban túl sok meztelenséget lát az ember, és olyan vegyes népség jár oda!

Ezt a megállapítását halkán közölte Octave-val. Fontosnak tartotta, hogy a fiatalember tudja: az ő leányának ugyan művészi hajlamai vannak, de igazán nem szemérmetlen. Egyébként úgy látta, hogy Octave nem nagyon lelkesedik, úgy érezte, hogy a serleg nem hatott rá eléggé, nyugtalanul fürkészte a fiatalembert, miközben Valérie és Juzeurné, aki már a negyedik csésze teát itta, a festményt nézegették, és apró felkiáltásokkal fejezték ki bámulatukat.

- Már megint őt nézi - szólt Trublot Octave-hoz fordulva, mikor látta, hogy folyton Valérie-t nézi.

- Hát igen - felelte Octave, és kicsit zavarba jött. Érdekes, most megint milyen szép... Tüzes teremtés, az látszik rajta... Mit gondol, próbálkozzam nála?

Trublot elhúzta a száját.

- Hát hogy tüzes-e, azt az ember nem tudhatja... Különös ízlése van magának! Az azonban biztos, hogy jobb ötlet, mint feleségül venni a kicsikét.

- Miféle kicsikét? - tört ki Octave-ból. - Hát csak nem képzeled, hogy hagyom magam befogni!... Azt már nem! Mi, marseille-iek, nem ugrunk fejest a házasságba!

Josserand-né éppen közelükbe ért, és ez a mondat valósággal szíven találta. Már megint egy vesztett csata! Megint egy elpocsékolts estély! A csapás olyan váratlanul érte, hogy egy széknak támaszkodott, és elkeseredetten nézte az üres asztalt, ahol a kalács égett csücskén kívül semmi nem maradt. Már nem is számolgatta, mennyi vereséget szenvedett, de hogy ez az utolsó, az már szent! Esküdözött magában, nem eteti többé a vendégeket, hiszen csak azért járnak ide, hogy teletömjék magukat. Feldúltan, elkeseredetten nézett körül az ebédlőben, vizsgálódott, vajon melyik férfi karjaiba lökhetné a leányát, amikor észrevette a fal mellett közömbösen álldogáló Auguste-öt, aki nem is evett semmit.

A mosolygó Berthe éppen Octave felé tartott egy csésze teával a kezében. Anyjának engedelmeskedett, folytatta a férjszerző hadjáratot. Josserand-né azonban megragadta a karját, és fojtott hangon semmirekellő hülyének nevezte.

- Vidd ezt a csésze teát Vabre úrnak, aki már egy órája várakozik - mondta hangosan, kedveskedően.

Aztán gyilkos pillantást vetett a lányra:

- Légy hozzá kedves, vagy velem gyűlik meg a bajod! - súgta.

Berthe egy pillanatra zavarba jött, de rögtön összeszedte magát. Gyakran előfordult már, hogy egy este háromszor is változtatnia kellett kedvességének célpontját. Octave helyett most Auguste-re mosolygott, neki kínálta a csésze teát, kedves volt hozzá, a lyoni selymekről beszélt vele, mindenképpen igyekezett úgy viselkedni, hogy a férfi észrevegye: kellemes modorú teremtés, aki nagyon jól megállná a helyét a pult mögött. Auguste-nek kissé reszketett a keze, ma este nagyon fájt a feje.

Néhányan csupa udvariasságból még visszajöttek, és pár percre leültek a szalonban. Ettek már, akár el is mehetnének. Verdier-t hiába keresték, távozott már, és a lányok hiába pukkadtak, ma este legfeljebb a háta körvonalait látták. Campardon nem várt Octave-ra, elment az orvossal együtt, akit a lépcsőházban még visszatartott, hogy megkérdezze tőle, valóban fel kell-e adni minden reményt. Teázás közben az egyik lámpa kialudt, orrfacsaró petróleum-szagot árasztott, a másik lámpában meg elüszkösödött a bél, és a világítás olyan gyászos volt, hogy még Vabre-ék is szedelőzködtek, noha Josserand-né kedveskedve marasztalta őket. Octave még előttük kiért az előszobába, és itt - nem kis meglepetésére - Trublot fogta a kalapját és eltűnt. Legfeljebb a konyhai folyosón át juthatott ki.

- Még ilyent! Merre lehet? Talán a cselédlépcsőn menne le? - mormolta magában Octave.

De nem töprengett tovább. Valérie az előszobában volt, és selyemsálját kereste. A fivérek: Théophile és Auguste az asszonnyal mit sem törődve indultak lefelé. Octave megtalálta a sálát, és olyan átszellemülten nyújtotta át, mint ahogyan a Hölgyek Örömeiben vásárló csinos nőket szolgálta ki. Valérie ránézett, és Octave biztosra vette, hogy az asszonynak tűz gyúlt a szemében, mikor pillantásuk találkozott.

- Maga valóban kedves, Mouret úr - mondta.

Juzeurné, aki utolsóként távozott, gyengéden és tapintatosan mosolygott rájuk. És mikor a felhevült Octave a hideg szobájába ért, egy ideig nézegette magát a tükörben: akármilyen legyek, ha nem próbálkozom ennél az asszonynál!

Josserand-né közben némán járkált fel-alá az elcsendesedett lakásban, mintha csak kergetné valami. Dühösen csattantotta le a pianínó tetejét, eloltotta az utolsó lámpát, átment az ebédlőbe, és olyan dühödten fújta el a gyertyákat, hogy a függőlámpa is belereszketett. A letarolt asztal, az összevissza dobált üres tányérok és csészék látványa még inkább felbőszítette, forgolódott, gyilkos pillantásokat vetett Hortense-ra, aki nyugodtan ült, és a kalács égett csücskét eszegette.

- Már megint felmérgecsíted magad, mama - szólt Hortense. - Hát nem sikerült?... Nekem annál inkább! Verdier felruhazza a nőt, hogy aztán békén maradjasson.

Az anya megrándította a vállát.

- No persze, szerinted ez semmit sem jelent. Na jó, te csak csináld a magad feje szerint, én meg csinálom úgy, ahogyan én látom jónak... Nahát! Ez a kalács sem valami parádés! Nem nagyon kényes emberek, akik az ilyen szemetet is megeszik.

Josserand, akit a felesége estélyei mindig elcsigáztak, most fáradtan ült egy széken, de félt a csetepatétól, attól tartott, hogy az asszony még fellöki dühös rohangálása közben, ezért Bachelard és Gueulin közelében telepedett le, akik Hortense-szal szemben ültek. A nagybácsi, mikor felébredt, talált egy üveg rumot, kiitta, és keserűen emlegette a húsz frankját.

- Nem a pénz miatt mondom - hajtogatta unokaöccsének -, a mód bosszant, ahogy csinálták... Tudod, milyen vagyok én a nőkkel: az utolsó ingemet is nekik adom, de nem bírom, ha kérnek tőlem... Bosszant, ha kérnek... és akkor nem adok nekik egy vasat sem!

Amikor nővére az ígéretére emlékeztette, rászólt:

- Te csak hallgass, Élénore! Tudom, mivel tartozom a kicsinek... De értsd meg, mindent lenyelek, csak ezt nem! Nem bírom az olyan nőket, akik kérnek tőlem, az ilyent hamarosan meneszteni. Ugye, Gueulin?... És ami azt illeti, nem nagyon törődtek ti velem! Léon még csak arra sem méltatott, hogy boldog névnapot kívánjon.

Josserand-né megint fel-alá járkált, keze ökölbe szorult. Ez igaz, Léon megígérte, hogy eljön, és cserbenhagyta, akár a többiek. Na, ez sem áldozná fel még egy estjét sem, hogy a nővérei férjhez mehessenek! Most észrevette, hogy egy sütemény az egyik váza mögé csúszott. Felvette, és éppen be akarta tenni egy fiókba, amikor Berthe lépett be Saturninnel, akit végre kiengedett a szobájából. A leány nyugtatgatta bátyját, miközben a fiú izgatottan, mint egy sokáig zárt helyen tartott kutya, vadul és bizalmatlanul fürkészte a sarkokat.

- Milyen buta! - mondta Berthe. - Azt képzeled, hogy férjhez adtak! Most a férjet keresi! Szegény Saturnin, azt ugyan keresheted... Mondtam, hogy megint fuccsba ment az egész. Tudhatod, hogy mindig elhibázzuk!

Josserand-né most kirobbant:

- Hát esküszöm neked, hogy máától kezdve vége a felsülésnek, vége bizony! Még akkor is, ha a lábánál fogva kell idekötni egy vőlegényt! Majd ez az egy fizet az összes többiért... Igen, igen, tisztelt férjúr, hiába bámul rám ilyen értetlen képpel, mégis lesz esküvő, és ha magának nem tetszik, hát majd meglesz maga nélkül!... Érted, Berthe?! Csak a kezdet kell kinyújtani érte!

Saturnin mindebből semmit nem fogott fel. Az asztal alatt nézelődött.

Berthe feléje mutatott, de az anyja röviden leintette, mintha azt akarná mondani, hogy majd elteszik az útból. Berthe halkan csak ennyit dünnyögött:

- Szóval Vabre lesz? Na, nekem aztán mindegy... De legalább tettek volna félre egy szendvicset!

4

Octave már a következő napon megpróbált Valérie közelébe férközni. Kifürkészte az asszony szokásait, és megtudta, hogy a nap melyik órájában remélheti leginkább, hogy összetalálkozik vele a lépcsőházban; úgy intézte, hogy minél gyakrabban hazaszaladhasson. Amikor csak tehetett, távozott a divatáru-üzletből, hol azzal, hogy ebédelni megy Campardonékhoz, hol meg valami ürügyet keresett. Hamarosan rájött, hogy a fiatalasszony két óra tájt mindennap átmegy a Gaillon utcán, ilyenkor viszi kisfiát a Tuilériák kertjébe. Octave ebben az időpontban mindig kiállt az üzletajtóba, és a jóképű divatárus-segéd gáláns mosolyával üdvözölte Valérie-t. A fiatalasszony udvarias bólintással köszönt, soha nem állt meg, de Octave észrevette, hogy sötét szeme szenvedélytől izzik. Biztatást vélt kiolvasni a fiatalasszony élveteg arcvonásaiból és lágyan ringó járásából is.

Úgy gondolta, hogy a kiszolgálónők erénye ellen viselt hadjáratok tapasztalatai hasznára lesznek majd az asszony elcsábításánál is. Csak az a fontos, hogy valahogyan becsalogassa Valérie-t negyedik emeleti szobájába. A kihalt és ünnepélyes lépcsőház megőrzi majd titkukat. Szívből derült, mikor az építész erkölcsi intelmeire gondolt: nem kell kívülről behozni valakit, akad a házban is nő.

Egy dolog mégis nyugtalanította Octave-ot. Pichonék konyháját a folyosó elválasztotta az ebédlőtől, és ezért igen gyakran nyitva hagyták az ajtót. A férj már kilenc órakor irodába ment, csak délután öt óra tájt ért haza, és minden másnap, vacsora után nyolctól éjfélig még könyvelt valahol. Különben a tartózkodó, sőt vadóc fiatalasszony, mihelyt meghallotta Octave lépteit, betette az ajtót. A fiatalember legfeljebb a szinte menekülve távozó asszony hátát vagy csenevész kontyba csavart, színtelen haját pillanthatta meg. Az ajtónyíláson át csak a lakás egy-egy részét látta, a vigasztalan és tiszta bútorokat, meg az ablakon át beszűrődő sápadt fényben a kétes fehérségű ágyneműket. Hogy az ablak merre van, azt Octave már nem is tudta megállapítani. A belső szobából látszott még egy gyerekágy sarka. Nagyon sivár volt mindez; a hivatalnok-háztartás mindig egyforma gondjai között magányosan sürgölődő asszony sem tette derűsebbé a képet. Pichonék lakása mindig csendes volt. Anya és gyermeke egyformán szótlannak, kedvetlennek tűntek. Octave csak nagy ritkán hallotta, hogy az asszony vékonyka hangon valami dalt zümmög, órákon át mindig ugyanazt. Mégis dühös volt erre a libára, ahogy magában nevezte. Talán még leselkedik is utána... Valérie persze semmiképpen nem jöhet fel ide, ha Pichonék örökösen ki-be járkálnak.

Octave már azt hitte, hogy legjobb úton van a sikerhez. Egy vasárnap, mikor a férj éppen nem volt otthon, úgy intézte, hogy az első emeleti lépcsőházban tartózkodott, mikor a fiatalasszony kijött a sógornőjétől és a saját lakása felé tartott. Csak pongyola volt rajta, pár percre mégis megállt beszélgetni Octave-val, aki azt remélte, hogy Valérie legközelebb be is hívja őt a lakásába. Egy ilyen forróvérű asszonnyal a többi már megy, mint a karikacsapás.

Aznap este, vacsora közben, Campardonéknál szóba került Valérie. Octave igyekezett ráterelni a beszélgetést. A házaspár először csupa szépet, jót mondott a fiatalasszonyról, hiszen Angèle minden szót hallott, és beszélgetés közben alattomban Lisára pislogott, aki éppen ürücombot szolgált fel nagy komolyan. Az építész egyébként is mindig a ház „tisztessége” mellett kardoskodott, mint afféle rátarti lakó, aki úgy érzi, az ő számára is dicsőség, hogy ilyen házban lakik.

- Ó, kedves barátom, csupa úriember... Láthatta Josserand-éknál. A férj egyáltalában nem buta: nagyon érdekes elgondolásai vannak, végül majd valami szenzációsat fog feltalálni. Az asszonyban meg határozottan van stílus, ahogy ezt mi, művészemberek, mondani szoktuk.

Campardoné már előző nap rosszabbul érezte magát. Most hátradőlve evett, de a betegség nyilván nem ártott az étvágyának, mert jókora szeleteket fogyasztott az angolosan sült húsból. Bágyadtan suttozott:

- Ó, az a szegény Vabre, úgy van ő is, mint én, csak sínylődik... Bizony, Valérie-nek alaposan kijutott. Nem valami kellemes olyan emberrel élni, akit állandóan láz gyötör, aki a betegsége miatt sokszor zsörtölődő és igazságtalan.

Octave, aki az építész és felesége között ült, a vacsora végére többet tudott meg, mint amennyit kérdezni akart. Campardonék megfélemedtek Angèle-ről, jelentős pillantásokkal hangsúlyozták a félbehagyott mondatok kétértelműségét, és ha hirtelenében nem találtak eléggé burkolt kifejezést, egymáshoz hajoltak és suttogva, szépítgetés nélkül fejezték be mondókájukat. Egyszóval Théophile hülye és impotens, rászolgált arra, amit a feleségétől kap. Valérie sem ér sokkal többet, nem érné be a férjével, még akkor sem, ha Théophile eleget tenne férji kötelezettségeinek. Olyan a vére. Végére is nem titok, hogy házassága után két hónappal, amikor már teljesen kétségbeesett, hogy Théophile-től nem lehet gyereke, az öreg Vabre örökrészétől is elesik, ha Théophile meghal, fogta magát és összeállt egy Sainte-Anne utcai mézáróssal, így született a kis Camille.

Campardon még egyszer Octave füléhez hajolt:

- Szóval, barátom, ez a nő egy hisztérika!

Szavaiban benne volt a nyárspolgár minden sikamlós gondolata, minden szemérmatlensége, látszott rajta, hogy egyszeriben elszabadult a zsíros mosolyú családapa fantáziája, orgiákat képzel maga elé, azon kérődzik. Angèle lesütötte a szemét, tányérjába nézett, kerülte Lisa tekintetét, nehogy elnevesse magát, és így elárulja, hogy mindent megértett. De a társaság már másról beszélt, Pichonékról volt szó, és ki nem fogtak a dicséretből.

- Ó, micsoda derék emberek! - hajtogatta Campardonné. - Mikor Marie sétálni viszi Lilitte-et, a kislányát, egyszer-egyszer megengedem neki, hogy magával vigye Angèle-t is. Márpedig mondhatom magának, én nem bízom a kislányomat akárkire, először feltétlenül meg kell győződnöm az illető erkölcséről... Ugye, Angèle, te valóban szereted Marie-t?

- Igen, mama - felelte Angèle.

Még több apróságot mondtak el Pichonékról. Alig akad még egy olyan asszony, akit olyan jól, olyan szigorú erkölcsök szerint neveltek volna, mint Pichonnét. Csak meg kell nézni, milyen boldog a férje! Olyan kedves kis házaspár! Olyan rendesek, úgy imádják egymást, sohasem esik náluk hangos szó!

- Ha nem ilyenek volnának, hát nem is maradhatnának meg a házban - mondta komolyan az építész, aki, úgy látszik, teljesen elfelejtette, miket mondott az előbb Valérie-ről. - Itt csak igazán tisztességes emberek maradhatnak meg... Becsületszavamra, rögtön felmondanék, ha a lányom annak lenne kitéve, hogy a lépcsőházban valami céda nőszeméllyel találkozzon.

Campardon aznap este titokban a Vigoperába vitte Gasparine-t, felesége unokanővérét. Vacsora után rögtön vette is kalapját, és azt mondta, üzleti ügy miatt csak késő éjszaka jöhet haza. Rose azonban nyilván tudta, miről van szó, mert mikor férje a szokott túláradó kedveskedések közben csókkal búcsúzott el tőle, Octave hallotta, hogy az asszony lemondó, anyai hangon suttogja:

- Mulass jól és vigyázz, meg ne fázz hazajövet.

Octave-nak másnap az az ötlete támadt, hogy apró jószomszédi szívességek segítségével barátságot köthetne Pichonnéval, aki majd úgy tesz, mintha semmit sem látna, ha véletlenül rajtakapja Valérie-t. Még aznap alkalma volt rá, hogy összeismerkedjék Pichonnéval. A fiatalasszony egy kis vesszőből font kocsiban sétáltatta Lilitte-et, másfél éves kislányát. Ez a kocsi mindig szállka volt Gourd szemében; nem tűrte, hogy a fölépcsőn át vigyék: a lakásnak a cselédlépcsőre nyíló bejárata meg olyan szűk volt, hogy a kocsiról minden alkalommal le kellett szerelni a kerekeket és a rudat, hogy beférjen a lakásba, márpedig ez nem kis munka volt. Octave éppen hazaért, amikor szomszédnője a csavarokkal bajlódott: ügyetlenkedett, mert kesztyű volt a kezén. Teljesen elvesztette a fejét, a keze is reszketett, amikor észrevette, hogy Octave mögötte áll, várja, hogy a kocsi ne legyen útban, és végre bejuthasson szobájába.

- De, asszonyom, miért fáradozik ennyit? - kérdezte végül a fiatalember. - Sokkal egyszerűbb volna, ha a gyerekkocsit a folyosó végén tartaná, a szobám ajtaja mellett.

Pichonné nem felelt, annyira félénk volt, hogy ott maradt guggolva, még felemelkedni sem mert, és fátyola mögül is látszott, hogy még tarkója és füle is elpirul zavarában. A férfi biztatgatta:

- Komolyan mondom, asszonyom, hogy egy cseppet sem zavarna engem.

Nem is beszélt tovább, felkapta a kocsit, és mintha csak magától értetődő volna, vitte tovább a folyosón. Pichonné meg ment utána. Eseménytelen, szürke életében olyan nagy valami történt, hogy nem is tudta, mitévő legyen, zavarában összevissza dadogott.

- Jaj, istenem, kérem, ne fáradjon... igazán nem is tudom... nagyon útban lesz magának... az uram igazán örülni fog...

Azután bement a lakásba, gondosan bezárkózott, mintha szégyenkezne valamiért. Octave úgy gondolta, hogy Pichonné nagyon ostobácska. A gyerekkocsi persze zavarta, nem tudta rendesen kinyitni az ajtót, szinte oldalvást kellett mindig kibújni a szobájából. De szomszédnőjét lekötölte, annál is inkább, mert Campardonék rábeszélésének engedve, Gourd kegyesen hozzájárult, hogy a gyerekkocsi ezentúl ott maradjon a folyosó végében.

Vuillaume-ék, Marie szülei, a vasárnapokat mindig leányuk otthonában töltötték. Mikor Octave a következő vasárnap kijött szobájából, észrevette, hogy az egész család asztalnál ül, éppen kávéznak. Tapintatból meggyorsította lépteit, a fiatalasszony ugyanakkor gyorsan férjéhez hajolt, sűgött neki valamit. Pichon azonnal felállt, és odaszólt Octave-nak:

- Bocsásson meg, kérem, olyan keveset vagyok itthon, még nem is mondtam önnek köszönetet. Pedig szeretném megmondani, milyen örömmel hallottam, hogy...

Octave először tiltakozott, végül engedett, bement Pichonékhoz. Noha már kávézott, rábeszéltek, hogy igyék még egy csészével. A háziak Guillaume és a felesége közé ültették a vendéget, hogy ezzel is kimutassák megbecsülésüket. Octave-val szemben Marie ült a kerek asztalnál, és minden különösebb ok nélkül állandóan elpirult. Octave most kedvére megnézhetette. De mint Trublot mondta volna: ez az asszony nem az ő esete, igénytelennek, színtelennek látta, az arca semmitmondó, a haja ritkás, az arcvonásai mégis finomak, kedvesek. Mikor már kicsit magához tért, fel-felnevetett, nem győzött eleget beszélni a gyerekkocsi körül történetekről.

- Jules, ha láttad volna, hogyan kapta fel Mouret úr, és hogy vitte tovább... Egy pillanat alatt elintézte!

Pichon még egyszer köszönetet mondott. Hosszú, sovány, beteges arcú férfi volt, akit az irodai élet sivársága már megtört, fénytelen tekintete az idomított lovak kábult beletörődésére emlékeztetett.

- Könyörgöm, ne is beszéljünk erről - mondta végül Octave. - Igazán szót sem érdemel... Asszonyom, a kávéja nagyszerű, ilyen jót még nem ittam.

Pichonné megint csak elpirult, úgyhogy még a keze feje is rózsaszínű lett.

- Kérem, ne kényeztesse el - szólalt meg komolyan Guillaume. - A lányom jó kávéfőző, de van jobb is. És, látja, máris milyen beképzelt lett!

- A beképzeltség mit sem ér - jelentette ki Vuillaumené. - Mi mindig szerénységre neveltük a lányunkat.

Vuillaume meg a felesége szürke, töpörödött, nagyon öreg házaspár volt, az asszony szigorúan szabott fekete ruhát, a férj meg kopott szalonkabátot viselt, szinte kihívóan hatott rajta a kitüntetés széles vörös szalagja.

- Tudja, uram - kezdte Guillaume -, hatvanéves koromban kaptam a kitüntetést, amikor nyugdíjba mentem. Harminckilenc éven át mint előadó dolgoztam a közoktatásügyi minisztériumban. Kérem, mi azon a napon sem hejehujáztunk, nem büszkélkedtünk. Ez után is csak úgy éltünk, mint addig... A kitüntetést megérdemeltem, tudtam, hogy megkapom. Csak hálát éreztem, nem büszkeséget.

Életének folyása egészen egyszerű volt, és jó néven vette, ha erről mások is tudomást szereznek. Huszonöt évi szolgálata során elérte a négyezer frankos fizetést, így évi kétezer frank nyugdíjat kapott. De amikor Marie lányuk megszületett - pedig már nem is gondoltak arra, hogy gyerekük lehet -, megint csak szolgálatba lépett, és mint irodatiszt, ezerötszáz frankot keresett. Mióta a lányukat férjhez adták, Vuillaume-ék a nyugdíjból élnek, meghúzzák magukat a Montmartre-on, a Duranti utcában, ott olcsóbb az élet.

- Hetvenhat éves vagyok. Bizony, így van ez, kedves vőm - mondta Vuillaume, mintha csak beszámolójának tanulságát vonná le.

Pichon hallgatagon, fáradtan nézte apósát és az érdemrendjét. Igen, ha a jó sors is úgy akarja, így folyik majd az ő élete is. Jómaga egy gyümölcsárus asszony legkisebb gyermeke volt, és az egész üzlet ráment arra, hogy a fiú elvégezhesse iskoláit, hiszen a közeli meg a távolabbi szomszédok mind azt mondogatták, hogy a fiú nagyon értelmes. Az üzlet csődbe jutott, az anya meghalt, éppen egy héttel azelőtt, hogy fia a Sorbonne-on sikeresen levizsgázott. Pichon ezután három teljes évig nyomorgott egy nagybátyjánál, majd váratlan szerencse érte: bekerült a minisztériumba, most már nyitva állt előtte az út, és már meg is házasodott.

- Az ember elvégzi a kötelességét, a kormány is megteszi a magáét - mormolta, és közben arra gondolt, hogy még harminchat évig dolgozhat, míg megkapja a kitüntetést, és rászolgál a kétezer frankos nyugdíjra.

Octave-hoz fordult:

- Tudja, uram, a gyerekek... az nehezíti meg az életet.

- Bizony, így van - mondta Vuillaume-né. - Ha még egy gyerekünk születik, hát nemigen boldogultunk volna... Gondoljon csak vissza, Jules, mit mondtam, mikor Marie-t magához adtam: egy gyerek, és nem több, mert különben haragban leszünk!... Csak a munkásnép olyan szapora, mint a nyúl, náluk sorra születnek a gyerekek, eszükbe sem jut, hogy ez milyen költséget jelent. Igaz, aztán hagyják a gyerekeiket kint csatangolni, valósággal undorodom, mikor az utcán ilyen gyereksordát látok.

Octave Marie-t figyelte, azt hitte, hogy a kényes téma fejtegetésére megint elpirul majd. De a fiatalasszony arca most nem váltott színt, gyermeki nyugalommal helyeselte mindazt, amit az anyja mondott. Octave halálra unta magát, nem tudta, hogyan meneküljön innen, így töltötték ezek az emberek a délutánjukat a jéghideg kis ebédlőben: ritkán szóltak, nagy nehezen, egy-egy szót, és akkor is csak saját ügyeikről beszéltek. Még egy dominójátszmára sem voltak hajlandók.

Nagyokat hallgattak; a háziakat azonban ez egy cseppet sem feszélyezte, sőt mintha szükségük lett volna arra, hogy jól megrágják gondolataikat. Vuillaume-né most kifejtette elveit:

- Önnek még nincs gyermeke? No, majd ennek is eljön az ideje... Ó, a gyermek nagy felelősség, főként az anyának! Már negyvenkilenc éves voltam, mikor a lányom megszületett, szerencsére ebben a korban az ember már tudja, mihez tartsa magát. Egy fiúgyermek még hagyján, felnő az, ha nem is törődnek vele, de egy lány! Én szerencsére nyugodt vagyok, hogy megtettem a kötelességemet... bizony megtettem!

Ezután kurta mondatokban ismertette nevelési elveit. Fő a becsület. Szó sem lehet arról, hogy egy lánygyermek a lépcsőházban hancúrozzék, mindig szem előtt kell tartani, mert a kislányok folyton rosszban törik a fejüket. Ajtók, ablakok szorosan zárva legyenek, nehogy az élet csúnya dolgai beférkőzzenek a lányos házba. Az utcán soha nem szabad elengedni a leánygyermek kezét, rá kell szoktatni arra, hogy lesüsse a szemét, nehogy csúnya dolgokat lásson. Ami meg a vallást illeti, hát ebből éppen annyit, amennyit az erkölcs megkíván. Aztán

ha felnőtt a lány, tanítónőt kell fogadni melléje, nem szabad intézetbe adni, mert az ártatlanokat ott megrontják, de még otthon is ügyelni kell, hogy mit tanul, titkolni kell előtte mindazt, amiről nem szabad tudnia, el kell rejtteni előle az újságokat, ez ugye természetes, kulcsra kell zárni a könyvszekrényt.

- Egy lány sohasem tudhat elég keveset - jelentette ki befejezésül az anya.

Marie, míg az anyja beszélt, révetegen bámult a semmibe. Maga előtt látta a Duranti utcai szigorú otthont, a szűk szobákat, ahol még azt sem engedték meg neki, hogy kikönyököljön az ablakba. Felnőtt lány korában is gyermekként kezelték, tilalmakkal vették körül, melyekből alig értett valamit, az anyja néha egész sorokat betintázott a divatlapban, és Marie mindig elpirult, ha egy-egy ilyen feketéllő sor ötlött a szemébe. A tankönyveiből sem tanulhatott meg akármit, és a tanítónők is zavarba jöttek, mikor olyasmit kérdezett, amire a kihagyott részből kaphatott volna feleletet. Egyébként nyugalmas gyermekkorra volt, úgy nőtt fel, mint üvegházi növény, akárha éber álomban élne, melyben a mindennapi szavak és cselekedetek valami naiv és csacska értelmezést kapnak. És még most is, mikor semmibe vesző pillantással emlékezett, gyermeten mosolygott; a házasságtól sem lett okosabb.

- Akár hiszi, akár nem - mondta Vuillaume -, a lányom tizenhét éves korában még nem olvasott egyetlenegy regényt sem... Ugye, Marie?

- Igen, papa.

- Van nekem egy nagyon szép kötésű George Sand-regényem - folytatta Vuillaume. - Marie férjhezmenetele előtt pár hónappal elhatároztam, megengedem neki, hogy elolvassa, bár az anyja nemigen akarta. Az *André* igazán nem ártalmas könyv, csupa idealizmus, igazán lélek-emelő... Én igazán a liberális nevelés híve vagyok. Az irodalomnak is megvan a maga haszna... Ez a könyv rendkívüli hatást tett a lányomra. Éjszaka álmában sírt, ez bizonyítja, hogy a műsát csak a romlatlan lélek érti meg igazán.

- Hiszen olyan szép könyv! - susogta a fiatalasszony csillogó szemmel.

De mikor Pichon közelebről is kifejtette elméletét: hogy a lányoknak nem szabad regényt adni a kezükbe, csak akkor olvashatnak, ha már férjhez mentek, Vuillaume-né ingatta a fejét, ő maga sohasem olvasott, és nagyon jól megvolt nélküle. Ezután Marie beszélt arról, hogy milyen magányos.

- Istenem, néha kezembe fogok egy könyvet. Mindig Jules választja ki a Choiseul közeli kölcsönkönyvtárban... Ha legalább zongorázni tudnék!

Octave már jó ideje úgy érezte, hogy neki is mondania kell valamit.

- Hogyan lehetséges ez, asszonyom? Nem zongorázik? - csodálkozott.

Egy pillanatra zavar támadt. Vuillaume-ék szerencsétlen véletlenek sorozatáról beszéltek, nem akarták bevallani, hogy sajnálták a pénzt lányuk zenetanítására. A végén aztán Vuillaume-né azt erősítette, hogy Marie már egészen kicsiny korában jól énekelt, nagyon sok szép dalt tudott, mihelyt hallott egyet, máris megjegyezte. Azután egy spanyol dalt emlegetett, ami arról szólt, hogy egy rabnő hogyan siratja a kedvesét. Marie ezt a dalt kislány korában olyan érzéssel adta elő, hogy még a legkeményebb szívű embernek is könny szökött a szemébe. De Marie-t ez nem vigasztalta meg. A szomszéd szoba felé fordult, ahol a kislánya aludt, és kiszaladt a száján:

- Esküszöm, hogy Lilite megtanul zongorázni, még ha rámegy az utolsó fillérem is!

Vuillaume-né szigorúan rászólt:

- Előbb azon törd a fejedet, hogy úgy neveld, ahogyan mi neveltünk téged. Én sem ellenzem a zenét, hiszen kifejleszti a finom érzéseket. De mindennél fontosabb, hogy szemmel tartsd a lányod, ne engedd, hogy bármi is megrontsa, arra törekedj, hogy megőrizze tudatlanságát...

Vuillaume-né ismét rákezdte. Még jobban hangsúlyozta a vallás fontosságát, megmondta, hogy havonta hányszor kell gyónni, mely napokon kell feltétlenül misét hallgatni, már csak az illendőség miatt is. Octave már nem bírta tovább, azt mondta, találkozója van valakivel, ezért is indult el hazulról. A feje kábult az unalomtól, látta, hogy a beszélgetés így folytatódna akár estig. Menekülésszerűen távozott, Vuillaume-ék és Pichonék tömjék csak egymás fejét azzal, amit - egy csésze kávé szürcsölgetve - minden vasárnap újra meg újra elmondanak. Amikor elköszönt a háziaktól, Marie, nem tudni, miért, megint csak elpirult.

Octave ezentúl vasárnaponként mindig meggyorsította lépteit, ha Pichonék ajtaja előtt ment el, főként ha meghallotta Vuillaume-ék kimért hangját. Egyébként minden gondolatát lekötötte Valérie meghódításának terve. Úgy érezte, hogy Valérie kacérkodik vele, hiszen lángoló pillantásokat vet rá, bár ugyanakkor érthetetlenül tartózkodó. Octave egyszer úgy rendezte, hogy összetalálkozzék az asszonnyal a Tuilériák kertjében. Valérie akkor is egészen közömbös maradt, az előző napi viharról beszélt, és Octave most már végleg azt hitte, hogy az asszony szenvtelensége ördögös ravaszságot takar. Tovább lefelkedett rá a lépcsőházban, leste a pillanatot, mikor juthat be végre Valérie lakásába. Elhatározta, ha egyszer már bent lesz, hát nem sokat teketóriázik.

Mostanában, ha Marie-val találkozott, a fiatalasszony mindig elpirult és rámosolygott, jó szomszédként üdvözölték egymást. Egyik délelőtt Gourd megkérte Octave-ot, hogy vigyen fel Pichonéknak egy levelet, ne kelljen neki megjárni a négy emeletet. A fiatalember bement Pichonnéhoz, aki javában bajlódott a kis Lilitte-tel. A kislányon csak egy ing volt, és Marie éppen a kerek asztalra akarta ültetni, hogy felöltöztesse.

- No, mi baj van? - kérdezte Octave.

- Nem bírok a kicsivel! - felelte Marie. - Nyűgös volt, én meg elkövettem azt a butaságot, hogy levetkőztettem. Most meg képtelen vagyok felöltöztetni!

Octave csodálkozva nézte. Az asszony kifordított meg újra visszafordított egy szoknyácskát, kapsokat keresgélt, magyarázkodott:

- A férjem mindig segít felöltöztetni a kicsit, mielőtt elmegy hazulról... így egyedül nem igazodom ki ezeken a holmikon. Úgy idegesít, úgy bosszant...

A gyermek közben nyilván elunta a várakozást, félt Octave-tól, kapálózott, hanyatt vágta magát az asztalon.

- Vigyázzon - kiáltott fel Octave -, még leesik!

Marie teljesen elvesztette a fejét. Rémült volt, mintha csak félne hozzányúlni a kicsi mezítelen testéhez. Olyan szűzies ámulattal nézett rá, mintha maga sem hinné, hogy ő szülte ezt a gyermeket. Attól is félt, hogy ügyetlenül nyúl hozzá, kicsit borzongott is a mezítelen test érintésétől. Octave nyugtatgatta, segített neki, végül aztán együtt öltöztették fel a kislányt.

- Ugyan mit csinál majd, ha egy tucat gyereke lesz? - kérdezte nevetve Marie-t.

- De hát nekünk egyáltalában nem lesz több gyerekünk! - felelt az asszony riadtan.

Octave tréfálkozott: ne nagyon fogadkozzék, egykettőre megtörténhet ám, hogy megint csak gyereket vár!

- Nem, nem - erősítette Marie. - Hiszen hallotta, mit mondott a mama a múltkor. Megtiltotta Jules-nek... Ó, maga nem ismeri a mamát, vége-hossza nem volna a perlekedésnek, ha még egy gyerekünk születne.

Octave-ot mulattatta, hogy fiatalasszony ilyen fesztelenül beszélget erről a kérdésről. Tovább kérdeztetett, de Marie egyáltalán nem jött zavarba. Ő végül is azt teszi, amit a férje kíván. Természetesen szereti a gyerekeket, és ha a férje azt akarná, hogy több gyerekük legyen, ő igazán nem ellenkezne. Anyja parancsait mégis készségesen fogadta, látszott rajta, hogy szunnyadó nőiességét még nem rázta fel az anyai érzés. A kis Lilitte-tel úgy foglalkozott, mint a háztartásával: kötelességből. Amikor már elmosogatott, és hazahozta a kicsit a levegőről, a nap hátralevő részét bágyasztó semmittevéssel töltötte, mint lány korában, vérszegény ábrándokat szőtt az örömről, ami egyre késett. Meglepődött, mikor Octave azt mondotta, hogy nyilván sokat unatkozik, hiszen mindig egyedül van. Nem, sohasem unatkozik, a nap valahogyan mindig elmúlik; mikor lefekszik, nem is tudja, mit csinált egész nap. Vasárnap meg néha elmegy valahova a férjével, idejönnek a szülei, vagy olvasgat. Reggeltől estig olvasna, ha nem fájdulna meg tőle a feje, hiszen most már mindent szabad olvasnia.

- Csak az a kár - mondta -, hogy a Choiseul közti kölcsönkönyvtárban nincs meg semmi, amit szeretnék... Jó volna újra elolvasni az *André*-t, hiszen először is úgy meghatott. De hát éppen ezt a kötetet lopta el valaki... A papa meg nem hajlandó a sajátját kölcsönadni, fél, hogy Lilitte kitépi belőle a képeket.

- Ezen segíthetünk - mondta Octave. - Campardonéknál minden George Sand-kötet megvan... Elkérem magának az *André*-t.

Marie elpirult, szeme csillogott. Octave igazán nagyon kedves. És mikor a fiatalember távozott, Marie úgy maradt ott Lilitte mellett, mint más délutánokon, ölbe tett kézzel, gondolatok nélkül. Varrni nem szeretett, inkább horgolt, de ezzel sem készült el soha, kézimunkája hol itt, hol ott hevert.

Octave már másnap elhozta Marie-nak a könyvet. Bár vasárnap volt, Pichon mégsem volt otthon, egyik felettesénél tett udvariassági látogatást. Marie-n most nem háziruha volt, mert előzőleg valahol a szomszédban járt, és Octave, miután azt hitte, hogy vallásos, kíváncsiságból megkérdezte, talán bizony miséről jön? Marie nemmel felelt, és elmondta, hogy mielőtt férjhez ment, anyja rendszeresen vitte misét hallgatni. A misehallgatás szokássá vált nála, és férjhezmenetele után még fél évig járt templomba, de örökösen félt, hogy elkési a misét. Azután, maga sem tudta, miért, néhány elmulasztott mise után egészen elmaradt a templomból. A férje gyűlöli a papokat, az anyja meg most egy szót sem szól neki a templombajárásról. Octave kérdése azonban mégis megmozgatott valamit a fiatalasszonyban, mintha mindennapjainak kába közönye alatt ébredezni kezdene valami.

- Tulajdonképpen el kellene mennem a Saint-Roch kápolnába valamelyik délelőtt - mondta. - Mégiscsak hiányzik, ha az ember abbahagy valami megszokott dolgot.

És a nagyon öreg szülők kései gyermekének szintelen arcán fájdalmas sajnálkozás tükröződött, mintha vágyódva gondolna egy másfajta életre, hajdani ábrándjainak világára. Semmit nem tudott titkolni, finom vonású, betegesen áttetsző arca minden gondolatát elárulta. Elérzékenyült, őszinte közvetlenséggel szorította meg Octave kezét.

- Nagyon boldog vagyok, hogy elhozta nekem ezt a könyvet! Jöjjön át holnap vacsora után, akkor visszaadom, és elmondom majd, hogy most hogyan hatott rám... Mulatságos lesz, ugye?

Octave, mikor elment, azt gondolta magában, hogy mégsem érdektelen teremtés ez a kis asszony. Szól majd Pichonnak, kioktatja kicsit, hogy foglalkozzék többet a feleségével, egész biztosan erre van szüksége az asszonykának. Másnap össze is találkozott Pichonnal, aki éppen indult hazulról. Octave elkísérte, nem bánta, hogy negyedórás késéssel érkezik majd a Hölgyek Örömébe. Pichon azonban még a feleségénél is álmosabb természetűnek látszott, apró rögeszméi voltak, most is csak azzal törődött, hogy a cipője be ne piszkolódjék a locspocsban. Lábujjhegyen járt, szakadatlanul a főnök-helyettesről beszélt. Octave, akit ebben a dologban igazán baráti szándékok vezettek, végül is otthagyta Pichont a Saint-Honoré utca sarkán, de előbb azt tanácsolta neki, hogy Marie-t vigye gyakran színházba.

- Ugyan miért? - kérdezte Pichon elképedten.

- Jót tesz az az asszonyoknak. Utána kedvesebbek.

- Komolyan gondolja?

Megígérte Octave-nak, hogy gondolkodik a dolgon, átment az utca túlsó oldalára, rémüldözve figyelte a kocsikat, mintha élete legnagyobb félelme az volna, hogy valamelyik sarat freccsent rá.

Ebéd után Octave bekopogott Pichonékhoz, hogy visszakérje a könyvet. Marie az asztalra könyökölve olvasott, közben két keze fészületlen hajával játszott. Éppen megebédelt, csak egy tojást sütött, meg sem terített magának; a pléh rántottasütő oda volt lökve az asztalon össze-vissza dobált evőeszközök közé. Lilite-re nem is gondolt az anyja, a gyerek elaludt a padlón, arca körül egy összetört tányér cserepei heverték.

- Nos, hogy tetszik? - kérdezte Octave.

Marie nem válaszolt azonnal. Mintha csak most kelt volna fel, még rendbe sem hozta magát, pongyolájáról hiányoztak a felső gombok, nyaka fedetlen volt.

- Alig száz oldalt olvastam - mondta végül. - Tegnap itt voltak a szüleim, nem jutott időm.

A hangja fáradt volt és keserű. Kislány korában arról álmodozott, hogy egy erdő mélyén él majd. Ábrándjaiban szerepelt egy vadász, aki kürtjét fújva közeledik, odaér, letérdel előtte. Mindez valahol messze, messze történik, egy erdei tisztáson, ahol nemes rózsák virítanak. A vadász meg ő összeházasodnak, ott maradnak az erdőben, mást sem tesznek, csak sétálnak a virágok között; nagyon boldog lesz, minden vágya teljesedik. Férje mindig gyengéd lesz, mindig a lábai előtt hever.

- Ma délelőtt beszélgettem a férjével - mondta Octave. - Maga, asszonyom, nem jár el eleget hazulról, és ezért rábeszéltem őt, hogy vigye magát színházba.

De Marie sápadtan borzongott és fejét rázta. Hallgattak. Az asszony mintha csak most ébredt volna rá, hogy nem az erdei tisztáson, hanem lakásának levegőtlen, barátságtalan ebédlőjében van. Jules mogorva képe hirtelen árnyékot vetett a vadászra, a románcok hőséire, pedig a távoli kürtszó még mindig a fülében csengett. Néha felfigyelt: hátha most érkezik. A férje sohasem fogta tenyere közé a lábát, hogy megcsókolja, és soha-soha nem mondta neki térden állva, hogy imádja. Pedig Marie szerette a férjét, csak magában csodálkozott, hogy a szerelemben nem talál több örömet. Most a könyvről beszélt:

- Tudja, szinte eláll a lélegzetem, mikor egy regényben olyan részhez érek, ahol a szereplők szerelmet vallanak.

Octave leült. Nevethetnékje támadt, semmi érzéke sem volt az érzelmeskedéshez.

- Én bizony nem törődöm a szavakkal - mondta. - Ha az ember szerelmes valakibe, legjobb, ha mindjárt be is bizonyítja.

Marie azonban, úgy látszik, nem értette meg, csak nézett. Octave most a könyv felé nyúlt, úgyhogy a keze az asszony kezét érintette, előrehajolt, hogy a lapok közé nézzen: meleg lehelete a pongyola kivágásán át az asszony vállát érte, de Marie hideg maradt. Octave felállt, lenézte az asszonyt, ugyanakkor szánakozott is rajta. Amikor kifelé ment, Marie még odaszólt neki:

- Nagyon lassan olvasok, csak holnapra fejezem be... Csoda érdekes lesz! Este nézzen majd be!

Octave-nak semmi terve nem volt az asszonnyal, most mégis dühös volt. Valami szokatlan rokonszenvet érzett a fiatal házaspár iránt, és szinte elkeserítette, hogy olyan bután élnek. Határozottan kedve támadt, hogy segítsen rajtuk, ha nem is akarják: elvihetné vacsorázni, itatná mindkettőjüket, milyen mulatságos lenne egymás karjaiba taszítani őket! Octave nem adott volna kölcsön senkinek még tíz frankot sem, de amikor így rájött a jószágroham, boldogan szórta a pénzt, hogy két szerelmest összehozzon, hogy boldoggá tehesse őket.

A kis Pichonné hüvössége Valérie tüzes lényét juttatta Octave eszébe. Valérie-nek biztosan nem kellene másodszor is a nyakába lehelnie... Egyébként úgy érezte, hogy Valérie lassan kegyeibe fogadja: egyik nap, mikor az asszony előtte ment a lépcsőn, Octave a lábát nézte, és megkockáztatott egy bókot. Valérie nem haragudott meg. Végre elérkezett a rég várt alkalom, éppen azon az estén, mikor Marie-hoz igyekezett, hogy majd kettesben beszélgetnek a regényről, mert a férj csak egész későn jön haza. Octave nem ment be Marie-hoz, inkább járkált egyet, cseppet sem vágyódott erre az irodalmi élvezetre. Tíz óra tájt mégis rászánta magát, hogy hazamegy. Az első emeleti lépcsőházban Valérie cselédlányával találkozott, aki rémüldözve szólt neki:

- Az asszonyom idegrohamot kapott, az úr nincs itthon, a szemközi lakók meg színházban vannak... Nagyon kérem, jöjjön be velem. Egyedül vagyok, nem is tudom, mihez kapjak.

Bementek Valérie szobájába. Az asszony mereven hevert egy karosszékekben. A cselédlány felbontotta a fűzőjét, nyitott blúzából kilátszott a melle. A roham egyébként hamarosan megszűnt. Valérie felnézett, meglepődött, hogy Octave-ot látja, de nem jött zavarba, úgy viselkedett, mintha az orvos lenne ott.

- Kérem, ne haragudjék - suttogta elfúló hangon. - A lány csak tegnap jött hozzánk, azért vesztette így el a fejét.

Octave-ot feszélyezte, hogy Valérie teljes nyugalommal veszi le előtte a fűzőjét, és zavartalanul igazgatja a ruháját. Állva maradt, magában fogadkozott, hogy nem távozik innen, csak így, minden további nélkül, leülni mégsem mert. Valérie kiküldte a cselédlányt, aki szemmel láthatóan idegesítette, majd a nyitott ablakhoz ment, tele tüdővel szívta magába a beáradó hideg levegőt, és idegességében nagyokat ásított. Pár pillanat múlt el így, majd beszélgetni kezdtek. Az asszony elmondta, hogy tizennégy éves lehetett, mikor először kapott ilyen görcsöket. Most hol a karját, hol a csípőjét fogja el, Juillerat doktor belefáradt, annyiféle gyógyszerrel próbálkozott. Ő már beletörődött, ez vagy más, egyre megy; úgy látszik, teljesen egészséges ember nincs is. És miközben bágyadtan beszélt, Octave egyre jobban felizgatta magát azzal, hogy nézte a rendetlen ruháiban ördögien ingerlő asszonyt, akinek sápadt, feldúlt arca mintha csak egy átszerelmeskedett éjszakáról árulkodna. Kibomlott fürtjei szétterültek a vállán, és Octave az asszony fekete hajának zuhataga mögött látni vélte a férj szánalmas, szakálltalan képét. Hirtelen mozdulattal az asszony felé kapott, mintha egy utcalányt akarna magához rántani.

- Mit képzels? - tört ki Valérie-ből a meglepetés.

Most ő nézte Octave-ot, de olyan hűvös, olyan nyugodt tekintettel, hogy a fiatalember valószínűleg megdermedt, kínos-sután húzta vissza a kezét, érezte, milyen nevetséges. Az asszony egy elfojtott, görcsös ásítás közben még hozzátette:

- Ó, kérem, ha tudná!

Vállat vont, de nem haragosan, csak úgy, mint aki már nem képes egyébre a férfival szemben, akit úgy megvet, úgy un. Octave, mikor látta, hogy az asszony hevenyében megköti szoknyáját, és a csengő zsinórja felé nyúl, azt hitte, hogy ki akarja dobni. Pedig csak teát kért, forró, gyenge teát. Octave teljesen elvesztette a fejét, dadogott, elnézést kért, az ajtó felé tartott. Valérie közben ismét elnyúlt karosszékeiben, fázósan fészkelődött, mint aki nagyon szeretne végre aludni.

Octave a lépcsőházban minden emeleten megállt. Hát Valérie mégsem az, akinek képzelte. Úgy látszik, hogy hűvös természetű, vágytalan, nem lázong a sorsa ellen; nehéz eset, akárcsak Hédouinné, a főnöknője. Vajon miért mondta róla Campardon, hogy hisztérikus? Micsoda butaság volt, hogy az építész ezzel az idétlen tréfával félrevezette őt, enélkül soha még csak eszébe sem jutott volna, hogy ilyesmire merészkedjék Valérie-vel szemben. Egészen megkábult ettől a históriától. Hát voltaképpen mi is az a hisztéria, amiről annyi szó esik? Eszébe jutott, amit Trublot mondott: az ember soha nem tudja, hányadán áll ezekkel a hóbotos nőkkel, akiknek úgy izzik a tekintete, mint a parázs.

Octave igyekezett észrevétlenül elsomfordálni Marie ajtaja előtt, dühös volt most minden nőre. De Pichonék ajtaja kinyílt, és Octave megadta magát. A kormos lámpa fénye csak gyéren világította meg a keskeny szobát és Marie-t, aki ott állt, várta Octave-ot. Lilite bölcsőjét az asztal mellé húzta, a sárgás fény az alvó gyermekre világított. Az asztalon, amelyet ma még nyilván egyszer sem szedtek le, ott hányódtak az ebéd és a vacsora maradványai: egy tányéron retelkedő, mellette a becsukott könyv hevert.

- Elolvasta már? - kérdezte Octave, aki nem értette, hogy az asszony miért nem szólal meg.

Marie arca duzzadt volt, mintha mély álomból ébredt volna, kábultan, tévován mondta:

- Igen, igen! Ó, egész nap a könyvet bújtam, a fejemet sem emeltem fel... Mikor ez rám jön, azt is elfelejtem, hogy hol vagyok... A nyakam szinte belemerevedett.

Nem is mondott többet a könyvről, kimerült volt, hangja elfulladt a felindulástól. Még a csontjai is fájtak, gondolatai összevissza kavargtak az olvasmány hatására. Fülében távoli kürtszó csengett, érzelmes szerelmi ábrándjainak, a románcok hősének kürtje hívogatta. Azután átmenet nélkül közölte, hogy reggel a Saint-Roch templomban volt a kilencórás misén. Sokat sírt, úgy érezte, a vallás minden sebre írt ad.

- Most jobban érzem magam - mondta mély sóhajjal, és megállt Octave előtt.

Mindketten hallgattak. Az asszony ártatlanul mosolygott a férfira. Octave elnézte kifejezéstelen arcát, ritkás haját, még soha nem látta ennyire jelentéktelennek Marie-t. Az asszony csak nem vette le tekintetét Octave-ról; egyszerre elsápadt, megingott, Octave utánakapott, hogy estében felfogja.

- Jaj, istenem, jaj, istenem - zokogta Marie. Octave zavarban volt, továbbra is átkarolva tartotta az asszonyt.

- Jó lenne, ha inna egy kis hársfateát... a sok olvasástól van az egész.

- Igen, úgy fáj a szívem, olyan egyedül éreztem magam, mikor végeztem a könyvvel... Milyen jó maga, Mouret úr! Ha nincs mellettem, jól megütöttem volna magam.

Octave körülnézett, hogy hova ültethetné le Marie-t.

- Ne rakjak tüzet?

- Ó, nem, köszönöm, bepiszkolódna a keze... Észrevettem ám, hogy mindig kesztyűt hord.

És mintha csak elakadna a szívverése ettől a kedves gondolattól, mintha álmodna, ügyetlen csókot lehelt Octave felé, ajka a fiatalember fülét érintette.

Octave-ot megdöbbenetette ez a csók. A fiatalasszony ajka jéghideg volt. De amikor Marie teljesen elernyedve borult a vállára, Octave-ban hirtelen vágy lobbant fel, és be akarta vinni a hálószobába. Ez a nyers közeledés azonban rádöbbenetette a fiatalasszonyt, hogy mit is tett, szemérme fellázadt az erőszak ellen, védekezett, az anyját szólongatta, de eszébe sem jutott a férje, aki bármelyik pillanatban hazatérhet, vagy a kislánya, aki ott aludt mellette.

- Ne! Igazán ne! Ne!... Ezt nem szabad...

Octave meg türelmetlenül hajtogatta:

- Nem tudják meg! Nem mondom el senkinek!

- Jaj, nem!... Ezzel elrontja az egészet, pedig olyan boldog voltam, hogy magára rátaláltam... higgye el, magának sem lenne jó, igazán nem... és én mindig úgy képzeltem...

Octave nem okoskodott tovább, sértett férfiúisága elégtételre vágyott, és csak magában mormolta: „Elbánok én veled!” És minthogy Marie nem engedte magát beljebb vonszolni, durván leszorította az asztal sarkára; az asszony megadta magát. Octave magáévá tette az ottfelejtett tányér és a könyv között, amely egy mozdulatuktól a padlóra esett. Az ajtó még csak be sem volt téve, a lépcsőházban most is ünnepélyes csend uralkodott. Lilite békésen aludt a bölcse kispárnáján.

Nem volt egymás számára semmi mondanivalójuk, mikor felálltak, és rendetlen ruháikat igazgatták. Az asszony gépiesen a bölcshöz ment, megnézte a kislányt, majd felemelte az asztalról a tányért, azután megint csak letette. Octave hallgatott, jómagam is kényelmetlenül érezte magát, ez a kaland igazán váratlan volt. Eszébe jutott, hogy csupa barátságból közelebb akarta egymáshoz hozni Marie-t és a férjét. Végül is, mikor már a hallgatás valóban tűrhetetlen volt, mikor már mégiscsak kellett valamit mondania, dűnnyögve szólalt meg:

- Hát még az ajtót sem csukta be?

Marie a lépcsőház felé pillantott, és zavartan mondta:

- Csakugyan, nyitva volt.

Vontatottan mozgott, arckifejezése undorról beszélt. Octave most úgy érezte, hogy nem volt valami nagy hőstett megszerezni ezt az asszonyt, aki magányosságában olyan védtelen volt, és még hozzá buta is. Neki sem telhetett nagy öröme az egészben.

- Ó, a könyv meg leesett - mondta Marie, és lehajolt érte.

A könyvtábla egyik sarka begömbült. Ez most valóságos megkönnyebbülés volt számukra, mert volt miről beszélniük. Marie-t szemmel láthatólag nagyon bántotta a dolog.

- Nem tehetek róla... látja, hogy még be is kötöttem, nehogy bepiszkolódják... Úgy látszik, lelöktük... igazán nem akarattal csináltuk.

- Hát itt volt? - kérdezte Octave. - Észre sem vettem... Én persze nem törődnék vele, de Campardon úgy vigyáz a könyveire!

Egymásnak adogatták, megpróbálták kiegyenesíteni a begömbült sarkot. Kezüik egymáshoz ért, de nem éreztek semmit. Azután a szép George Sand-kötetet ért baleseten töprengve, egészen nekikeseredtek.

- Ennek csak rossz vége lehetett - jelentette ki Marie könnyezve.

Octave kötelességszerűen vigasztalgatta. Majd kitalál valamit, és Campardon csak nem harapja le a fejét. Most, hogy el kellett egymástól köszönniök, megint csak zavarba jöttek. Legalább pár kedves szót szerettek volna váltani, de a tegeződésre csak nem járt rá a nyelvük. Szerencsére léptek hangja közeledett, a férj jött felfelé. Octave nem szólt, átkarolta az asszonyt és szájon csókolta. Marie készségesen nyújtotta az ajkát, ami, akárcsak az előbb, most is jéghideg volt. Amikor Octave óvatos léptekkel a szobájába ment, és levette felöltőjét, magában megállapította, hogy úgy látszik, Marie sem szereti az ilyesmit. De hát akkor mit akart? Miért esett csak úgy, akárkinek a karjába? Hát igen, a nők egészen érthetetlenek.

Másnap Marie éppen akkor lépett be Campardonékhoz, mikor Octave ebéd után, már ki tudja hányadszor, magyarázgatta, hogy milyen ügyetlenül bánt a Sand-kötettel. A fiatalasszony Lilitte-et vitte a Tuilériákba, és megkérdezte, nem bíznák-e rá Angèle-t is. Nyugodtan mosolygott Octave-ra, ártatlanul nézegette az egyik széken heverő Sand-kötetet.

- De még milyen szívesen! Igazán hálás vagyok érte! - mondta Campardonné. - Angèle, tegyél kalapot... Ha magával van a leányom, akkor igazán nem félttem.

Marie-n most egyszerű, sötét gyapjúruha volt, és nagyon szerényen viselkedett. A férjéről beszélt, elmondotta, hogy előző nap náthásan érkezett haza, azután a hús árát hozta elő, ami már-már megfizethetetlen. Mikor Angèle-lel együtt elvonult, az ablakból mindnyájan utánanéztek. Marie kesztyűs kezével vigyázva tolta Lilitte kocsiját, Angèle meg, aki tudta, hogy figyelik, lesütött szemmel lépkedett mellette.

- Igazán olyan finom teremtés! - lelkesedett Campardonné. - És olyan kedves, olyan tisztes-séges!

Az építész Octave vállára csapott, és kijelentette:

- Hát, barátom, most láthatja, csak a családi nevelés ér valamit.

5

Aznap fogadóest és házihangverseny volt Duveyrier-éknél. Octave, aki először volt hivatalos, tíz óra tájt készült el az öltözködéssel. Nem volt jó hangulatban, elégedetlenkedett önmagával. Miért is rontotta el a dolgát Valérie-nél, akinek olyan nagyszerű rokoni kapcsolatai vannak? És talán komolyabban kellett volna megfontolnia azt is, hogy okos-e, ha távol tartja magát Berthe Josseland-tól. Miközben fehér nyakkendőjét megkötötte, szinte elviselhetetlennek érezte, hogy Marie Pichon most is eszébe jut: már öt hónapja él Párizsban, és csak ez az egyetlen, származásos kalandja akadt. Kínos volt ez a gondolat, valósággal szégyenkezett, érezte az ilyenfajta viszony ürességét, céltalanságát. Miközben kesztyűjét húzogatta, magában fogadkozott, hogy többé nem vesztegeti ilyesmivel az idejét. Elhatározta, hogy most, miután végre bejutott a társaságba, nem szalasztja el a bizonyára bőven kínálkozó alkalmakat.

A folyosó végén azonban már leleselkedett rá Marie. A férje nem volt otthon, és Octave kénytelen volt pár pillanatra bemenni.

Őt még sohasem hívták meg Duveyrier-ékhez, így még nagyobb tisztelettel gondolt az első emeleti lakók estélyeire. De egyébként sem volt irigy természetű, sem becsvágy, sem akarat nem fűtötte.

- Várok magára! - mondta, és csókra nyújtotta a homlokát. - Ugye, nem jön későn, és, ugye, elmondja, hogyan szórakozott?

Octave kénytelen-kelletlen csókolta meg az asszony haját. Még most sem tegeződtek, bár viszonyuk folytatódott, és Octave be-bejárt az asszonyhoz, mikor éppen megkívánta, vagy nem volt más dolga. A csók után végre indulhatott lefelé, az asszony áthajolt a korláton, úgy kísérte tekintetével.

Josserand-éknál közben valóságos dráma játszódott le. Josserand-né abban reménykedett, hogy Duveyrier-ék estélye - ahova ők is hivatalosak - döntő fordulatot hoz Berthe és Auguste Vabre házasságának ügyében. Vabre, akit már két hete ugyancsak ostromoltak, még mindig nem határozta el magát, nyilván kétségek gyötörték a hozomány miatt. Josserand-né, hogy dűlőre vigye a dolgot, írt a bátyjának, bejelentette neki a házassági tervet, és emlékeztette az ígéreteire. Azt remélte, hogy így kicsikarhat Bachelard bácsiból egy-két olyan mondatot, ami hasznára válhat az ügynek. Kilenc óra tájt az egész család készenlétben állt az ebédlőben, a kályha körül. Éppen indulni akartak, mikor Gourd felhozta Bachelard levelét, ami az utolsó kézbesítés óta ottfélejtődött Gourd-né tubákos szelencéje alatt.

- Na végre! - mondta Josserand-né, és feltépte a borítékot.

Az apa és a két lány szorongva figyelték, míg a levelet olvasta.

Adèle, aki segített úrnőinek az öltözködésnél, most is körülöttük csetlett-botlott, az asztalt szedte le, amelyen még ott hányódtak a vacsoraedények. Josserand-né egészen belesápadt, mire a levél végére ért.

- Semmi, megint semmi. Egyetlen határozott szót sem ír - hebegte. - Csak annyit, hogy majd meglátja... később, mikor már házasságra kerül a sor... És még van képe azt írni, hogy azért nagyon szeret bennünket... Micsoda utolsó fráter!

A frakkba öltözött Josserand leroskadott a székre. A két lány elhűlve szintén leült. Mint mindig, az egyik most is az unalomig viselt kék, a másik meg a rózsaszín ruhában, amit megint csak átalakítottak kicsit.

- Hányszor megmondtam már, hogy Bachelard csak kihasználna bennünket... soha nem kapunk tőle egyetlen garast sem... - mormolta az apjuk.

A vörös estélyi ruháját viselő Josserand-né állva maradt, újból elolvasta a levelet, azután kitört:

- Ezek a férfiak!... Az ember azt hihetne, hogy ez már belehülyült a kicsapongásokba. Szó sincs róla! Soha nincs józan eszénél, de mindjárt résen áll, ha pénzről beszélnek neki... Ezek a férfiak!

A lányai felé fordult, nekik szánta a szónoklatot.

- Hát ezért nem értem, hogy miért vagytok úgy megveszve a férjhez menésért... Majd ha úgy torkig lennétek, mint én vagyok!... Még véletlenül sem akad olyan férfi a világon, aki csak magatokért szeretne benneteket, és alkudozás nélkül nyitná ki a pénztárcáját. A milliomos

nagybácsi húsz éven át tömeti magát nálunk, de hozományt... azt már nem adna az unoka-húgának! A férjek meg élhetetlenek! Igen, igen, hiába is bámul! Élhetetlenek!

Josserand megadóan hajtotta le a fejét. Adèle közben összeszedte az edényeket, mintha nem is hallana semmit. Josserand-né haragja egyszeriben rázúdult.

- Mit lábatlankodik itt? Mit hallgatózik?... Jobb lesz, ha megy a konyhába, vagy velem gyűlik meg a baja!

Azután levonta a tanulságot:

- Minden ezekért a rongy férfiakért történik. Nekünk meg mi jut? Legfeljebb megszoronganak bennünket, ha rákerül a sor... Jegyezzétek meg alaposan... nem érdemelnek ezek mást, mint hogy az ember jól kihasználja őket!...

Hortense és Berthe bólogattak, mint akik alaposan megszívlelik a tanácsokat. Az anyjuk már régen meggyőzte őket, hogy a férfiak alacsonyabb rendű lények, csak arra jók, hogy házassodjanak és fizessenek. Egy ideig csend volt. Az ebédlő füstös levegőjét állott ételszag járta át, Adèle még nem szedte le egészen az asztalt. Josserand-ék estélyi ruhában, ziláltan és csüggetegen üldögéltek; megfélekeztek Duveyrier-ék hangversenyéről, sorozatos kudarcaikon rágódtak. A szomszédos szobából áthallatszott Saturnin horkolása. A fiút ma este korán ágyba kényszerítették.

Berthe törte meg a csendet:

- Hát akkor ennek már fuccs... Levetközzünk?

De Josserand-nét egyszeriben ismét megszállta a tettvágy. Hogyhogy? Levetközni? Ugyan miért? Hát talán nem gáncstalan emberek ők? Talán bizony egy Josserand lányt eljegyezni nem éppen akkora tisztesség, mint bárki mást eljegyezni? Még ha belepusztul, akkor is meglesz ez a házasság! És máris közölte, hogy kinek mi lesz a szerepe: a két lánynak meghagyta, hogy nagyon kedvesek legyenek Auguste-höz, ne tágítsanak, míg ki nem mondja a döntő szót. Josserand-nak jutott a feladat, hogy meghódítsa az öreg Vabre-t és Duveyrier-t. Ráparancsolt, hogy beszéljen mindig az ő szájuk íze szerint, még ha nem is képes felfogni, hogy voltaképpen miről van szó... Jómaga majd mindenben rajta tartja a szemét, magára vállalja a nőket, jól ért ő ehhez, egykettőre az ő kezére játszik majd mindegyik. Azután kicsit elgondolkodott, még egyszer körülnézett az ebédlőben, mintha csak attól tartana, hogy ottfelejt egy fontos fegyvert. Marcona képet vágott, mintha gyilkos csatába vezetné a lányait, és szilárd hangon adta ki a parancsot:

- Induljunk!

Indultak. Amint lefelé lépdeltek az ünnepélyes lépcsőházban, Josserand-t balsejtelmek kínozták, úgy érezte, hogy a tisztességes ember szigorú lelkiismeretével nehezen összeegyeztethető dolgokra készül.

Mire leértek Duveyrier-ékhez, ott már annyian voltak, hogy mozogni is alig lehetett. A hatalmas zongora egészen elfoglalta a fogadószoba egyik falát, vele szemben, sorba rakott székeken ültek a hölgyvendégek, mintha csak színházban volnának; az ebédlő és a kissozon nyitott ajtajában meg a fekete frakkos urak csoportosultak. A csillár és a falikarok, meg a konzolokra helyezett hat lámpa vakító nappali fényt árasztott. A falak fehér-arany csillogását a bútor- és függönykárpitok selymének vörös színe még jobban hangsúlyozta. Meleg volt, a legyezők ütemes mozgása meg-meglibbentette a meztelen vállak nehéz szagát.

Duveyrier-né éppen most ült zongorához. Josserand-né egy kézmozdulattal, mosolygósan kérte, hogy ne zavartassa magát. Leányait a férfiak között hagyta, ő maga meg elfogadta a Valérie és Juzeurné között felkínált helyet. Josserand a kisszalomba ment. Itt szundikált megszokott helyén, az egyik pamlag sarkában, az öreg Vabre, a háztulajdonos. A kisszalomban csoportba verődve állt Campardon meg Théophile és Auguste Vabre, Juilliat doktor és Mauduit abbé: az ebédlő túlsó végén Trublot és Octave ácsorgott, a zene elől menekülve megint egymásra találtak. Közel hozzájuk a magas, sovány Duveyrier álldogált. A frakkos vállak felett nézett be a fogadószobába, és le nem vette tekintetét a feleségéről, aki már csak arra várt, hogy végre csend legyen. Duveyrier frakkja gomblyukában a becsületrend apró, gondosan megkötött szalagját viselte.

- Pszt! Pszt! Csendet kérünk - buzgózkodtak néhányan.

Duveyrier-né rázendített Chopin egyik rendkívül nehéz nocturnójára. Magas, szép asszony volt, pompás vörös hajkoronával, hosszúkás arca mindig sápadt és hűvös. Szürke szemének tekintete csak a zenétől lobbant lángra, csak ez keltett benne határtalan szenvedélyt, csak a zenének élt, teste-lelke beérte vele. Duveyrier kitartóan nézte, de már az első ütemek után idegesen összeszorította száját, és hátrább húzódott az ebédlőbe, hegyes állán és ferde vágású szemében is békétlenség, keserűség tükröződött. Borotvált arcára nagy, vörös foltokat festett a beteg vér és a féktelen kéjvágy.

Trublot, aki egész idő alatt figyelte, most közömbösen megjegyezte:

- Nem szereti a zenét.

- Hát bizony én sem - válaszolt Octave.

- Ó!... Magánál ez nem olyan nagy baj... Tudja, barátom, ennek a Duveyrier-nek minden lépését szerencse kísérte. Nem volt tehetségesebb az átlagnál, de mindenki tolt a szekerét. Régi polgári családból származik, az apja törvényszéki elnök volt. Ahogy elvégezte a jogot, mindjárt az ügyészségre került. Utána kinevezték helyettes bírónak Reimsbe, majd a párizsi első fokú bírósághoz került, kitüntetést kapott, és még nem volt negyvenöt éves, amikor a fellebbviteli bíróság tagja lett. Ez aztán valami, ugye? De a zenét, azt nem szereti. Életének átka a zongora. Hja, mindenben nem lehet szerencsés.

Clotilde közben játszott, és rendkívül könnyen oldotta meg a darab technikai nehézségeit. Olyan biztonságban érezte magát a zongorájánál, mint jó lovas a lován... Octave-ot csak az asszony két kezének ördögös mozgása érdekelte.

- Nézze már az ujjait - mondta -, egyszerűen elképesztő!... Biztos, hogy egy negyedóra múlva megfájdul a keze.

Trublot és Octave ezután már csak a nőkről beszéltek, ügyet sem vetettek arra, hogy a házi-asszony mit játszik. Octave zavarba jött, mikor észrevette Valérie-t; hogyan viselkedjék most? Szóljon hozzá, vagy tegyen úgy, mintha észre sem venné az asszonyt? Trublot ma ugyancsak fanyalgott: nincs itt egyetlen nő sem, aki kedvére való volna. Octave tiltakozott, kutatóan nézett a vendég hölgyek felé, és kijelentette: egészen bizonyos, hogy van köztük olyan, akit az ember szívesen elfogadna. De Trublot fölényeskedve kijelentette:

- No, rajta! Csak válasszon közülük! Majd azután, ha közelebbről megnézi, meglátja, hogy igazából milyen... Hát talán kellene magának az ott?... Az, amelyik tolladist visel a fején? Én bizony nem ajánlanám! De még azt a szőkét sem, ott, azt a lilaruhást; sem azt az öregecskét, pedig azon legalább van mit fogni... Mondhatom, butaság a társaságbeli nők között keresgélni! Sok a teketória, kevés az öröm.

Octave csak mosolygott. Könnyű Trublot-nak a gazdag apjával! Neki mindenekelőtt a jövőjét kell biztosítania, nem követheti szabadon a vágyait. Tűnődve nézegette a nőket, és arra gondolt, vajon melyiket választaná a pénzéért és a bájaiért, feltéve persze, ha módjában állna a választás. Egyiket a másik után vette szemügyre, majd hirtelen elcsodálkozott:

- No lám! A főnöknöm! Hát jár ide?

- Nem is tudta? Hédouinné és Duveyrier-né nem egykorúak ugyan, de intézetbeli barátnők. Elválaszthatatlanok voltak egymástól, jegesmedvéknek csúfolták őket, mert legalább húsfokos hideget árasztottak maguk körül. Ezek is nagyon kellemes nők, mondhatom. Na, ha Duveyrier-nek nem volna más ágyemelegítője, hát megfagyhatna!

Octave azonban elkomolyodott. Először látta Hédouinnét estélyi ruhában. Koszorúba font hajjal, meztelen karral, fedetlen vállal állt a vakító fényárban, és Octave vágyainak megtestesülését látta a nyugodt szépségű, ragyogó és egészséges nőben; úgy érezte, ennél különbet férfi nem kívánhat. Máris bonyolult tervezgetésekbe merült, és csak a hirtelen láрма zökkentette ki álmodozásaiból.

- Na, csakhogy végre! - lélegzett fel Trublot.

A vendégek gratuláltak Clotilde-nak. Josserand-né is odasietett, szorongatta a háziasszony kezét, a férfiak meg felszabadultan újra beszédbe elegyedtek, a hölgyek is szaporábban legyezgették magukat. Duveyrier is elszánta magát, visszament a kisszalomba, Trublot és Octave is követte. Kavarogtak a szoknyák, és Trublot Octave fülébe súgta:

- Nézzen csak jobbra... Megkezdődött ám a férjfogás!

Josserand-néra célzott, aki Berthe-et Auguste-re szabadította. Auguste ugyanis elég könnyelműen a hölgyekhez lépett, hogy üdvözlje őket. Ma este nem kínoztá annyira a fejfájás, csak a bal szemében érzett valami fájdalmat, de félt az estély végétől, amikor énekszámokat adnak elő, márpedig ettől mindig alaposan megfájdult a feje.

- Berthe - mondta Josserand-né -, mutasd csak meg Vabre úrnak azt a receptet, amit kimásoltál neki abból a könyvből... Ez tökéletesen megszüntet minden fejfájást!

És miután így elindította közöttük a beszélgetést, otthagya őket az egyik ablakmélyedés mellett.

- A kutya-fáját! Ha már egyszer a gyógyszereknél tartanak! - suttogta Trublot.

Josserand, aki mindenképpen eleget akart tenni felesége óhajának, ott maradt a kisszalomban az idősebb Vabre mellett. Nem tudta, mihez kezdjen, mert az öregúr tovább szunyókált, ő meg csupa tapintatból nem merte felébreszteni. De mikor elhallgatott a zene, Vabre felpillantott. Kicsi, kövér, teljesen kopasz ember volt, düledt, kerek szemmel, mindkét füle felett egy-egy fehér hajtincs árválkodott; az arca vörös, ajka meg vastag volt. Josserand először udvariasan az egészsége iránt érdeklődött, így kezdtek el beszélgetni. A hajdani közjegyző, aki négy-öt beszédtemáját mindig változatlan sorrendben szedte elő, most bevezetőül Versailles-ról beszélt, ugyanis negyven éven át ott működött; azután a fiait említette, sajnálkozott, hogy sem az idősebbik, sem a fiatalabbik nem volt elég tehetséges ahhoz, hogy átvegye az irodáját. Ez bírta rá arra, hogy eladja a közjegyzőséget, és csak ezután költözött Párizsba. Azt is elmondta, hogyan szerezte a házát: életének nagy eseménye volt ez az építkezés.

- Háromszázezer frankot öltem bele, kérem! Az építészem azt mondta, ragyogó befektetés lesz. És mi lett belőle? Csak kínos-keservesen jutok a pénzemhez... hát persze, hiszen mindegyik gyermekem ideköltözködött, gondolták magukban, hogy nekem úgysem kell

lakbért fizetniök. Nem is kapnék tőlük soha egy garast sem, ha nem mennék érte mindig személyesen... Még szerencse, hogy a munkámban vigasztalást találok.

- Még mindig sokat dolgozik? - érdeklődött Josserand.

- Szüntelenül, uram! Szüntelenül! - válaszolt az öreg szinte nekikeseredett lendülettel. - A munka az én életem!

Meg is magyarázta, mi az ő nagy munkája. Tíz év óta szakadatlanul a képtárlatok katalógusait bújja, és kartotékrendszerbe gyűjti a kiállító festők nevét. Aggodalmaskodva, szinte kimerülten beszélt, elmondta, hogy egy év alatt alig tudja feldolgozni az új anyagot. Gyakran úgy felhalmozódik a munka, hogy szinte összeroskad a súlya alatt. Képzelve csak el, milyen nehezen ismeri ki magát, ha például egy festőnő férjhez megy, és ettől kezdve a férje nevén állít ki!

- Soha nem lesz az én munkám befejezett egész, ez öl meg engem - dünnyögte.

- Ugye, ön kedveli a művészetet? - folytatta Josserand a kedveskedést.

Vabre csodálkozva bámult rá.

- Már hogy kedvelném?! Semmi szükség nincs arra, hogy lássam is a képeket. Statisztikai munkáról van szó... No de gyerünk, jobb lesz, ha megyek aludni, legalább holnap tisztább lesz a fejem. Jó éjszakát!

Botjára támaszkodott, amit a lakásban is a keze ügyében tartott, kínosan vánszorogva indult kifelé, mert már a csípőjét is elérte a bénulás. Josserand magára maradt, kellemetlenül érezte magát, nem sokat értett meg abból, amit az öregúr mondott, attól tartott, hogy nem lelkesedett eléggé a kartotékokért sem.

A fogadószobában a vendégek egyszerűen hangosabbak lettek. Trublot és Octave az ajtóhoz mentek, hogy megnézzék, mi történt. Egy ötven év körüli, természetes és még mindig szép asszony érkezett fiatal, jó megjelenésű, komoly magatartású fiatalember kíséretében.

- Nocsak! Már együtt érkeznek! - suttogta Trublot. - Hát csak rajta! Ne is zavartassátok magatokat!

Dambreville-né és Léon Josserand volt a két új vendég. Az asszony vállalta, hogy megházasítja Léont, de addig is maga mellett tartotta, saját örömére. Most éppen mézesheteiket éltek, és ezt cseppet sem titkolták a társaság előtt. A lányos mamák összesúgtak. Duveyrier-né azonban máris Dambreville-né elé sietett, szívélyes volt hozzá, mert ő toborozta énekkarába a fiatalemberket.

Csak hogy Josserand-né hamarosan megfosztotta tőle a háziasszonyt, Dambreville-nét pedig elhalmozta a barátság minden jelével, mert úgy gondolta, még szüksége lehet rá. Léon néhány hűvös szót váltott az anyjával, pedig Josserand-né, mióta ez a viszony tartott, már-már hitt abban, hogy a fia mégiscsak viszi valamire.

- Berthe nem látta meg magát - mondta Dambreville-nének. - Ne vegye rossz néven, éppen egy gyógyszer receptjét magyarázza Vabre úrnak.

- Ne is zavarjuk őket, hiszen olyan jól megvannak együtt - felelte Dambreville-né, aki csak odanézett, és máris értette, miről van szó.

Mindketten anyai tekintettel figyelték Berthe-et, aki Auguste-öt ügyesen az ablakmélyedésbe terelte, és kecses mozdulatokkal elzárta előtte az utat. Auguste-nek már-már tetszett a dolog, még azt sem bánta, ha újból előveszi a fejfájás.

A kisszalomban néhány komoly férfiú politizálni kezdett. Az előző napon a római ügyekkel kapcsolatban viharos felirati vita volt a szenátusban. Juillerat doktor, mint meggyőződéses ateista és forradalmár, kitartott amellett, hogy Róma igenis kerüljön az olasz király uralma alá, Mauduit abbé, az ultramontán párt egyik vezéralakja meg azt hangoztatta, hogy a leggyászosabb eseményekre kell felkészülni, ha Franciaország nem védelmezi akár utolsó csepp véréig is a pápaság világi hatalmát.

- Talán elképzelhető egy mindkét fél számára elfogadható *modus vivendi* - szólt közbe Léon Josserand, aki a vitatkozókhöz csatlakozott.

Léon ekkoriban egy híres ügyvéd mellett titkárkodott, aki különben az egyik baloldali párt képviselője volt. Léont felbőszítette szülei alacsonyrendűsége, anyagi támogatást sem remélt tőlük, ezért a Diáknegyedben két évig féktelen demagóg jelszavakat harsogott. Mióta bejáratosá vált Dambreville-ékhez, ahol valamennyire kielégítette étvágát, lehiggadt, és inkább a köztársaságpárti elvek felé hajlott.

- Nem, a megegyezés egyszerűen lehetetlenség - mondta a pap. - Az egyház nem alkudhat meg.

- Márpedig akkor el kell tűnnie! - heveskedett a doktor.

A sovány, ideges orvos meg a kövér, sima modorú pap engesztelhetetlen ellenfeleknek látszottak, bár nagyon szoros volt a kapcsolat közöttük, hiszen mindig összetalálkoztak a Saint-Roch negyed lakóinak halálos ágya mellett. A pap udvariasan mosolygott még akkor is, amikor ellentmondást nem tűrve állított valamit. Társaságbeli ember volt, tehát elnéző az élet gyarlóságaival szemben, de katolikus, aki jótányit sem enged a dogmából.

- Hogy az egyháznak vége lesz? Ugyan kérem! - méltatlankodott Campardon, hogy hízelegjen a papnak, akitől megbízatást remélt.

Egyébként így vélekedett a vita többi résztvevője is: az egyház nem tűnhet el, nem szenvedhet vereséget. Csak Théophile Vabre hangoztatta továbbra is, hogy az egyház talán mégis átalakul valamiképpen. Ez a köhécselő, krákogó ember hideglelései közben arról ábrándozott, hogy egy humanitárius köztársaság megalakulása majd az emberiség boldogulásának útját nyitja meg.

A pap kenetesen folytatta:

- A császárság vesztébe rohan. Ez mindenki előtt világossá válik a jövő évben, a választások során.

- Na, ami a császárságot illeti, ettől aztán szívesen megszabadulunk - jelentette ki kertelés nélkül az orvos. - Ennek csak örülnénk.

Duveyrier, aki eddig elmélyülten figyelt és hallgatott, most megcsóválta a fejét. Orleanista család sarja volt ugyan, de minthogy mindent a császárságnak köszönhetett, úgy érezte, illő, ha védelmébe veszi.

- Higgyék el nekem - jelentette ki szilárd hangon -, ha megingatják a társadalom alapjait, minden összeomlik... A romok pedig végzettszerűen minket temetnének el.

- Ez bizony így van! - mondta Josserand, akinek ugyan nem volt semmiféle politikai meggyőződése, de betartotta felesége előírásait.

Mindnyájan egyszerre beszéltek. A császárságot egyikük sem szerette. Juillerat doktor elhibáztott lépésnek tartotta a mexikói expedíciót, Mauduit abbé pedig az olasz királyság elismerését kárhóztatta. Théophile Vabre és Léon Josserand mégis nyugtalannak látszottak, mikor

Duveyrier az 1793. évi események megismétlődésének veszélyére hívta fel a figyelmüket. Mire vezethetnek az örökös forradalmak? Hiszen a szabadságjogokat kivívták már! A jólakott polgárok szabadelvűsége egyszeriben megszelídült, mert mindnyájan gyűlöltek az új eszméket és rettegetek a jogait követelő néptől. Mégis mindnyájan kijelentették, hogy a császár ellen szavaznának, mert megérett már arra, hogy megleckéztessék.

- A fenébe, csak untatnak! - jelentette ki Trublot, aki próbálgatta megérteni, miről is van szó.

Octave rábeszélte, hogy menjenek a hölgyekhez. Auguste az ablakmélyedésben már egészen elkábult Berthe kacagásától. Ez a lassú vérű, nyurga ember most egészen megfeledkezett arról, hogy voltaképpen fél a nőktől. Nekivörösödve élvezte a szép fiatal lány incselkedését, az arcába csapódó meleg leheletét. Josserand-né azonban félt, hogy ez a játék túl sokáig tart és unalomba fullad. Figyelmeztető tekintettel nézett Hortense-ra, és a lány engedelmesen sietett húga segítségére.

- Teljesen jól érzi magát, asszonyom? - kockáztatta meg a kérdést Octave Valérie-hez fordulva.

- Köszönöm, igazán jól vagyok - felelt az asszony nyugodtan, mintha máris elfelejtette volna a történeteket.

Juzeurné valami régi csipkéről beszélt Octave-nak, azt mondta, szeretné neki megmutatni, kíváncsi volna a véleményére. Meg is ígértette vele, hogy másnap benéz hozzá pár percre. De mikor Mauduit abbé visszajött a fogadószobába, Juzeurné elbűvölt arccal szólította meg és kérte, hogy foglaljon köztük helyet.

A társalgás újból megindult. Az asszonyok a cselédekről beszélgettek.

- Hát istenem - fűzte tovább a szót Duveyrier-né -, Clémence igazán kedvemre való, nagyon tiszta lány és gyors is.

- No és Hippolyte? - kérdezte Josserand-né. - Nem akarja elbocsátani?

Hippolyte, az inas, éppen fagyaltot szolgált fel. Mikor az erős, magas, jóképű fiú továbbment, a háziasszony kicsit zavartan válaszolt.

- Nem, nem küldjük el! Olyan kellemetlen, ha személyzetet kell cserélni! Tudja, hogy van az ilyesmi, a cselédek megszokják egymást, és én nagyon ragaszkodom Clémence-hoz...

Josserand-né sietve helyeselt, érezte, hogy kényes témát érint. Duveyrier-ék ugyanis úgy gondolták, hogy a két cselédet egyszer majd összeházasítják, és Mauduit abbé - mert Duveyrier-ék az ő felfogását akarták hallani ebben az ügyben - elnézően bólogatott, mintegy jóváhagyva az adott helyzetet, amiről egyébként az egész ház tudott, csak éppen nem beszéltek róla. A hölgyek azután sorra elmondották nehézségeiket: Valérie ma délelőtt megint felmondott a cselédlánynak, egy hét alatt a harmadiknak, Juzeurné meg beszámolt új elhatározásáról, hogy az árvaházból vesz magához egy tizenöt éves leánykát, azt legalább be lehet majd tanítani; Josserand-né meg ki nem fogott a panaszból, elképesztő dolgokat mesélt Adèle-ről, erről a haszontalan koszfészekről. A libegő gyertyafényben, a virágillattól bágyadozva szellőztették a cselédszobák meg a zsírpecsés bevásárlókönyvek titkait, szenvedélyes érdeklődéssel szimatoltak a kocsisok meg a mosogatólányok pimaszságai után.

- Látta már Julie-t? - kérdezte Trublot hirtelen, és jelentősen nézett Octave-ra, aki elképedten hallgatott.

- Hát, barátom, remek nő... érdemes megnézni. Tegyen úgy, mintha ki kellene mennie valahová, és sompolyogjon be a konyhába... Egyszerűen remek!

Duveyrier-ék szakácsnőjéről beszélt. A hölgyek közben témát változtattak, Josserand-né áradozva lelkesedett a háziak Villeneuve-Saint-Georges melletti szerény kis birtokáért, amit eddig csak vonatból látott, Fontainebleau-ba menet. De Clotilde nem szerette a vidéki életet, a lehető legkevesebbet tartózkodott a birtokon, legfeljebb a nyári szünet idején a fiával, Gustave-val, aki a Bonaparte-líceum utolsó előtti osztályát végezte.

- Caroline-nak teljesen igaza van, hogy nem akar gyereket - jelentette ki a háziasszony, és Hédouinné felé fordult, aki két székkal odább ült. - Ha az embernek gyerekei vannak, vége a megszokott életmódnak, mindent a gyerekekhez kell igazítani.

Hédouinné erre azt felelte, hogy ő azért nagyon szereti a gyerekeket, csak hogy túlságosan elfoglalt, a férje örökké összevissza utazgat Franciaországban, így az egész cég gondja-baja az ő vállán van.

Octave Hédouinné széke mögött állt, és lopva nézegette az asszony tarkóján göndörödő fekete fürtöcskéket, a mély kivágás dús csipkái közül kivillanó hófehér keblét. Teljesen tanácstalan volt ezzel az asszonnyal szemben, aki mindig olyan nyugodt, olyan szűkszavú, olyan egyenesen és vonzóan derűs volt. Hozzá hasonló nőt soha nem látott, még Marseille-ban sem. Ki kell ismernie ezt az asszonyt, még akkor is, ha hosszú időn át ott kell maradnia a divatárúüzletben.

- A gyerekek olyan könnyen tönkreteszik a nőket! - mondta az asszonyhoz hajolva. Mindenáron mondani akart valamit, és semmi egyéb nem jutott az eszébe.

Hédouinné felnézett Octave-ra. Szép szemében nem volt semmi érdeklődés.

- Ó, félreértett, nem erről van szó... Egyszerűen csak nincs időm rá - mondta közömbösen és hivatalosan, mintha csak az üzletben volnának.

Duveyrier-né közbeszólt. Csak fejbiccentéssel fogadta a fiatalembert, mikor Campardon bemutatta, de most hirtelen támadt, leplezetlen érdeklődéssel nézett rá. Mikor hallotta Octave-ot Hédouinnéval beszélgetni, nem állhatta meg, hogy meg ne kérdezze:

- Mondja, kérem... milyen hangja van magának?

Octave nem értette meg azonnal, miről is van szó, majd közölte, hogy tenor hangja van. Clotilde lelkesedett: valóban tenor? Nahát, micsoda szerencse! Olyan ritkán akad tenor hang! Itt van például *A török megáldatnak* című kórus, amit pár perc múlva előadnak... Legalább öt tenorra volna szükség, és eddig csak hármat talált az egész társaságban. Egyszeriben izgatott lett, szeme csillogott, alig bírta megállni, hogy az új tenort nyomban ki ne próbálja a zongoránál. Megígértette Octave-val, hogy egyik este meglátogatja. Trublot meglökte könyökével, közömbös képet vágott, de pokolian élvezte a jelenetet.

- Na, magát megfogták! - suttogta, mikor háziasszonyuk továbbment. - Az én hangomról először megállapította, hogy bariton, mikor látta, hogy csak nem megy a dolog, akkor kipróbált, mint tenort, így sem ment velem sokra, hát elhatározta, hogy ma este basszust kell énekelnem... Az egyik szerzetes szerepét bízta rám.

De el kellett válnia Octave-tól, mert Duveyrier-né éppen őt szólította. Következett az estély fénypontja, nagy sürgés-forgással csoportosultak a kórus tagjai, mintegy tizenöt műkedvelő, Duveyrier-né a házhoz bejáratos urak közül toborozta őket. Az énekesek átfurakodtak a vendég hölgyek csoportjában, hogy a zongora körül gyülekezzenek. Közben meg-megálltak, mentegetőztek, hangjuk azonban elveszett a beszélgetés zajában. A levegő felmelegedett, és a legyezők egyre szaporábban mozogtak. Duveyrier-né megszámolta a kórus tagjait, megállapította, hogy nem hiányzik senki, szétszította közöttük a kottákat, amiket ő maga másolt le.

Campardon énekelte Saint-Bris szerepét, az államtanács egyik fiatal ülnökének jutott Nevers kurta szerepe, a nyolc főúr, négy városbíró és három szerzetes szerepét meg ügyvédek, tisztviselők és háziurak személyesítették meg. A háziasszony zongorán kísérte a kórust, ezenkívül ő énekelte Valentiné szerepét, erélyesen leütött akkordokkal festette alá szenvedélyes jajkiáltásait. Nem akart nőkkel bajlódni a kórusában, a férfiak már beletörődtek abba, hogy nyersen, igazi karmester módjára bánik velük.

A vendégek közben tovább beszélgettek, különösen a kisszalomból hallatszott be erősen az élesedő politikai vita hangja. Clotilde kulcsot vett elő a zsebéből, könnyedén a zongora fedeléhez ütögette. A vendégek suttogva figyelmeztették egymást, a beszélgetők elcsendesedtek, a fekete frakkok újból az ajtók köré csoportosultak, és a fejek felett egy pillanatra feltűnt Duveyrier vörös foltos, aggodalmaskodó arca. Octave továbbra is Hédouinné mögött állt, szempillái alól az asszony mellének csipkébe vesző árnyékát leste. Mikor már mindenki elcsendesedett, váratlan kacagás csendült meg, és Octave felkapta a fejét. Berthe nevetett, Auguste tréfálkozásán derült, még huncutságokat is mondott, úgy feltűzelte a lány. Az egész társaság odanézett, a mamák elkomolyodtak, a rokonok jelentős pillantásokat váltottak.

- Milyen csacsi! - suttogta Josserand-né gyengéden, de úgy, hogy lehetőleg minél többen hallják.

Hortense készségesen, önzetlenül segített a húgának, vele együtt kacagott, egyszer-egyszer a fiatalemberhez lökte. A félig nyitott ablakon át beáramló szellő meg-meglibbentette a nagy vörös selyemfüggönyöket.

Most azonban síri hang zendült, és minden tekintet a zongora felé fordult. Campardon kerekre nyitotta száját, olyan lírai hévvel énekelte a dalmű első sorát, hogy még a szakálla is rezgett belé.

Ide szólított bennünket királynőnk parancsa...

Clotilde keze végigszaladt a billentyűkön, emelkedő, majd ereszkedő skála következett, aztán ég felé emelte tekintetét, hangja valóban fájdalomkiáltás volt:

Jaj, rettegek!

Így kezdődött a dalmű. A nyolc ügyvéd, a tisztviselők és a háziurak úgy álltak a zongora körül, mintha görögleckéjüket betűzgető iskolás fiúk volnának. A kottába mélyedve tettek esküt, hogy készen állnak Franciaország felszabadítására. A bevezető kórus ugyancsak váratlanul hatott. A hangok zűrzavarosan verődtek vissza az alacsony mennyezetről, olyan volt az egész, mintha kövekkel megrakott szekerek dübörögnének, úgyhogy a zajtól az ablaktáblák is megremegtek. A vendég hölgyek azonban mégis ráismertek a zeneműre, és hozzáértően bólogattak, mikor Saint-Bris dalában felcsendült a főtéma. „Vérünket e szent ügyért...” A hangulat lelkesebbé vált, a főurak torkuk szakadtából harsogták: „Esküszünk!... Követjük lépteidet!...” Az esküszöveget többször megismételték, mindig olyan robbanásszerűen tört ki belőlük a hang, mintha minden hallgatót egyenesen mellbe akarna vágni.

- Túl erősen énekelnek - suttogta Octave Hédouinnénak.

Az asszony egy mozdulattal sem válaszolt. Octave-ot untatta Nevers és Valentine kettőse, mert az államtanács ülnökének baritonja ugyancsak hamis volt. Inkább Trublot-ra figyelt, aki kacsintva mutogatta neki, hogy Berthe még most sem engedte szabadulni Auguste-öt az ablakmélyedésből, ahol kettesben maradtak. Kívülről szabadon áramlott be a friss levegő a függöny mögé, melynek zsinórját Hortense szórakozottan sodorgatta, és közben feszülten

figyelt, mi történik mögötte. Senki nem nézett feléjük, Josserand-né és Dambreville-né megértően egymásra pillantottak, majd ők is elfordították a fejüket.

Clotilde közben önfeledten zongorázott, a hangszer mellől akkor sem moccanhatott, mikor énekelt, így csak a kottatartó felé nyújtogatta a nyakát, mikor Neversnek esküdözött:

Ó, e perctől kezdve egész valóm öné!

Rázendítettek a városbírák is: egy helyettes ügyész, két ügyvéd meg egy közjegyző. A négyes vad buzgalommal harsogott: „E szent ügyért, e szent ügyért...” Hozzájuk csatlakozott és egyre erőteljesebb hangon énekelt most már a kórus fele. Campardon egyre kerekébbre tátotta a száját, és dörgő hangon adta ki a parancsot a harcra. A szerzetesek kórusa is megszólalt: Trublot szinte a gyomrából zsoltosmázott, hogy hangja elég mély legyen.

Octave kíváncsi volt, hogy milyen lehet Trublot így éneklés közben. Az ablak felé nézett, de ugyancsak meglepődött attól, amit látott. Hortense nagyon elmerülhetett a zene hallgatásában, talán nem is tudta, mit csinál, mikor gépies mozdulattal kioldotta a függöny zsinórját. A nagy vörös selyemszárnyak összezsáporodtak, teljesen elrejtették Auguste-öt és Berthe-et, akik az ablakpárkányra könyököltek, és egyetlen mozdulat sem árulta el jelenlétüket. Octave-ot most már egyáltalán nem érdekelte Trublot, aki éppen a töröket áldotta meg: „Szent török, ó, áldott török!” Ugyan mit csinálhatnak azok ketten ott a függöny mögött? Most megkezdődött a sztretta, a szerzetesek zúgó énekére a kórus felelt: „Halál reá! Halál reá! Halál reá!” A függöny mögül semmi mozgás, talán csak elbágyasztotta őket a meleg, és az ablakon kihajolva nézegetik az utcán elrobogó hintókat. Ismét felhangzott Saint-Bris dala, egyre erősödő hangon, majd teli torokból énekelt, befejezésül meg éppenséggel harsogott a kórus minden tagja. Mintha csak szélvihar seperne végig a szűk lakáson, a gyertyalángok megglebbentek, a vendégek meg sápadoztak, fülük zúgott. Clotilde nekivadultan verte a zongorát, tekintetével buzdította az énekeseket; aztán a hangok elcsendesedtek, a kórus zümmögött: „Éjfélkor, majd ha üt az óra...” Már csak Clotilde játszott, hárfahangokkal jelezte az elvonuló őrjárat távolodó lépteit.

A lármás zenebona a befejezés előtt egészen lehalkult. Annál tisztábban hangzott a függöny mögül felcsattanó kiáltás:

- Jaj, ez fáj!

Minden tekintet egyszeriben odafordult. Dambreville-né nyilván hasznosítani akarta magát: odalépett és széthúzta a függönyszárnyakat. A vendégek kedvükre bámulhatták az ablakpárkányhoz támaszkodó Auguste-öt, aki ugyancsak zavarban volt, meg a piruló Berthe-et.

- Mi történt, édesem? - buzgólkodott Josserand-né.

- Nem fontos, mama... Auguste véletlenül a könyökömhöz lökte az ablakot... Olyan melegem volt!

Még jobban elpirult. A vendégek arcán gúnyos mosoly, botránkozó fintorok. Duveyrier-né egészen belesápadt. Hiszen egy hónapon át óvta a bátyját Berthe-től, és ez a jelenet most ráadásul még kórusa sikerét is elrontotta. De mikor a vendégek felocsúdtak első meglepetésükből, mégiscsak tapsoltak, gratuláltak Clotilde-nak, és köszönetet mondtak az uraknak. Milyen kitűnően énekeltek! Milyen sokat fáradozhatott a háziasszony a dalmű betanításával! Hivatásos művészek sem nyújthattak volna jobb teljesítményt. De bármilyen hangosak voltak a dicshimnuszok, Clotilde mégiscsak meghallotta azt is, hogy a vendégek összesúgnak: Berthe kompromittálta magát, biztos a házasság!

- Na, ez jól beugrott! - mondta Trublot Octave-nak. - Micsoda tökfilkó! Legalább annyi esze lett volna, hogy akkor markol bele, mikor mi ordítoztunk!... Azt hittem, hogy kihasználja az alkalmat, hiszen mindenki tudja, hogy azokon az estélyeken, ahol énekszámokat adnak elő, az ember nyugodtan belecsíphet egy nőbe, a kutya sem hallja meg, ha sikít.

Berthe már teljesen megnyugodott, megint nevetett, Hortense pedig gúnyosan, fensőbbiségesen nézett Auguste-re; magatartásukon látszott, hogy fogott rajtuk az anyjuk nevelése: a férfi alacsonyabb rendű lény. Az ebédlőből és a kisszalonból is bejöttek az urak, a hölgyekhez csatlakoztak, és a beszélgetés megélénkült.

Josserand, akit nagyon bántott Berthe kalandja, felesége felé tartott. Rosszkedve csak fokozódott, mikor meghallotta, hogy a felesége javában köszöngeti Dambreville-nének, hogy olyan jó a fiához, meg hogy mellette Léon igazán előnyére változott meg. De még ennél is kínosabban érintette, mikor a leányairól beszélt. Josserand-né úgy tett, mintha csak Juzurnénak beszélne, de minden szava a közelükben álló Valérie-nek és Clotilde-nak szólt.

- Hát igen! A nagybátyjától éppen ma kaptunk egy levelet, azt írja, hogy Berthe ötvenezer frank hozományt kap. Ez bizony nem sok, de készpénz, és ami biztos, az biztos!

Josserand-t felbőszítette a hazugság. Nem bírta megállni, hogy ne figyelmeztesse feleségét, és lopva megérintette a vállát. De az asszony olyan elszántan nézett rá, hogy lehajtotta a fejét. A vendégei között sürgölődő Duveyrier-né most éppen melljük lépett, és Josserand-né menten szívélyesebbé vált, melegen érdeklődött a háziasszony apjának egészsége iránt. Clotilde-nak nagyon jólesett az érdeklődés.

- Ó, az apám már biztosan aludni ment, hiszen olyan sokat dolgozik.

Josserand megerősítette: Vabre úr valóban elment már, azt mondta, hogy reggel tiszta fejjel akar ébredni. Azután még ügyetlenül, hebegve hozzátette, hogy a háziasszony apja igazán nagyon okos, rendkívüli képességekkel megáldott ember. Míg beszélt, szüntelenül arra gondolt, honnan tudna ő ekkora hozományt előteremteni, hogyan legyen képe aláírni a házassági szerződést.

A fogadószobában nagy zajjal lökdösték a székeket. A hölgyek az ebédlőbe mentek, itt szolgálták fel a teát. Josserand-né, leányai és a Vabre család tagjai között, diadalmas arccal indult teázni. Az összevissza tologatott székek között hamarosan csak néhány komoly úr álldogált. Campardon Mauduit abbéra csapott le: a Saint-Roch kálvárián volna valami restaurálási munka, arról beszélgettek. Az építész azt mondta, hogy boldogan vállalja, hiszen az évreux-i egyházkerületben kevés munkája akad. Ott most csak egy szószék készül, meg fűtőberendezés és új tűzhely öexcellenciája konyhájába... Ezeket a munkákat nyugodtan rábízhatja a pallérra. Az abbé megígérte, hogy végleg elintézi az ügyet az egyházgondnokság legközelebbi ülésén. Ezután az építész és az abbé is azokhoz csatlakozott, akik éppen Duveyrier-t ünnepelték egy bizonyos rendelet megszövegezése miatt. A bíróság elnöke a barátja volt, és könnyű, mutatós munkákat bízott rá, hogy előtérbe tolja.

- Olvasták ezt az új regényt? - kérdezte Léon. A *Revue des Deux Mondes* példányát lapozgatta, ami ott hevert az egyik asztalon. - Nem rossz írás, de megint csak a házasságtörésről szól. Kezd már unalmassá válni.

Így került szó az erkölcsökre. Vannak nagyon tisztességes asszonyok, mondta Campardon. Ebben mindnyájan egyetértettek. De egyébként is - tette még hozzá -, ha a házastársak megértik egymást, mindent el lehet rendezni. Théophile Vabre megjegyezte, hogy ez az asszonyon múlik, de nem magyarázta meg bővebben, hogyan érti. Juillerat doktor véleményére is

kíváncsiak voltak, de az orvos mosolygott, nemigen tud hozzászólni, mert őszinte az egészség az igazi erény.

Duveyrier elgondolkozott.

- Hát, istenem - mondta végül csendesen -, a regényírók túloznak, a jól nevelt emberek ritkán követnek el házasságtörést... A jó családból való asszony lelkében olyan virág nyílik...

Duveyrier a nagy érzelmek embere volt. Tekintete elfátyolosodott, megrendült, ha ezt a szót mondta ki: ideál. Igazat adott Mauduit abbénak, amikor a pap arról beszélt, mennyire fontos, hogy hívő legyen a hitves, az anya. A beszélgetés így újból a vallásra és a politikára terelődött, és az urak folytatták, ahol az előbb abbahagyták. Az egyház nem szűnhet meg, mert az egyház a család alapja és minden kormány természetes támasza.

- Hát igen, rendőri minőségben - dünnyögte az orvos. Duveyrier egyáltalában nem szerette, ha a házában politizálnak. Az ebédlő felé nézett, ahol Berthe és Hortense szendvicsekkel tömték Auguste-öt. A házigazda ellentmondást nem tűrően fejezte be a vitát:

- A vallás erkölcsi tartalommal tölti meg a házasságot: ez vitathatatlan tény és egyszersmind felelet a problémára.

Trublot, aki Octave mellett ült egy kanapén, most hozzáhajolt, és odasúgta neki:

- Mit szólna ahhoz, ha meghívást kapna egy hölgyhöz, ahol kedvére szórakozhat?

Octave kíváncsiskodott, hogy miféle hölgyről van szó. Trublot a tanácselnök felé intett:

- Az ő szeretője.

- Ugyan! - képedt el Octave.

Trublot unottan pislogott. Ez bizony így van. Ha valaki olyan nőt vesz feleségül, aki nem nagyon elnéző természetű, ráadásul utálkozik a gondolattól, hogy valami kis nyavalyát is kaphat, mást sem tesz, csak napszámban veri a zongorát, úgy, hogy a környék minden kutyája vonít már - hát bizony az ilyen nő mellett házon kívül segít magán a férj.

- Erkölcsi tartalommal kell megtölteni a házasságot, uraim - ismételte Duveyrier határozottan, és Octave a kivörösödött arcon a titkos bűnöktől beteg vér áruló nyomait látta.

Az urakat az ebédlőbe hívták. Mauduit abbé rövid időre egyedül maradt az elcsendesedett fogadószobában, és innen nézegette a vendégsereget. Kövérkés, finom vonású arca most szomorú volt. Ezeket a lányokat és asszonyokat ő gyóntatta, egész valójukban ismerte őket, akárcsak Juillerat doktor. Már beérte azzal is, ha legalább a látszatra ügyelnek. Ceremóniamesterként terítette a vallás takargató köpenyegét a romlott polgári társaságra, közben rettegve gondolt az elkerülhetetlen összeomlásra, amikor napvilágra kerül az eddig takargatott rákfene. Ilyenkor megszólalt lelkiismeretében a hívő és a pap lázongó tiltakozása. De újra csak mosolygott, elfogadta a teát, amivel Berthe kínálta, váltott vele néhány szót, hogy papi mivoltával bizonyítsa: nem történt az ablakmélyedésben semmi botrányos dolog. Az abbé ismét társaságbeli ember volt, aki csak a tisztességes viselkedést követeli meg lelki gyermekeitől, hogy legalább a vallásra ne vessenek rossz fényt, tudja, hogy többet nem érhet el náluk.

- Szép, mondhatom! - dünnyögte Octave, aki egyre kevesebb tiszteletet érzett a ház iránt.

Amikor észrevette, hogy Hédouinné az előszoba felé tart, elébe akart kerülni, és a távozó Trublot-val együtt kisietett. Azt tervezte, hogy hazakíséri az asszonyt. Hédouinné azonban visszautasította, még éjfél is alig múlt, és ő különben is egészen közel lakik. Egy rózsza hullott ki az asszony mellcsokrából, Octave felvette, mintha emlékebe akarná eltenni, nem akart bele-

törődni a kudarcba. A fiatalasszony összeráncolta szép ívű szemöldökét, majd hűvösen mondta:

- Nyisson, kérem, ajtót... Köszönöm.

Amikor Hédouinné elment, Octave rosszkedvűen kereste Trublot-t, aki most is eltűnt, akárcsak Josserand-éknál. Megint csak a konyhához vezető folyosón át tűnhetett el.

Octave borús hangulatban indult a szobája felé, kezében még ott volt Hédouinné rózsája. Fent meglátta Marie-t, aki a korláton áthajolva most éppen úgy nézett lefelé, mint mikor Octave az estélyre indult. Leste a férfi lépteit, és kiszaladt, hogy láthassa, amint feljön. Behívta magához.

- Jules még nincs itthon... Jól érezte magát? Látott szép estélyi ruhákat?

De nem várt a férfi válaszára. Megpillantotta a rózsát, és úgy megörült neki, mint egy kislány.

- Virágot hozott nekem!... Hát gondolt rám... milyen kedves maga... milyen nagyon kedves!

Elpirult, szeme megtelt könnyel, azt sem tudta, mit csináljon. Octave hirtelen meghatódott, és gyengéden megcsókolta.

Egy óra tájt Josserand-ék is hazamentek. Adèle gyertyát és gyufát készített ki az egyik székre. A lépcsőn felfelé egy szót sem szóltak egymáshoz, de mikor az ebédlőbe értek, ahonnan pár órával ezelőtt olyan kétségbeesett hangulatban indultak el, mindnyájan féktelen örműjongásban törtek ki. Egymás kezét fogva diadaltáncot jártak az asztal körül. Jókedvük még Josserand-ra is átragadt. Josserand-né ugrándozott, mint a bakkecske, a két lány összevissza sikongott, az asztal közepén égő gyertya libegő fénye fantasztikus, táncoló árnyakat vetett a falra.

- Csakhogy! Végre-valahára! - mondta Josserand-né, mikor kifulladtan egy székre rogyott.

De máris felpattant, és az anyai gyengédség jeleként két hatalmas csókot cuppantott Berthe arcára.

- Igazán elégedett, nagyon elégedett vagyok veled, édesem. Minden fáradozásomért kárpótoltál... Édes, édes kislányom. Most aztán igazán férjhez mégy!

Hangja elfulladt, igazán szívéből beszélt. Most, amikor három báli szezon rettenetes erőfeszítése után elérkezett a győzelem órája, a vörös ruhás asszonyt olyan mély, olyan őszinte felindulás fogta el, hogy szinte összeroskadt. Megeskette Berthe-et, hogy nincs semmi baja. Sápadtak találta, elhalmozta apró figyelmességekkel, mindenáron hársfateát akart neki készíteni. Mikor Berthe lefeküdt, mezítláb ment betakargatni, mint valamikor régen, gyermekkorában.

Josserand közben az ágyában virrasztott, várta a feleségét. Az asszony bejött, elfújta a gyertyát, átkecmergett a férjén, hogy a fal mellé kerüljön. Josserand tovább gondolkozott, tisztességérzete kínlódott az ötvenezer frankos hozomány ígérete miatt. Végül odáig merészkedett, hogy aggályait hangosan is kimondta. Mire jó ígéretet, ha az ember úgyis tudja, hogy nem tud helytállni? Ez nem tisztességes dolog.

- Nem tisztességes? - csattant fel a sötétben Josserand-né ijesztő hangja. - Az nem tisztességes, ha az ember hagyja, hogy a leányai pártában vénüljenek meg. Maga alighanem ezt szerette volna... Hát még mit nem! Majd beszélünk még arról a hozományról, van időnk még, majd kiszorítjuk a nagybácsiból... Egyébként meg vegye tudomásul, hogy az én családom mindig tisztességes volt!

Másnap, minthogy vasárnap volt, Octave nem sietett a felkeléssel, egy órát még elheverészett a meleg takarók között. Jókedvűen ébredt, pihenten, tiszta fejjel gondolkozott. Ugyan minek sietne? Szívesen dolgozott a Hölgyek Öröme divatáru-kereskedésben, a vidékiesség lassan lekopott róla, és szentül hitt abban, hogy eljön a nap, mikor övé lesz Hédouinné, és vele megcsinálja majd a szerencsáját. De ez nem könnyű ügy, kitartóan és óvatosan kell udvarolnia. Amikor erre gondolt, már előre élvezte a széptevés gyönyörűségét. Terveinek megvalósításához hat hónapra van szüksége - számítgatta, és újra elszundított. Majd félálomban Marie Pichonra gondolt, és arra, hogy nincs oka türelmetlenségre. Ezzel az asszonnyal igazán nem kell sokat bajlódnia, csak a kezét kell kinyújtania, ha éppen megkívánja, és egy fillérjébe sem kerül. Nem is kívánhatna jobbat, míg meg nem kapja a másikat. Az álom kábultságában végül egészen elérékenyedett arra a gondolatra, hogy ilyen olcsó és kényelmes szeretője van. Most úgy érezte, hogy Marie voltaképpen nagyon bájos a maga odaadó kedvességével. Fogadkozott, hogy ezentúl jobb lesz hozzá.

- Nocsak! Már kilenc óra! - riadt fel hirtelen az ingaóra ütésére, - Mégiscsak fel kell kelnem!

Kint szemerkélt az eső. Elhatározta, hogy egész nap ki sem mozdul a házból. Elfogadja Pichonék vacsorameghívását, amit már annyiszor visszautasított, mert utálta Vuillaume-ék. Marie nagyon boldog lesz, majd igyekszik úgy intézni, hogy az ajtó mögött megcsókolhassa. Ezenkívül meglepetést is tartogat az asszony számára, mindig könyveket kér, hát most majd visz neki egy egész csomót, a padláson az egyik bőröndjében van éppen elég. Felöltözködött és lement Gourd-hoz, hogy elkérje a közös padlás kulcsát, ahol a lakók az alkalmatlan meg a kimustrált holmikat tartották.

Ezen a ködös délelőttön a lépcsőházban olyan fullasztó volt a meleg, hogy pára lepte be a műmárvány burkolatot, a nagy ablaktáblákat és a mahagóni ajtókat. A kapualjban egy rongyos asszony, Pérou anyó, az udvarról becsapódó jeges szélben görnyedezve a kövezetét súrolta. Gourd-ék óránként négy sou-t fizettek Pérou anyónak, aki a ház körüli durva munkákat végezte helyettük.

- Ide hallgasson! Tisztességesen csinálja ám, nehogy egy folt is maradjon valahol! - kiáltott rá Gourd, aki jó melegen felöltözve állt a portásfülke küszöbén.

És amikor Octave odament hozzá, olyan dölyfös hangon beszélt neki az öregasszonyról, ahogyan azok a hajdani szolgák szokták, akik végül saját szolgálíkon töltik ki dühüket.

- Lusta vénség! Alig veszem hasznát! Ugyan, mit csinált volna ez a hercegúrnál? Ott aztán kordában tartották az ilyeneket! Én bizony kirakom a szűrét, ha nem dolgozik meg a pénzemért! Engem csak az érdekel... Bocsánat. Mouret úr, mit is óhajt?

Octave a kulcsot kérte, de a házfelügyelő nem nagyon igyekezett odaadni. Most azt magyarázgatta, hogy ő meg a felesége igazán kényelmesen élhetnének mort-la-ville-i házukban, csak hogy az asszony imádja Párizst, pedig nem sokat élvezhet belőle, mert a dagadt lába miatt még a ház elé sem mehet. Most csak arra várnak, hogy tőkájuk kerekébb summa legyen. De százszor is megfontolják még az egészet, mert vérzik a szívük, ha arra gondolnak, hogy feléljék garasonként összerakosgatott vagyunkájukat.

- Velem aztán nem beszélhetnek akárhogy!... De ha egyszer felbosszantanak... - fejezte be, és kihúzta deli termetét. - Nem azért dolgozom, hogy legyen mit ennem... A padláskulcsot tetszik, ugye? Hova is tettük a padláskulcsot?

Gourd-né a kályha előtt ült, a lobogó tűz barátságos hangulatot árasztott a nagy, világos szobában. Az asszony kényelmesen elfészkelődött karosszékében, a reggeli kávéját itta ezüstpohárból. Ő sem tudta, hol van a kulcs, talán a fiókos szekrény aljában. Píritott kenyeret mártogatott kávéjába, de közben egy pillanatra sem vette le tekintetét az udvar túlsó végéről, amely ezen a borús délelőttön még sivárabbnak, még barátságatlanabbnak tűnt. A cseléd-lépcső ajtaját figyelte.

- Oda nézz! Most jön! - mondta gyorsan, mikor meglátta, hogy egy asszony lép ki az ajtón.

Gourd azonnal kiállt a portásfülke elé, hogy elzárja az asszony útját, aki erre meglassította lépteit, és nyugtalannak látszott.

- Tetszik tudni, már reggeltől lesünk rá! - mondta halkan Octave-nak. - Megláttuk tegnap este, mikor felment... Az asztalostól jön, aki ott fent lakik. Hála istennek, ez az egyetlen munkás a házban. De ha a háziúr énrám hallgatna, inkább üresen hagyná azt a kis szobát. Tetszik tudni, olyan kis cselédszobaféle, de nem tartozik egyik lakáshoz sem. Százharminc frankot hoz évente, és igazán nem éri meg, hogy az ilyen szemét népség...

Az asszony most Gourd mellé ért, aki durván ráripakodott:

- Honnan jön?

- Hát fentről - felelt, és igyekezett tovább.

Gourd kitört:

- Nem tűrjük, hogy nők járkáljanak ide! Megmondtuk már annak az embernek is, aki magát idehozta... Ha még egyszer itt éjszakázik, rendőrt hívok, és akkor majd meglátjuk, hogy egy ilyen rosszféle bejárhat-e egy ilyen úri házba!

- Ugyan, hagyjon békén! - válaszolt az asszony. - Akkor jövök ide, amikor akarok, elvégre itthon vagyok!

És már ment is kifelé, hiába méltatlankodott Gourd, hiába fenyegetőzött, hogy szól a háziúrnak. Ki látott márilyent? Még hogy egy ilyen perszóna járkálhasson ebben a házban, ahol csupa úriember lakik, ahol soha a legkisebb erkölcstelenséget nem tűrik! Úgy beszélt, mintha a munkás lakószobája a ház szennygödre volna, finomságát sérti, éjszakáit rontja meg a tudat, hogy egy ilyen örömtanya is az ő felügyelete alá tartozik.

- Akkor hát a kulcs? - kockáztatta meg Octave.

A házmestert azonban nagyon felbőszítette, hogy egyik lakó szeme láttára esett csorba a tekintélyén. Dűhe Pérou anyó ellen fordult, be akarta bizonyítani, hogy igenis tud ő parancsolni. Semmibe veszi őt ez a vénasszony? Már megint összefröcskölte a seprűjével a portásfülke ajtaját. Azért fizeti a saját zsebéből, hogy ne kelljen bepiszkítania a kezét, és még örökösen neki kell utána tisztogatnia. Vigye el az ördög, ha még egyszer megkönyörül rajta! Tőle ugyan felfordulhat. Az öregasszony nem felelt, sűrűlt tovább, ahogyan csak sovány karja bírta, holtfáradt volt a nehéz munkától, félt, hogy elsírja magát, úgy tisztelte és rettegte ezt a széles vállú urat, aki házisapkában és papucsban mennydörgött rá.

- Most jut eszembe, édesem! - kiáltott ki Gourd-né karosszéke mélyéből, ahol naphosszat melengette hájas testét. - Én dugtam a kulcsot az ingek alá, hogy a cselédek ne mászkálhassanak örökké a padlásra... Add csak oda Mouret úrnak!

- Ezek is finom alakok, ezek a cselédlányok! - dünnyögte Gourd, aki cselédkedésének idején egyet megtanult: a szolgák iránti gyűlöletet. - Parancsoljon, uram, itt a kulcs, de kérem, hozza vissza nekem, nem lehet egy zugot sem nyitva hagyni, mert a cselédek rögtön disznólkodnak.

Octave, hogy ne kelljen a nedves udvaron átmennie, a fölépcsőn indult felfelé. Csak a negyedik emeleten ment át a cselédlépcsőre, az összekötő ajtó éppen a szobája mellett volt. Fent hosszú, két helyen derékszögben beforduló, világossárgára meszelt folyosó vezetett. A fal lábazata okkersárgára volt mázolva, és mintha kórházi folyosó volna, a cseléd-szobák ugyancsak sárgára festett egyforma ajtajai szabályos távolságban nyíltak egymástól. A bádogtető jeges hideget árasztott a tiszta, rideg, szegényszagú folyosóra.

A padlás az épület udvari részén, a jobbszárny legvégében volt. Octave csak egyszer járt itt, akkor, amikor ideköltözött. Nem emlékezett pontosan, hogy merre kell mennie, és a balszárny felé indult, de az egyik szoba nyitott ajtaján át olyan meglepő látványban volt része, hogy elképedten megállt. Egy úr állt a cseléd-szoba kis tükre előtt, még ingujjban, és éppen fehér nyakkendőjét kötötte.

- Hogyan kerül ide maga? - kérdezte Octave Trublot-t, aki először maga is megdöbben, hiszen ilyenkor senki sem szokott feljönni ide.

Octave belépett, körülnézett a szobában, és mikor meglátta a kötények között lógó fekete frakkot, a keskeny vaságyat, a mosdót, ahol hajcsomók úszkáltak a szappanos vízen, önkéntelenül is felkiáltott:

- A szakácsnővel van viszonya?!

- Ugyan, dehogy! - válaszolt Trublot ijedten.

De azután maga is érezte, hogy mennyire ostoba ez a hazugság. Elégedetten és fölényesen nevetni kezdett.

- Nem rossz, mi?... Mondhatom magának, barátom, nagyszerű nő!

Ha valahova meghívták ebédre, kisurrant a társaságból, hogy megfogdossa a szakácsnőket a tűzhely körül, és ha valamelyikük hajlandó volt odaadni a kulcsát, éjfél előtt elsompolygott a vendégek közül, és úgy, ahogy volt, frakkban, fehér nyakkendősen leült a cseléd-szobában egy bőrpödre, és türelmesen várakozott. Másnap tíz óra tájt a fölépcsőn át távozott, mindig úgy ment el a házmeister előtt, mintha korai látogatóban járt volna valamelyik lakónál. Ha csak valamennyire is pontos volt a váltóügynökség irodájában, az apja elégedett volt vele. Egyébként most a tőzsdére járt, ott dolgozott tizenkét órától délután háromig. Az is előfordult, hogy az egész vasárnapot egy cselédágyban töltötte, boldogan, önfeledten heverészett a párnákon.

- De hát mégis... maga, akire olyan nagy vagyon vár! - mondta Octave kissé undorodva.

Trublot bölcselkedve jelentette ki:

- Barátom, nem ért maga ehhez, hát ne is beszéljen róla!

Azután Julie előnyeit ismertette. Mintegy negyvenéves lehet ez a nagydarab burgundi lány, igaz, hogy az arca himlőhelyes, de milyen remek teste van! Ha levetköztetnék a ház hölgyeit, hát láthatnák, hogy Julie mellett mindegyik csak seprűnyél! De ettől függetlenül is nagyon rendes lány, és hogy bebizonyítsa, sorra nyitogatta a fiókokat, megmutatott egy kalapot, csecsebecséket, csipkés ingeket - amiket a lány valószínűleg Duveyrier-nétől lopott. Octave most vette észre, hogy a szobában valóban van valami csín, a fiókos szekrényen szép rendben aranyozott kartondobozok sorakoztak, a ruhák előtt keleti mintás vászonfüggöny lógott, úrinőt játszó szakácsnő elképzelése szerint volt mindez elrendezve.

- Szó, ami szó, ez ellen a lány ellen igazán nem lehet kifogása az embernek... Bárcsak mindegyik ilyen lenne! - hajtogatta Trublot.

Ebben a pillanatban lépteket hallottak a cselédlépcső felől. Adèle jött fel, hogy megmossa a fülét, mert Josserand-né dühösen ráparancsolt, ne merjen a húshoz nyúlni, míg szappannal meg nem tisztálkodott. Trublot feszülten figyelt, ráismert Adèle lépteire.

- Gyorsan csukja be az ajtót - mondta idegesen. - Pszt! Ne beszéljen!

Fülett, és hallotta, amint Adèle nehézkesen elhalad a folyosón.

- Szóval ezzel is viszonya van? - kérdezte Octave, aki látta, hogy Trublot mennyire elsápadt, nyilván félt, hogy valami jelenetre kerül sor.

De Trublot ezúttal gyáván tiltakozott.

- Még mit nem! Ezzel a szutykossal!... Minek tart maga engem?

Abbahagyta az öltözködést, leült az ágy szélére, és könnyögött Octave-nak, hogy ne moccanjon. Mindketten mozdulatlanul várakoztak jó tíz percig, amíg ez a piszkos Adèle mosakodott. Még az is áthallatszott, ahogyan a víz csobbant a mosdótálban.

- Pedig van még egy szoba Julie szobája és az övé között - suttozta Trublot. - Ezt a közbülsőt egy munkás bérlő, aki az örökös hagymalevesével bebüdösíti az egész folyosót. Ma reggel is felfordult tőle a gyomrom... Manapság minden házban papírvékony falak vannak a cseléd-szobák között. Nem is értem a háziurakat. Ez már szinte erkölcstelenség. Az ember alig mer megmozdulni az ágyban... mondhatom, kellemetlen.

Mikor Adèle végre lement, Trublot megint nekibátorodott, befejezte az öltözködést, Julie hajolaját és fésűjét használta. Mikor Octave a padlás felől kérdezte, kijelentette, hogy oda-kíséri, hiszen ő ismeri az emelet minden zegét-zugát. És amint elhaladtak az ajtók előtt, sorra elmondta, hogy melyik szobában melyik lány lakik, családiasan a keresztnévükön említette őket: itt, a folyosó végén, Adèle szobája után van Lisának, Campardonék szobalányának az ajtaja. Lisa kikapós lány, de inkább csak házon kívül. Mellette lakik Victoire, a szakácsnő, egy hetvenéves kiszolgált vénasszony, ez az egyetlen cseléd a házban, akinek erényeit tiszteletben tartja. Itt meg Françoise lakik, aki tegnap lépett be Valérie asszonyhoz, a bőröndje talán huszonnégy órán át lesz csak a keskeny ágy mögött, melyben olyan gyors tempóban váltják egymást a lányok, hogy az ember jól teszi, ha kérdezősködik, mielőtt ennek az ágynak a takarói között akar melegedni. Ez itt a második emeleti lakóknál szolgáló házaspár szobája, mellettük meg a kocsisuk, egy igen jóképű, dévaj legény lakik, akiről Trublot szinte a féltékenység hangján beszélt, mert azt gyanította, hogy mindegyik lányhoz bejár, és mindegyik szívesen fogadja. Végül a folyosó másik végén nyílik Clémence-nak, Duveyrier-né szobalányának ajtaja. Clémence-hoz úgy jár be minden este Hippolyte, az inas, mintha legalábbis a férje volna. Itt még a kis Louise lakik, az az árvaházi lányka, akit Juzeurné próbaidőre vett magához. Na, ha könnyű álma van, hát cifrákat fog hallani éjszakánként ez a tizenöt éves gyereklány.

- Kérem, barátom, ne zárja be a padlásajtót, tegye meg nekem ezt a szívességet - kérte Trublot Octave-ot, mikor kiszédtek a könyveket a bőröndből. - Tudja, ha a padlásajtó nyitva van, itt elbújhat az ember, és nyugodtan várakozhat.

Octave készségesen belement abba, hogy kijátsszák a házmester bizalmát. Ezután mindketten visszamentek Julie szobájába, mert Trublot ottfelejtette a felöltőjét. Mikor a felöltő már megvolt, a kesztyűjét keresgélte, a szoknyákat rázogatta, feltúrta az ágyat, és a szűk szoba egyszeriben úgy tele lett porral meg a kétes tisztaságú fehérnemű szagával, hogy Octave szinte fuldokolva nyitotta ki az ablakot. Ez is a világítóudvarra nyílt, éppúgy, mint a konyhaablakok. Ahogy kihajolt, nyirkos, mosogatólé-szagú levegő csapott az arcába. Hirtelen visszahúzódott, mert valamelyik ablakból hangokat hallott.

- Csak a szokásos reggeli terefere - nyugtatta meg Trublot, aki éppen négykézláb keresgélt az ágy alatt. - Figyelje csak!

Lisa hajolt ki Campardonék konyhájának ablakán, és a két emelettel lejjebb kikönyöklő Julie-t vallatta.

- Na, sikerült végre?

- Alighanem - válaszolta Julie, és felnézett Lisa felé. - Hát mondhatom, mindent megcsinált az a lány, éppen csak a nadrágot nem húzta le róla... Hippolyte olyan utálkozva jött ki a fogadószobából, mintha gyomorrontása lenne.

- Na, ha mi csinálnánk csak feleannyi disznóságot! - jegyezte meg Lisa.

Pillanatra eltűnt az ablakból, mert Victoire egy csésze húslevest hozott neki. Ők ketten jól értették egymást, mindegyik takargatta a másik gyengéjét. A szobalány leplezte a szakácsnő részegeskedését, a szakácsnő meg hozzásegítette a szobalányt azokhoz a kirándulásokhoz, ahonnan félholtan, összetört tagokkal, karikás szemmel érkezett vissza.

- Haj, gyerekeim - szólt a szakácsnő, aki most Lisával együtt kihajolt az ablakon -, ti még fiatalok vagytok. Ha majd annyit tudtok már, mint én tudok... Volt az öreg Campardon papánál egy kitűnően nevelt unokahúgocska, aki a kulcslyukon át leste a férfiakat!

- Na, az gyönyörű lehetett! - mondta Julie a megbotránkozott úrihölgy hangján. - A negyedik emeleti lány helyében én lekentem volna Auguste úrnak, ha társaságban fogdos!... Szép kis pasas, mondhatom!

Erre a kinyilatkoztatásra éles nevetés válaszolt Juzeurné konyhájából. Lisa a szemközti ablakból fürkészően nézett oda, hogy vajon ki nevetett. Most is Louise leskelődött, ez a koraérett gyerek lány, aki egész nap azzal szórakozott, hogy a cselédek pletykáira figyelt.

- Reggeltől estig utánunk szaglász ez a taknyos - dühöngött Lisa. - Mondhatom, nagy hülyeség volt a nyakunkba sózni ezt a kölyköt! Az ember soha nem tud nyugton beszélgetni...

Nem fejezte be a mondókáját, megijedt egy hirtelen kicsapódó ablak zajától. Egyszeriben mindnyájan elhallgattak. Mi volt ez? Mi történt? Attól tartottak, hogy Valérie asszony vagy Josserand-né csap le rájuk.

- Tiszta a levegő! - állapította meg Lisa kisvártatva. - Mindegyik a mosdótálban áztatja most magát, a bőrüket ápolgatják, nem érnek rá minket bosszantani... Úgy sincs tőlük nyugta az embernek egész nap, legfeljebb ilyenkor reggel.

- Na és maguknál még a régiben van minden? - kérdezte tőle Julie, és közben egy sárgarépat tisztított.

- A régiben ám! - válaszolt Victoire. - Ennek az asszonynak már befellegzett. Annyi, mintha berozsdásodott volna neki.

A másik két lány felröhögött. Tetszett nekik ez a kifejezés, ami ugyancsak nyersen leplezte le az egyik úrhölgy titkát.

- Na és az a tökfílkó építész, az most mit csinál?

- Hogy mit? Hát az unokanővért rozsdamentesíti.

Most még féktelenebbül nevettek. Egyszerre csak észrevették Françoise-t, Valérie új cseléd-lányát. Ő nyitotta ki az előbb olyan nagy zajjal az ablakot, hogy megijedtek tőle. Üdvözölték, mielőtt beszélgetni kezdtek vele:

- Jé, maga az?

- Hát igen! Próbálok valahogyan berendezkedni, de olyan gusztustalan ez a konyha.

Egyéb sem kellett a többieknek, máris riasztó felvilágosításokat kapott a háziakról.

- Hát jó türelme lesz, ha itt kibírja! Az elődjének a karját alaposan összekarmolta a gyerek, az asszony meg úgy dolgoztatta, mint a barmot, még ide is áthallatszott, úgy sírt!

- Úgy? Na, velem aztán nem lehet így bánni! - jelentette ki Françoise. - Mindenesetre köszönöm, hogy szóltak.

- Hol van most az asszonya? - kíváncsiskodott Victoire.

- Éppen most ment el egy barátnőjéhez. Ott ebédel majd.

Lisa és Julie még jobban kihajoltak, hogy összenézzhessenek. Ismerték ők Valérie-t! Furcsa kis ebéd lesz az! Közben hanyatt fekvő kalimpál! Nahát, hogy valaki ilyeneket merjen hazudni! A férjét nem sajnálták, az még rosszabbat is érdemelne, de az ember már szégyelli, hogy asszony léte nem tud különkülön viselkedni.

- Na, itt a szutykos! - szólt közbe Lisa, aki észrevette, hogy felülről Adèle nézeget kifelé.

Erre aztán utálatos szóáradat zúdult a bűzös levegőjű szűk és sötét udvarra. Mindegyik cseléd-lány felfelé kiabált, mindegyik Adèle-ra zúdította most a szitkait. Ezt a lányt mindnyájan gyűlölték, a ház minden lakója belekötött, mindenki rajta töltötte ki a mérgét.

- Na nézd, hiszen ez ma megmosakodott!

- Csak még egyszer próbáld az udvarra dobni a halbelet, lemegyek érte, és a pofádba vágom!

- Papkurva!... Menj ostyát zabálni! Olyan ám ez, hogy egyik vasárnaptól a másikig szájában tartja az ostyát, abból él egész héten.

Adèle csípőig kihajolt az ablakon, úgy nézett le rájuk rémülködve. Végül ő is kitört.

- Hagyjatok már békén, vagy nyakon öntelek benneteket!

A többiek még hangosabban kiabáltak és nevettek.

- Na, férjhez adtad a kisasszonyodat tegnap este? Talán te tanítod cicázni?

- Eh, ez a vízfő! Olyan helyen szolgál, ahol még enni sem kap! Ezért vagyok rá a legdühösebb!... Te ütődött, hát nem tudsz kibabrálni velük?

Adèle már majdnem elsírta magát.

- Mindig csak hülyeségeket beszélnek - dadogta sírva. - Talán én tehetek arról, hogy nem adnak enni?

Egyre hangosabban kiabáltak, Lisa és Françoise is összeszólalkoztak, mert az új cseléd-lány Adèle pártjára állt. Adèle különben mégiscsak húzott sorstársaihoz, mert mit sem törődve azzal, hogy az előbb hogyan bántak vele, most figyelmeztetően felkiáltott:

- Vigyázat! Itt a nagysága!

Egy pillanat alatt elhallgattak, és valamennyien visszahúzódtak a konyhába. Az aknaszerű szűk udvar elcsendesedett, csak a piszkos lefolyók bűze áramlott felfelé, mintha csak a családok titkolt szennyeseinek szagát kavarta volna fel a cselédek gyűlölködése. Ez az udvar volt a ház szennycsatornája, amelyen áthömpölygött minden gyalázat, miközben az uraságok még papucsban ténferegtek, az ünnepélyes lépcsőházat meg lassan elárasztotta a bágyasztó

meleg. Octave-nak eszébe jutott, hogy megérkezése napján Campardonéknál mennyire megdöbbenett a cselédek lármás veszekedése.

- Ezek aztán kedves teremtések - jegyezte meg. Most ő hajolt ki az ablakon, úgy vizsgálódott, mintha bosszantaná, hogy nem látta meg azonnal, mit is rejtegetnek a műmárvány lapokkal meg az aranyozott tapétával burkolt falak.

- Hát hova az ördögbe dugta el? - türelmetlenkedett Trublot, aki még az éjjeliszekrény fiókját is kikutatta, hogy megtalálja a fehér kesztyűjét.

Végül is a derékalj alatt akadt rá az összelapított és átmelegedett kesztyűre. Még egyszer megnézte magát a tükörben, a szoba kulcsát eldugta a megbeszélt helyre, egy ócska szekrény alá, amelyet valamelyik lakó hagyott ott a folyosó végében, majd Octave-val együtt elindult lefelé. Felöltőjét magasan felgombolta, nehogy meglássák, hogy még estélyi öltözetben van. Mikor Josserand-ék ajtaja előtt haladtak el, hangját felemelve, teljes nyugalommal mondta:

- Viszontlátásra, barátom! Igazán örülök, hogy a hölgyek jól vannak... remekül kipihenték magukat... Viszontlátásra.

Octave mosolyogva nézett utána. Azután, minthogy közeledett az ebédidő, úgy gondolta, hogy a padláskulcsot csak később adja vissza. Campardonéknál ebéd közben főként Lisát figyelte, aki az asztal körül sürgölődött. A lány most is tiszta volt és szemrevaló. Octave mégis hallani vélte rekedt hangú durvaságait. Nőismerete hát nem hagyta cserben ennél a lapos mellű lánynál. Campardonné most is áradozva beszélt Lisáról, lelkendezve mondta, hogy nem lop, ami történetesen igaz lehetett, mert a lánynak más gyengéje volt. Ráadásul úgy látszott, hogy nagyon jó Angèle-hez, Campardonné teljesen megbízott benne.

Angèle az utolsó fogásnál már el is tűnt az asztaltól, a konyhából hallatszott be a nevetése.

- Talán nem helyes, hogy Angèle-t ennyire szabadjára engedik a cselédekkel - kockáztatta meg Octave.

- Ó, nincs abban semmi rossz - válaszolt Campardonné szokott bágyatagságával. - Victoire a családban szolgált már akkor is, mikor a férjem született, Lisa felől meg egészen nyugodt vagyok... De különben is, a kislány idegesítene, ha örökösen körülöttem ugrálna.

Az építész elmerülten rága szivarjának végét.

- Én megkövetelem Angèle-től, hogy minden délután két órán át a konyhában foglalatoskodjék. Azt akarom, hogy házias legyen. Csak így tanul bele... Mindig maga felett érzi az otthon védő szárnyait. Majd meglátja, micsoda gyöngyszemet nevelünk belőle!

Octave nem vitakozott. Időnként teljesen ostobának tartotta Campardont, és mikor az építész megpróbálta rábeszélni, hogy hallgasson meg a Saint-Roch kápolnában egy híres prédikátort, kereken nemet mondott, elhatározta, hogy ma ki sem mozdul a házból. Bejelentette Campardonénak, hogy este nem jön le vacsorázni, majd felment a szobájába. Csak ott vette észre, hogy a padláskulcs még mindig a zsebében van. Úgy gondolta, okosabb, ha most rögtön visszaviszi a házfelügyelőnek. Lefelé indult, de a lépcsőházban érdekes látványra lett figyelmes. Nyitva állt annak a szobának az ajtaja, amelyet az a bizonyos előkelő úr bérelt, akinek a nevét nem említették Octave előtt. Szinte eseménynek számított ez, mert az ajtót egyébként mindig szigorúan zárva tartották, és előtte mintha még a csend is mélyebb lett volna. Octave még inkább meglepődött, amikor hatalmas ágyat pillantott meg azon a helyen, ahol betévedő tekintete önkéntelenül is az íróasztalt kereste. Ebben a pillanatban feketébe öltözött, sűrűn lefátyolozott, karcsú hölgy surrant ki a szobából. Az ajtó azonnal bezárult.

Octave nagyon kíváncsi lett, és a lépcsőkön lefelé siető hölgy sarkába szegődött, hogy megnézzé, vajon szép-e. De az ismeretlen riadt könnyedséggel surrant lefelé, apró cipője alig érintették a szőnyeget, nem maradt utána más nyom a házban, csak valami könnyű verbénaillat. El is tűnt, mire Octave az előcsarnokba ért. A kapualjban csak Gourd állt, aki sapkáját levéve, mély meghajlással köszönt a lefátyolozott hölgynek.

Octave átadta a házfelügyelőnek a kulcsot, és megpróbálta szóra bírni.

- Nagyon finom hölgynek látszott. Ugyan ki lehet?

- Egy úrihölgy - válaszolt kurtán Gourd.

Nem volt hajlandó többet mondani, de sokkal közlékenyebbnek bizonyult, amikor a harmadik emeleti úr került szoba. Ó, igazán a legelőkelőbb körökből való, azért bérelte ki ezt a szobát, hogy hetenként egy éjszakán át nyugodtan dolgozhasson.

- Szóval dolgozik? - kérdezte Octave. - Ugyan mit?

Gourd mintha nem is hallotta volna a kérdést, folytatta:

- És szíveskedett rám bízni a szoba rendben tartását. Tessék elhinni, nagyon gavallérosan fizet... Hát, kérem, ha az ember takarít valaki után, hamarosan rájön, hogy kivel van dolga. Ennél az úrnál kiválóbbat el sem lehet képzelni: ez már a fehéreneműjén is látszik.

Most azonban kénytelen volt a küszöbről beljebb lépni, és egy pillanatra Octave is behúzódott a portásfülkébe, hogy utat engedjen a hintónak, amelyben a második emeleti lakók sétakocsizásra indultak a Bois-ba. A kocsis szorosra fogta a magasra emelt gyeplőt, a lovak kapálóztak, és amikor a nagy négyületes elgördült a kapualjban, Octave a kocs ablakán át két szép, mosolygó gyermekarcot pillantott meg, a szülőkből már alig látott valamit. Gourd udvariasan, de hűvösen köszöntötte őket, nem hajolt meg.

- No, ezek sem nagyon zavarják a ház csendjét - jegyezte meg Octave.

- A ház csendjét senki sem zavarja - mondta barátságtalanul a házfelügyelő. - Mindenki úgy él, ahogyan akar, csak hogy egyesek tudják, mi illik, mások meg nem, ennyi az egész.

A második emeleti lakókat a háziak nagyon rossz szemmel nézték, mert nem jártak össze senkivel. Pedig szemmel láthatóan jómódban éltek, de a férj könyveket írt, és Gourd fintorogva jegyezte meg, hogy ez egyáltalában nem valami bizalomgerjesztő, hiszen az ember még csak el sem tudja képzelni, hogy mit művelhetnek úgy egymagukban, mintha nem is volnának senkire rászorulva, mintha mindig hiánytalanul boldogok lennének. Nagyon gyanús az egész!

Valérie tért most haza, és Octave kinyitotta előtte az előcsarnok ajtaját, majd udvariasan visszalépett, hogy előreengedje.

- Jól érzi magát, asszonyom?

- Köszönöm, igen.

Az asszony fáradt volt, és Octave azt is látta, hogy a cipője csupa sár. Önkéntelenül is eszébe jutott, amit a cselédek mondtak a furcsa ebédéről, meg az asszonyról, aki hanyatt fekvé kalimpál. Gyalog jöhetett haza, nyilván nem talált kocsit. Nedves ruháiból áporodott, kesernyés szag áradt. Az asszony titkolni próbálta fáradtságát, de minden porcikája olyan bágyadt volt, hogy időnként megkapaszkodott a karfában.

- Milyen csúnya idő van ma, ugye, asszonyom?

- Utálatos... és a levegő is olyan nyomott.

Felértek az első emeletre, elköszöntek egymástól. Octave csak egy pillantást vetett rá, ennyi is elég volt, hogy lássa, milyen gyűrött az asszony arca, milyen bágyadt a szeme, és hogy sebtében feltűzött haját kócosan gyűrte a kalap alá. Ment tovább felfelé, gondolkozott, bosszankodni kezdett, majd valósággal dühbejött. Miért éppen vele nem hajlandó? Hiszen ő sem butább, ő sem csúnyább, mint akárki más.

A harmadik emeleten, Juzeurné ajtaja előtt eszébe jutott az előző napon tett ígérete. Hirtelen kíváncsi lett, vajon milyen lehet közelebről ez a szürkés-kék szemű, finom kis teremtes. Becsengetett. Juzeurné maga nyitott ajtót:

- Ó, Mouret úr, milyen kedves magától!... Kerüljön beljebb.

A barátságos lakás kicsit fülledt volt: mindenütt szőnyegek, függönyök, puha heverők és székek, a levegő langyos és mozdulatlan; halványlila, öreg selyemmel bélelt ékszerládikóra emlékeztetett az egész. A háziasszony alacsony, széles pamlagra ültette le Octave-ot a fogadószobában, ahol a kettős függönyök szinte templomi hangulatot árasztottak.

- Erről a csipkéről beszéltem - mondta Juzeurné, aki egy szantálfából készült, különböző csipkékkal-szalagokkal teli dobozt hozott be. - Ajándékba szeretném adni valakinek, és kíváncsi vagyok, hogy mennyit ér.

Egy darabka régi, nagyon szép angol csipkét mutatott. Octave a szakértő szemével vizsgálta meg, és végül háromszáz frankra becsülte. És miután mindkettőjük keze a csipkét simogatta, Octave szó nélkül az asszony kezére hajolt, és sorra csókolgatta apró ujjait.

- No de, Mouret úr, az én koromban!... Igazán mi is jut eszébe? - gügyögte Juzeurné cseppet sem haragosan. Harminckét éves volt, de öregasszonynak mondta magát. Mint mindig, most is célzást tett élete tragédiájára: - Istenem, istenem, tíznapi házasság után elment az a szívtelen, azóta sem jött vissza, és senki nem érti, miért is történt így.

- Elképzelheti - folytatta, szemét az égre emelve -, hogy ilyen csapás után egy asszony nem tudja újra kezdeni.

Octave nem engedte el a tenyerébe simuló langyos kis kezét, tovább csókolgatta az ujjacskákat. Az asszony álmatag és gyengéd pillantással nézett rá, majd anyai hangon csak ennyit mondott:

- Gyermek.

Octave ezt bátorításnak vélte, át akarta fogni a derekát, hogy magához húzza a pamlagra, de az asszony ügyesen kibontakozott a férfi karjaiból, nevetett, mintha csak tréfára venné az egészet.

- Ne, ne bántson, ha azt akarja, hogy jó barátok maradjunk!

- Szóval nem? - kérdezte Octave fojtott hangon.

- Mit nem? Hogy érti ezt?... Ó, a kezemet, ameddig csak tetszik!

Octave ismét megfogta a kezét, de most kisimította, és a tenyerét csókolgatta, az asszony meg leeresztette szempilláit, megint csak tréfára fogta az egészet, szétnyitotta ujjait, a cica ereszti így ki a karmait, ha azt akarja, hogy talpacsáját simogassák. De azt már nem engedte meg, hogy Octave szája a csuklója fölé is eljusson. Az első napon még a csukló a sérthetetlen határvonal, ezen túl kezdődik a bűn.

- Jön a plébános úr! - rontott be Louise, aki most érkezett haza.

Louise-t csecsemőkorában kapu alól szedték fel, ez meg is látszott beteges színén, meggyötört arcvonásain. Hülyén felnevetett, amikor észrevette, hogy a vendég úrnőjének a tenyeréből eszik. De Juzeurné csak egy pillantást vetett rá, máris elhallgatott és kitakarodott a fogadó-szobából.

- Attól tartok, hogy nem megyek vele sokra - mondta Juzeurné -, de hát mindent meg kell próbálni, hogy az ember a jó útra terelje ezeket a veszendő lelkeket... Tessék, Mouret úr, erre menjen...

Átkísérte az ebédlőbe, a fogadószobába meg Louise beengedte a papot. Juzeurné hívta Octave-ot, jöjjön el mielőbb, legalább ő is elbeszélgethet valakivel, hiszen olyan magányos, olyan szomorú. Még jó, hogy a vallásban vigaszt talál.

Délután öt óra tájt Octave már Pichonéknál volt, és nagyon élvezte a vacsora előtti nyugalmat. Valami döbbenetfélét érzett a házzal szemben. Eleinte, mikor ideköltözött, még igazi vidéki volt, a lépcsőház fényűző komolysága tisztelettel töltötte el, azután mikor azt hitte, hogy pontosan tudja, mi folyik a nagy mahagóni ajtók mögött, akkor már inkább hajlamos volt arra, hogy mélységesen lenézzen itt mindent. Nem tudta, mihez tartsa magát: először olyan erényesnek látta ezeket a polgárasszonyokat, hogy szinte megdermedt a közelükben, azután meg azt hitte, hogy mindegyik könnyű préda, csak inteni kell nekik, és meglepte, sőt dühbe hozta, ha valamelyik mégsem volt kapható. Marie elpirult örömeiben, mikor Octave az ebédlőszekrényre tette a könyveket, amiket neki szedett össze délelőtt a padláson. Nem győzte elégszer elmondani:

- Milyen kedves maga, Mouret úr, nagyon, nagyon köszönöm!... És milyen jó, hogy már itt van! Iszik egy kis cukros vizet konyakkal? Étvágyat csinál!

Octave Marie kedvéért elfogadta az italt. Most mindent olyan kellemesnek talált itt, még Pichont is, meg Vuillaume-ékat, akik körülülték az asztalt, és a szokott vasárnapi beszédtemákat kérődztek. Marie párszor kiszaladt a konyhába, hogy meglocsolja a göngyölt birkaszegyet, Octave meg, mintha csak tréfából tenné, egyszer utánament, a tűzhely előtt derékon kapta, és megcsókolta a nyakát. Marie egy hangot sem szólt, megfordult és szájon csókolta Octave-ot, aki most nagyon kellemesnek érezte a mindig hűvös ajkak érintését.

- Mit szól az új miniszterükhöz? - kérdezte Pichontól, mikor visszajött a konyhából.

Pichon nagyon meglepődött. Hát új minisztert neveznek ki a közoktatásügyben? Ő erről mit sem tud, az irodában nem beszélgetnek ilyesmiről.

- Milyen rossz idő van! - folytatta minden átmenet nélkül. - Az ember nem képes vigyázni a nadrágjára.

Vuillaume-né egy batignolles-i lányról beszélt, aki rossz útra tért.

- El sem hinné, uram - magyarázta Octave-nak -, milyen jó nevelést kapott ez a lány, de úgy unatkozott a szülői házban, hogy kétszer is ki akart ugrani az ablakon... Az ember igazán nem érti!

- Vastrácsot kell szereltetni az ablakokra - jelentette ki Vuillaume.

A vacsora nagyon kellemes volt. Kicsiny lámpa világította meg a szerényen terített asztalt, és körülötte a vacsora végéig így folyt a beszélgetés. Pichon meg az apósa, miután már egyszer a minisztériumi emberek kerültek szoba, ki nem fogytak az osztályvezetőkől meg a helyetteseikből: az após folyton azokról beszélt, akik az ő idejében szolgáltak, csak később jutott eszébe, hogy ezek már mind meghaltak, a veje meg egyre az új embereket emlegette, így aztán szépen belekeveredtek az egészbe, alig győzték kimagyarázni, hogy ki kiről beszélt. A két

férfi és az anyós azonban egyben mégis megegyeztek: a kövér Chavignat-nak, akinek olyan csúnya felesége van, túl sok gyereke lett. Az ő anyagi helyzetében ez kész bolondság. Octave mosolygott, pihent, boldog volt, hosszú idő óta nem volt ilyen kellemes estéje, a végén még ő is meggyőződéssel szidta a kövér Chavignat-t. Marie tiszta, ártatlan tekintete megnyugtatóan hatott rá. Az asszonyt az sem izgatta, hogy Octave a férje mellett ül, szokott bágyadt odaadásával igyekezett mindkettőjük kedvében járni.

Pontosan tíz óra volt, mikor Vuillaume-ék asztalt bontottak. Pichon is vette a kalapját, mert minden vasárnap elkísérte az öregeket az omnibuszig. Már az esküvőjüket követő napon is így volt, és Vuillaume-ék nagyon megsértődtek volna, ha Pichonnak eszébe jut feladni ezt a tiszteletteljes szokását. Hármasan mentek le a rue Richelieu-re, azután lassan elindultak a körút felé, lesték a batignolles-i omnibuszt, amely ide már mindig zsúfolva érkezett, úgyhogy Pichon gyakran kísért el őket egészen a Montmartre-ig, nem vetemedett volna arra, hogy otthagyja az apósát meg az anyósát, mielőtt fel nem segíti őket a kocsira. Minthogy nagyon lassan jártak, csaknem két órába telt, míg Pichon hazatért.

Barátságos kézfogással váltak el a lépcsőházban. Octave Marie-val együtt visszament a lakásba, és nyugodtan mondta:

- Esik. Jules legfeljebb éjfélre ér haza.

Lilite sem zavarta őket, a kicsit már korán lefektették, és Octave ölébe ültette Marie-t, egy csészéből itták meg a maradék kávéját. A fiatalember úgy érezte magát, mint egy férj, akit felélénkített egy kis családi ünnepség, de most örül, hogy a vendégek elmentek, a csukott ajtó mögött végre kettesben maradtak, és kedvére ölelheti a feleségét. A szűk szoba zsongító melegét a madártej vaníliaillata járta át. Apró csókokkal borította Marie állát, mikor valaki kopogott az ajtón. Marie még csak meg sem rezzent. A hobbant Josserand fiú alkalmatlankodott. Amikor csak tehetett, kiszökött a lakásból, és átjött Marie-hoz beszélgetni. Vonzotta a fiatalasszony szelídsége, ők ketten jól megértették egymást, akár tíz percen át is elüldögéltek úgy, hogy csak egy-egy összefüggéstelen mondatot váltottak.

Octave hallgatott, nagyon bosszús volt.

- Vendégek vannak - dadogott Saturnin. - Törődöm is én azzal, hogy nem ültetnek az asztalhoz!... Felfeszítettem a zárat és kiszöktem. Úgy kell nekik!

- Megijednek, ha nem látják magát sehol, menjen szépen haza - mondta neki Marie, aki látta, hogy Octave milyen türelmetlen.

De a bolond csak boldogan nevetett. Zavaros szavakkal mesélt arról, hogy mi történik otthon, mintha csak azért járna Marie-hoz, hogy elmondjon neki mindent, amin töpreng.

- Papa megint egész éjjel dolgozott... Mama megpofozta Berthe-et... Mondja, fáj az a férjhez menés?

És minthogy Marie nem válaszolt, egyre izgatottabban folytatta:

- Nem akarok vidékre menni, azt már nem... Ha csak hozzám nyúlnak, megfojtom őket, könnyen elbánok velük éjszaka, mikor alusznak... A tenyere olyan selymes, mint a levélpapír, de az a másik, hát az egy undok lány...

Előlről kezdte, belezavarodott, képtelen volt megmondani, hogy miért is jött. Marie rábeszélésére végül hazament, még azt sem vette észre, hogy Marie-nál vendég van.

Octave nem akarta, hogy megint megzavarják őket, és a saját szobájába akarta átvinni a fiatalasszonyt. De Marie ellenkezett, elpirult. Octave nem értette, miért ez a hirtelen támadt szemérmesség, próbálta megnyugtatni, hogy az ő szobájában is meghallják, ha Jules felfelé jön, Marie-nak lesz annyi ideje, hogy hazasurranjon. De a fiatalasszony megharagudott, sőt mikor Octave tovább erősködött, hát felháborodott, mintha erőszakoskodni akarnának vele.

- Nem, nem! A maga szobájában soha! Az olyan csúnya dolog lenne... Maradjunk itt!

Ezzel beszaladt, megbújt a szobája sarkában. Octave-ot nagyon meglepte ez a váratlan ellenszegülés, tanácstalanul állt a lépcsőházban, mikor egyszerre lármás veszekedés hallatszott fel az udvarról. Úgy látszik, ma minden ellene fordul, legokosabb, ha aludni megy. De ebben a késői órában olyan szokatlan volt ez a nagy láрма, hogy kinyitotta az egyik ablakot, hallani akarta, mi történik ott lent. Éppen Gourd kiáltozott:

- Értse meg, hogy ide be nem jöhet!... Szóltam már a háziúrnak, mindjárt lejön, és majd ő hajítja ki magát.

- Mit? Hogy kihajítani? - válaszolt egy öblös hang. Talán nem fizettem ki a lakbért?... Gyere csak nyugodtan, Amélie, és ha ez az ember hozzád nyúl, ő húzza a rövidebbet!

A padlásszoba bérlője volt, az asztalos, most ért haza a feleségével, akit délelőtt Gourd kikergetett. Octave kihajolt az ablakon, de az udvar sötét volt, és csak az előcsarnokból kiszűrődő gázláng gyér világánál imbolygó alakokat látott.

- Vabre úr! Vabre úr! - kiáltozott sürgetően a házfelügyelő, akit az asztalos odább taszított. - Gyorsan, gyorsan, ez a perszóna megint be akar jönni!

Gourd-né dagadt lábával maga ment fel a háziúrért, aki éppen nagy művén dolgozott. Vabre lejött, Octave hallotta, amint dühösen hajtogatja:

- Ez már botrány! Gyalázat!... Ilyesmit nem tűrök meg a házamban!

Most a munkáshoz fordult, akit először megjuhászított a háziúr beavatkozása.

- Azonnal küldje el ezt a nőt, érti?! Azonnal... Nem tűrünk ilyen nőket a házban!

- De hiszen a feleségem! - mondta döbbenten a munkás. - Szolgál, és csak havonta egyszer jön, mikor szabadságot kap... Ebből csinálnak ilyen hűhót?! Azt talán mégsem tilthatják meg, hogy a feleségemmel háljak?!

A házfelügyelő meg a háziúr most már teljesen magukon kívül voltak.

- Vegye tudomásul, hogy felmondok magának! - hebegte Vabre. - De a felmondási időben sem tűröm, hogy a házamat lebujnak nézze... Gourd, hajítsa ki ezt a nőszemélyt az utcára... Maga meg vegye tudomásul, hogy ilyen rossz vicceket nem tűrök. Mondta volna meg, ha házasság... Fogja be a száját, ne szemtelenkedjék tovább.

Az asztalos, aki jókedélyű ember volt, meg nyilván ivott is pár kortyot, most elnevette magát:

- Fura dolog... Na de ha az úr így akarja, hát menj csak vissza, Amélie, a helyedre. Majd máskor csinálunk gyereket. Merthogy most éppen egy fiút akartunk... A felmondást meg szívesen elfogadom! Nem is maradnék egy ilyen piszok házban! Cifra dolgok vannak itt, akár egy trágyadombon! Nem engednek be egy asszonyt a saját férjéhez? Azt bezzeg elnézik, hogy az emeleti lakásokban azok a szép ruhás szemetek úgy élnek, mint a szukák!... Piszok banda! Úri csürhe!

Amélie elment, nehogy a férjének még több kellemetlensége legyen, az asztalos meg tovább zsörtölődött, de nem volt dühös, inkább csak csúfolódott. Gourd közben visszakísérte Vabre urat, és még megjegyzéseket is tett. Milyen aljas a nép! Egy munkás már elég ahhoz, hogy tönkregye az egész ház békességét.

Octave becsukta az ablakot, de amint vissza akart menni Marie-hoz, a folyosón összeütközött egy nesztelenül surranó alakkal.

- Nocsak! Hát maga megint itt jár? - mondta, mikor felismerte Trublot-t, aki egy pillanatilapra ijedten hallgatott, majd magyarázkodni kezdett.

- Igen, én vagyok... Jossierand-éknál vacsoráztam, és felmegyek...

Octave felháborodott:

- Ó, azzal a szutykos Adèle-lal!... Hiszen azt bizonygatta, hogy vele nem!

De Trublot ismét feltalálta magát, és hencegve mondta:

- Higgye el, kedves barátom, jó nő... Nem is gondolná, micsoda bőre van!

Azután szidta a munkást meg a piszkos nőügyeit, csaknem rajtakapták miatta a hátsó lépcsőn. Miatta kellett átjönnie a főlépcsőre.

Mielőtt továbbment volna, még emlékeztette Octave-ot:

- Ne feledkezzék meg arról, hogy jövő pénteken elviszem Duveyrier barátnőjéhez... Együtt ebédelünk.

A házra ismét nyugalom borult, mintha csak a szűzies tisztaságú hálósobákból áradna ki az áhítatos csend. Marie éppen a párnákat igazgatta a hálósobában, mikor Octave visszament hozzá; most ott ölelkeztek a hitvesi ágyon. Fent meg, a padlássobában, minthogy Adèle a széken hagyta a mosdótálat meg egy öreg papucsot is, Trublot frakkban, fehér nyakkendősen ült a lány keskeny ágyán, és türelmesen várakozott.

Mikor meghallotta, hogy Julie felfelé jön, még a lélegzetét is visszafojtotta, nagyon félt a nők veszekedésétől. Végre megjelent Adèle is. Rosszkedve volt, nyomban belekötött Trublot-ba:

- Ide hallgass! Különbül is viselkedhetnél velem, mikor felszolgállok az asztalnál!

- Hogyan különbül?

- Hiszen még csak rám sem nézel; ha kenyeret kérsz, világért sem mondanád, hogy „legyen szíves”. Ma este is, mikor kínáltam a húst, hát úgy néztél, mintha meg sem látnál... Vedd tudomásul, hogy torkig vagyok! Az egész ház rajtam köszörüli a nyelvét. Már csak az hiányzott, hogy te is úgy bánj velem, mint a többiek!

Dühösen levetkőzött, ledobta magát a recsegő, öreg ágyra, és hátat fordított Trublot-nak, aki végül könyörgőre fogta a dolgot.

A szomszéd szobában az asztalos, akiben még volt egy kis borgőz, magában beszélgetett, de olyan hangosan, hogy az egész folyosó visszhangzott tőle:

- Na, ez mégiscsak furcsa! Megtiltják az embernek, hogy a saját feleségével háljon!... Nem túrsz meg nőt a házadban, te vén rothadt?! Néznél most csak egy kicsit a takarók alá, majd meglátnád, mi folyik itt!

Josserand-ék, bár maguk is undorodtak tőle, két hét óta mindennap meghívták Bachelard bácsit, hogy kicsikarják belőle Berthe hozományát.

Amikor bejelentették neki a házasság tervét, csak ráveregetett Berthe arcára:

- No hát férjhez megyünk?! Jól van, kislány!

Süket maradt minden célzásra, ha pénzről kezdtek előtte beszélni, rögtön ütődött lumpnak mutatta magát, akit az italokon kívül semmi egyéb nem érdekel.

Josserand-nénak az az ötlete támadt, hogy egyik este Berthe jövődöbelijével együtt hívja meg. Talán mégiscsak elhatározza magát, ha látja Auguste-öt. Nagy elszántság kellett ehhez, hiszen a család nem szívesen mutogatta a nagybácsit, mindnyájan rettegtek, hogy nagyon rossz benyomást kelt. Ez alkalommal azonban tűrhető volt, csak a mellényén éktelenkedett egy nagy pecsét, nyilván az egyik kávéházban freccsent rá valami cukros ital. De amikor Auguste távozása után nővére megkérdezte, hogy mi a véleménye a férjjelöltről, nagyon óvatosan csak ennyit mondott:

- Hát kedves, kedves...

De a hozomány kérdésénél mégiscsak végére kellett járni, hiszen már a körmükre égett. Josserand-né elhatározta, hogy dűlőre viszi a dolgot.

- Ha már egymás között vagyunk, használjuk fel az alkalmat... Kedveskéim, hagyjatok bennünket magunkra, hadd beszélgezzünk kicsit a nagybátyáttal... Berthe, te nézz utána, mit csinál Saturnin, nehogy megint felfeszítse a zárat!

Saturnin, mióta nagy titokban a nővére házasságának tervével foglalkoztak, szobáról szobára ögyelgett, nyugtalanul szaglászott, megérezte valamit, pokoli ötleteivel állandóan rémületben tartotta az egész családot.

- Mindent megtudakoltam Vabre-ék felől - kezdte Josserand-né, mikor férjével és bátyjával maradt. - Nos hát, a helyzet a következő.

Hosszan és számadatokkal együtt ismertette Vabre-ék anyagi helyzetét. Az öreg Vabre félmillió frank tőkével költözött Versailles-ból Párizsba. Tegyük fel, hogy háromezrezer frankot befektetett a házba, akkor maradt kétszáz ezer frankja, és ez már tizenkét év óta kamatozik. Ezenfelül évenként kétezer frankot jövedelmez a ház, és minthogy az öreg Vabre Duveyrier-éknél él, és úgyszólván egy garast sem költ, mintegy öt-hatszáz ezer frankra rúgó tőkéje lehet, no és ezenfelül itt van a ház. Ami az ügynek ezt a részét illeti, a kilátások nagyon biztatóak.

- Szóval nincs semmi költséges kedvtelése? - kérdezte a nagybácsi. - Azt hittem, hogy tőzsdézik.

Josserand-né tiltakozott. Olyan józan ember az öreg Vabre, és úgy elmerül az ő nagy munkájában.

- Ez a pasas legalább elég élelmes volt, vagyont gyűjtött - mondta, és férjére pillantva keserűen mosolygott. Josserand lehajtotta a fejét.

Mind a három Vabre gyerek - Auguste, Clotilde és Théophile - százezer frankot kapott anyja halálakor. Théophile belebukott a vállalkozásaiba, most öröksége roncsaiból él valahogy. Clotilde nyilván befektette az örökrészét, hiszen a zenén kívül nincs más szenvedélye.

Auguste most vásárolta meg a földszinti üzletet, és a hosszú időn át tartalékolta százezer frankján selyemkereskedéssel próbálkozik.

- Az öreg, persze, nem ad semmit a gyerekeinek, amikor megházasítja őket - jegyezte meg a nagybácsi.

- Hát, istenem, nem nagyon szeret adni, ez, sajnos, körülbelül biztosra vehető. Amikor Clotilde-ot férjhez adta, nyolcvanezer frankos hozományt ígért, de Duveyrier ebből mindössze tízezer frankot látott, nem is követelőzött a többi miatt, sőt még el is tartja az apósát, dédelgeti fukarságát, minden bizonnyal azt reméli, hogy egyszer majd csak kezére kerül az öreg vagyona. Théophile-nak meg ötvenezer frankot ígért, amikor feleségül vette Valérie-t, eleinte legalább a kamatokat kifizette, de később már egy garast sem adott, sőt most már azt is megköveteli, hogy lakbért fizessenek. Théophile-ék nem mernek ellenkezni vele, fizetnek, mert félnek, hogy az öreg kihagyja őket a végrendeletből, így hát nem szabad arra számítani, hogy Auguste megkapja az ötvenezer frankot, ami a házassági szerződés aláírása napján járna neki, már az is nagyon jó lenne, ha az apja néhány évig elengedné neki az üzletbért.

- Hát persze! - mondta Bachelard. - A szülőknek mindig nehéz... A hozományt soha senki nem fizeti ki.

- De térjünk vissza Auguste-re - folytatta Josserand-né. - Elmondtam most, hogy mire számíthat. Csak Duveyrier-ék részéről fenyeget veszély, de Berthe majd szemmel tartja őket, ha már egyszer bekerül a családba. Auguste, minthogy hatvenezer frankért vásárolta meg az üzletet, negyvenezer frankkal indult, mikor megnyitotta. Csakhogy egyrészt tőkére van szüksége, másrészt meg egyedül van, asszony kell neki, hát ezért akar házasodni... Berthe csinos, Auguste már szinte látja a pult mögött; ami meg a hozományt illeti, ötvenezer frank igazán nem csekélység, ez aztán döntésre bírta.

A nagybácsinak a szempillája sem rezdült. Végül ellágyultan csak annyit mondott, hogy jobbat képzelt volna Berthe számára. Csepülni kezdte a jövőbeli vót: kedves fiú, ez tagadhatatlan, de hát idős, túlságosan idős, már elmúlt harminchárom éves, mindig betegeskedik, arckifejezésén látszik, hogy örökké fáj a feje, mindig savanyú, márpedig egy üzletben vidám képet kell vágni.

- Van talán egy másik jelölted? - kérdezte Josserand-né, aki már türelmetlenkedett. - Egész Párizst megmozgattam, mire rátaláltam.

Egyébként ő sem volt túlságosan elbűvölve a jelölttől. Sorra vette a hibáit:

- Nem valami lángész, sőt azt hiszem, meglehetősen buta is... Aztán meg nem szeretem az olyan férfiakat, akik fiatal korukban sem rúgnak ki a hámból, akik nem vágnak neki bátran az életnek, évekig gondolkodnak, míg rászánják magukat valamire. Ez az Auguste is, mikor otthagya az iskolát - mert hiszen nem tudta befejezni az örökös fejfájása miatt -, tizenöt éven át kis fizetésért gürcölt, kereskedelmi tisztviselő volt, és csak aztán mert hozzányúlni a százezer frankjához, amelynek kamatait alighanem az apja vágta zsebre... Hát nem valami kiválóság, az biztos.

Josserand eddig mélységesen hallgatott, de most megkockáztatta a kérdést:

- De, kedvesem, ha így áll a dolog, minek ragaszkodnánk ehhez a házassághoz. Ha ez a fiatalember nem egészséges...

De Bachelard közbevágott:

- Nem az egészségről van szó, ez még nem volna akadály... Berthe-nek igazán nem lenne nehéz azután még egyszer férjhez menni.

- De ha egyszer olyan tehetetlen - próbálkozott újból Josserand -, ha egyszer boldogtalanná tenné a lányunkat...

- Boldogtalanná?! - csattant fel Josserand-né. - Miért nem mindjárt azzal áll elő, hogy odadobom a lányomat az első jöttmentnek!... Magunk között vagyunk, megtárgyalhatjuk a dolgokat: ezzel így állunk, emezzel meg emígy, nem fiatal, nem jóképű, nem okos... de hát csak úgy beszélgetünk! Na, nem igaz? Hát ez csak természetes... De végül is nagyon megfelelő, jobbat nem találhatunk, és akár tetszik, akár nem, én bizony kimondom: Berthe nem is remélhetett ekkora szerencsét. Hát szavamra, én már azt hittem, beleöszülök, mire férjhez adom.

Ezzel felpattant, a letorkolt Josserand meg hátrább tolta a székét.

- Csak attól félek - folytatta a felesége, és harciasan Bachelard elé állt -, hogy a fiatal Vabre visszalép, ha a házassági szerződés megkötése napján nem kapja meg készpénzben a hozományt... Ez érthető lenne, hiszen szüksége van a pénzre...

Ebben a pillanatban sarkon fordult, mert dühös zihálást hallott maga mögött. Saturnin állt a félig nyitott ajtóban, a szeme parázslott. A konyhából lopott nyárssal fenyegetőzött, egyre csak azt hajtogatta, hogy felnyársalja a libákat. Bachelard nagybácsi, akit már amúgy is nagyon idegesített a beszélgetés újabb fordulata, most kihasználta a riadalmat:

- Ne zavartassátok magatokat - kiáltotta vissza az előszobából. - Megyek, mert éjfélkor találkoznom kell egyik ügyfelemmel, aki egyenesen Brazíliából jön.

Mikor végre sikerült lefektetni Saturnint, Josserand-né elkeseredetten jelentette ki, hogy a fiút most már igazán képtelenség otthon tartani. Bolondokházába kell záratni, mert még valami szerencsétlenséget csinál. Nem élet ez így, hogy folyton az örültet kell dugdosni. A nővérei nem mehetnek férjhez, amíg ez itt szem előtt lesz, hiszen mindenki utálkozik és fél tőle.

- Várjunk még ezzel - próbálkozott Josserand, akinek vérzett a szíve, ha arra gondolt, hogy fiát el kell távolítani a háztól.

- Nem! Nem! - jelentette ki az asszony. - Semmi kedvem ahhoz, hogy végül felnyársaljon!... Már a legjobb úton voltam, hogy a bátyámat sarokba szorítsam... De sebj! Holnap elmegyünk hozzá Berthe-tel együtt. Majd meglátjuk, lesz-e képe kibújni az ígéretei alól... Berthe-nek különben is meg kell látogatnia a keresztapját. Ez úgy illik.

Másnap az anya, az apa és a leány ünnepélyes látogatást tettek a nagybácsi üzlethelyiségében. A d'Enghien utca egyik nagy bérházának egész földszintjét elfoglalták az irodák és raktárak. A kapuk előtt társzekerek sorakoztak, az üvegtetős udvaron csomagolómunkások dolgoztak, ládákat szögeztek le, és a nyitott ajtókon át be lehetett látni az áruval telt raktárakba. Itt tárolták a vevők rendeléseire felvásárolt szárazfözeléket, selyembálákat, papírárukat, faggyút, meg a spekulációra felhalmozott árukat is. Itt találtak rá Bachelard-ra, akinek vörös orrán, gyulladt szemén látszott az előző napi dorbézolás, de a feje tiszta volt, üzleti szimata most sem hagyta cserben, így volt ez mindig, ha üzleti könyvei között ült.

- Eljöttek - mondta kelletlenül.

Kis szobába vezette be vendégeit, ennek az ablakából tartotta szemmel a munkásokat.

- Berthe-et kísértem el hozzád - magyarázgatta Josserand-né. - Tisztában van azzal, hogy mivel tartozik neked.

A fiatal lány megcsókolta a nagybátyját, azután anyja szemének egy intésére hirtelen érdeklődés támadt benne az udvaron folyó munka iránt, kiment, hogy közelebbről lássa. Josserand-né rögtön a tárgyra tért.

- Ide figyelj, Narcisse, hallgasd meg, hogyan is állunk... A te ígéreteidben bízva bejelentettem, hogy Berthe-tel ötvenezer frank hozományt adunk. Ha nincs pénz, a házasság füstbe megy... Márpedig az ügy odáig fejlődött, hogy a szakítás nagy szégyen volna. Nem hagyhat sz bennünket ekkora csávában.

Bachelard szeme egyszeriben zavarossá vált, és mintha részeg lenne, úgy dadogta:

- Hogyan? Mit? Hogy te ígértél... nem kell ígérni... abból csak baj van...

Azután siránkozni kezdett, hogy milyen anyagi gondjai vannak, lószórt vásárolt, egy egész tételt, arra számított, hogy a lószőr ára emelkedik, szó sincs róla, lementek az árak, és kénytelen volt veszteséggel túladni az egészen. Sietve szedte elő az üzleti könyveit, mindenáron meg akarta mutatni a számlákat. Kész csőd volt ez az üzlet.

- Ugyan, hagyjuk - mondta végül Josserand türelmetlenül. - Ismerem a maga üzletmenetét, annyit keres, amennyit akar, és tele lenne pénzzel, ha nem szórná ki az ablakon... Én nem kérek magától semmit. Éléonore ragaszkodott ahhoz, hogy magához forduljunk. De annyit mondhatok, hogy bolondot csinált belőlünk. Tizenöt év óta tartom rendben a könyvelését, és azóta minden istenáldott szombaton azt ígéreti...

A nagybácsi mellét verdesve szakította félbe:

- Mármint hogy én ígértem?! Ugyan!... Nem, nem, bízzák csak rám, nem járnak rosszul. Nem szeretem, ha kérnek tőlem, ez bosszant, beteggé tesz... Majd meglátják annak idején.

Josserand-né sem ment vele többre. Bachelard a kezüket szorongatta, a szívéről beszélt, meg arról, hogy mennyire szereti a rokonait, könyörgött nekik, ne kínozzák tovább, égre-földre esküdözött, hogy nem bánják meg. Mindig tudta, mi a kötelessége, mindenkor teljesíti is. Berthe később majd megtudja, hogy milyen szíve van az ő nagybátyjának.

- Na és a hozománybiztosítás? - kérdezte egyszeriben józan hangon. - Mi van az ötvenezer frankos biztosítással, amit a kislány javára kötöttek?

Josserand-né vállat vont.

- Ennek már tizennégy éve fuccs! Százszor is hallhattad már, hogy a negyedik részletnél nem tudtuk kifizetni a kétezer frankot.

- Nem tesz semmit - mormolta szemhunyorítva Bachelard. - Beszélni kell a Vabre családnak erről a biztosításról, így halogatni lehet a hozomány kifizetését... A hozományt úgysem fizeti ki soha senki.

Josserand felháborodottan állt fel.

- Hogyan? Különb tanácsot nem tud adni nekünk?

De a nagybácsi nem értette meg, egyre csak azt hangoztatta, hogy ezt mindenki így csinálja, soha senki nem fizet.

- Soha! Érti? Soha! Kifizetnek egy részletet meg a kamatokat. Az öreg Vabre maga is... Talán bizony Bachelard papa kifizette Éléonore hozományát? Na, ugye nem? Mindenki ragaszkodik a pénzhez, a kutyafáját!

- De hiszen maga aljasságra akar bennünket rábeszélni! - méltatlankodott Josserand. - Hazudnom kellene, okiratot hamisítani, ha be akarnám mutatni a biztosítási kötvényt...

De a felesége félbeszakította. A bátyja ötlete gondolkozóba ejtette. Csodálkozott, hogy ez neki magának nem jutott eszébe.

- Istenem, de könnyen tűzbe jössz, kedvesem... - szólt rá férjére. - Narcisse egy szóval sem mondta neked, hogy hamisítsál.

- Persze hogy nem - dűnnyögte a nagybácsi. - A papírokat nem kell felmutatni.

- Egyszerűen csak időnyerésről van szó - folytatta az asszony. - ígérd csak meg a hozományt, majd később meg is adhatjuk.

De a derék ember lelkiismerete végül fellázadt. Nem! Szó sem lehet róla, ebbe nem mehet bele, nem hajlandó erre a lejtőre lépni. Mindig kihasználták az engedékenységet, apránként vették rá olyan dolgokra, amik később úgy megfeküdtek a gyomrát, hogy valósággal belebetegedett. Ha nem tud adni hozományt, nem is hajlandó ígéretetni.

Bachelard az ablakon dobolt, egy takaródót fűtyörészett, így akarta kimutatni, hogy kutyába sem veszi az ilyenfajta aggályokat. Josserand-né már halálsápadt volt, gyült benne a méreg, majd hirtelen kitört:

- Hát vegye tudomásul, ha már idáig eljutottunk, a házasság meg is lesz... A leányomnak ez az utolsó lehetősége. Inkább többől vágatom le a kezemet, de nem szalasztja el! Mit törődöm én másokkal! Elvégre, ha az embert a végsőkig hajtják, hát mindenre képes.

- Szóval, akár gyilkolna is, csak hogy férjhez adja a lányát?

Josserand-né kihúzta magát, és dühösen mondta:

- De úgy ám!

Azután elmosolyodott. A nagybácsi csitította a vihart. Mire jó civódni? Egyetértéssel többre mennek. Végül Josserand, a felháborodástól még mindig reszketve, fejét vesztve, beleegyezett, hogy tárgyal a dologról Duveyrier-vel, Josserand-né szerint ugyanis minden tőle függ. Csakhogy jókedvében kell elfogni a tanácselnököt, ha el akarnak nála érni valamit. A nagybácsi felajánlotta sógorának, hogy összehozza őket egy bizonyos helyen, ahol a tanácselnök nem tud semmit megtagadni.

- Csak megbeszélésről lehet szó - jelentette ki Josserand, aki még mindig nem adta fel egészen a harcot. - Esküszöm, hogy nem vállalom kötelezettséget.

- No persze, persze - mondta Bachelard. - Éléonore nem kér magától semmi olyant, ami a becsületbe ütközik.

Berthe is bejött. Cukrozott gyümölcscsel teli dobozokat látott meg, és alaposan körülhízelegte a nagybátyját, hogy kaphasson egyet. De a nagybácsi megint csak siránkozni kezdett: képtelenség, meg vannak számolva a dobozok, még ma este Szentpétervárra indul az egész szállítmány. Lassan kifelé tuszkolta vendégeit, de a nővére meg-megállt a hatalmas raktárak előtt, amelyek a mennyezetgerendáig zsúfolva voltak mindenféle elképzelhető áruval. Josserand-né valósággal szenvedett most, hogy látta ezt a vagyont, amit olyan ember szerzett, aki nem válogatós az eszközökben, és még jobban nekikeseredett, mikor férjének élheterlen becsületességére gondolt.

- Akkor hát holnap este kilenc óra tájt a Mulhouse Kávéházban találkozunk - mondta Bachelard, mikor búcsúzóul kezét szorított Josserand-nal.

Másnap Octave és Trublot, miután együtt megvacsoráztak, ugyancsak bementek a Mulhouse Kávéházba, nehogy túl korán érkezzenek Clarisse-hoz, Duveyrier barátnőjéhez, aki ugyan jó messze, a Cerisaie utcában lakott. Nyolc óra tájt, mikor a kávéházba értek, arra lettek figyel-

mesek, hogy az egyik különszobában hangos veszekedés folyik. Benéztek és Bachelard-t pillantották meg, amint részegen, kivörösödött, puffadt arccal vitatkozik egy sápadt és harapós emberkével.

- Már megint beleköpött a sörömbbe! - ordította. - Vegye tudomásul, hogy ezt nem hagyom annyiban.

- Hallja-e! Hagyjon már békén, mert pofon vágom! - mondta az alacsony, és felágaskodott.

De Bachelard sem engedett.

- Na, majd meglátjuk!... Azt próbálja meg! - ordította még hangosabban, még kihívóbban.

Erre a másik ököllel verte be a félrevágott kalapját, amit Bachelard még a kávéházban sem tett le.

- Na, majd meglátjuk!... Azt próbálja meg! - ismételte Bachelard elszántan. Azután megigazította a kalapját, méltóságteljesen leült, és odaszólt a pincérnek:

- Alfréd, hozzon egy másik sört!

Az elképedten figyelő Octave és Trublot most vették észre, hogy Gueulin is ott ül a nagybácsi asztalánál. Kényelmesen hátradőlt, és rendíthetetlen nyugalommal pőfékelt. Amikor megkérdezték tőle, hogy miért ez a veszekedés, szivarja felszálló füstjébe bámult:

- Mit tudom én... Mindig valami hülyeség... Addig hősöködik, míg fel nem képelik. A világért sem engedne!

Bachelard kezét fogott velük. Boldog volt, ha fiatalokat látott maga körül. Ujjongott, mikor megtudta, hogy Clarisse-hoz készülődnek, mert Gueulinnel együtt ő is oda akar menni, csak hogy meg kell várnia Josserand-t, a sógorát, itt van találkája vele. Hangoskodása betöltötte a különszobát, az asztalt telerakatta ételekkel, italokkal, hogy ő most megvendégeli fiatal barátait. Megveszekedetten szórta a pénzt, mint azok az emberek, akik nem számolgatnak, ha kirúgnak a hámból. Lompos volt, műfogai vakító fehéren, orra meg tűzvörösén csillogott, deres haja kefeként meredezett, letegezte a pincéreket, hajszoalta őket, tolakodó volt a szomszédaival, úgyhogy a tulajdonos kétszer is rászólt, hogy távozzék, ha nem tud különül viselkedni. Előző nap a Madrid Kávéházból dobták ki.

Egy utcalány járta most végig a kávéházat, majd unottan kiment, mire Octave a nőkről kezdett beszélni. Bachelard köpött egyet, Trublot-t találta el, de még csak nem is mentegetőzött. A nők sok pénzébe kerültek, hiúságának hízelgett, hogy a legszebbeket is megvehette magának. Az ilyen üzletnél nem alkuszik a jó kereskedő: ilyenkor megmutathatja, hogy nem kicsinyes. De most már rendbe hozza az életét, azt akarja, hogy önmagáért szeressék. Octave-nak nem ment a fejébe, hogy a korhely, aki tele marokkal szórja a pénzt, és a nagybácsi, aki az elhülyült részeget játssza, nehogy a családján segíteni kelljen, egy és ugyanaz a személy.

- Ugyan, ne tettesse magát, bátyám - mondta Gueulin. - Mindig több nő akad, mint amennyi kell!

- És akkor neked miért nincs soha egy sem, te ütődött?

Gueulin megvetően vont vállat.

- Hogy miért?... Hát ide hallgasson! Éppen tegnap volt, hogy együtt vacsoráztam egy barátommal meg a szeretőjével. A nő menten elkezdte nyomkodni a lábamat az asztal alatt. Ezt mégiscsak kínálkozásnak mondhatjuk. Na, nem? Azután megkért, hogy kísérjem haza. Hát én bizony megfutamodtam, és még most is futok... Nem mondom, akkor éppenséggel nem lett

volna kellemetlen. De azután, bátyám! Azután! Az embernek a nyakán maradhat a nő, úgyhogy soha nem szabadul meg tőle... Hát olyan hülye nem vagyok!

Trublot helyeslően biccentett. Ő sem foglalkozott úrinőkkel, mert félt a következményektől. És Gueulin nekibuzdulva további példákat sorolt. Egyszer a vonatban egy remek barna nő, akit akkor látott először, a vállára hajtotta a fejét, úgy aludt el, de ő jól meggondolta: mihez kezdjen vele, mikor majd a pályaudvarra érnek? Más alkalommal meg lumpolás után az egyik szomszédja feleségét találta az ágyában, ez aztán már valami, és ő el is vesztette volna a fejét, ha idejében eszébe nem jut, hogy utána a nő esetleg azt akarja, hogy vásároljon neki egy pár cipőt.

- Ha csak az alkalomról volna szó, bátyám! - mondta befejezésül. - Alkalma senkinek sincs több, mint nekem! De én fékezem magam... Meg különben is, mindenki így tesz, mindenki fél a következményektől. A kutyafáját, enélkül nagyon is kellemes volna. Jó napot, jó estét, és ezzel kész.

Bachelard elrévedezett, nem figyelt a beszélgetésre. Kidühöngte magát, és most ellágyulva nézett a többiekre.

- Mutatnék valamit, de csak úgy, ha igazán jól viselik magukat - szólalt meg váratlanul.

Fizetett, és magával vitte a társaságot. Octave figyelmeztette, hogy az öreg Josserand hamarosan ideérkezik. Nem tesz semmit, mondta Bachelard, majd visszajönnek érte. Mielőtt kimentek volna, lopva körülnézett, hogy nem látja-e valaki, és gyorsan zsebre vágta a cukrot, amit egy vendég hagyott a szomszédos asztalon.

- Jöjjenek velem - mondta az utcán. - Innen csak pár lépésnyire van.

Komolyan, elgondolkozva ment, nem beszélt többet. A Saint-Marc utca egyik háza előtt állt meg. A három fiatalember nem maradt el mellőle, de Bachelard most szemmel láthatóan meggondolta a dolgot:

- Nem, mégsem... menjünk csak tovább!

A többiek méltatlankodtak. Miért ülteti fel őket?

- Na jó, de Gueulin ne jöjjön fel, meg maga sem, Trublot... Maguk sohasem elég illedelmesek, maguk előtt semmi nem szent, mindenből gúnyt űznek... Maga jöhet - szólt Octave-hoz -, maga komoly fiú.

Előretessékelte, Trublot és Gueulin meg nevetve kiáltozott utána a járdáról, hogy üdvözlétüket küldik a hölgyeknek.

Bachelard bekopogott egy harmadik emeleti lakásba. Egy öregasszony nyitott ajtót.

- Hogyhogy? Maga az, Bachelard úr? Fifi nem is gondolta, hogy ma este is eljön!

Mosoly terült szét kövérkés fehér képén, amely békés volt, mint a kapusnővérek arca. A szűk ebédlőbe vezette őket, ahol egy nyúlánk, szerény külsejű fiatal lány kézimunkázott. Szép szőke feje oltárterítő fölé hajolt.

- Isten hozta, kedves bácsi - köszönt, és Bachelard vastag, reszkető ajka felé nyújtotta a homlokát.

Mikor Bachelard bemutatta Octave-ot - „kitűnő fiatal barátom” -, a két nő régimódi pukedlit csinált, majd mindnyájan a petróleumlámpával megvilágított asztal köré telepedtek. Csupa békesség volt ez a vidékies csendű lakás, a két szerény, magányos, és fillérekből élő nő otthona. A szoba ablakai zárt udvarra nyíltak, még a kocsizörgés sem hallatszott be.

Miközben Bachelard atyai hangon kérdezgette a leánykát, hogy mit csinált, mire gondolt tegnap óta, a nagynénje, Menu kisasszony naiv bizalmassággal, kérdés nélkül beszélt magukról Octave-nak, mint ahogyan azok a derék teremtések szoktak, akik azt gondolják, hogy nekik aztán igazán nincs titkolnivalójuk.

- Bizony, uram, a Lille melletti Villeneuve-ből való vagyok. A Saint-Sulpice utcában, a Mardienne fivéreknél dolgoztam harminc éven át. Hímzőnő voltam, ismernek ám ott engem jól! Az egyik unokanővéremtől örököltem egy házat Villeneuve-ben, amit sikerült évi ezerfrankos életjáradékért bérbe adni, de tudja, uram, olyan embereknek, akik azt hitték, hogy már másnap föld alá tehetnek, de megbűnhődtek ám a csúnya gondolataikért! Hetvenöt éves vagyok, és még egész jól bírom magam.

Nevetés közben kivillant fehér, egészséges fogsora.

- Ezután már nem is dolgoztam, a szemem már úgyis tönkrement - folytatta -, és akkor szakadt a nyakamba Fannynak, az unokahúgomnak a gondja. Az apja, Menu kapitány, meghalt, és egy fillért sem hagyott maga után. Nem maradt egy rokon sem... Ki kellett vennem a kislányt az intézetből: hímzőnőt neveltem belőle, olyan mesterség ez, kérem, amivel még a betevő falatját sem keresheti meg, de hát mit csináljunk, akár ez, akár más, a nők mindig éhkoppon maradnak... Szerencsére összeismerkedett Narcisse úrral. Most már nyugodtan csukhatom be a szememet.

Két kezét boldog tétlenkedéssel kulcsolta össze a hasán, mint azok az agyondolgozott munkásnők, akik megesküsznek, hogy öregségükre még csak tűt sem vesznek a kezükbe. Ellágyulva nézte Bachelard-t és Fifit. Az öreg éppen kérdezgette a kislányt:

- Hát igazán rám gondolt?!... És mi járt a fejében?

Fifi ráemelte tiszta tekintetét, de az aranyszállal befűzött tű közben is járt a kezében.

- Hát azt gondoltam, hogy maga jóakaróm, és hogy én szeretem magát.

Octave-ra alig nézett, mintha teljesen hidegen hagyná a jóképű férfi fiatalsága. Pedig Octave rámosolygott, meglepte és vonzotta a lány kecsessége, nem tudta, mit tartson felőle. A nagynéni, aki leányfejjel, könnyel megőrzött szüzességben öregedett meg, közben is tovább beszélt, csak a hangját fogta halkabbra:

- Mert, ugye, férjhez is adhatnám... De ha egy munkáshoz menne, az csak verné, ha meg valami tisztviselőhöz, az egy csomó gyerekkel nyomorítaná meg... Sokkal többet ér, ha megbecsüli magát Narcisse úr mellett, aki tisztességes embernek látszik.

Hangosabban folytatta:

- Bizony, Narcisse úr, nem rajtam múlna, ha Fifiben nem találná örömét... Én mindig mondogatom neki: „Légy hálás, járj a kedvében...” Ez így van rendjén, hiszen én úgy örülök, hogy végre biztonságban tudom. Ha az embernek nincsenek összeköttetései, hát bajlódhat, míg biztosítja egy lány jövőjét!

Octave-ot egészen meghódította a kis lakás derűs kedélyessége. A szoba zárt levegőjét gyümölcsillat lengte át. Fifi túje szabályos időközökben könnyű percenéssel szaladt a selyembe. Mintha kakukkóra hangja szabályozná a nagybácsi megjőzanodott, tisztos szerelmét. Az öreg lány egyébként maga volt a becsület: ezerfrankos évjáradékából élt, a viláért nem nyúlt volna Fifi pénzéhez, ezzel a lány tetszése szerint rendelkezett. Aggályai csak akkor hallgattak el, ha fehérborról és gesztenyéről volt szó, amit néha-néha az unokahúga vásárolt neki, rendszerint olyankor, mikor kinyitotta a perselyt, amiben összegyűjtötte a jóakarójától emlékebe kapott ezüstgarasokat.

- Kiscsibém, nekünk mennünk kell - búcsúzott végül Bachelard. - A holnapi viszontlátásra. Legyen jó kislány ezután is.

Homlokon csókolta, elérzékenyülten nézte, majd Octave-hoz fordult:

- Maga is megcsókolhatja, hiszen még csak kislány.

A fiatalember ajka a lány üde homlokát érintette. Fifi illedelmesen mosolygott: szóval minden igen családias volt. Octave még soha nem látott ilyen szerény nőt. A nagybácsi már kifelé tartott, mikor hirtelen eszébe jutott valami:

- Ejnye, majdnem elfelejtettem ezt a kis ajándékot! Kiürítette a zsebét, és átnyújtotta Fifinek a kávéházból elcsent cukrot. A lány őszinte hálát mutatott, szétharapott egy kockát, és elpirult örömeiben. Azután nekibátorodva kérdezte:

- Véletlenségből nincs egy ezüstgarasa?

Bachelard hiába keresgált a zsebeiben. Octave-nál azonban akadt négy sou, emlékebe adta a lánynak. Fifi nem kísértette ki őket, ez nyilván nem illett volna, és távozóban még hallották, hogy tője alatt máris zizeg a selyem, azonnal folytatta a hímzést. Menu kisasszony meg a jólelkű öregasszonyok szeretetreméltóságával egészen az ajtóig kísértte a vendégeket.

- Na, ugye, megérte közelebből látni? - kérdezte Bachelard a lépcsőházban. - Még csak öt aranyamba sem kerül havonta... Elegem van azokból a lotyókból, akik csak szipolyoznak. Igazán vágyódtam már egy meleg szívre.

De Octave felnevetett, és Bachelard bizalmatlanná vált:

- Magát sokkal tisztességesebb fiúnak tartom, semhogy visszaéljen a kedvességemmel... Adja becsületszavát, hogy nem mond el Gueulinnek semmit! Ő még nem méltó arra, hogy megmutassam neki Fifit... Barátom, ez egy angyal. Akárki akármit mond, az erény mégiscsak jó dolog, olyan üdítő... Én mindig azt mondtam: fő az idealizmus.

Borissza öreg hangja megremegett, vastag szemhéja még duzzadtabbá vált a könnyektől. Mikor az utcára értek, Trublot ugratni kezdte, úgy tett, mintha feljegyezné magának a házszámot, Gueulin meg azzal a nyegle kérdéssel lepte meg Octave-ot, hogyan tetszik neki a kicsike. A nagybácsi, ha egy lumpolás után érzelegni kezdett, nem állhatta meg, hogy valakit el ne vigyen ezekhez a hölgyekhez. A hiúság sarkallta, hogy mutogassa a kincsét, de egyben félt, hogy ellopják tőle. Másnapra viszont mindent elfelejtett, és nagyon titokzatoskodott, mikor a Saint-Marc utcába ment.

- Fifit már mindenki ismeri - mondta Gueulin közömbösen.

Közben Bachelard kocsit után nézett, Octave meg odaszólt neki:

- Josserand biztosan ott vár a kávéházban!

A többiek meg is feledkeztek erről. Josserand már türelmetlenkedett a kávéház ajtajában, nem ment be, mert házon kívül soha nem evett, nem ivott semmit. Nagyon bosszús volt, hogy az estjét így kell elvesztegetnie. Végre indulhattak a Cerisaie utca felé. Két kocsira volt szükségük, az egyikben Bachelard és Josserand, a másikban a három fiatalember ült.

Gueulin, akinek hangját a rozoga fiáker keréközörgésétől alig lehetett hallani, a biztosítótársaságról beszélt, amelynél tisztviselősködött. Trublot szerint a biztosítási üzlet meg a tőzsde csak arra jó, hogy az ember bosszankodjék. Azután Duveyrier-ről beszéltek. Hát nem szerencsétlen dolog, hogy egy ilyen gazdag ember, egy bíró, hagyja, hogy a nők ennyire lóvá tegyék! Mindig kellett neki egy ilyenféle: a külvárosokban, az omnibusz-végállomásoknál bútorozott szobában lakó szerény hölgyikék, akik rendszerint özvegynek adták ki magukat, fehérnemű-

varrónők, vagy valami hímzőnő vagy rövidárusnő, akinek az üzletében azonban soha nem járt vevő, meg utcán felszedett lányok, akiket kiöltöztetett, eldugott valahol, és hetenként egyszer eljárt hozzájuk, olyan pontosan, ahogyan egy tisztviselő a hivatalba megy. De Trublot mentette: először is mit tehet arról, ha ilyen a természete, azután meg nincs mindenkinek olyan dög felesége, mint neki. Úgy beszélnek, hogy már az első éjszaka borzadt a férjétől, utálkozott a vörös foltjai miatt. Nem is bánta, hogy szeretőket tart, akik nem olyan kényesek, és a házaset terheit leveszik a válláról. Ugyan néha ő maga is beletörődött ebbe az utálatos dologba, de csak azért, mert tisztességtudó asszony, aki minden téren teljesíti kötelességét.

- Szóval tisztességes asszony? - érdeklődött Octave.

- De még mennyire!... Minden jó tulajdonság megvan benne: szép, komoly, jól nevelt, művelt, jó ízlésű, erényes és elviselhetetlen!

A Montmartre utca végén kocsitorlódás állította meg a fiákért. A fiatalemberek leengedték a kocsiblakot, és hallották, hogy Bachelard dühösen veszekszik a kocsissal. Mikor újra elindulhattak, Gueulin bővebben beszélt Clarisse-ról. Clarisse Bocquet apja egy utcai árus, akinek valamikor kis játékszerüzlete volt. Most a feleségével meg a szutykos gyerekeivel együtt a búcsúkat járja a sátrával. Duveyrier egy locspocsos estén ismerkedett össze Clarisseszal, akit éppen akkor dobott ki a szeretője. Úgy látszik, hogy ez a hosszú lábú boszorka a rég keresett eszményt testesítette meg, mert Duveyrier már másnap beleszeretett, sírt, a leány szemét csókolgatta, nem bírta volna, ha férfiétvágyának csillapítása közben nem dédelgetheti érzélgős álmait. Clarisse beleegyezett abba, hogy megbújják a Cerisaie utcai lakásban, nehogy Duveyrier-t hírbe hozza, de egyébként orránál fogva vezette a férfit, huszonötezer frankért vásároltatott magának bútorokat, és a Montmartre Színház művészeivel derekasan fogyasztotta Duveyrier pénzét.

- Bánom is én, hogy milyen! - mondta Trublot. - Az a fontos, hogy az ember jól szórakozik nála. Ennél legalább nem kell énekelni, nem veri örökösen a zongorát, mint az a másik... Jaj, az a zongora! Hát tudja, ha valaki egyszer halálra unja magát otthon, ha már egyszer olyan szerencsétlenül járt, hogy egy gépzongorát vett feleségül, akitől mindenki menekül... na, hát, hülye volna az ilyen ember, ha nem szerezne magának máshol egy huncut kis fészket, ahol otthonosan fogadhatja a barátait.

- Vasárnap - mesélte Gueulin - Clarisse azt akarta, hogy kettesben ebédeljek vele. Nem voltam hajlandó. Az ilyen ebédek után csinálja az ember a hülyeségeket, és féltem, hogy hozzám veszi be magát, mikor otthagyja Duveyrier-t, akitől úgy undorodik, hogy majd belebetegszik. Hogy az ördögbe ne! Ez a perszóna sem imádja a vörös pattanásokat. Csakhogy ő nem teheti, mint a felesége, nem rázhatja le magáról. De nagyon boldog lenne, ha Duveyrier-t átjátszhatna a cselédlányának.

A fiáker megállt a Cerisaie utca egyik sötét, csendes háza előtt. A fiatalemberek kiszálltak, de jó tíz percig kellett még várniok a másik kocsira, mert Bachelard, miután a Montmartre utcán kiveszekedte magát a kocsissal, meghívta egy pohárára.

Amikor a szigorú polgári lépcsőházban Josserand újból kérdezgette Bachelard-t, hogy milyen is hát Duveyrier barátnője, a nagybácsi röviden csak ennyit mondott:

- Társaságbeli nő, jólelkű teremts... nem kapja be magát.

Rózsás képű kis cselédlány nyitott nekik ajtót. Kedvesen és bizalmasan nevetett, mikor lesegítette az urak felöltőjét. Trublot egy pillanatra a sarokba húzta, és olyanokat sugdosott a fülébe, hogy a lány pukkadozott a nevetéstől, mintha csiklandoznák, de Bachelard máris kitárta a fogadószoba ajtaját és bemutatta a sógorát. Josserand egy pillanatig zavartan állt,

csúnyának találta Clarisse-t, el sem tudta képzelni, hogy a tanácselnöknek mi tetszik ezen a sovány, fekete lányon, aki a kócos pudlifejével olyan, mint egy suhanc. Ez vonzza Duveyrier-t, és nem a felesége, a társaság egyik legszebb asszonya? Clarisse egyébként igen kedves volt. Tréfásan kerepelt, csak úgy ontotta a párizsiak bőbeszédű és felületes szólamait, a férfitársaságban tanult szellemességeket. Közben, ha úgy látta jónak, kifogástalanul megjátszotta a finom dámát is.

- Nagyon örvendek... Alphonse barátai az én barátaim is... Maga most már mindegyikünk barátja, érezze otthon magát.

Duveyrier, akit Bachelard levélben értesített, maga is szívélyesen fogadta Josserand-t. Octave meglepődött, hogy milyen fiatalosan jókedvű a tanácselnök, aki otthon mindig kimért, rosszkedvű, és olyan, mintha nem találná a helyét a Choiseul utcai szalonban. Homlokán a vörös foltok rózsaszínűre enyhültek, ferde vágású szeme gondtalanul, vidáman csillogott, mikor Clarisse arról mesélt vendégeinek, hogy a tanácselnök hogyan szökik el hozzá pár percre a tárgyalási szünetekben, amikor éppen csak annyi ideje van, hogy kocsiba vágja magát, megcsókolja őt és máris siet vissza. Duveyrier mindjárt el is panaszkolt, hogy alig győzi a munkát: hetenként négy tárgyalási nap, tizenegyötől ötig, és mindig-mindig ugyanazok a kicsinyes csirkepercek, még az agya is kiszárad tőle.

- Hát, ami igaz, az igaz, az embernek kell közben egy-egy derűs pillanat. Utána mindjárt más ember vagyok.

A becsületrend vörös szalagját most mégsem viselte, mindig levette, ha barátnőjéhez jött, ebben a finom megkülönböztetésben utolsó cseppnyi szemérme bújt meg, és nem is engedett belőle. Clarisse soha nem beszélt erről, önérzetét mégis nagyon bántotta a dolog.

Octave, aki már a bemutatkozásnál barátilag szorított kezét a fiatal nővel, most nézelődött, figyelt. A fogadószoba - virágmintás tapétaival, bútorzatával és a bordó selyemkárpitokkal - erősen emlékeztetett a Choiseul utcai lakás szalonjára. A hasonlatosságot még az is tetézte, hogy a tanácselnöknek több olyan barátja jött itt össze, akiket Octave már a házihangversenyen is látott, akkor is éppen ilyen csoportokba verődtek. De most dohányoztak, hangosan beszélgettek, és az élénk gyertyafényben úszó fogadószoba hangulata itt sokkal vidámabb volt. Két úr kényelmesen elhevert az egyik pamlagon, egy másik meg lovaglólülésben telepedett a székre, úgy melengette a hátát a kandalló tűzénél. Derűs volt a hangulat, de a fesztelenség nem csapott át szabadosságba. Clarisse soha nem hívott meg nőket, már csak óvatos illendőségből sem, mint mondani szokta. És amikor a bennfentesek szemére vetették, hogy a társaságból hiányoznak a nők, nevetve válaszolt:

- No és én? Talán bizony nem volnék elég?

Clarisse, bár életének útja mindig nagyon hepehupás volt, ragaszkodott az illendőséghez, és Alphonse számára tisztességes, sőt tulajdonképpen nagyon polgári fészket rendezett be. Amikor társaság volt nála, nem tűrte, hogy tegezzék, de amikor a vendégek mögött becsukódott az ajtó, nem finomkodott tovább, Alphonse minden barátja sorra került, nem is beszélve saját ismerőseiről, a borotvált képű színészekről és a szakállas festőkről. Régi életmódjához tért vissza ilyenkor, szüksége volt arra, hogy felüldüljön kitaratója háta mögött. Csak ketten voltak a társaságban, akik nem kértek kegyeiből: Gueulin, aki félt a következményektől, meg Trublot, akit az ízlése másfelé vonzott.

A kellemes külsejű kis cselédlány éppen puncsot kínált körül. Octave leemelt a tálcáról egy poharat, és odasúgta barátjának:

- A kicsi csinosabb, mint az úrnője.

- Hát persze! Ez mindig így van! - felelt Trublot hanyagul, fensőbbes meggyőződéssel.

Clarisse most melléjük lépett, hogy pár mondatot váltson velük. Mindenütt ott volt, egyik vendég mellől a másiknál termett, itt egy tréfás szóval, amott vidám nevetéssel vagy mozdulattal kedveskedett. Mindenki szivarra gyújtott, ahogy letelepedett, és a fogadó szobában egykettőre vágni lehetett volna a füstöt.

- Ejnye, ezek a gonosz férfiak! - zsörtölődött kedvesen, és kinyitott egy ablakot.

Bachelard nyomban az ablakfülkébe vonszolta Josserand-t, „jó lesz egy kis friss levegő”, mondta, majd ügyes fogással odacsalta Duveyrier-t, és egyenesen a tárgyra tért. A két családot, ugye, a jövőben szoros szálak fűzik majd egybe: ő ezt igazán megtiszteltetésnek érzi. Azután, hogy a lényegre térhessen, megkérdezte, mikorra tervezik a házassági szerződés aláírását.

- Úgy gondoltuk ugyan, hogy Josserand és én holnap ellátogatunk magához, hiszen tudjuk, hogy Auguste semmit nem tesz maga nélkül... A hozomány kifizetését akartuk megbeszélni magával, de ha már egyszer ilyen szépen együtt vagyunk...

Josserand-t szorongás fogta el, a Cerisaie utca ásító sötétjét, a néptelen utcasort és a házak komor homlokzatát nézte. Bánta már, hogy idejött. Megint csak kihasználják majd a gyengeségét, belerántják valami piszkos ügybe, amitől később szenvedni fog. Nem bírta tovább, és félbeszakította a sógorát.

- Máskor is beszélhetünk erről! A hely igazán nem alkalmas.

- Ugyan miért? - tiltakozott Duveyrier barátságosan.

- Itt sokkal nyugodtabban vagyunk, mint akárhol másutt... Tehát, Bachelard úr?

- Ötvenezer frankot adunk Berthe-tel - folytatta a nagybácsi. - Csakhogy ez az ötvenezer frank hozománybiztosítási kötvényben fekszik. Berthe négyéves volt, mikor Josserand a biztosítást húszéves lejáratral megkötötte. Ezek szerint a kötvény névértéke csak három év múlva esedékes, és...

- Bocsánat! - vágott közbe a rémült Josserand.

- Kérem, hadd fejezzem be, Duveyrier úr pontosan érti... Nem kívánjuk, hogy a fiatal pár három évig várjon a pénzre, hiszen azonnal szüksége lehet rá. Ezért megígérjük, hogy a hozományt tízezer frankos, félévenként esedékes részletekben fizetjük, természetesen azzal, hogy a biztosítási kötvény értékéből kártalanítjuk magunkat.

Egyikük sem szólt. Josserand dermedten, szorongva megint csak a sötét utcát nézte. A tanácselnök egy kis ideig gondolkozott, talán sejtette is, hogy voltaképpen miről van szó, de boldogan belement abba, hogy becsapják a Vabre családot, mert a feleségén keresztül valósággal gyűlölte őket.

- Ez így nagyon megfelelőnek látszik - szólalt meg végül. - Mi tartozunk önöknek köszönettel. Ritkán fordult elő, hogy a megígért hozomány teljes egészében kifizetésre kerüljön.

- Soha, kérem! - hangsúlyozta erőiesen a nagybácsi.

- Ilyen egyszerűen nem létezik!

A három férfi ezzel kezdet rázott, és megbeszélték, hogy csütörtökön találkoznak a közjegyzőnél. Amikor Josserand az ablakfülkéből a fényben úszó fogadószobába lépett, olyan sápadt volt, hogy megkérdezték tőle: talán rosszul érzi magát? Bizony cseppet sem volt jól, és máris

búcsúzott, nem volt hajlandó megvárni a sógorát sem, aki éppen most ment át az ebédlőbe, ahol a hagyományos tea helyett pezsgőt szolgáltak fel.

- Hogy az én nagybátyám micsoda szemét ember! mormogta Gueulin, aki az ablak melletti pamlagon hevert.

Véletlenül meghallott valamit a hozománybiztosításra vonatkozó beszélgetésből, és most elmondta Octave-nak és Trublot-nak, hogy mi is az igazság az ügyben. A biztosítást annál a társaságnál kötötték, ahol ő dolgozik, pontosan tudja, hogy egy lyukas garas sem jár a kötvényre. A Vabre családot szépen rászedik. Mikor látta, hogy a másik kettőt mennyire mulattatja a jó tréfa, két kezét összekulcsolta a hasán, és komikus eréllyel jelentette ki:

- Feltétlenül szükségem van száz frankra... Ha a nagybácsi nem ad, elárulom a csalást!

A beszélgetés hangosodott, a pezsgő már veszélyeztette a Clarisse által diktált úri hangot. Az ő szalonjában a vendégek az esték végén mindig nagyon felélénkültek. Néha még a háziasszony is megfélelkezett magáról. Trublot felhívta Octave figyelmét Clarisse-ra, aki az egyik ajtó mögött éppen egy parasztos külsejű férfit ölelgetett. Ez a dél-franciaországi kőfaragó volt most a soron, akit szülővárosában már-már művésznek kiáltottak ki. Mikor Duveyrier kinyitotta az ajtót, Clarisse karjai fürgén elengedték a fiút. Bemutatta Alphonse-nak: ismerkedjék meg Payannal, a kiváló tehetségű szobrásszal! Duveyrier örvendezett, és megígérte, hogy szerez neki munkát.

- Munkát... munkát... - csúfolódott Gueulin. - Csak győzze azt, ami itt akad neki, te tökfilkó!

Két óra tájt, mikor a három fiatalember és a nagybácsi elköszönt a háziasszonytól, Bachelard már teljesen részeg volt. Be akarták rakni egy bérkocsiba, de az egész környék ünnepélyes csendben pihent, sehonnan nem hallottak kerézkörgést, még egy megkéssett bérkocsi sem tévedt az alsó városrész felé. Elhatározták, hogy hazatámogatják. Telihold volt, fehér fénye megvilágította a gyalogjárókat, hangjuk komolyan, súlyosan kongott a kihalt utcákon.

- Az istókját, bátyám! Álljon már meg a lábán, leszakad a karunk!

Bachelard torkát sírás szorongatta, hirtelenében nagyon gyengéd, nagyon erkölcsös lett.

- Menj innen, Gueulin, menj innen... Nem akarom, hogy ilyen állapotban lásd a nagybátyádat... Nem, fiam, ez nem illő, menj csak!

Unokaöccse vén csibésznek nevezte.

- Csibész? Hát mi az? Csak az a fontos, hogy az ember tiszteletet vívjon ki... Én becsülöm a nőket. A tiszta lelkű nőket... Mert ha hiányzik a szív, akkor én undorodom... Menj innen, Gueulin, pirulok előtted. Elég, ha ez a két úr mellettem marad.

- Akkor gyorsan adjon nekem száz frankot. Igazán kell! A lakbért akarom kifizetni, mert különben kidobnak.

A váratlan kívánság hallatára Bachelard még részegebb lett, úgyhogy egy üzlet redőnyéhez kellett támasztani. Dadogott:

- Mi? Hogy? Száz frank... Nehogy ki merj kutatni! Csak filléreim vannak... Még mit nem... Azért, hogy eldorbézold mindenféle lebujban! Nem! Sohasem fogom bűnös hajlamaidat támogatni. Tudom, mi a kötelességem, haldokló anyád bízott rám... Vegyék tudomásul, kiabálok, ha ki akarnak kutatni!

Tovább méltatlankodott, szidta a kicsapongó fiatalságot, az erényről szónokolt, erény nélkül élni nem lehet.

- Hát ide hallgasson! - robbant ki végül Gueulin. Én még nem tartok ott, hogy egész családokat állítsak falhoz... Jól figyeljen! Ha én egyszer kinyitom a számat, majd ész nélkül ideadja azt a száz frankot!

De a nagybácsi egyszeriben megsüketült, fel-felhördült, majd összebicsaklott. A Saint-Gervais templom mögötti keskeny utcában csak egy sápadtan pislogó lámpaláng világította meg a homályos üvegre festett óriási számot. A házból valami zenebona elmosódó hangja szűrődött ki, a leeresztett redőnyök mögül itt-ott fény csillant.

- Na, én ezzel torkig vagyok! - jelentette ki hirtelen Gueulin. - Bocsánat, bátyám, de fenn hagytam az esernyőmet!

És ezzel bement a házba. Bachelard felháborodott, azt mondta, hogy undorodik: legalább a nők iránt kellene némi tiszteletet tanúsítania, ilyen erkölcsök mellett vége Franciaországnak. Az Hôtel de Ville téren végre találtak egy bérkocsit. Bachelard-t belelökték, mint valami csomagot.

- Vigye az Enghien utcába, a fuvardíjat szedje el tőle... Nyúljon csak nyugodtan a zsebébe...

Csütörtökön Renaudin közjegyző Grammont utcai irodájában aláírták a házassági szerződést. Josserand-éknál nagy jelenetre került sor, mikor már éppen indulóban voltak hazulról. Josserand mélységes felháborodásában kirobbant, a feleségét hibáztatta a rákényszerített házugságért, és megint csak egymás családját szidták. De hogyan képzelik azt, hogy félévenként elő tud teremteni tízezer frankot? Beleőrül ebbe a kötelezettségbe! Bachelard is velük volt, és most megint csak dőngette a mellét, bőkezűen ígéretet, ellágyult attól, hogy sikerült egy fillér nélkül megúsznia a hozományügyet, és esküdözött, hogy sohasem hagyja cserben az ő kis Berthe-jét. De az elkeseredett apa csak vállat vont, és megkérdezte, vajon teljesen hülyének tartja őt?

A közjegyzőnél, a házassági szerződés felolvasása után mégiscsak megnyugodott valamennyire. A szerződést Duveyrier utasításai szerint fogalmazták meg, említés sem történt a hozománybiztosítási kötvényről, és úgy egyeztek meg, hogy az első tízezer frank csak hat hónappal a házasságkötés után esedékes. Közben majd csak kitalálnak valamit! Auguste nagy figyelemmel hallgatta a szerződésszöveget, és önkéntelenül is elárulta nyugtalanságát, hol a mosolygós Berthe-re, hol Josserand-ékra, hol meg Duveyrier-ékre pillantott, míg végül is szóba merte hozni a kötvényt. Azt mondta, hogy logikus lett volna, ha legalább mint biztosítékot megemlítik. De erre valamennyien elcsodálkoztak: minek az? Hiszen ez úgylát magától értetődő. Ezután gyorsan aláírták a szerződést, Renaudin, a szeretetre méltó fiatal közjegyző szó nélkül nyújtotta a hölgyeknek a tollat. Mikor kijöttek az irodából, csak Duveyrier-né mert hangot adni meglepetésének: ő soha nem hallott egy szót sem arról, hogy biztosítási kötvény is volna, mindig úgy tudta, hogy Bachelard nagybácsi vállalta az ötvezener frankos hozomány kifizetését. Josserand-né azonban ártatlan képpel jelentette ki, hogy ő ilyen jelentéktelen összeggel kapcsolatban soha nem említette a bátyját. Berthe majd valamikor a nagybácsi egész vagyonát megkapja.

Még aznap este kocsí jött Saturninért. Az anyja kijelentette, hogy nagyon kockázatos volna itt tartani az esküvőre, nem engedhetnek szabadjára egy ilyen bolondot a násznép közé, hiszen állandóan azt hajtogatja, hogy mindenkit felnyársal. Josserand nem tehetett mást, megtört szívvel kérte Chassagne doktort, vegye fel a szerencsétlent a moulineaux-i intézetbe. Úgy rendezték, hogy a kocsí szürkületkor hajtsen be a kapualjba. Berthe kézen fogva vezette le Saturnint, elhitették vele, hogy a húgával vidékre megy. De amikor már a kocsiban ült, dühösen vagdalózott, betörte az ablakokat, véres öklét rázta. Josserand könnyezve ment fel a lakásba, egész valójában megrendítette, hogy fia így távozott el valami ismeretlen, szörnyű

sötétségbe, fülében ott zúgott még a szerencsétlen üvöltözése, az ostor csattogása és a lódobogás.

Vacsora közben könnyek homályosították el a szemét, valahányszor Saturnin üresen maradt helyére nézett. A felesége méregbejött, nem is értette, mi fáj neki.

- Most már talán elég lehetne! Talán ilyen gyászvitéz képpel akarja majd férjhez adni a lányát?... Ide hallgasson! Esküszöm arra, ami nekem a legszentebb, az apám sírjára, hogy a bátyám kifizeti az első tízezer frankos részletet, ezért felelek! Szabályosan megesküdött nekem, mikor kijöttünk a közjegyzőtől!

Josserand még csak nem is válaszolt. Az éjszakát megint csak címszalagírással töltötte. Hajnalodott már, mikor fázósan borzongva elkészült a második ezerrel. Hat frankot keresett. A megszokásnak engedve most is gyakran felfigyelt a szomszéd szoba felé, nem mocorog-e Saturnin. Azután Berthe jutott az eszébe, és megint nekilendült a munkának. Szegény kislány! Habos-selyem fehér ruhát szeretne. No, hat frank is valami, annyival nagyobb lesz a menyasszonyi csokor.

8

Csütörtökön volt a polgári esküvő, szombaton délelőtt tizenegykor meg az egyházi szertartás a Saint-Roch templomban. A hölgyek már negyed tizenegykor gyülekezni kezdtek Josserand-ék fogadószobájában. Ott volt Juzeurné örökös fekete selyemruhájában, meg a rozsdavörös toalettből pompázó Dambreville-né és Duveyrier-né, aki nagyon egyszerű, halványkék ruhát viselt. Halkan beszélgettek az összevissza tologatott karosszékek között, míg Josserand-né és Adèle a szomszédos szobában az utolsókat igazították Berthe menyasszonyi öltözkén.

A két koszorúslány, Hortense és a kis Angèle is a menyasszony körül sűrűlődték.

- Nem is erről van szó - suttogta Duveyrier-né. - A család igazán köztiszteletnek örvend... De bevallom, kicsit félttem Auguste-öt az anyósa zsarnok természete miatt... Jó, ha az ember előre gondol mindenre. Nem?

- Ez bizony így van - mondta Juzeurné. - Mikor egy férfi megházasodik, a leányt veszi ugyan feleségül, de anyóst is kap vele, és nagyon kellemetlen, ha az anyós beleszól a fiatal házaspár dolgába.

Ebben a pillanatban nyílt az ajtó, és Angèle perdült be a szomszéd szobából.

- Igen, a kapocs... a bal oldali fiókban... hozom már!

Átviharzott a fogadószobán, be a hálószobába, majd futott vissza a menyasszonyhoz. Bő fehér ruháját széles kék szalag fogta össze a derekán, és amint kislányosan szaladt, szoknyája lenge felhőként úszott utána.

- Azt hiszem, téved - folytatta a beszélgetést Dambreville-né. - Itt az anyós nagyon is boldog, hogy megszabadul a lányától. Mással sem törődik, csak a keddi fogadónapjaival. De különben is, maradt még egy áldozati bárány.

A beszélgetés félbeszakadt, Valérie érkezett meg. Rendkívül merész szabású piros ruhát viselt. Sietett fel a lépcsőn, félt, hogy már elkésik.

- Théophile nem bír elkészülni - mondta sógornőjének. - Éppen ma reggel bocsátottam el Françoise-t, és Théophile most az egész házat felforgatja egy nyakkendőért... Micsoda felfordulásban hagytam ott!

- Rendkívül fontos az is, hogyan áll egészségileg - folytatta Dambreville-né az előbbi témát.

- Bizony fontos - felelt Duveyrier-né. - Tapintatosan megkérdeztük Juillerat doktort, de úgy látszik, hogy Berthe kifogástalanul egészséges szervezetű lány. Az anyja meg bámulatosan robusztus teremtés, és mit tagadjam, ez is számított nálunk, hiszen roppant kellemetlen, ha még beteges szülőkről is gondoskodni kell... Hiába, csak sokat ér, ha a szülők jó erőben vannak.

- Főként, ha egy fillér örökséget sem hagyhatnak hátra! - jegyezte meg Juzeurné szelíd hangján.

Valérie leült, nem tudta, miről folyik a beszélgetés, és a sietéstől még mindig zihálva megkérdezte:

- Miről van szó?

Az ajtó újból kivágódott, és a szomszédos szobából civakodás zaja hallatszott be.

- Hallhattad már, hogy az asztalon maradt a doboz!

- Dehogysis! Még az előbb is odaát láttam!

- Kibírhatatlan vagy az önfejtiséggel!... Hát csak menj érte magad.

A fogadószobán Hortense ment most át. Ő is kék övet viselt fehér ruháján, bőre sárgás volt, vonásai élesek, és a lágy muszlinfelhőkbe burkolva idősebbnek látszott a koránál. Dühösen jött vissza a menyasszonyi csokorral, amit már jó öt perce összevissza keresgéltek a nagy felfordulásban.

- De hát végül is mit tegyen az ember?! - állapította meg befejezésül Dambreville-né. - Senki sem köt olyan házasságot, amilyent szeretne. A legokosabb, ha azután az ember elrendezi magának úgy, ahogy tudja.

Angèle és Hortense most kitárták az ajtó mindkét szárnyát, nehogy a menyasszony fátyla beleakadjon. Az ajtónyílásban ott állt Berthe fehér selyemruhában, fehér menyasszonyi koszorúval a fején, fehér menyasszonyi csokorral a kezében, fehér virágok borították a virágzó fiatal lányt, ruháján fehér virágfüzér, uszálya meg csupa fehér virágbimbó. Elragadó jelenség volt a fehér selyem- és virágözönbe burkolt ragyogó hajú, üde lány, aki annyi mindent tudott már az életről, de mégis olyan gyermekien mosolygott.

- De szép! - kiáltottak fel a vendég hölgyek. Elragadtatottan csókolták meg mindnyájan. Josserand-ék kétségbeejtő helyzetben voltak, el sem tudták képzelni, honnan szerezzék azt a kétezer frankot, amibe a lakodalom kerül. Ötszáz frank kell a menyasszonyi ruhára, ezeröttszáz frankkal kell hozzájárulniuk az esküvői vacsora meg a házibál költségeihez. Nem tudtak mást kitalálni, Saturnin jutott eszükbe, aki háromezer frankot örökölt az egyik nagynénjétől. Berthe-et elküldték Chassagne doktorhoz, a fiú kezelőorvosához, aki megengedte, hogy Berthe sétakocsizásra vigye a bátyját, hadd szórakozzék kicsit szegény Saturnin. A kocsiban aztán teljesen megszárdította a hízelgésével, majd elvitte a közjegyzőhöz, aki semmit sem tudott a szerencsétlen fiú betegségről. Nem is kívántak tőle egyebet, csak írja alá a papirost, amit elibe tettek, így jutott Berthe selyemruhához, virágözönhöz. A vendég hölgyek, miközben zajosan ámuldoztak, titokban azt számolgatták, vajon mennyibe is kerülhetett ez a tenger pompa.

- Elragadó! És micsoda ízlés!

Josserand-né sugárzott. Valami rikító mályvaszínű ruhában feszített, amiben még magasabbnak, még természetesebbnek rémlett ez a lenyűgöző hústorony.

Előbb a férjét szidta, azután Hortense-nak kiáltott, hogy kerítse elő a vállkendőjét, majd erőlyesen rászólt Berthe-re, nehogy eszébe jusson leülni.

- Vigyázz! Agyonnyomod a virágaidat!

- Nem kell idegeskedni - szólt Clotilde nyugodtan. - Van még időnk... Még Auguste sincs itt értünk.

A fogadószobában várakoztak, mikor kalap nélkül, rendetlen öltönyben, rosszul kötött nyakkendőben Théophile rontott be. Minden porcikája reszketett a dühtől, halálsápadt, szakálltalan arcában még feltűnőbbek voltak hibás fogai.

- Mi van veled? - kérdezte a nővére elcsodálkozva.

- Hogy mi van velem, azt majd...

Hirtelen köhögésroham fogta el, krákogva köpködött a zsebkendőjébe, valósággal fuldoklott, hogy nem tombolhatja ki haragját. Valérie ijedten nézte, veszélyt sejtett. Théophile meg mintha észre sem venné a menyasszonyt meg a vendégeket, ökölbe szorított kézzel fenyegette a feleségét.

- Feltúrtam mindent a nyakkendőért... ez meg kiesett a szekrényből...

Reszkető kezében egy levelet tartott. Valérie elsápadt, most már értette, hogy miről van szó, és hogy elkerülje a nyilvános kimagyarázkodással járó botrányt, a szomszéd szoba felé indult, ahol az előbb még Berthe öltözködött.

- Okosabb, ha elmegyek, hiszen megőrült! - mondta.

- Eressz! - kiáltott Théophile a nővére, aki csillapítani próbálta. - Az orra alá akarom tartani ezt a levelet! Most aztán bizonyíték van a kezemben! Nincs mit tagadni... Most nem ússza meg! Tudom, kiről van szó!...

A nővére erőlyesen megragadta a karját és megrázta.

- Elhallgass! Nem tudod, hol vagy?... Majd máskor! Értetted?!

- De igenis most! Fűtyülök másokra. Mit bánom én, hogy éppen ma! Ebből majd tanulnak legalább!

A hangját azért mégiscsak halkabbra fogta, kimerülten roskadt egy székre, kis híja elsírta magát. Az egész társaság zavarban volt. Dambreville-né Juzeurnével tapintatosan félrehúzó-dott, mindketten úgy tettek, mintha semmit nem hallottak volna. Josserand-né nagyon bosszankodott, félt, hogy a botrányos história megzavarja az esküvő hangulatát. Valérie után sietett, hogy megnyugtassa. Berthe menyasszonyi koszorúját igazgatta a tükör előtt, nem hallott semmit, Hortense-től kérdezte, hogy mi történt. A nővére a menyasszonyi fátyol redőit rendezgette, susogva magyarázott a húgának, és csak egy szemvillanással mutatott Théophile-ra.

- Úgy?! - mondta a menyasszony, és tiszta, derűs tekintetét a férjre szögezte. Fehér virágokkal övezett homloka felhőtlenül nyugodt maradt.

Clotilde halkan kérdezgette az öccsét, Josserand-né is kijött, néhány szót váltott Duveyrier-nével, majd megint visszament Valérie-hez. Valóságos diplomáciai üzenetváltás kezdődött. A férj Octave-ot vádolta. Fogadkozott, hogy felpofozza ezt a vizesnyolcast, ha odamerészkedik a templomba. Esküdözött, hogy előző nap a Saint-Roch templom előtt látta a feleségével együtt, először csak gyanakodott, hogy ő az, de most már semmi kétség: minden egybevág, ugyanaz a megjelenés, ugyanaz a járás. „Igen, igen, a feleségem önágyasága azt meséli, hogy a barátnőjéhez megy ebédelni, vagy nyugodtan bemegy a templomba a főkapun Camille-lal, mintha csak imádkozni akarna: a gyereket azután ráhagyja az egyik templomtakarító asszonyra, az oldalajtón szépen kioson, és azzal a ficsúrral bujkál a sötét sikátorban olyan piszok helyen, ahol senkinek eszébe sem jutna keresni.” Valérie elmosolyodott, mikor Octave nevét hallotta, esküdözött Josserand-nénak, hogy ezzel aztán soha! Majd sietve hozzátette, hogy mással sem, de Octave-val aztán végleg nem. Most már biztos volt a dolgában, és kijelentette, hogy majd elhallgattatja ő a férjét, bebizonyítva neki, hogy a levelet éppúgy nem Octave írta, mint ahogyan nem is Octave-val látta a férje a Saint-Roch templom előtt. Josserand-né végighallgatta Valérie-t, tapasztalt tekintettel figyelte, és csak azon törte a fejét, hogyan tudna segíteni neki, hogy félrevezesse a férjét. És igazán bölcs tanácsokat adott a fiatalasszonynak:

- Bízva rám az egészséget, maga ne is avatkozzon bele... Ha egyszer a férje mindenáron be akarja magának beszélni, hogy Mouret úrról van szó, hát jó, legyen Mouret úr. Abban aztán nincs semmi kivetnivaló, hogy magát Mouret úr társaságában látták egy templom előtt... Csak az a levél... De ebből sem lehet baj, ha Mouret úr bebizonyítja, hogy nem az ő írása... Most csak az a fontos, hogy mindig azt mondja, amit én. Nem tűröm, hogy a férje elrontsa az örömnepet, ezt elhiheti nekem!

Valérie nagyon felindult volt, mikor Josserand-néval visszajött a fogadószobába. Théophile még akkor is fuldokolva magyarázta a nővérének:

- Rendben van, a te kedvedért hallgatok, nem teszem most csúffá, ha már egyszer szerinted tekintettel kell lenni az esküvőre... De nem állok jól magamért, ha ez a vizesnyolcas odaszemtelenkedik a templomba is... a családi körbe. Akkor kiirtom mindkettőjüket.

Auguste éppen most jött fel a menyasszonyáért. Kifogástalan fekete frakkot viselt, bal szemét félig csukva tartotta, három napja kerülgette már a fejfájás, és most alaposan elővette. A vőlegényt apja és sógora kísérte, mindkettő nagyon ünnepélyes képet vágott. Lázás kapkodás kezdődött, máris megkéstek kicsit. Duveyrier-né és Dambreville-né terítette az örömanya vállára azt a hatalmas kasmírkendőt, amelyet Josserand-né minden ünnepélyes alkalommal magán viselt. A divatjamúlt sárga kendő színe és mérete lázba hozta az egész utcát, valahányszor Josserand-né megjelent vele. Most már csak Josserand-ra vártak, aki a bútorok alatt keresgélte kezelőgombját, amit előző nap a szeméttel együtt kisépertek. Végre bocsánatért esedezve, révetegen és ugyanakkor boldogan ő is megjelent. Berthe karját erősen magához szorítva elsőnek indult kifelé. Közvetlenül mögöttük ment Auguste és Josserand-né, utánuk a többiek, olyan sorrendben, ahogyan éppen nekiindultak. Az előcsarnok ünnepélyes csendjét felverte a násznép lépteinek és beszélgetésének zaja. Théophile lecsapott Duveyrier-re, és ugyancsak megzavarta a tanácselnök fennkölt nyugalma, mikor sugdosva beszámolt neki a történetekről, majd noszogatta, adjon tanácsot, mitévő legyen. Valérie előttük lépdelt, szerényen hallgatta Juzeurné gyengéd és biztató szavait, nyugodt volt, mintha észre sem venné férje öldöklő pillantásait.

- Hol az imakönyved? - csattant fel hirtelen Josserand-né kétségbeesett hangja.

Már mindnyájan kocsiban ültek. Angèle szaladt fel a fehér bársonyba kötött imakönyvért. Végre elindulhattak. A cselédek, a házmester, az egész ház a kapuban állt. Marie Pichon felöltözködve jött le Lilitte-tel, mintha éppen indulna hazulról. Mikor meglátta a bájos menyasszonyt szép ruhájában, úgy meghatódott, hogy elsírta magát. Gourd megjegyezte, hogy éppen csak a második emeleti lakók nem mozdultak ki otthonról: furcsa népség ez, mindent másképp csinálnak, mint mások.

A Saint-Roch templom ajtajának mindkét szárnyát kitárták, a templomlépcsőt egészen a járdáig vörös szőnyeg borította. Esős, hideg májusi délelőtt volt.

- Tizenhárom lépcső... - susogta Juzeurné Valérie felé, mikor beléptek a templomba. - Rossz jel!

Mikor az esküvői menet a padsorok között a főoltár felé indult, ahol a gyertyák mint megannyi csillag ragyogtak, a párok feje felett szárnyaló zengéssel szólalt meg az orgona. A Saint-Roch igazán mutatós, gazdag és derűs templom volt: a nagy fehér ablakokat sárga és halványkék szegélyezés díszítette, vörös márványlapok burkolták a falakat és az oszlopokat, a négy evangélista szobra tartotta az aranyozott szószéket, a mellékoltárokon arany és ezüst kegszerek csillogtak, a freskókkal díszített boltozatról hosszan csüngtek le a villogó kristálycsillárok, és kellemes meleg csapott a hölgyek szoknyája alá, mikor a gőzfűtés rácsozatán lépdeltek.

Auguste és Berthe a főoltár elé helyezett két karosszékre ült. Josserand-né a vőlegényhez hajolt:

- Biztos, hogy itt a jegygyűrű?

Auguste megrémült. Míg a mellényzsebét meg nem tapogatta, maga is azt hitte, hogy meglefedkezett a gyűrűről. Josserand-né egyébként nem is figyelt Auguste válaszára, ágaskodva fürkészett körül: nem, nem hiányzik senki, itt van Trublot és Gueulin, a két vőfély; Bachelard és Campardon, a menyasszony tanúi; Duveyrier és Juillerat doktor, a vőlegény két tanúja, de rajtuk kívül még igen sok ismerős jött el, és ez nagyon hízelgett Josserand-né hiúságának. Most megpillantotta Octave-ot, aki azon buzgólkodott, hogy Hédouinnénak utat nyisson a tömegben. Josserand-né odasietett a fiatalemberhez, egy oszlop mögé húzta, halk hangon gyorsan mondott neki valamit. Octave elképedten hallgatta, nemigen értette, hogy mit akarnak tőle, de azért kedvesen és készségesen igent intett.

- Elintézttem - súgta oda Valérie-nek Josserand-né, amikor visszaért a családtagok számára előkészített széksorhoz, és leült a jegyesek mögött.

Itt ült Josserand is, és itt kaptak helyet Vabre-ék meg Duveyrier-ék is. Az orgona most tiszta, derűs futamokat zengett. Mindenki elhelyezkedett, az oltár körüli részen már nem volt semmi hely, a férfiak lejjebb, oldalt álltak meg. Mauduit abbé ragaszkodott ahhoz, hogy ő áldja meg kedves kis lelki gyermekének frigyét. Amikor karingben az oltárhoz lépett, barátságos mosollyal üdvözölte a násznépet. Már felcsendült a *Veni Creator*, és az orgona is a kórossal együtt zengte a szárnyaló örömeiket, amikor Théophile észrevette, hogy Octave a szentélytől balra, a Szent József-oltár előtt áll. Clotilde megpróbálta visszatartani.

- Egyszerűen nem bírom, képtelen vagyok megtűrni itt ezt az embert! - hebegte.

Kényszerítette Duveyrier-t, menjen vele Octave-hoz, hogy a családot is képviselje valaki. A *Veni Creator* tovább zengett. Néhányan hátranéztek.

Théophile pofonokat emlegetett, de mikor Octave közelébe ért, olyan felindulás fogta el, hogy először egy szó nem jött ki a torkán, és lábujjhegyre ágaskodott, hogy magasabbnak lássék.

- Kérem - szólalt meg végre -, tegnap megláttam magát a feleségemmel...

De a *Veni Creator* most véget ért, és Théophile megijedt, hogy hirtelen csak a saját hangját hallotta. Duveyrier, akit az egész história nagyon kellemetlenül érintett, igyekezett megértetni vele, hogy a templom igazán nem alkalmas hely a kimagyarázkodásra. Az oltár előtt megkezdődött az esketési szertartás. A pap megindult beszédet intézett az ifjú párhoz, majd megáldotta a jegygyűrűket.

- *Benedic, Domine Deus noster, annulum nuptialem hunc, quem nos in tuo nomine benedicimus...*

Théophile újra rákezdte, de most már jóval halkabban:

- Maga tegnap ebben a templomban volt a feleségemmel.

Octave-nak ugyan zúgott a feje Josserand-né utasításaitól, nem is értette pontosan, hogy mit akarnak tőle, most mégis fesztelenül találta fel a mesét:

- Igen, kérem, találkoztam önnagyságával, együtt néztük meg a Kálváriát, látni akartuk, hogyan folyik ott a munka, amit Campardon barátom irányít.

- Szóval beismeri... - hebegte a férj, akit éktelen düh fogott el -, szóval beismeri...

Duveyrier a sógora vállára ütött, hogy kicsit észhez térítse. Most felcsattant a ministráns éles hangja:

- *Ámen!*

- Nyilván ráismer erre a levélre is - folytatta Théophile, és egy papírlapot tartott Octave elé.

- Na de hát éppen itt?! - szólt közbe a felháborodott tanácselnök. - Maga teljesen elveszti a józan eszét!

Octave szétnyitotta a levelet. A násznép izgalma nőttön-nőtt. Összesúgtak, oldalba lökték egymást, a nyitott imakönyvek felett feléjük sandítottak, a szertartásra már senki nem figyelt, csak a pap előtt álló fiatal pár maradt ünnepélyesen komoly. De később Berthe is hátranézett, meglátta az Octave előtt sápadózó Théophile-t, s ettől kezdve szórakozott lett, csillogó tekintete egyre a Szent József-oltár felé járt.

Octave félhangon olvasta a levelet:

- „Cicám, milyen boldogok voltunk tegnap! Kedden a Szent Ágnes-kápolnában, a gyóntatószéknél.”

A pap kérdésére a vőlegény nagyon megfontolt „igennel” válaszolt, mint az olyan emberhez illik, aki olvasatlanul nem ír alá semmit. Mauduit abbé a menyasszonyhoz fordult:

- Ígéred és fogadod, hogy Auguste Vabre-hoz mindig mindenben hűséges leszel, amint azzal a hűséges hitves tartozik az ő urának Isten parancsolatai szerint?

Berthe azonban meglátta a levelet, izgatottan várta, hogy mikor csattan már el a pofon, oda sem figyelt a papra, fátyla mögül egyre csak oldalra lesett. Kínos csend támadt. De Berthe végre észbe kapott, rájött, hogy valamit várnak tőle.

- Igen, igen - hadarta csak úgy találomra. Mauduit abbé csodálkozva követte Berthe tekintetét, látta, hogy ott oldalt, a templomban lejjebb, valami szokatlan történik. És ezentúl ő maga is csak oda figyelt. Már mindenki tudott a történetekről. A nők sápadtan és komolyan lesték Octave-ot, a férfiak tapintatos képet vágtak, de alattomban jókat nevettek. Josserand-né vállvonogatással igyekezett megnyugtatóni Duveyrier-nét, hogy nincs itt olyan nagy baj. Mintha már csak Valérie figyelt volna az esketési szertartásra, legalábbis úgy tett, mintha a meghatottságtól nem látna, nem hallana semmi egyebet.

- „Cicám, milyen boldogok voltunk tegnap...” - olvasta újból Octave, és mélységes meglepetést mutatott.

A levelet visszaadta a férjnek:

- Kérem, én egy szót sem értek az egészből. Ez nem az én írásom... tessék, nézze meg!

Théophile elé tartotta a noteszt, amibe rendes ember módjára a kiadásait jegyezte.

- Hogyhogy nem a maga írása? - dadogott a férj. - Bolonddá akar tenni? A levelet igenis maga írta!

A pap most a kereszt jelével akarta megáldani Berthe bal kezét, de tekintete másfelé járt, elvétette, és a jobb keze fölé vetett keresztet.

- *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti.*

- *Ámen* - válaszolt a ministránsfiú, aki maga is felágaskodott, hogy lássa, mi történik.

A botrány mégiscsak elmaradt. Duveyrier meggyőzte az elképedt Théophile-t, hogy a levelet nem írhatta Octave. A szemtanúk szinte csalódást éreztek, egyesek felsóhajtottak, mások meglázasan suttoztak. És mire az izgatott násznép újból az oltár felé fordult, már megáldották Berthe és Auguste frigyét. A menyasszony mintha oda sem figyelt volna, viszont a vőlegény nagyon igyekezett, nehogy a papnak egy szava is elkerülje a figyelmét. De a fejfájása nagyon zavarta, a bal szemét már nem is bírta nyitva tartani.

- Aranyos gyerekek! - mondta Josserand reszkető, meghatott hangon az öreg Vabre-nak, aki a szertartás kezdete óta egyre azzal bajlódott, hogy megszámlálja az égő gyertyákat, de mindig belezavarodott, és kezdhette előlről az egészet.

Újból orgonabúgás töltötte be a templomot. Mauduit abbé most miseruhában lépett az oltár elé, a kórus rázendített, és megkezdődött a zenés nagymise. Bachelard végigjárta az oltárokat, a kripták latin nyelvű feliratait olvasta, bár egy szót sem értett az egészből. Créquy herceg kriptája előtt hosszabban időzött, ez különösképpen érdekelhette. Trublot és Gueulin oda mentek Octave-hoz, részleteket akartak tudni, és a szószék mögé húzódva hármában jókat nevettek. Viharos erővel szárnyalt az ének, a ministránsok a tömjénezőt lóbálták, majd a csengettyű hármasszavára minden elcsendesedett, és hallani lehetett az oltárnál álló pap mormolását. Théophile nem bírt nyugton maradni, nem engedte el maga mellől Duveyrier-t, örülnél örültebb feltevésekkel gyötörte szünet nélkül. Teljesen elvesztette a fejét, képtelen volt felfogni, hogyan lehetséges az, hogy a randevúzó úr nem azonos a levélíró úrral. A miséző papok az oltár előtt hajlongtak, a templom zúgott a latin szövegek és a zene hangjaitól, a levegő megtelt a tömjén illatával, de a násznép most is csak a férjet leste, szenvedélyes érdeklődéssel egyik a másiknak magyarázta az esetet. Amikor Mauduit abbé a mise végén az ifjú pár elé lépett, hogy frigyüket még egyszer megáldja, fürkésző pillantást vetett megzavart híveire. A hatalmas ablakok tiszta fénye a dús pompával díszített főhajóban és a mellékoltároknál álló izgatott nőket és alattomban mosolygó férfiakat világította meg.

- Semmit be ne ismerjen! - súgta Josserand-né Valérie-nek, mikor mise után a sekrestyébe indult a család.

A sekrestyében az ifjú pár és a négy tanú aláírta a házassági anyakönyvet. Campardonra várni kellett pár percig, mert néhány hölgyet kísért a szentély mögött deszkával elkerített részhez, ahol a Kálvária javítási munkálatai folytak. Végre bejött az építész, mentegetőzött, majd kövér betűs aláírását ő is odakanyarította az anyakönyvbe. Mauduit abbé, hogy kimutassa a két család iránt érzett tiszteletét, maga nyújtotta át mindenkinek a tollat, ő mutatta meg, hol kell aláírni. A faburkolatot valósággal átitatta a tömjénillat, így még ünnepélyesebb, még komo-

lyabb volt a sekrestye hangulata, de a pap arcán most is a szokott kedves és elnéző, világias mosoly ült.

- Nos, kisasszony - fordult Campardon Hortense-hoz -, nem volna kedve követni a példát?

De máris megbánta tapintatlanságát. Hortense elhúzta a száját, és az építésznek hirtelen eszébe jutott, hogy ő az idősebbik a Josserand lányok közül. Hortense egyébként azt tervezte, hogy még aznap este, a vacsorát követő táncestélyen döntő válasza kényszeríti Verdier-t, akit már régóta sürgetett, hogy válasszon: vagy ő, vagy az a perszóna. Az építésznek elutasítóan válaszolt:

- Van még időm... majd ha kedvem lesz.

Máris hátat fordított Campardonnak, és Léonnal kezdett veszekedni, aki ezúttal is elkésett, éppen hogy ideért még.

- Mondhatom, kedves vagy! Papa és mama nagyon örülhetnek!... Talán mégiscsak szakíthattál volna magadnak egy kis időt, mikor a húgodat esketik!... Azt hittük, hogy legalább Dambreville-nével együtt megérkezel te is.

- Dambreville-né azt csinálja, amihez kedve van, én meg azt, amit éppen tudok - felelte szárazon a fiatalember.

Mostanában elhidegült közöttük a hang. Léon úgy érezte, hogy az asszony túlságosan hosszú időn át tartogatja önmagának, unta már a viszonyt, hiszen a velejáró kellemetlenségeket csak egy jó nőülés reményében tűrte, és az utolsó két hétben már sürgette Dambreville-nét, hogy váltsa be ígéretét. Az asszonyt azonban emésztette a szerelem, és még Josserand-nénak is panaszkodott, hogy a fia újabban milyen szeszélyes. Léont most az anyja kezdte dorgálni, szemére vetette, hogy hiányzik belőle a gyengédség, meg hogy nincs tekintettel a családjára, hiszen még a legünnepélyesebb szertartáson sem vesz részt. De az ifjú demokrata ridegen kijelentette: nem jöhetett előbb, váratlanul sürgős munkája akadt a képviselőnél, akinél titkári teendőket végez, egy beszámolót kellett előkészítenie, de meg más, különböző, rendkívül fontos elintéznivalója is akadt.

- De hiszen egy ilyen esküvő olyan egykettőre megy! - mondta Dambreville-né, és szavainak értelmére oda sem figyelt, mert közben könyörgő tekintetével akarta meglágyítani Léont.

- Na, van úgy, hogy nem megy elég gyorsan! - válaszolt durván Léon.

Odalépett Berthe-hez, megcsókolta, majd kezét szorított újdonsült sógorával. Dambreville-né csak sápadozott rozsdaszínű toalettjében, gyötrődött, majd erőt vett magán, és révetegen mosolygott a sekrestyébe lépőkre.

A családtagok és a barátok után sorra bevonultak az ismerősök is, mindenki, aki csak ott volt a templomban. Az ifjú pár a sekrestye közepén állt, kezét szorított mindenkivel, és a jókívánásokat is ugyanazzal az örvendező és zavart mosollyal fogadták. Josserand-ék és Duveyrier-ék igyekeztek minden gratulálót bemutatni, de időnként csodálkozva összenéztek, mert Bachelard idecsődített olyan embereket is, akiket ők egyáltalában nem ismertek, és akik feltűnő lármásan viselkedtek. A sekrestyében egyre nagyobb zűrzavar és tolongás támadt. Már moccanni is alig lehetett, egyesek fejük fölé emelt karral igyekeztek előbbre jutni, fiatal lányok szorongtak pocakos férfiak között, és miközben kínosan evickéltek kifelé, fehér szoknyájukat alig tudták kiszabadítani a frakkok tömkelegéből, és közben arcukba csapott a papák, fivérek és nagybácsik izzadságszaga, ezen a csendes környéken valósággal polgárjogot nyert bűneiknek lehelete. Gueulin és Trublot az egyik sarokban éppen azt mesélték Octave-nak,

hogy Duveyrier előző nap majdnem rajtakapta Clarisse-t, aki aztán nem tehetett egyebet, túlárado kedvességgel halmozta el a tanácselnököt, hogy elterelje a figyelmét.

- Nézd csak! Megcsókolja a menyasszonyt! - dűnnyögött Gueulin. - Kellemes lehetett szegénykének!

A tömeg lassan mégis szétoszlott. Most már csak a családtagok és a közeli barátok maradtak ott. Théophile kínos históriája továbbra is szájról szájra járt, a kézfogások, a gratulációk mindmegannyi kitűnő alkalom volt, hogy hol leplezve, hol meg nyíltan beszéljenek erről. Hédouinné, aki most tudta meg a történeteket, értetlenül nézett Valérie-re, nála az erény és az egészség valóban egyet jelentett. Nyilván Mauduit abbénak is elmondtak már egyet-mást, mintha már kielégült volna kíváncsisága, nyájának rejtett nyomorúsága közepette még a szokásosnál is kenetesebb volt. Íme, megint egy nyílt seb, mely egyszeriben felszakad, az ő feladata, hogy a vallás köpenyével palástolja. Megállította pár szóra Théophile-t, tapintatosan célozgatott arra, hogy a keresztény ember megbocsátja az elszenvedett sérelmeket, meg hogy kifürkészhetetlenek az Úr szándékai. Mindenképpen el akarta fojtani a botrányt, szánakozva és reménytelenül takargatta nyájának gyalázatát, mintha az egek ura előtt is rejtegetni akarná.

- Könnyen beszél ez a pap! Mit tudja ő, mi ez! - dűnnyögte Théophile, akinek zúgott a feje az intelmektől.

Valérie moccani sem engedte maga mellől Juzeurnét, így könnyebben leplezte izgalmát. Megindultan hallgatta Mauduit abbé békítő szavait, hiszen ezek nemcsak férjének, neki is szóltak. Mikor végül a násznép kivonult a templomból, megállt a két örömapa előtt, utat engedett Berthe-nek, aki férje karján előrement.

- Maga most nagyon boldog lehet - szólt Josserand-hoz, hogy mutassa elfogulatlanságát. - Szívből gratulálok.

- Úgy van, helyes - hangzott Vabre kásás hangja. - Nagy felelősségtől szabadult meg!

Trublot és Gueulin a kocsinál sürgölődtek, a hölgyeknek segítettek a beszállásnál. Josserand-né ragaszkodott ahhoz, hogy utolsóként üljön kocsiba, hogy anyai diadalát nyilvánosan és minél hosszabban kiélvezhesse. Sárga kendőjét most is tömegek csodálták.

A Louvre Szállodában volt az esküvői vacsora, de Théophile szerencsétlen esete még itt is megzavarta a hangulatot. Mindenkinek szünet nélkül ez járt a fejében, erről beszéltek egész délután, míg a Bois de Boulogne-ban sétakocsiztak. És a hölgyek mindig csak oda lyukadtak ki, hogy a férj igazán várhatott volna másnapig azzal a levéllel. A vacsorán csak a két család legközelebbi barátai vettek részt. Az est egyetlen vidám eseménye Bachelard nagybácsi felköszöntője volt. Őt mindenképpen meg kellett hívni, bár reszketve gondoltak arra, hogyan viselkedik majd. Bizony, már a sütnél részeg volt, belekezdett a pohárköszöntőbe: „Boldog vagyok az örömtől, amit érzek...” - hajtogatta, de csak nem bírta befejezni mondókáját. A társaság igyekezett jó képet vágni. Auguste és Berthe már holtfáradtak voltak, egyszer-egyszer egymásra néztek, és mintha csodálkoztak volna, hogy így összekerültek. És zavartan néztek maguk elé, valahányszor eszükbe jutott, hogy ők most már férj és feleség.

A táncestélyre csaknem kétszáz meghívót küldtek szét. Fél tízkor már szállingóztak a vendégek. Három csillár világította meg a vörös nagytermet, a székeket a fal mellé tolták, a terem egyik végében, a kandalló előtt helyezkedett el a kis zenekar, a szomszédos szobában állították fel a büfét, egy szobát meg fenntartottak a családtagoknak, hogy legyen hova visszavonulniok.

Duveyrier-né és Josserand-né éppen az elsőnek érkező vendégeket fogadták, mikor az a szerencsétlen Théophile, pedig állandóan szemmel tartották, sajnálatos durvaságra ragadtatta magát. Campardon az első keringőt kérte Valérie-től. Az asszony nevetett, és a férj ezt kihívásnak vélte.

- Nevet, nevet - dadogta. - Azonnal mondja meg, ki írta azt a levelet!... Elvégre mégiscsak írta valaki!

Egész délután próbálkozott kikeveredni a zsákutcából, ahova Octave válasza miatt jutott. Most aztán megmakacsolta magát: ha nem Mouret írta a levelet, akkor hát ki! Nevet akar hallani. Valérie válasz nélkül indult tovább, de Théophile megragadta a karját, dühödtén szorongatta:

- Összetörlek... azonnal mondd meg, ki írta a levelet! - hajtogatta, mint egy toporzékoló gyerek.

A rémült fiatalasszony csaknem felsikoltott a fájdalomtól, halálsápadt lett. Campardon egyszerre csak észrevette, hogy a vállának dől, kezdődik az idegroham, ami óráig is eltart nála. Éppen csak be tudta még kísérni a családtagok számára fenntartott szobába, ahol lefektette egy pamlagra. Juzeurné és Dambreville-né rögtön utánuk sietett, kifűzték Valérie-t, Campardon meg tapintatosan kiment.

A nagyteremben legfeljebb ketten-hárman vették észre a durva jelenetet. Duveyrier-né és Josserand-né továbbra is az újonnan érkező vendégek körül foglalatzkodtak, és a tágas termet hamarosan világos estélyi ruhák és fekete frakkok népesítették be. A barátságos beszélgetés zsongása egyre erősödött, nekigömbölyödött apai és anyai ábrázatok, keskeny leányarcok és a fiatalasszonyok finom, együttérző tekintete mosolygott szünet nélkül a fiatal házásokra. A kandallónál az egyik muzsikos a hegedűjét hangolta, a húrok pengetése kurta, panaszos sikolyként hangzott.

Mikor Théophile felesége karját szorongatta, pillantása összetalálkozott Octave tekintetével. Most odalépett a fiatalemberhez:

- Uram, bocsánatot kérek magától. De ugyebár az én helyzetemben mindenki magát gyanúsította volna?!... Szeretnék önnel kezet szorítani, hogy bebizonyítsam magának, belátom tévedésemet.

Megszorította Octave kezét, majd félrevonta, valósággal kínlódott, hogy kiönthesse a szívét, hogy bizalmasan beszélgethessen valakivel.

- Uram, ha elmondhatnám magának...

Máris rákezdte, és hosszan beszélt a feleségéről. Fiatal lány korában törekény szervezetű volt, tréfásan azt mondogatták, hogy majd a házasság rendbe hozza. Nem jutott soha friss levegőhöz a szülei üzletében, ahol Théophile három hónapon át minden este meglátogatta. Olyan kedves, olyan engedelmes, kicsit búslakodó természetű, de igazán bájos lány volt.

- Hát, kérem, a házasság éppen nem hozta rendbe, sőt... néhány hét múlva elviselhetetlenné vált, képtelenek voltunk megférni egymással. Minden semmiségért veszekedett, percenként változott a hangulata, hol nevetett, hol sírt, soha nem tudtam, hogy miért. Lehetetlen szeszélyei, elképesztő ötletei voltak, mintha más vágya sem volna, csak az, hogy mindenkit felbosszantson... Hát, uram, pokollá vált az otthonom.

- Igazán érthetetlen - mormogta Octave, mert úgy érezte, hogy mégiscsak kell valamit mondania.

Erre a férj rátért arra, amit egyre úgy emlegetett, hogy „annak a szerencsétlennek a viselkedése”. Arca ónszínű volt, kihúzta kurta termetét, hogy kevésbé lássék nevetségesnek, és áradt belőle a szó. Kétszer is volt már úgy, hogy gyanakodott a feleségére, de hát ő túlságosan tisztességes, semhogy ilyen gondolat hosszan foglalkoztassa. Most azonban mégiscsak szembe kell néznie a nyilvánvaló igazsággal. Mert, ugye, most semmi kétség? És reszkető kezével a mellényzsebét tapogatta, itt volt a levél.

- Még ha pénzért csinálná, hát megérteném - folytatta -, de nem kap érte pénzt, ebben egészen biztos vagyok, tudnám... Hát akkor mondja meg nekem, mi bújhatott bele? Igazán jó vagyok hozzá, otthon mindene megvan, nem is értem... De, kérem, mondja meg nekem, maga érti?

- Igazán érthetetlen, teljesen érthetetlen - mondta újból Octave, akit zavarba hozott ez a bizalmaskodás, és már szeretett volna szabadulni.

De a férj nem engedte, lázasan kereste a bizonyosságot. E pillanatban Juzeurné jött be, valamit súgott Josserand-nénak, aki éppen a Palais-Royal egyik híres ékszerészét fogadta kitüntető szívélyességgel. Az asszony rögtön sarkon fordult, és sietve követte Juzeurnét.

- Azt hiszem, a feleségének nagyon erős rohama van - szólt Octave Théophile-hoz.

- Ugyan, kérem - mondta a férj dühösen, mintha bántaná, hogy miért nem ápolgatják őt is. - A feleségem nagyon is örül annak, hogy rohama van! Ilyenkor mindenki az ő pártját fogja... Pedig én sem vagyok jobb egészségsben, mint ő, és még csak meg sem csalom!

Josserand-né nem jött vissza. A beavatottak azt suttogták, hogy Valérie borzalmas görcsökben fetreng, legfeljebb férfiak tudnák lefogni, de félmeztelenre kellett vetköztetni, így szóba sem jöhetett, hogy Trublot és Gueulin segíthessenek, pedig ajánlkoztak. A zenekar közben rázendített a négyesre. Berthe a méltóságosan táncoló Duveyrier karján nyitotta meg a bált, Auguste meg, minthogy Josserand-nét sehol nem látta, Hortense-t vitte táncba. Valérie rosszulását eltitkolták az ifjú házasság előtt, nehogy ártalmas izgalmaknak tegyék ki őket. A tánc egyre gyorsult, a csillárok élénk fénye vidám mosolyú arcokat világított meg. A pattogó ritmusú polka körbepéitette a párokat, kavarogva lebegtek a hosszú uszályok.

- Hol van Juillerat doktor? Hol találom meg? - rontott be Josserand-né a nagyterembe.

Az orvost is meghívták, de eddig még senki nem látta, hogy megérkezett volna. Josserand-né nem leplezte tovább eszeveszett dühét, ami már reggel óta gyúlt benne. Octave és Campardon előtt tört ki, és éppenséggel nem válogatta meg a szavait.

- Már torkig vagyok az egészszel... Mégis kínos, hogy éppen az én lányom esküvőjén hánytorgatják ezt a felszarvazási komédiát, aminek már se vége, se hossza.

Hortense-t kezdte keresgélni, majd észrevette, hogy a leánya éppen egy férfival beszélget, aki háttal állt ugyan Josserand-nénak, széles vállairól mégis rögtön tudta, hogy csak Verdier lehet. Ettől még mérgesebb lett. Barátságtalanul magához intette a leányát, és fojtott hangon figyelmeztette: ilyen napon az anyja mellett van a helye, hogy segíthessen, ha kell. Hortense nem fogadta el a rendreutasítást, diadalmaskodva közölte: Verdier éppen most mondta, hogy júniusban, vagyis két hónap múlva meglesz az esküvőjük.

- Hagyj békén - mondta Josserand-né.

- De igazán, mama... Hetenként háromszor már nem is alszik otthon, hogy az a nő lassanként beletörődjön, két hét múlva meg már egyáltalában nem fog hazamenni. Akkor aztán annak az ügynek vége, és csak az enyém lesz.

- Hagyj békén, ha mondom! A könyökömön nő már ki a nyavalygásokatok... Inkább légy szíves megvárni Juillerat doktort az ajtónál, és ahogy megérkezett, rögtön küldd hozzám... De nehogy egy szót is szólj a húgodnak!

Ezzel visszament Valérie-hez, ügyet sem vetett Hortense dűnnyögésére, hogy hál' istennek, nem kéri ő senki beleegyezését, majd nézhetnek egy nagyot, mikor egyszer csak férjhez megy, és jobban, mint akármelyik másik lány. De azért ment az ajtóhoz, hogy figyelje, mikor érkezik az orvos.

A zenekar most keringőt játszott. Berthe a férje kis unokaöccsével táncolt, nehogy a család férfitagjai közül egyet is kihagyjon. Duveyrier-né Bachelard-ral lejtett, nem utasíthatta vissza, pedig nagyon utálta, hogy a nagybácsi a képébe szuszog. Egyre melegebb lett, a büfé körül mind több férfi törölgette izzadt homlokát. Az egyik sarokban kislányok táncoltak egymással, az ábrándozó mamák meg félrehúzódva üldögéltek, a leányaikra meg az örökösen elszalasztott házassági lehetőségekre gondoltak. Szerencsekívánatokkal halmozták el Josserand-t és Vabre-t, akik ma este elválaszthatatlanok voltak, bár egy szót sem szóltak egymáshoz. Mindenki úgy tett, mintha nagyszerűen mulatna, és ujjongva bizonygatták nekik, hogy milyen kitűnő a hangulat. Campardon szavaival élve, hamisítatlan úri jókedv uralkodott.

Az építész elfogta az udvariaskodás, nyugtalankodott, szeretett volna tudni Valérie állapotáról, de úgy, hogy azért ne kelljen egy táncot sem elmulasztania. Nem jutott más eszébe, leányát, Angèle-t küldte a szomszéd szobába, hogy érdeklődjék a nevében. A kislány tizen-négy évének mohó kíváncsiságával már délelőttől kezdve Valérie-re gondolt, arra az asszonyra, aki ezt a nagy izgalmat okozta, és most azt sem tudta, mit csináljon, úgy örült, hogy a közelébe férközhetik. Nem is jött vissza hamarosan, úgy, hogy az apa fogta magát, kinyitotta kicsit az ajtót, és benézett. Láta, hogy a leánya a pamlag előtt áll, szinte megbűvölve bámulja a görcsökben rángatózó Valérie-t, akinek melle kibuggyant a fűzőből. Belülről rákiáltottak Campardonra, hogy ne merjen belépni, mire az építész esküdözött, hogy csak a beteg hogyléte után akart érdeklődni, majd gyorsan visszahúzódott.

- Hát bizony nincs jól, nincs jól - mondta mélabúsan az ajtó körül állóknak. - Négyen fogják le... Csuda, milyen erős nő lehet, hogy ennyi rángatózástól, szorítástól nem ficamodott még ki semmije!

Csoportba verődtek Campardon körül, suttogva részletesen megtárgyalták a roham lefolyását. Két négyes között szánakozó arccal jöttek ide a hölgyek, akik értesültek a történekről, körülnéztek a kisszalomban, majd részletesen beszámoltak az uraknak, és mentek vissza táncolni. Az egyre lármásabb nagyteremnek ez a zuga csupa titokzatosság, csupa sugdolózás, csupa sokatmondó szempillantás volt. És most a magára maradt Théophile is elsétált az ajtó előtt, valósággal betege volt a gondolatnak, hogy rajta mulatnak, és úgy érezte, nem volna szabad eltűnnie.

Közben megérkezett Juillerat doktor, Hortense-szal együtt sietve ment át a nagyterem, és a lány szavaira figyelt. Duveyrier-né utánuk ment. Néhányan csodálkozva összenéztek, egyre többen sugdolóztak arról, hogy mi történt. A kisszalomban ajtaja alig csukódott be az orvos mögött, Josserand-né és Dambreville-né máris visszajött a nagyterembe. Josserand-né egyre dühösebb volt, már két kancsó vizet öntött Valérie fejére, hát ő még soha életében nem látott ilyen ideges asszonyt. Elhatározta, hogy körbejár a vendégek között, így majd útját szegi a szóbeszédnek. De olyan félelmetesen lépkedett, olyan fanyarul mosolygott, hogy a háta mögött összesúgtak, és azok is értesültek a történekről, akik eddig semmit sem tudtak. Dambreville-né szüntelenül Josserand-né nyomában volt. Már az esküvő óta panaszos célzásokkal beszélt neki Léonról, így próbálta rávenni, hogy járjon közbe a fiánál, valahogyan

hozza rendbe viszonyukat. Szólt Josserand-nénak, nézze csak meg, hogy a fia most is egy hosszú, zörgő csontú lányt kísér, úgy tesz, mintha buzgón udvarolna neki.

- Itthagya minket - mondta, és könnyeit visszafojtva nevetgélt. - Szidja meg, hogy még csak ránk sem néz.

- Léon! - kiáltotta Josserand-né.

Nem volt semmi kedve ahhoz, hogy tapintatosan intézze el a dolgokat, és mikor a fia odajött hozzá, nyersen ráförmedt:

- Miért vagy haragban a hölgygel?... Ő nem haragszik rád! Tessék kibékülni! Duzzogással nem megy semmire az ember.

Miután alaposan zavarba hozta mindkettőjüket, máris otthagya őket. Dambreville-né belekarolt Léonba, az egyik ablakfülkébe húzódtak, hogy beszélgessenek, majd később gyengéden összesimulva együtt távoztak az estélyről. Dambreville-né megesküdtött Léonnak, hogy az ősszel megházásítja.

Josserand-né közben továbbra is mosolyogva járt körben a vendégek között, de nagyon meghatódott, mikor egyszerre csak maga előtt látta a sok táncból pihegő, kipirult Berthe-et gyűrött fehér ruhájában. Magához szorította a lányát, a fejében összevissza kavargott minden, és nyilván arra a másik asszonyra gondolt, akinek az arca olyan borzalmasan görcsbe torzult, mert két cuppanós csók között így suttogott a lányának:

- Szegény kedveském, szegény kedveském!

- Hogy van most?

Josserand-né kedve egyszeriben megint nagyon harapósra fordult. Úgy? Szóval Berthe is tudja! Hát persze hogy tudja, mindenki tudja már! Éppen csak az ő férje nem, tessék... éppen egy öreg hölgyet kísér a büféhez, nem tud még az egészről semmit. Majd ő megkér valakit, hogy világosítsa fel a történetekről, hiszen olyan ostobának tűnik, hogy mindig a többiek mögött kullog, és nem sejt soha semmit.

- Én meg itt töröm magam, hogy takargassam a szerencsétlenségüket! - tört ki Josserand-né sértődötten. - De most már nekem is elegendem van ebből a komédiából. Nem tűröm, hogy nevetségessé tegyenek téged.

Valóban mindenki értesült már mindenről, csak éppen nem beszéltek nyíltan róla, nehogy elrontsák a táncestély hangulatát. A szánakozás első megnyilvánulásai elvesztek a zene hangjaiban, de most, hogy a táncoló párok már szabadabban karolták át egymást, csak mosolygott mindenki az ügyön. Nagyon meleg volt már, az éjszaka is előrehaladt. A felszolgáló személyzet frissítőket hordott körül. Két kislány elálmosodott, összeborulól fejjel aludtak el egy kanapén. A zenekar mellett a nagybögő brummogó hangja közben az öreg Vabre elszánta magát, hogy beszél Josserand-nak nagy művéről, melyet két hét óta nem tudott folytatni, mert kétségek gyötörték: két azonos nevű festőre bukkant, és képtelen volt megállapítani, hogy melyik művész melyik képet festette. Közeliükben, egy csoport közepén állt Duveyrier, és erélyesen éppen a császárt bírálta, mert megengedte, hogy a Comédie-Française egy olyan darabot adjon elő, amely a társadalmi rendet támadja. De mikor a zenekar keringőre vagy polkára kezdett, a beszélgetők félrehúzódtak, mert a táncolók köre kibővült, az uszályok végigseperték a parkettet, felverték a port, és a gyertyáktól átforrósodott levegő megtelt az estélyi ruhák fűszeres illatával.

- Most már jobban van - sietett jelenteni Campardon, aki megint bekukkantott egy pillanatra a beteghez. - Be lehet hozzá menni.

Néhányan bemerészkedtek. Valérie még mindig feküdt, de a roham már csillapodott. Meztelen keblét illendőségből egy asztalkendővel takarták be. Az ablaknál Juillerat doktor Juzurnének és Duveyrier-nének magyarázta, hogy az ilyen rohamokat néha megszünteti a beteg nyakára rakott melegvizes borogatás. Mikor a beteg meglátta a Campardonnal együtt belépő Octave-ot, magához intette, és összefüggéstelen szavakat mondott neki, látszott, hogy még nem tért egészen magához. Maga az orvos is kérte Octave-ot, hogy üljön le Valérie mellé, hiszen pillanatnyilag csak az a fontos, hogy ne izgassák fel. És most az asszony avatta be titkaiba a fiatalembert, akinek nemrég még a férj tett bizalmas vallomásokat. Valérie még most is reszketett a félelemtől, azt hitte, hogy a szeretőjével beszél, könyörgött neki, hogy rejtse el. Később felismerte Octave-ot, sírva köszönte meg neki, hogy délelőtt a templomban hazudott. Octave-nak eszébe jutott az a másik roham, amit annak idején egy iskolás fiú mohó vágyával akart kihasználni. Most az asszony mindent elmond neki, barátságába fogadja, így talán többre megy majd.

Théophile, aki eddig is az ajtó körül őgylegett, most be akart lépni. Ha más férfiak ott lehetnek, akkor ő is bemehet. De szándéka valóságos riadalmat keltett. Valérie-t reszketés fogta el, mikor meghallotta a hangját, már-már félő volt, hogy újabb rohamot kap. Théophile meg könyörögve küszködött a hölgyekkel, akik elébe álltak, és makacsul hajtogatta:

- Csak a nevet kérdezem meg tőle... csak a nevet mondja meg.

Josserand-né éppen erre ért oda, és eddig fékezett haragja kirobbant. A kisszalomba vonszolta Théophile-t, hogy elkerüljék a botrányt. Dühösen förmedt rá:

- Mondja, mikor lesz már békesség? Egész napon át gyötör bennünket a hülyeségeivel... Egy csepp tapintat nincs magában, az égvilágon semmi! Ki hallott már ilyent? Egy esküvőn mégsem lehet így viselkedni!

- Már megbocsásson, asszonyom - dünnyögte Théophile -, ez aztán igazán az én dolgom, nem tartozik magára!

- Mit? Hogy nem tartozik rám? Most már én is rokona vagyok magának, és ne képzelje azt, hogy ez a komédia valami nagy öröm nekem, éppen a lányom esküvőjén... Na, maga szépen megcsinálta ezt! Egy szót sem akarok hallani, maga tapintatlan fráter!

Théophile rémülten hallgatta, körülnézett, mintha segítséget keresne. De a nők hideg tekintete ékesszólóan bizonyította, hogy mindnyájan szigorúan elítélik. Bizony, ez a találó kifejezés: tapintatlan ember, hiszen adódnak olyan körülmények, amikor elég erősnek kell lennünk ahhoz, hogy legyőzzük vak haragunkat. Még a húga is neheztelt rá. És amikor mégiscsak megpróbált tiltakozni, általános felháborodást váltott ki. Nem, nem, nincs mentsége, így nem lehet viselkedni.

Erre aztán elhallgatott. Úgy megrökönyödött, vénleányos, keszeg figurája olyan szánalomra méltó volt, hogy a nők elmosolyodtak. Minek házasodik az olyan ember, aki nem dicsekedhetik azzal, hogy boldoggá tud tenni egy nőt. Hortense megvetően mérte végig, és senki sem vette észre, hogy a kis Angèle is ott forgolódik, mintha csak keresne valamit, de alattomban Théophile-t nézegeti. A férj fejvesztetten hátrált, belepirult, amint ezeket a jól megtermett, húsos asszonyokat nézte, akik széles csípőjükkel valósággal körülbástyázták. Valérie-t megint zokogás fogta el. Juillerat doktor a halántékát borogatta, és a nők most úgy érezték, hogy végleg el kell intézni ezt az ügyet. Csak egymásra pillantottak, és máris értették egymást, a védekezés ösztöne közelebb hozta őket egymáshoz. Mindnyájan egyet akartak, mindnyájan azon buzgólkodtak, hogy valamiképpen kimagyarázzák a levélhistóriát.

- Na, ez aztán nem nagy eset! - suttogta Trublot, Octave mellé lépve. - Azt mesélik, hogy a levelet a cselédlánynak írták.

Josserand-né meghallotta a suttogást, megfordult, és elismeréssel nézett Trublot-ra. Közelebb lépett Théophile-hoz:

- Talán bizony azt képzeled, hogy egy ártatlan asszony lealacsonyítja magát, és mentegetőzni kezd, mikor olyan durván nekiesnek, ahogyan maga támadt szegény feleségére? De én beszélhetek... Én aztán igen... Azt a levelet Françoise vesztette el, a cselédlány, akit a felesége kénytelen volt kidobni az erkölcstelensége miatt... Na, most már boldog? Mondja, nem pirul szégyenében?

A férj először vállat vont, de a hölgyek teljesen komolyak maradtak, ellenvetéseit érvekkel cáfolták. Théophile már nem volt olyan biztos a dolgában, erősen tépelődött, és ekkor még Duveyrier-né is nekitámadt, erélyesen rákiáltott, hogy utálatosan viselkedik, és hogy tudni sem akar róla. Théophile-t ez teljesen meggyőzte, most már csak egy csókra vágyott, Valérie nyakába borult, úgy kért tőle bocsánatot. Igazán megható jelenet volt, még Josserand-né is nagyon megindultnak látszott.

- Jobb mindent békésen elintézni - lélegzett fel. - Mégsem végződik olyan rosszul ez a nap!

Amikor Valérie-t felöltöztették, és férje karján megjelent a nagyteremben, szemmel láthatóan még vidámabbá, fesztelenebbé vált a hangulat. Már három óra felé járt, a vendégek már szállingóztak hazafelé, de a zenekar még lázas lendülettel játszott a négyeseket. A férfiak mosolyogtak az összebékélt házaspár mögött. Campardon egy megjegyzést tett Théophile-ra, és az orvosi szakkifejezés vidámsággal töltötte el Juzeurnét. A lányok ugyancsak buzgókodtak, hogy közelről megnézhessek Valérie-t, és anyjuk megbotránkozó tekintetére csak bamba képpel feleltek. Berthe, aki végre hozzájutott, hogy a férjével is táncoljon, megsúghatott neki egy-mást, mert Auguste, aki nyilván csak most értesült a történekről, tánc közben hátranézett, és olyan felsőbbbbséges csodálkozással nézte a fivérét, mint aki biztos abban, hogy vele ilyesmi soha nem történhetik. A táncestélyt galoppal fejezték be, és a társaság fékevesztett vidámsággal táncolt. A gyertyák vörös fénnel égtek, elhaló lángjuk megrepesztette a tartók üvegkorongját.

Octave felkérte Hédouinnét, és az asszony hajlandó volt egy táncra.

- Maga valóban jóban van vele? - kérdezte. Octave úgy érezte, mintha Hédouinné mindig nyugodt, mindig egyenes dereka most megremegne.

- Szó sincs róla! - felelte. - Engem csak belekeverték ebbe a históriába, és mondhatom, nagyon bosszant... Az a szegény ördög mindent bevett.

- Nagyon helytelen dolog - jelentette ki Hédouinné komolyan.

Octave tévedhetett az előbb, mert mikor a tánc után elengedte Hédouinné derekát, az asszony még csak nem is pihegett erősebben, tekintete nyugodt volt, hajfonatai sem lazultak meg. De a táncestély végét mégis botrány zavarta meg. Bachelard nagybácsinak, aki a büfében leitta magát, dévaj ötlete támadt. Egyszer csak azt látták, hogy a lehető legpajzánabb mozdulatokkal illegeti magát Gueulin előtt. Összegöngyölt asztalkendőkkel tömte ki a frakkingét, a duzzadó keblet utánzó ékítményre még egy-egy hatalmas narancsot rakott, és a frakk hajtókája mögül úgy villant ki a két vérvörös gömbölyűség, mintha nyers hús volna. Ezt a tréfát már mindenki sokallta: akármennyi pénze legyen is valakinek, mégis vannak határok, és ezeket jól nevelt ember soha nem lépi át, főként nem fiatal nők előtt. Josserand szégyenkezve és kétségbeesetten vezette ki a sógorát. Duveyrier meg leplezetlen undorral nézte.

Négy órákor az ifjú pár hazament a Choiseul utcába.

Velük együtt kocsizott haza Théophile és Valérie is. Amint felfelé mentek a második emeleten berendezett lakásukba, utolérték Octave-ot, aki szintén hazafelé tartott. A fiatalember udvariasan félre akart húzódni, közben összeütközött Berthe-tel, aki szintén ki akart térni.

- Bocsánat, kisasszony - udvariaskodott Octave.

A „kisasszony” szóra elnevelték magukat. Berthe Octave-ra nézett, és a fiatalembernek eszébe jutott, hogy a lépcsőházban először is éppen itt kapcsolódott össze a tekintetük, úgy érezte, hogy merész és vidám pillantását Berthe most is elragadó kedvességgel viszonozza. Talán mindketten erre gondolhattak, mert Berthe elpirult. Octave meg a felső emeletek mozdulatlan csendjében magányosan ballagott tovább a szobája felé.

Auguste egész nap nem bírta kinyitni a bal szemét, és valósággal őrvongott a fejfájástól, mikor belépett a rokonoktól hangos lakásba. Valérie-t a búcsúzás pillanatában mélységes meghatottság fogta el, viharosan magához ölelte Berthe-et - ez megadta a kegyelemdőfést az amúgy is gyűrött menyasszonyi ruhának -, megcsókolta, és fojtott hangon suttopta:

- Édesem, csak azt kívánom, hogy több szerencséje legyen, mint nekem!

9

Octave, mikor két nappal később vacsoraidőben, úgy hét óra tájt Campardonékhoz érkezett, egyedül találta Rose-t. Az asszony fehér csipkével díszített krémszínű selyempongyolát viselt.

- Talán vár valakit? - kérdezte tőle.

- Ó, nem - felelte az asszony kicsit zavartan. - Mihelyt Achille hazajön, máris asztalhoz ülünk.

Az építész mindig sokat lótot-futott, soha nem volt pontos az étkezéseknél, mindig kivörösödve, bocsánatkérő arccal jött haza, dühöngve emlegette sok elintéznivalóját. Esténként alig volt otthon, százféle ürügyet talált, ebben meg abban a kávéházban várják... nagyon messzire kell mennie, valami megbeszélésre... Octave ilyenkor gyakran tizenegyig is elbeszélgetett Rose-zal, most már tudta, hogy a férj azért fogadott kosztost a házba, hogy a felesége ne unatkozzék annyira. Campardonné kicsit panaszkodott is, elmondta, hogy mi aggasztja, hát istenem, ő igazán szabadjára hagyja Achille-t, de mégiscsak nyugtalankodik, ha éjjél után jön haza.

- Nem vette észre, hogy mostanában milyen lehangolt? - kérdezte gyengéd aggodalommal.

Nem, Octave nem vett észre ilyesmit.

- Talán inkább erősen foglalkoztatja valami... A Saint-Roch templombeli munkálatok sok gonddal járnak.

Rose csak a fejét ingatta, és nem beszélt erről tovább. Nagyon kedves volt Octave-hoz, most is érdeklődött, hogyan telnek a napjai, úgy kérdezgette, mintha anyja vagy nővére volna. Kilenc hónapja étkezett már náluk, és úgy bánt vele, mint családtaggal.

Végül hazaérkezett az építész is.

- Jó estét, anyukám, édes nyuszikám - köszönt, és a jó férj gyengédségével csókolta meg az asszonyt. - Már megint belebotlottam egy ostoba fráterbe, nem bírtam tőle szabadulni, egy órát kellett vele beszélgetnem az utcán.

Octave félrehúzódott, de azért hallotta, hogy néhány halk szót váltanak egymással.

- Eljön?

- Nem. Mire lenne jó? Csak ne gyötörd magad, ez a fő.

- Megesküdtél nekem, hogy eljön.

- Rendben van, el fog jönni. Örölsz neki? Igazán csak a te kedvedért tettem meg.

Asztalhoz ültek. A kis Angèle két hét óta angolul tanult, és vacsora alatt egyébről sem esett szó, mint az angol nyelvről. Campardon egyszeriben rájött, hogy egy úrilánynak feltétlenül kell angolul tudnia, és minthogy Lisa előzőleg egy Londonból hazatért színésznőnél szolgált, minden étkezésnél megvitatták, hogy a feltálalt ételt hogyan mondják angolul. Ezúttal hosszú és eredménytelen vita folyt arról, hogy hogyan kell kiejteni a *rumpsteak* szót. A vita végén Lisa kivitte a sültet, úgy, ahogy behozta, mert Victoire otthelyeztette a tűzhelyen, száraz és kemény lett, mint a csizmatalp.

A vacsora végén tartottak, mikor valaki csengetett. Campardonné összerendezte.

- A nagyságos asszony unokanővére érkezett - jelentette Lisa a házicseléd sértődött hangján, akit elfelejtettek tájékoztatni egy családi eseményről.

Valóban Gasparine volt a vendég. Sovány arcával, nagyon egyszerű fekete gyapjúruhájában igazi fakó boltilánynak látszott. A lány, krémszínű selyembe burkolt, üde, kövérkés Rose úgy meghatódott, hogy a szeméből kibuggyant a könny, mikor felállt, hogy Gasparine-t üdvözzölje.

- Ó, édesem - suttogetta -, milyen kedves tőled... Ugye, mindent elfelejtünk?

Átölelte, jobbról-balról megcsókolta. Octave tapintatosan távozni akart, de a háziak csaknem megharagudtak ezért. Miért ne maradhatna? Hiszen ő is a családhoz tartozik. A fiatalember végül is jól szórakozott a jeleneten. Campardon először azt sem tudta, mit csináljon zavarában, nem mert a két asszonyra nézni, nehezen lélegzett, szívtart keresgélte, Lisa meg, aki közben zajosan szedte le az asztalt, összenézett a bámuló Angèle-lel.

- Unokanővéred - magyarázta Campardon a leányának. - Emlegettük már előtted!... Csókold meg szépen.

Angèle mogorván csókolta meg. Bosszantotta Gasparine szigorú, fürkésző tekintete, meg kérdezősködése, hogy hány éves, mit tanul. Amikor a társaság átment a szalonba, ő inkább Lisa után somfordált, aki erélyesen becsapta az ajtót, és cseppet sem törődött azzal, hogy meghallhatják, amint kijelenti:

- Na, csinos dolgok kezdődnek itt!

Campardon a szalonban is idegeskedett, szinte védekezve mondta:

- Jó ötlet volt, de becsületszavamra, nem én találtam ki... Rose akart békülni... Már egy hete minden istenáldott reggel mondogatta, hogy „igazán hozd el”... Hát én elhoztam.

És mintha csak nagyon fontosnak találná, hogy Octave-ot meggyőzze, félrehúzta őt az ablaksarokba.

- Hát mit szól hozzá? A nők csak nők maradnak... Én bizony húzódoztam egy kicsit, mert félek a bonyodalmaktól. Az egyik itt, a másik ott, soha nem botlottak egymásba... De kénytelen voltam engedni... Rose azt erősítgeti, hogy így mindnyájunknak jobb lesz. Mi történhetik? Megpróbáljuk. Most már kettőjükön múlik, hogyan alakul az életem.

Rose és Gasparine egymás mellett ültek a pamlagon. A múltból beszéltek, a Domergue papánál töltött plassans-i napokról, amikor Rose még sápadt, hirtelen nőtt serdülő lány volt, a szép szemű Gasparine meg tizenöt éves korára már nagy, fejlett, kíváncsian teremtés. És most csak néztek, néztek, alig ismertek egymásra, az egyik gömbölyű és üde lett a kényszerű önmegtartóztatásban, a másikat meg valósággal kiszikkasztotta szerelmi életének szertelen lobogása. Gasparine egy pillanatig keserűen nézte Rose pongyolájának lágy selymét, a finom csipkék közül kivillanó hófehér nyakat, és szenvedett, mikor arra gondolt, hogy az ő bőre milyen fakó, ruhája milyen rosszul szabott, de egykettőre legyőzte magában az irigységet, elvégre ő csak szegény rokon, aki legfeljebb ámulhat unokanővére szépségén és gyönyörű ruháin.

- Hogy vagy egészségesileg? - kérdezte suttogva. - Achille mondta nekem, hogy... Nem vagy jobban?

- Bizony nem - felelte Rose bánatosan. - Tudod, jó étvágyam van, egész jól nézek ki... de az állapotom nem javul, nem is gyógyulok meg soha.

Sírva fakadt. Most Gasparine ölelte át Rose-t, és mire Campardon odasietett, hogy megvigasztalja, már lapos, szenvedélyes kebléhez szorította a síró asszonyt.

- Ne sírj - mondta anyai gyengédséggel. - Az a fontos, hogy nincsenek fájdalmaid... Nem olyan nagy baj ez, hiszen mindig szerető szívek vannak körülötted, ugye?

Rose megnyugodott, és könnyein át már mosolygott is. Az építész meg egyszerűen nem bírt uralkodni meghatottságán, magához ölelte mindkettőjüket, megcsókolta őket, a felindultságtól csak dadogni tudott:

- Igen, bizony nagyon szeretjük majd egymást, nagyon szeretünk majd téged, édes nyuszi-kám... Majd meglátod, hogy milyen szépen rendbe jön minden most, hogy így együtt vagyunk.

- Ó, kedves barátom, mondhat, aki amit akar, csak a család, csak az az igazi! - mondta Octave-nak.

Az est hátralevő részét nagyon kellemesen töltötték. Campardon máskor, ha otthon maradt vacsora után, rendszerint csak szunyókált, most azonban megint igazi művészemberként viselkedett, vidám volt, a Szépművészeti Főiskola örökifjú diáktrefáival, dévaj dalaival szórakoztatta a társaságot. Gasparine tizenegy óra felé indult haza, és Rose mindenáron el akarta kísélni, pedig ma különösképpen nehezebb esett a járás. Áthajolt a lépcsőkorláton, úgy kiáltotta bele a lépcsőház ünnepélyes csendjébe:

- Gyere minél gyakrabban!

A Hölgyek Öröme divatárúüzletben másnap Octave Gasparine-nal együtt vett át egy fehérnemű-szállítmányt. Kíváncsi volt, szeretne volna szóra bírni a lányt, de Gasparine csak kurtán, ellenségesen válaszolgatott, bántotta, hogy Octave tanúja volt a tegnapi estének. De egyébként sem kedvelte soha, és kényszerű találkozásaik során mindig ellenségesen viselkedett. Már régóta átlátott a főnöknő körül folytatott kisdud játékán, sötét pillantásokkal, megvető ajkbiggyesztéssel figyelte kitartó udvarlását, és Octave-ot ez néha ugyancsak zavarba hozta. Mikor ez a hosszú boszorka száraz kezét kettőjük közé nyújtotta, határozottan az a kellemetlen érzése támadt, hogy Hédouinné soha nem lesz az övé.

Pedig Octave csak fél évet adott magának. Ebből alig múlt el négy hónap, és máris türelmetlenkedett. Láta, hogy ez a mindig hüvös, mindig egyenletesen nyugodt asszony most sem tanúsít iránta sokkal nagyobb hajlandóságot, mint mikor idejött, és minden reggel feltette magának a kérdést, nem volna-e helyesebb, ha huszárosan nekivágna, és döntésre vinné a dolgot. Pedig Hédouinné ma már ott tartott, hogy igazán nagyra értékelte Octave-ot, képzelő-

erejét foglalkoztatták a fiatalember nagyvonalú tervei, ábrándjai a nagy, modern üzletekről, amelyek milliókat érő árukkal látják el Párizst. Ha a férje nem tartózkodott az üzletben, gyakran megtörtént, hogy reggel Octave-val együtt bontotta fel a postát, visszatartotta a fiatalembert az irodában, tanácsait kérte, sokat adott a véleményére, egyszóval valami bensőséges, üzleti jellegű barátság szövődött köztük. A számlacsomókon találkozott először a kezük, a számok fölé hajolva érezték először egymás leheletének melegét, a pénztárcönyv volt első meghittségük tanúja, amikor együtt örültek a váratlanul jó bevételnek. Octave igyekezett is kihasználni ezeket az alkalmakat, és haditervének célpontjában a jó üzletasszony állt, úgy tervezte, hogy a vérbeli kereskedőt hódítja majd meg, ha egyszer egy váratlanul jól sikerült eladás feletti örömeiben megközelíthetőbb lesz. El is követett mindent, hogy megteremtse a nagyszerű alkalmat, amely eredményessé teszi eddigi buzgólkodását, már csak azért is, mert mihelyt nem üzletről volt szó, az asszony azonnal nyugodt fensőbbbséggel beszélt vele, udvariasan parancsolgatott neki, mintha csak a kifutóhoz szólna, megint csak az egész cég felett uralkodó hűvös szép asszony volt, akinek állandóan fekete ruhába préselt szoborszerű keblére szigorú férfinyakkendő simul.

Hédouin ekkoriban megbetegedett, és Vichybe ment, pár hetes gyógyvízkúrára. Octave őszintén örült, mert arra gondolt, hogy a márványkeblű Hédouinné szíve majd csak meglágyul a szalmaözvegység alatt. De hiába leste rajta a vágy bágyasztó borzongását, az asszony még többet tevékenykedett, mint máskor, ítélőképessége, éleslátása jobb volt, mint valaha. Hajnalban kelt, és a pinceraktárban maga vette át az árukat, tollat a füle mögé dugta, úgy szorgoskodott, mint akármelyik segéd. Mindenütt ott volt, mindenhol rajta tartotta a szemét, hol a selyemosztályon, hol a fehéráruk között járkált, felügyelt a raktározásra és az eladásra, soha nem jött ki a sodrából, és az árukkal zsúfolásig tömött üzletben soha még egy porszem sem hullott a ruhájára. Ha Octave egyszer-egyszer szembetalálkozott vele a szövet- és az asztalkendő-falak között vezető szűk helyen, szándékos sutasággal úgy húzódott félre, hogy legalább egy másodpercen át összeérjen a válluk, de az asszony egy pillanatra sem állt meg, ment tovább, szoknyája szegélyének érintését is alig érezhette. Octave-ot ezekben a pillanatokban különösképpen zavarta, hogy Gasparine állandóan rajtuk tartja szigorú tekintetét.

A fiatalember azért mégsem vesztette el a reményt. Néha már-már azt hitte, hogy közel van a célhoz, és arról ábrándozott, hogyan rendezi majd be az életét, mikor a tulajdonosnőnek a kedvese lesz. Marie-val azért nem szakított még, így könnyebb volt a várakozás. Ez a viszony kényelmes volt ugyan és olcsó, de Octave-nak időnként mégis eszébe jutott, hogy ez a kutyahűség valamikor kényelmetlenné is válhat. Unalmas estéin vissza-visszatért Marie-hoz, de sokszor gondolkozott azon, hogy hogyan is szakít majd vele. Ügyetlen dolog lenne egyszerűen, máról holnapra otthagyni. Egyik vasárnap, mikor Marie férjének el kellett hazulról mennie, Octave megint csak bebújt a fiatalasszony ágyába. Ekkor támadt az az ötlete, hogy Marie-t visszaadja Jules-nek, szépen egymás karjaiba tereli őket, férj és feleség beleszeretnek egymásba, és ő nyugodt lelkiismerettel vonulhat vissza. Ezzel voltaképpen az irgalmasság cselekedetét gyakorolja, és olyan meghatónak érezte az egészet, hogy máris megszűnt minden lelkiismeret-furdalása. Egyelőre mégis várt, nem akart nő nélkül maradni.

Campardonéknál másfajta bonyodalom kötötte le Octave figyelmét. Érezte, hogy nem sokáig maradhat már az építészek kosztosa. Gasparine három hét alatt nagyon befészkelte magát a házba, egyre jobban beszólt mindenbe. Először csak esténként jött, később ebédnél is megjelent, és bár az üzletben éppen elég dolga akadt, lassanként itt is mindent magára vállalt, Angèle nevelésétől kezdve a beszerzési gondokig. Rose szünet nélkül hajtogatta Campardon előtt:

- Ó, bárcsak velünk lakna Gasparine!

De az építész tiltakozott, pirult zavarában, mintha nagyon restellne valamit:

- Nem, nem, ez képtelenség... De egyébként is, melyik szobában aludna?

Hosszan elmagyarázta, hogy ha Gasparine hozzájuk költözne, akkor neki át kellene adni a dolgozószobáját, a munkaasztallal és tervrajzaival együtt át kellene költözködni a fogadószobába. Igaz ugyan, hogy ez egy cseppet sem zavarná őt, talán egyszer majd elszánja magát erre a változtatásra, hiszen fogadószobára voltaképpen nincs szüksége, a kicsi dolgozószobában meg előbb-utóbb túlságosan szűken lesz, hiszen állandóan újabb meg újabb megrendeléseket kap. De Gasparine is maradhat a saját lakásában! Minek szorulnának úgy össze?

- Ha az embernek jól megy, rosszul teszi, ha még jobbat akar - mondogatta Octave-nak.

Campardonnak ekkoriban két napra Évreux-be kellett mennie, aggasztották az érseki palotában folyó munkálatok. Eleget tett ugyanis őexcellenciája egyik óhajának, holott nem volt rá fedezet. Félő volt, hogy az új takaréktűzhely és a központi fűtés berendezése is olyan sokba kerül, hogy a karbantartási költségvetés nem bírja el. A szószék átépítésére háromezer frankot engedélyeztek és legalább tízezer frankba került. Campardon szerette volna óvatosságból őexcellenciájával megbeszélni az ügyet.

Rose csak vasárnap estére várta haza, de az építész már ebéd közben megérkezett. Váratlan betoppanása nagy riadalmat okozott. Gasparine ott ült Octave és Angèle között az asztalnál. Valamennyien úgy tettek, mintha teljesen fesztelenek volnának, de körülöttük minden csupa titokzatosság volt. Campardonné kétségbeesetten integetett Lisának, aki gyorsan becsukta a fogadószoba ajtaját, Gasparine meg a szanaszét heverő papírdarabokat rugdosta a bútorok alá. Mikor Campardon azt mondta, hogy most pedig megy átöltözni, mindnyájan lebeszélték:

- Ne siessen úgy, igyék legalább egy kávét, ha már Évreux-ben ebédelt.

Campardon végül megkérdezte Rose-tól, hogy mitől van ilyen zavarban, mire az asszony a nyakába borult:

- Igazán, ne szidj meg... Mindent rendben találtál volna, ha este érkezel.

Reszketve nyitotta ki az ajtókat, átkísérte a fogadószobába meg a dolgozószobájába. A rajzasztal helyén most egy mahagóni ágy állt - reggel szállította ide az egyik bútorkereskedő -, a rajzasztalt meg a szomszéd szoba közepére állították, de még semmi sem volt a helyén, a tervrajzok Gasparine ruhái között heverték, a vérző szívű szűz egy új mosdótál társaságában a falhoz volt támasztva.

- Meglepetésnek szántuk - suttogta Campardonné félve, és arcát férje mellényéhez szorította.

Campardon meghatottan nézett körül. Nem szólt semmit, kerülte Octave pillantását. Gasparine száraz hangon kérdezte:

- Van talán valami kifogása? Rose gyötört, hogy csináljuk már meg. De ha úgy érzi, hogy terhükre vagyok, még nem késő, elmehetek.

- Hogy is gondolhat ilyent?! - tiltakozott az építész. - Amit Rose tesz, az mind helyes.

Rose most elsírta magát férje keblén.

- Ejnye már, cicám, milyen kis csacsi vagy, hogy sírsz!... Nagyon is örülök! Ha egyszer azt akarod, hogy az unokanővéred itt legyen veled, rajta! Költöztess ide! Nekem mindenképpen jó... No, ne sírj már! Most szépen megcsókollak, így szeretlek, így meg így!

Elhalmozta becézéssel, és Rose, aki minden semmiség miatt elsírta magát, de sírás közben is könnyen nevetett, most is egykettőre megvigasztalódott. Csókot lehelt férje szakállára, és halkán mondta:

- Gonosz voltál. Őt is csókold meg.

Campardon megcsókolta Gasparine-t. Angèle az ebédlőből tátott szájjal, nagyra nyílt szemmel figyelte a jelenetet. Most őt is odaszólították, csókolja meg szépen ő is az unokanővérét. Octave félrehúzódott, kezdte már sokallni a nagy gyengédséget, ami újabban lábra kapott ebben a házban. Bámulattal figyelte, hogy Lisa milyen tisztelettudóan, milyen készségesen forgolódik Gasparine körül. Határozottan okos teremtség ez a könnyűvérű, karikás szemű hölgyike.

Az építész közben ingujjra vetkőzött, gyerekes vidámság fogta el, az egész délutánt azzal töltötte, hogy fütyürészve, dalolva rendezte be a rokon szobáját. Gasparine segített neki, együtt tologatták a bútorokat, együtt csomagolták ki a fehérneműket, Rose meg, nehogy kifárassza magát, ülve osztogatta a tanácsokat: a toaletasztal ezen az oldalon legyen, az ágy meg amott, így mindenkinek kényelmes lesz. Octave úgy gondolta, hogy az ő jelenléte csak feszélyezheti a hangulatot, feleslegesnek érezte magát a bizalmas családi körben, és szólt, hogy ma este házon kívül vacsorázik. Egyébként meg elhatározta, hogy másnapra kitalál valami ürügyet, és megköszöni Campardonénak az eddigi vendégszeretetét.

Nem tudta, hogy Trublot-t hol találhatná meg, pedig nem akarta magányosan eltölteni az estéjét. Öt óra tájt az az ötlete támadt, hogy meghívhatja magát Pichonékhoz vacsorára. Éppen egy családi jelenet kellős közepén toppant be hozzájuk. Vuillaume-ék a dühtől remegve szidták a fiatalokat.

- Ez már mégiscsak hallatlan! - méltatlankodott az anya, és vejére mutatott, aki megsemmisülten ült egy széken. - Hiszen maga becsületszóra ígérte meg nekem!

- Na és te! - vette át a szót az apa, miközben reszkető leánya az ebédlőszekrényig hátrált előre. - Jobb lesz, ha nem véded, te éppen olyan bűnös vagy... Hát éhen akartok halni?

Vuillaume-né magára terítette a kendőjét, feltette a kalapját, majd ünnepélyes hangon kijelentette:

- Isten veletek!... Elmegyünk. Egy percre se képzeljétek, hogy helyeseljük a féktelenségeket. Nekünk itt semmi keresnivalónk, attól a perctől kezdve, amikor semmibe veszitek a kívánságainkat... Jó estét!

És mikor a veje, csupa megszokásból, indult, hogy elkíséri őket, menten leintette:

- Ne fáradjon, maga nélkül is megtaláljuk az omnibuszt...

Azután a férjéhez fordult:

- Maga menjen elől. Egyék csak meg a vacsorájukat, és válják egészségükre, később majd úgysem telik nekik ennivalóra!

Octave megdöbbenően lépett el az ajtóból. Amikor Vuillaume-ék eltávoztak, ránézett az ülve gubbasztó Jules-re, majd az ebédlőszekrény előtt álló halálsápadt Marie-ra.

- Mi volt ez? - kérdezte.

A fiatalasszony nem válaszolt, hanem panaszosan dorgálta a férjét:

- Előre megmondtam neked. Várhattál volna, kíméletesen kellett volna tudtukra adni. Igazán nem volt sürgős, még nem is látszik.

- De hát miről van szó? - kérdezte újból Octave. Marie meg sem fordult, mikor izgalmaiban kertelés nélkül kimondta:

- Másállapotban vagyok!

- Igazán felmérgecsenek - kiáltotta Jules, és nekidühödten állt fel. - Úgy gondoltam, tisztességesebb, ha mindjárt szólok nekik a bajról... Talán azt képzeli, hogy én örülök neki?! Hogy becsaptuk őket? Nagyobb baj az nekem, mint nekik! Hiszen, az istenfáját, én igazán nem tehetek róla... Ugye, Marie? Még csak azt sem tudjuk, hogyan lett ez a gyerek!

- Bizony így van - helyeselt a fiatalasszony.

Octave a hónapokat számlálta. A terhesség öthónapos, december végétől májusig... ez éppen öt hónap. Először egészen meghiúsult, azután mégis jobban szerette volna, ha kétségei lehetnének, de hiába, a meghiúsultsága erősebb volt, heves vágyat érzett, hogy valamivel kedveskedjék Pichonéknak. Jules tovább dohogott: hát most már csak jöjjön az a gyerek, bár igazán maradhatott volna ott, ahol volt. A máskor olyan szelíd Marie most haragos lett, sőt végül igazat adott az anyjának, aki soha nem bocsátja meg az engedetlenséget. Civakodni kezdtek, egymást szidták a gyerek miatt, egyik a másikat hibáztatta. Octave kedélyesen közbelépett:

- Nem segít a veszekedés, ha már egyszer megtörtént. Ide hallgassanak! Ne vacsorázzunk itthon, itt csak az orrunkat lógatnánk. Meghívom magukat egy vendéglőbe. Rendben van?

A fiatalasszony elpirult. Nem lehetett volna nagyobb örömet szerezni neki. De azután eszébe jutott a kislánya, aki minden szórakozást lehetetlenné tesz számára. Végül úgy határoztak, hogy Lilitte-et is magukkal viszik. Nagyon kedves estét töltöttek együtt. Octave a *Boeuf à la mode* egyik különszobájában terítettett, hogy fesztelenebbül érezhessék magukat, mint mondta. Ott aztán ellágyult bőkezűséggel halmozta el őket étellel, itallal, nem gondolt arra, hogy mi mennyibe kerül, örült, hogy enni látja őket. A desszertnél még pezsgőt is rendelt. A kis Lilitte-et már lefektették két díványpárnára. Mindhármuk szíve megtelt jóérzéssel, páras tekintettel, ernyedten könyököltek az asztalra, egészen elbágyadtak a kis szoba fülledt melegétől. Tizenegy óra lehetett, mikor kipirultan hazafelé indultak, és a friss levegőn szinte megmámorosodtak. A kicsi nem volt hajlandó járni, már csaknem összeesett az álomosságtól. Octave ragaszkodott ahhoz, hogy kocsiba üljenek, a Choiseul utca ugyan csak pár percre volt innen, de ő méltón akarta betetézni eddigi kedvességét. A fiákerben most a világért sem szorította volna Marie lábát a térdei közé. Mikor már fenn voltak a lakásban, és Jules a kis Lilitte-et takargatta be, homlokon csókolta a fiatalasszonyt, de csak úgy, mint az atya, aki búcsúcsókot ad a leányának, mielőtt átengedi az ifjú férjnek. És mikor látta, hogy milyen ittas szerelemmel nézik egymást, lefektette őket, és az ajtón át kívánt nekik jó éjszakát és szép álmokat.

„A kutya-fáját - gondolta magában, mikor ágyba bújott -, ötven frankomba került, de ennyivel igazán tartoztam nekik... Most már csak azt kívánom, hogy ezt az asszonykát boldoggá tegye a férje.”

Saját jószívűségétől egészen meghiúsult, és mielőtt elaludt volna, elhatározta, hogy másnap este megkísérli a döntő lépést.

A Hölgyek Öröme divatárúüzletben minden hétfőn, vacsora után felülvizsgálták a heti megrendeléseket. Octave segített Hédouinnénak. Kettesben dolgoztak a hátsó szűk kis irodahelyiségben, amelynek minden berendezése egy pénzszekrényből, egy íróasztalból, két székből és egy kanapéból állt. Duveyrier-ék éppen ezen a hétfőn hívták meg Hédouinnét a Vígoperába, ezért a főnöknő már három óra tájt szólta Octave-nak, hogy kezdjék meg a munkát. Világos

nappal volt még, mégis meg kellett gyújtaniok a gázlángot, mert a szűk irodahelyiségbe csak a belső udvarról szűrődött sápadt világosság. Octave rátolta a reteszt az ajtóra, és mikor az asszony kérdően ránézett, csak ennyit mormolt:

- Így legalább nem zavarnak bennünket.

Hédouinné biccentett. Munkához láttak. A nyári újdonságokat szétkapkodták, a cég egyre nagyobb forgalmat bonyolított le. Ezen a héten főként a gyapjúdarabáru-forgalom ígérkezett rendkívül jónak. Az asszony önkéntelenül is felsóhajtott:

- Csak ne lennénk ennyire szűken!

- Ez aztán csak magától függ, asszonyom - kezdte meg Octave az ostromot. - Nemrégiben támadt egy ötletem, szeretnék magával beszélni erről.

Itt volt hát a rég várt alkalom. Meg kellene vásárolni a Saint-Augustin utcai oldalon a szomszédos házat, azután felmondanának az ernyőkereskedőnek meg a bazárosnak, bővíteni kellene a raktárakat, és így különböző, hatalmas osztályokat lehetne berendezni. Octave egyre jobban fellelkesedett, lenézően beszélt a nyirkos, sötét, kirakat nélküli üzletekről, áradozva festette le a modern kereskedelmet, amely üvegpalatákban halmozza fel a női luxusholmikat, milliókat forgat meg a napfényben, este meg úgy ragyog, mintha főúri ünnepség színhelye volna.

- Egyszerűen csődbe kergetheti a Saint-Roch negyed üzleteit - mondta -, játszva elhódíthatja a vevőiket. Például Vabre cége ma még konkurencia magának, de rajta, nagyobbítsa meg a kirakatot az utca felé, létesítsen külön selyemosztályt: Vabre-t öt év alatt csődbe juttatja... Ezenfelül, ugye, szó van arról is, hogy megnyitják azt a bizonyos December 10. utcát, ami majd az Operától a tőzsdepalotáig vezet, Campardon barátom többször említette már nekem. Ha ez így lesz, akkor tízszeresére is nőhet a környék üzleti forgalma.

Hédouinné egy üzleti könyvre könyökölt, és komoly, szép fejét tenyerébe támasztva hallgatta. A Hölgyek Öröme divatáruházat az apja és a nagybátyja alapította, ő már itt született, szerette a céget, és most szinte látta, hogyan fejlődik, hogyan nyeli el sorra a közeli üzleteket, hogyan pompázik fejedelmi homlokzata. Ez az ábránd egyszeriben megragadta élénk fantáziáját, törhetetlen akarátát, finom női ösztönét, amely a modern Párizs üzleteit éppen ilyennek álmodta.

- Déleuze bácsi hallani sem akarna róla - suttozta. - Meg aztán a férjem is beteges.

Octave, mikor látta, hogy az asszony kizökken szokott nyugalmából, csábító, színésziiesen lágy, dallamos hangján beszélt. Melegbarna szemének tüzes pillantásával próbálta lángra lobbantani az asszonyt, a nők azt szokták mondani, hogy ennek a pillantásnak nem lehet ellenállni. De hiába volt minden, az asszonynak még a bőre sem forrósodott át, pedig a gázláng egészen közről melegítette a vállát. A fiatalember kifogyhatatlan szóáradata közben csak csendesen elmerengett. Octave már számadatokkal ismertette elgondolását, már a hozzávetőleges költségvetést is felállította, és minderről úgy beszélt, mint egy romantikus apród, aki hosszú időn át titkolt szerelmét vallja meg. Amikor Hédouinné hirtelen felocsúdott az álmodozásból, Octave karjai között találta magát. A pamlag felé vonszolta, azt hitte, hogy az asszony most engedni fog.

- Istenem, hát ezért volt a sok beszéd! - mondta, és valami szomorúság volt a hangjában, amikor ellökte magától Octave-ot, mint valami tolakodó gyereket.

- Hát igen! Szeretem magát! - kiáltotta Octave. - Ne utasítson vissza! Magával olyan nagy tettekre volnék képes!

Így kezdte, és csak úgy ontotta magából a közhelyeket, de az egész ömlengés végig hamisan csengett. Az asszony nem szakította félbe, állva lapozgatta az üzleti naplót. Csak akkor szólalt meg, mikor Octave elhallgatott:

- Kívülről tudom az egészet, hallottam már mástól is... De magát értelmesebbnek gondoltam, mint a többiekét. Sajnálom, mert igazán azt hittem, hogy számíthatok magára. Na de a fiatalemberek nem elég józanok... Egy ilyen cégnél, mint a miénk, rendnek kell lenni, és maga olyasmiről álmodozik, ami reggeltől estig csak zavarba bennünket. Itt én nem vagyok nő, ehhez túlságosan sok a dolgom... De mégis, hogyan lehet, hogy maga, értelmes ember léte, nem értette meg, hogy én erre sohasem lennék kapható?... Először is, mert butaság, másodszor, mert felesleges; ráadásul meg, szerencsémre, nincs is kedvem hozzá.

Octave jobban szerette volna, ha haragosan méltatlankodik, ha nagy érzelmeket emleget. Hédouinné szenvtelen, magabiztos hangja, nyugodt és praktikus érvelése teljesen kihozta a sodrából. Nevetségesnek érezte magát.

- Könyörüljön rajtam, asszonyom - dadogta végre. - Látja, hogy szenvedek.

- Maga nem szenved, vagy ha igen, hamar kigyógyul... Kopogtak; kérem, jobb lesz, ha kinyitja az ajtót.

El kellett húznia a reteszt. Gasparine érdeklődött, hogy vajon érkeznek-e csipkebetétes ingek. A beretesztelt ajtó meglepte, de nagyon jól ismerte Hédouinnét, és gúnyosan mosolygott Octave-ra, mikor látta, hogy az asszony arca most is változatlanul hűvös, a férfi meg azt sem tudja, hogy zavarában melyik lábára álljon. Octave ettől a mosolytól végleg elkeseredett, egyenesen Gasparine-t okolta a felsülésért.

- Asszonyom - mondta gyorsan, mikor a lány kiment -, még ma kilépek a cégtől.

Hédouinné elcsodálkozott. Ránézett Octave-ra.

- Ugyan miért? Én nem küldöm el magát... Nem történt semmi, én nem vagyok félős.

Ez a mondat végleg kihozta a sodrából. Azonnal távozik, egy perccel sem akar tovább kínlódni.

- Ahogy tetszik, Mouret úr - mondta nyugodtan. - Azonnal megkapja a járandóságát... A cég sajnálni fogja, mert igazán jó eladó volt.

Octave csak az utcán döbrent rá, hogy milyen botorul viselkedett. Négy óra volt, a Gaillon tér aranyosan csillogott a vidám tavaszi verőfényben. Önmagára dühöngött, tépelődött, hogy mit is kellett volna tennie, és csak úgy vaktában fordult be a Saint-Roch utcába. Először is: miért nem ölelgette meg néha Gasparine-t? A lány egész biztosan elvárta ezt, de hát ő más, mint Campardon, nem szereti az ilyen zörgős csontút. Persze az is lehet, hogy Gasparine-nál is megjárta volna, úgy látszik, a lány is afféle, aki szigorúan erkölcsösnek mutatkozik az alkalmi udvarlóval szemben, miért is ne, ha állandóra ott van neki a férfi, aki lefektesse. Ó, és micsoda éretlen ötlet volt, hogy mindenáron a főnöknője szeretője akart lenni! Mennyivel okosabb lett volna, ha a céget csak pénzkeresésre használja fel, és nem erőszakolja, hogy egy helyen kapjon kenyeret és nőt! Egy pillanatra nagyon elcsüggedt, és már azon a ponton volt, hogy visszafordul, és beismeri, hogy butaságot követett el. De aztán Hédouinné felsőbbbbséges nyugalomára gondolt, felébredt sértett hiúsága, és ment tovább a Saint-Roch templom felé. Sebaj! Ami megtörtént, az megtörtént. Benéz a templomba, hátha ott van Campardon, elviszi egy kávéházba, isznak egy pohárka bort, ez majd eltereli a figyelmét. A templomtornácon át ment, ami sötét volt és elhanyagolt, mintha valami gyanús házba vezetne. Innen nyílik az egyik sekrestyeajtó.

- Talán Campardon urat keresi? - szólalt meg mellette valaki, amint a sekrestyeajtóban topogva befelé nézegetett a templomba.

Mauduit abbé volt. Minthogy az építész nem találták itt, a pap ragaszkodott ahhoz, hogy ő mutassa meg a fiatalembernek a Kálvárián folyó munkálatokat, ami szívügye volt. A szentély mögött először a Szűzanya kápolnája mentek. A falakat fehér márvány burkolta, az oltáron rokokó stílusú szoborcsoport: a kisdéd Jézus Szűz Mária és Szent József között. Ezután következett az Örökimádás kápolnája, a hét aranyfényű lámpa; az aranyozott oltáron csillogó aranyozott gyertyatartók valósággal szikráztak az aranyszínű ablaküvegen át beözönlő rőt sugarakban. A szentély mögött deszkapalánkkal elkerített részen épült az új Kálvária. A boltívek kísérteties csendjében áhítatosan leboruló sötét árnyak halk imája zsongott, a deszkapalánk mögött kőművesek beszélgettek, kalapács csattogott, buzgón folyt a munka.

- Jöjjön csak velem - mondta Mauduit abbé, a reverendáját felfogva -, elmagyarázom magának, mi készül most itt.

A deszkafal mögötti részbe már betört a külvilág, mindent beborított a gipsztörmelék, és a lehullott vakolat, a padló lucskos volt a víztől és a szétfröcskölt mésztől. Bal kéz felől még ott látszott a tizedik stáció: Jézus megfeszítése, jobbra meg a tizenkettedik stáció: a Megfeszítettet sirató szent asszonyok. A tizenegyedik stáció már nem volt a helyén, a megfeszített Jézust levették a talapzatról, a falhoz támasztották, most éppen ezen a részen dolgoztak a munkások.

- Figyeljen csak - magyarázta a pap. - Azt akarom, hogy a Kálvária központi szoborcsoportját felülről, a kupolán át beözönlő fény világítsa meg. El tudja képzelni, milyen lenyűgöző lesz?

- Igen, igen - suttogta Octave, akinek ez a nézelődés elterelte a figyelmét saját gondjairól.

Mauduit abbé fennhangon magyarázott, olyan volt most, mint egy nagy színház rendezője, aki éppen kijelöli, hova kerülnek a díszlet legfontosabb darabjai.

- Itt természetesen minden szigorúan egyszerű lesz, csupasz kőfalak, semmi festés, semmi aranyozás. Mintha csak kriptában lennénk, vagy valami reménytelen hangulatú katakombában... Így lesz majd igazán megrendítő a megfeszített Krisztus, meg a kereszt tövében álló Szűzanya és Mária Magdolna. Sziklatömb lesz az alapzat... fehér szobrok, szürke háttér, a kupola lesz a fényforrás, a szoborcsoportra eső sugárkéve meleg fénye kiemeli és természetfeletti élettől tölti meg az alakokat... Majd meglátja, ha készen lesz, majd meglátja!

Megfordult, és odakiáltott az egyik munkásnak:

- Emelje magasabbra a Szűz Máriát! Hiszen így eltöri a lábát!

A munkás odaszólitotta az egyik társát, ketten fogták át a Szűz derekát, mintha csak egy merevgörcsbe bénult, jól megtermett, fehér ruhás lányt cipelnének.

- Vigyázzanak! Óvatosabban! - mondogatta a pap, majd belegázolt a törmelékbe, és ő is odasietett. - Mondtam, ugye, a palást máris elrepedt! Várjanak!

Segíteni akart, hátánál fogva ragadta meg a Mária-szobrot, és reverendája csupa gipsz lett ettől az öleléstől.

- Most pedig képzelje el - magyarázta tovább Octave-nak -, hogy a Szűzanya kápolnijában áll, és átnéz a templomhajó két boltívén. Ha az oltár fölé emeli a tekintetét, a háttérben, az Örökimádás kápolniján át megpillantja a Kálváriát... Képzelje csak el, micsoda megrendítő lesz majd a frigszekrény mély háttérében a három hatalmas hófehér alak, ez az egyszerű és

tiszta dráma, az aranyfényű lámpák és a gyertyatartók titokzatos derengése felett tündöklő fény... ugye, ellenállhatatlan lesz?!

Szónoki lendülettel beszélt, felszabadultan nevetett, nagyon büszke volt a tervére.

- Még a legkétkedőbb szellemeket is megindítja majd - mondta Octave, hogy kedvében járjon.

- No, ugye?! - lelkesedett a pap. - Már alig várom, hogy minden a helyén legyen.

Észre sem vette, hogy megint a templomban vannak, továbbra is hangosan beszélt, úgy viselkedett, mint egy építési vállalkozó, elragadtatottan nyilatkozott Campardonról: ha a közép-korban születik ez az ember, biztosan nagyot alkot az egyházi építészet terén. Octave-ot a templom hátsó ajtaján vezette ki, és pár percig még elbeszélgetett vele a parókiaudvarban, ahonnan látni lehetett a szomszédos házak közé beépült templomfőt. Az egyik megbámult homlokzatú nagy házban laktak a Saint-Roch egyházkerület papjai, itt lakott Mauduit abbé is a második emeleten. Az előcsarnokban enyhe papszag terjengett: a bejárat feletti Szűz Mária-szobor, a magas ablakok vastag függönyei, a zárt levegő, és az, hogy itt mindig mindenki suttogva beszélt, mintha csak gyóntatószékben ülne.

- Ma este meglátogatom Campardon urat - mondta a pap Octave-nak, mielőtt elváltak volna. - Kérem, szóljon neki, hogy várjon rám... Nyugodtan akarok vele megbeszélni valami változtatást.

Amikor elkészönt a fiatalembertől, megint a világi mosoly ült az arcán. Octave megnyugodott. A templom hűvös bolthajtásai alatt megpihentek elcsigázott idegei. Érdeklődve nézte a környék egymásra zsúfolt, barátságtalan épületei között meghúzódó kolostori csendű lakóházat, ahonnan közvetlenül a templomba is be lehetett jutni, meg a kapusfülkét, ahonnan éjszakánként becsengettek az utolsó kenetért. Az utcáról még egyszer felnézett a csupasz homlokzatra, a rácsos ablakokra, amelyeknek ridegségét nem enyhítette függöny, csak a negyedik emeleti ablakrácsokra szereltek virágládákat. A földszinten a vastag falakba vágott ajtók szűk kis boltokra nyíltak: egy foltozóvarga, egy órás meg egy hímzőnő dolgozott a sötét helyiségekben, de még borkimérés is volt: a temetések előtt rendszerint itt találkoztak a halottszállító emberei. Az üzletbérek a papság jövedelmét szaporították. Octave-ot kudarca amúgy is hajlamossá tette a világi hívságokról való lemondásra, és most szinte vágyakozva gondolt arra, hogy fent, a negyedik emeleten, a verbénától és szagosbükkönytől derűs ablakok mögött milyen nyugodtan élhetnek a papok szolgálai.

Este fél hétkor ment Campardonékhöz. Csengetés nélkül lépett be, Campardon és Gasparine javában csókolóztak az előszobában. A lány éppen most érkezett meg, és még arra sem szánt időt, hogy bezárja az ajtót. Mindketten alaposan meghökkentek.

- A feleségem éppen fésűlködik - dadogott Campardon, csak hogy mondjon valamit. - Talán menjen be hozzá.

Octave is zavarban volt, és sietve indult Rose szobája felé. Máskor fesztelenül benyitott, de most kopogtatott. Igazán nem járhat ide étkezni, hiszen bármikor rajtakaphatja őket valamelyik ajtó mögött.

- Tessék! - kiáltotta Rose. - Maga az, Octave?!... Ó, jöjjön csak be egész nyugodtan!

Még csak a pongyoláját sem igazította magára, tejfehér, sima válla és karja mezítelen volt. A tükör előtt ült, odaadó figyelemmel göndörítette aranyszínű haját. Mindennap így volt ez: túlzott gondnal ápolgatta a bőrét, órákon át öltözködött, és mikor kiszépítette magát, elnyúlt a karosszékeben, mint valami szépséges, drága és nem nélküli bálvány.

- Ma este megint csodaszép akar lenni - mondta mosolyogva Octave.

- Édes istenem, úgy sincs más mulatságom. Ez úgy elszórakoztat. Sohasem voltam valami jó háziasszony, most meg már, hogy Gasparine is itt van nálunk... Ugye jól áll nekem, ha begöndörítem a hajam? Kicsit megvigasztal, ha szépen öltözködhetem, és úgy érzem, hogy csinos vagyok.

Míg a vacsorára váraoztak, Octave elmesélte, hogy felmondott Hédouinéknál. Magyarázatul valóságos regényt talált ki, azt mondta, hogy már régebben kiszemelt magának egy másik állást, ez jó ürügy lesz arra is, hogy majd megmagyarázza, miért nem veheti igénybe Campardonék vendégszeretét. Rose csodálkozott, hogy Octave ilyen könnyen megvált a cégtől, amelynél igazán nagy jövő várt rá. De közben a tükör minden figyelmét lekötötte, és alig figyelt Octave-ra.

- Jaj, nézze csak meg azt a pirosságot itt a fülem mögött... Csak nem pattanás?

A megközelíthetetlen nők tiszta nyugalmával hajolt Octave felé, aki - mit tehetett egyebet? - tüzetesen szemügyre vette az asszony nyakát.

- Ó, semmi! - mondta. - Talán nagyon erősen megdörzsölte mosakodás közben!

Felsegítette rá a pongyolát. Ma este ezüsttel hímzett kék selymet viselt. Átmentek az ebéd-lőbe, már a leves közben megbeszélték Octave kilépését Hédouinéktól. Campardon zajosan csodálkozott, Gasparine szája szögletében mosoly bujkált, egyébként azonban nem zavartatták magukat egymás előtt. A fiatalember végül még meg is hatódott, mikor látta, hogy mennyi kedves figyelemmel halmozzák el Rose-t. Campardon töltött neki, Gasparine meg az ő tányérjára rakta a legfinomabb falatokat, ízlik neki ez a kenyér? Vagy inkább másik péknél vásároljanak? Nem volna jó, ha egy párnát tennének a háta mögé? Rose csupa hála volt, kérlelte őket, hogy ne fáradjanak miatta. Jó étvággal evett, pompás háziköntösében szökén és gömbölydeden trónolt az asztalnál, jobbján a kifáradt férj, balján a komoran öltözött, keszeg unokanővér, akiről a szenvedély valósággal lerágta a húst.

A vacsora végén Gasparine erélyesen megdorgálta Lisát, mert a lány nyeglén válaszolt, mikor Campardoné valami eltűnt sajtot keresett. A szobalány egyszeriben nagyon meghunyászkodott. Gasparine az egész háztartást a kezébe vette, szorosan fogta a cselédeket, és még a lábasai között csapkodó Victoire is reszketett tőle. A hálás Rose most ellágyult pillantást vetett rá, az ő szava is számít, mióta Gasparine náluk lakik, és most arról ábrándozott, hogy rábeszéli az unokanővérét, hagyja ott ő is a Hölgyek Örömet, vállalja el inkább Angèle nevelését.

- Hiszen nálunk igazán bőven akad tennivaló... - suttogta lágyan. - Angèle, kérd meg szépen Gasparine-t, mondd neki, hogy te is milyen boldog lennél...

A kislány könyörögni kezdett Gasparine-nak, Lisa meg helyeslően bólogatott. De Campardon és Gasparine hajthatatlannak látszott; nem, nem, ezt nem lehet elcsúszni, az ember ne ugorjon fejest ilyesmibe, ami biztos, az mégiscsak biztos.

Mostanában nagyon kedves estéket töltöttek együtt. Az építész is mindig otthon maradt. Ma este vacsora után átment Gasparine szobájába, hogy felaggassa a falra a metszeteket, amiket aznap küldött haza a keretező. A képek között akadt egy ég felé sóvárgó Mignon is, meg egy látkép a vaucluse-i forrásról. A pohos építész azt sem tudta, hova legyen jókedvében. Világos szakálla összekócolódott, arca kipirult a bőséges vacsorától, boldog volt és kielégült. Hívta Gasparine-t, hogy világítson neki, míg egy széken állva beveri a szögeket. Octave, amikor egyedül maradt Rose-zal, megint rákezdett a meséjére, megmagyarázta, hogy a hónap végén kénytelen lesz másutt keresni ellátást. Rose meglepődött, de az esze máshol járt, mikor meghallotta férje és unokanővére nevetését, máris róluk kezdett beszélni:

- Hallja, milyen jól szórakoznak?... Így van ez rendjén. Achille most nyugton marad, két hete már, hogy esténként nem hagy magamra, nem jár kávéházba, nincsenek üzleti megbeszélései meg találkái. Ugye emlékszik, mennyire aggódtam mindig, mikor éjjel után jött haza!... Micsoda megnyugvás ez nekem! Most legalább a közelemben van.

- Hát bizony, bizony - dűnnyögte Octave.

Rose ezután arról beszélt, hogy most a háztartásra sem kell annyit költeni, minden jobban megy, reggeltől estig jókedvű itt mindenki.

- Ha Achille-t boldognak látom, én is boldog vagyok - mondta, majd Octave ügyei iránt érdeklődött: - Hát valóban elhagy bennünket?... Ugyan, ne tegye, meglátja, mindnyájan boldogok leszünk.

Octave előről kezdte a magyarázkodást. Az asszony végül megértette, lesütötte a szemét, a fiatal férfi csak zavarná a boldog családi kört. Végül szinte megkönnyebbülve vette tudomásul Octave távozását, hiszen estéi már nem magányosan telnek, nincs szüksége arra, hogy legyen valakije, akivel eltöltheti az időt. De azért megeskette, hogy gyakran ellátogat hozzájuk.

- Na, ég felé sóvárgó Mignon! Kész vagy! - hangzott Campardon vidám kiáltozása. - Várjon, Gasparine! Lesegítem!

Szinte hallani lehetett, amint karjába vette, letette. Pár pillanatig csend volt, majd halk nevetés hallatszott át. Az építész már vissza is jött a fogadószobába, felhevült arccal hajolt a feleségéhez:

- Na, készen vagyunk, angyalom... Csókold csak meg a te öreg medvédet... igazán jó munkát végezett.

Gasparine hímzést hozott be, és leült a lámpa mellé. Az asztalon egy címke hevert, Campardon játékból kivágta belőle a becsületrend aranszínű keresztjét, és ugyancsak elvörösödött, mikor Rose mindenáron kabátjára akarta tűzni; valaki megígérte neki, hogy megkapja a kitüntetést, de ez még igazán titok. Angèle is az asztalnál ült, és hittanleckéjét tanulta. Időnként kikandikált a könyvből, de egyetlen vonása se rezzent, igazi jól nevelt úrilány volt, akit megtanítottak hallgatni, és akiről senki sem tudja, hogy voltaképpen mit is gondol. Kellemes, nagyon fesztelen, nagyon családias volt a hangulat.

De az építész egyszerre csak megbotránkozottan tört ki. Észrevette, hogy a kislány nem a Bibliába néz, hanem lopva az asztalon heverő *Gazette de France*-ot olvassa.

- Mit művelsz, Angèle?! - szólt rá szigorúan. - Már délelőtt áthúztam vörös ceruzával azt a cikket. Nagyon jól tudod, hogy soha nem szabad elolvasnod, amit áthúztam!

- De papa, én az áthúzás melletti részt néztem!

Campardon mégis eltette az újságot, és Octave-nak halk hangon a sajtó erkölcsromboló hatását panaszolta. Ma megint egy undorító bűntényről számolnak be a lapok. Hát ha már a *Gazette de France*-ot sem lehet nyugodtan elől hagyni egy család asztalán, akkor ugyan milyen lapot járasson az ember? Szörnyülködve forgatta a szemét, de elhallgatott, mikor Lisa jelentette, hogy Mauduit abbé érkezett.

- Ejnye! Hogy kiment a fejemből! Pedig szólt nekem, hogy jelentsem be a látogatását! - mondta Octave.

Az abbé mosolyogva lépett be. Az építész a kabátján felejtette a papírkeresztet, és alaposan zavarba jött, mikor a mosolygó papra nézett. Éppen Mauduit abbé foglalkozott a kitüntetés ügyével, de a nevét ezzel kapcsolatban nem emlegették.

- A hölgyek a bűnösök - hebegett Campardon. - Olyan csacsák!

- Hagyja csak, jó helyen van az ott! Majd azután egy másikkal, egy tartósabbal helyettesítjük.

Máris másról beszélt, Rose egészségi állapota után érdeklődött, nagyon helyeselte, hogy Gasparine a rokonához költözött, hiszen Párizsban annyi veszély fenyegeti az egyedül élő lányokat! Paposan, kenetesen beszélt mindenről, holott pontosan tudta, hogy mi a helyzet Campardonéknál. Aztán rátért a munkálatokra, szerencsés változtatást ajánlott. Olyan volt az egész, mintha csak azért jött volna, hogy megáldja a szép családi összhangot, és mentse a kényes helyzetet, amiről már nyilván több szó esett a környéken. A Kálvária építését becsüljék meg a tisztességes emberek.

Mikor az abbé megérkezett, Octave elkészönt a háziaktól. Amint átment az előszobán, Angèle hangja ütötte meg a fülét, aki ugyancsak kisompolygott a szalonból, és most a sötét ebédlőben beszélgetett valakivel.

- A vaj miatt kiabált úgy?

- Hát persze! - hangzott Lisa válasza. - Komisz ez, mint a fene! Láttam, hogy lehordott az asztalnál?... Füttyölök rá! Az ember csináljon úgy, mintha szentírásnak venné, amit egy ilyen perszóna mond, de azért csak éljen a maga feje szerint!

Angèle a szobalány nyakába borulhatott, mert hangja suttogássá tompult:

- Igen, igen... és különben is, annyi baj legyen! Én úgyis téged szeretlek!

Octave már lefeküdni készült, de nagyon megkívánta a friss levegőt, elment hazulról. Legfeljebb tíz óra lehetett, elhatározta, hogy elsétál a Palais-Royalig. Most aztán igazán nőtlen ember: sem Valérie, sem Hédouinné nem kért a szerelméből, Marie-t meg, az egyetlen hódítását, akiért igazán nem nagyon fárasztotta magát, kissé elstietve adta vissza Jules-nek. Nevetni akart, de elszomorodott, keserűen gondolt marseille-i sikereire, és rossz előjelnek, a szerencséjén esett csorbának tartotta csábítási hadjáratainak kudarcát. Valósággal didergett, ha nem érezte maga körül a szoknyák melegét. Hiszen még Campardoné sem hullajtott könnyeket a távozása miatt! Kárpótlást! Igazi kárpótlást szerez még magának a kudarcokért!

Vagy talán soha nem tudja meghódítani Párizst?

Mikor visszatért a ház elé, női hang szólította: Berthe állt a selyemzüzet ajtajában, egy bolti-szolga éppen most rakta fel a kirakatvédő táblákat.

- Mondja csak, Mouret úr - szólt Berthe -, igaz, hogy otthagya a Hölgyek Örömét?

Octave meglepődött, hogy a környék máris tud erről. A fiatalasszony beszólt a férjének: másnap úgyis fel akart menni Mouret úrhoz, hogy beszélgessen vele, hát most itt van, akár rögtön beszélhetnek. Auguste minden bevezetés nélkül közölte mondanivalóját: savanyú képpel ajánlotta Octave-nak, hogy lépjen be az ő cégéhez. Octave-ot nagyon váratlanul érte az egész, habozott, már-már visszautasította az ajánlatot, hiszen olyan jelentéktelen cégről van szó. De ekkor Berthe bájos arcára tévedt a pillantása, a fiatalasszony biztatóan mosolygott rá, tekintetében megint felcsillant az az ismerős vidámság, amit Octave Párizsba érkezésének napján látott először, másodszor meg az esküvő napján, mikor a lépcsőházban egymásnak ütköztek.

- Rendben van, belépek - mondta határozottan.

Octave így közelebb került Duveyrier-ékhez. Gyakran megtörtént, hogy Duveyrier-né hazafelé a bátyja üzletén ment át, s pár percig elbeszélgetett Berthe-tel. Mikor Octave-ot először meglátta az egyik pult mögött, barátságos szemrehányást tett neki, hogy miért nem váltotta be régi ígéretét, hiszen azt mondta, hogy egyik este meglátogatja őt, és akkor a zongoránál kipróbálják Octave hangját. Pedig azt akarja, hogy a következő szezon egyik első fogadónapján újból előadják *A török megáldatnak* című kórust, de szeretné, ha az énekkar teljes lenne, ehhez még két tenorra volna szüksége.

- Ha nem kellemetlen magának - mondta egyik nap Berthe Octave-nak -, vacsora után felmehetne a sógornőmhez. Várja magát.

A fiatalasszony mindig a főnöknő közömbösen udvarias hangján beszélt Octave-val.

- Ma este inkább a rekeszekben csinálnék rendet - felelt Octave.

- Ezzel ne bajlódjék, más is megcsinálhatja... Ma szabad estét kap.

Octave kilenc óra tájt felment Duveyrier-néhez, aki a nagy fehér-arany fogadósobában várta. Nyitva volt már a zongora, égtek a gyertyák is. A zongora melletti asztalkára helyezett lámpa a nagy szobának csak egy részét világította meg valamennyire. A háziasszony egyedül volt, és Octave kötelességének tartotta, hogy Duveyrier hogyléte iránt érdeklődjék. Az asszony azt mondta, a férje jól van, de a kollégái felkérték, készítsen jelentést egy nagyon komoly ügyről, és most éppen elment hazulról, mert bizonyos adatokat akart még beszerezni.

- A Provence utcai ügyről van szó - mondta természetes egyszerűséggel.

- Hát az ő kezében van? - csodálkozott Octave. Egész Párizst felkavarta a titkos leánykereskedelem botrányos ügye: kiderült, hogy tizennégy éves kislányokat kerítettek magas állású urak számára. Clotilde még hozzátette:

- Bizony sokat vesződik ezzel az ügygel. Két hét óta nincs egy szabad estéje.

Octave ránézett, Trublot-tól tudta, hogy Bachelard ma estére vacsorára hívta meg Duveyrier-t, és hogy utána majd Clarisse-hoz mennek, ott fejezik be a szórakozást. De Clotilde nagyon komoly volt, férjéről mindig fontoskodva beszélt, nagyképzű biztonsággal számolt be a rendkívüli eseményekről, amelyek oly gyakran elszólítják a családi tűzhely mellől.

- Hát bizony, ha valakinek emberi sorsok felett kell döntenie... - mormolta, mert zavarba jött az asszony tiszta tekintetétől.

Octave nagyon szépnek találta az üres lakásban magányosan várakozó Clotilde-ot. Vöröses hajkoronája alatt még sápadtabbnak tetszett kissé hosszú arca, amely a kötelességeihez konokul ragaszkodó asszony rendíthetetlen nyugalmit tükrözött. Derekat magas, halcsontos fűzőbe szorította, sötét selyemruhát viselt, barátságosan, de hűvösen beszélt Octave-val, mintha csak áthághatatlan fal volna köztük.

- Nos? Kezdhetjük? - kérdezte. - Ugye nem haragszik, hogy ezzel terhelem magát?... És kérem, engedje ki a hangját, amennyire csak tudja, hiszen nincs itt a férjem... Talán már magának is dicsekedett, hogy nem szereti a zenét...

Olyan megvetően mondta, hogy Octave szinte kötelességszerűen kockáztatott meg egy kis nevetést. Clotilde, aki elég erős volt ahhoz, hogy leplezze férjével szemben érzett fizikai undorát, legfeljebb ezzel támadta őt mások előtt, és ennyi is csak néha-néha csúszott ki a száján, ha már nagyon elkeseredett a zenével kapcsolatos csipkelődései miatt.

- El sem tudom képzelni, hogy valaki ne szeresse a zenét - mondta Octave, mert kedveskedni akart az asszonynak.

Clotilde a zongorához ült. A kottatartón már nyitva állt egy régi dalokból összeállított gyűjtemény. Grétry *Zémire és Azor*-jából választott ki egy dalt. Octave bizony kezdő volt, csak éppen hogy ismerte a kottát, ezért az asszony először félhangon dúdolgatott vele. Alig hangzott el az előjáték, és Octave máris énekelt:

*Ha a férfi szeretni kezd,
Szíve csupa jószág...*

- Nagyszerű! - kiáltott fel Clotilde elbűvölten. - Igazi tenor! Semmi kétség, igazi tenor!... Folytassa, kérem.

Octave-nak hízelgett az elismerés, rázendített a következő sorokra:

*Reszketek a szerelemtől,
Reszketek előtted.*

Clotilde sugárzott az örömtől. Már három éve keres egy igazi tenort! Elmesélte Octave-nak, hogy már hányszor érte csalódás, például Trublot-nál is. Tulajdonképpen meg kellene vizsgálni, mi lehet az oka, hogy a társaságbeli fiatalemberek között alig akad egy-egy tenor. Valószínűleg a dohányzás teszi.

- Most nagyon figyeljen - mondta -, ezt nagyon szépen hangsúlyozzuk... Bátran vágjon bele.

Hűvös arca érzelmesre lágyult, szinte epedő tekintettel nézett Octave-ra, aki azt hitte, hogy az asszony ellágyult, jómaga is tűzbe jött, vonzónak találta Clotilde-ot. A szomszéd szobákban mindenütt csend, a nagy fogadószoba félhomálya zsongító gyönyörűséggel borult rájuk, Octave mellkasa az asszony haját súrolta, amint közelebb hajolt a kottához, és szinte borzongva sóhajtotta el:

*Reszketek a szerelemtől,
Reszketek előtted.*

A zenei mondat végén úgy tűnt el Clotilde arcáról a rajongás, mintha csak álarc hullott volna le róla. Megint hűvös és nyugodt volt. Octave feszengve lépett hátrább, nem akarta, hogy megismétlődjék a Hédouinnénál elszenvedett kudarca.

- Maga nagyon jó énekes lesz - mondta az asszony -, de erősebben kell hangsúlyoznia az ütemeket... Figyeljen csak... így.

És most ő énekelt, hússzor is újrakezdte, hogy „Reszketek előtted”. Aprólékos, nőies gondossággal dolgozott ki minden hangot, a zene a kisujjában volt, rajongása kimerült a gépies pontosságban. Hangja fokozatosan erősödött, éles feljajdulásaitól visszhangzott a szoba, mikor mindketten arra lettek figyelmesek, hogy a hátuk mögött valaki hangosan kiáltozik:

- Nagyságos asszony! Nagyságos asszony!

Duveyrier-né riadtan ugrott fel. Clémence, a szobalány rontott be így.

- Mi az? Mi történt?

- A nagyságos asszony édesapja elájult. Az íróasztalra borult, és most nem mozdul. Úgy félünk tőle!

Ekkor Clotilde, bár meglepetésében nemigen értette, miről van szó, felállt a zongora mellől, és Clémence-szal együtt kisietett. Octave nem mert utánuk menni, tanácstalanul topogott ide-oda. De zavara és habozása csak néhány pillanatig tartott, mert mikor sietős lépteket, kétségbeesett hangokat hallott, nem töprengett tovább, átsietett egy sötét helyiségen, ahonnan Vabre szobájába jutott. Itt voltak már a cselédek is. Julie, a szakácsnő, a kötényét sem tette le, Clémence és Hippolyte gondolatban még folytatták a megkezdett dominójátszmát. Rémült arccal álltak körül az aggastyánt, miközben Clotilde az apjához hajolt, szólongatta, könyörgött neki, hogy csak egy szót, egyetlenegy szót mondjon legalább. De az irományok közé borult fej meg sem moccant. Homlokát beleütötte a tintatartóba, bal szemére tinta freccsent, és vékony vonalban folyt le az ajkáig.

- Szívroham lehet - mondta Octave. - Nem hagyhatjuk így, fektessük ágyba.

Duveyrier-né elvesztette a fejét. Hűvös közönye mögül lassanként előtört az izgalom, és megállás nélkül ismételte:

- Gondolja? Azt hiszi?... Istenem, istenem, szegény apám!

Hippolyte nem nagyon igyekezett, viszolygott a gondolattól, hogy hozzá kell nyúlnia az öregemberhez, attól tartott, hogy a karjai között hal meg. Octave erélyesen rászólt, hogy segítsen már. Ketten aztán ágyba tették az öreg Vabre-t.

- Hozzon be langyos vizet! - rendelkezett tovább Octave, Julie-hez fordulva. - Mossa le az arcát!

Clotilde nem bírt tovább uralkodni magán, kikelt a férje ellen. Miért nincs ilyenkor itthon? Mitévő legyen, ha valami jóvátehetetlen történik? Mintha csak akarattal csinálná, mindig távol van, mikor szükség volna rá, pedig Isten a tudója, hogy igazán ritkán van rá szükség! Octave félbeszakította a panaszkodást, kérte, hogy küldjön valakit Juillerat doktorért. Ez eddig senkinek sem jutott eszébe. Hippolyte máris indult, örült, hogy levegőre kerülhet.

- Így magamra hagyni engem! - folytatta Clotilde. - Igazán nem is tudom, de biztosan ezerféle dolgot kellene elintézni... Ó, szegény apám!

- Ne értesítsem a családot? - próbált segíteni Octave. - Talán helyes volna, ha idehívnám a két fivérét...

Clotilde nem felelt. Két nagy könnycsepp buggyant ki a szeméből. Miközben Julie és Clémence az aggastyán vetkőztetésével bajlódtak, az asszony arra kérte Octave-ot, hogy maradjon, Auguste úgy sincs otthon, valami megbeszélése van ma este, Théophile meg... jobb is, ha nem jön fel, apja menten meghalna, ha csak meglátná. Elmondta, hogy az öreg Vabre személyesen ment át Théophile-ékhoz, hogy megkérje tőlük az elmaradt lakbért, de nagyon gorombán fogadták, különösen Valérie. Kereken megtagadták a bérfizetést, és követelők, hogy az apjuk tegyen eleget az ígéretének, fizesse már ki azt az összeget, ami Théophile házasságakor lett volna esedékes. Az apját nagyon felizgatta ez a szóváltás, igazán nyomorúságosan érezte magát, mikor visszajött Théophile-éktől, valószínűleg ez a jelenet váltotta ki a szívrohamot.

- Asszonyom - szólalt meg most Clémence -, már egész hideg az egyik oldala.

Duveyrier-né most még jobban felháborodott. De hallgatott, mert félt, hogy a kelleténél többet mond a cselédek előtt. Törődik is a férje az ő érdekeikkel! Csak legalább ismerné a törvény előírásait! Nem bírt egy helyben maradni, fel-alá járt az ágy mellett. Octave az asztalon heverő töméntelen jegyzetet nézegette, a nagy tölgyfa dobozban aprólékos gonddal osztályozott kartotékokat... Ez a munkának nevezett ostobaság töltötte be az öreg Vabre egész életét.

„Isidore Charbotel: 1857-es kiállításon *Atalanta*, 1859-ben *Androklész oroszlánja*, 1861-ben *M. P*** arcképe*” - olvasta az egyik kartonon, mikor Clotilde odalépett hozzá, és fojtott hangon, elszántan mondta:

- Menjen el érte.

Octave csodálkozva nézett rá, az asszony meg szinte egy vállrándítással tolta félre a Provence utcai ügyre vonatkozó jelentés meséjét, ez is csak olyan ürügy, mint a többi, amit a világ számára talált ki. Felindulásában nem törődött a látszattal.

- Tudja, a Cerisaie utcában... Mindenki tud róla.

Octave tiltakozni próbált.

- Esküszöm, hogy...

- Kérem, ne védje! Örülök, hogy így áll a dolog. Tőlem akár ott is maradhatna... Ó, istenem, ha nem szegény apámról volna szó!

Octave megadta magát... Julie közben egy törülköző sarkával próbálta letisztítani az öregember arcát, de a tinta megszáradt, a kékes foltok ott maradtak a bőrén. Duveyrier-né szólt is Julie-nek, hogy ne dörzsölje olyan erősen, majd ismét Octave-hoz lépett, aki már indulóban volt.

- Kérem, ne szóljon senkinek - suttogta. - Felesleges felverni a házat... Üljön kocsiba, szóljon be neki és mindenképpen hozza haza.

Amikor Octave elment, lerogyott egy székbe, a beteg ágyánál. Az öregember nem nyerte vissza az eszméletét, a szoba komor csendjét csak hörgő lélegzése törte meg. Az orvos még mindig nem jött, Duveyrier-né a két cselédlánnyal maradt, akik rémülten egyre őt bámulták. A fájdalom megtörte, és keservesen felzokogott.

Bachelard nagybácsi a *Café Anglais* éttermébe hívta meg Duveyrier-t. A vacsorameghívásnak nem volt semmi különösebb oka, talán csak a hiúságának hízelgett, hogy egy tanácselnököt vendégelhet meg, és megmutathatja, hogyan költekezik egy kereskedő. Trublot-t és Gueulint is meghívta. Négyesben lesznek, nők nem kellenek a vacsoránál, a nők nem élvezik az evést: nem méltányolják a szarvasgombát, csak zavarják az emésztést. Egyébként a körutak nagyvendéglőiben mindenki ismerte a nagybácsit, aki pompás vacsorákat rendezett, ha egy-egy üzletfél érkezett valahonnan Brazíliából vagy Indiából. Ilyenkor Bachelard akár háromszáz frankot is kifizetett egy terítékért, nagyvonalúan költekezett a francia kereskedelem becsülete érdekében. Dühödten szórta a pénzt, mindenből a legdrágábbat követelte, néha akár élvezhetetlen ínycsalatokat is rendelt: volgai kecsagét, tiberiszi angolnát, skót fajdkakast, svéd tűzokpecsenyét, schwarzwaldi medvetalpat, amerikai bölénypúpot, görög törpetököket meg rendkívüli primőröket: decemberben őszibarackot, júliusban fogolypecsenyét, az asztalt drága virágokkal, ezüsttel, kristállyal rakatta tele, és mindezt olyan ceremóniával, hogy egészen felforgatta a vendéglőt; nem beszélve a borokról, melyekért fel kellett kutatni a pincét, mert ismeretlen márkákat követelt, egyik bort sem találta elég régi évjáratúnak, elég ritkának, mindig olyan különlegességről álmodozott, amiből egy pohárka is legalább negyven frankba kerül, mert csak egy-egy palackkal akad belőle.

A ma esti vacsorát igazán nehezen lehetett úgy összeállítani, hogy a számla összege magas legyen, hiszen nyáron minden olcsóbb. Már az előző napon megállapodtak az igazán figyelemre méltó vacsoraménüben: spárgakrémléves, pástétom Pompadour-módra, kétféle előétel: genfi módra készített pisztráng és bélszínszelet Chateaubriand-módra, utána Lucullus-módra készített sármányt és ráksalátát, majd özlapockát szolgáltak fel: a kertésznő módra

elkészített articsóka után csokoládéfelfújt és gyümölessaláta következett. Az egyszerű és igazán pompás vacsorához fejedelmi borok kerültek az asztalra: a leveshez madeira aszú, az előételekhez ötvennyolcas évjáratú château-filhot, a pisztrángthoz johannisbergi és pichon-longueville-i, a rákhoz negyvennyolcas évjáratú château-lafite, a sült höz sparkling-moselle, a csemegéhez meg jégbe hűtött pezsgő. Bachelard sajnálkozva emlegetett egy palack százötven éves johannisbergi bort, amit három nappal ezelőtt tíz Lajos-aranyért adtak el egy töröknek.

- Igyék, uram, egész nyugodtan - kínálgatta megállás nélkül Duveyrier-t. - A jó bor nem száll az ember fejébe! Ezzel is úgy vagyunk ám, mint az étellel, a jó soha nem árt meg.

Ő maga azonban mértékletes volt, ezen az estén úriembert játszott, rózsát tűzött a gomblyukába, megborotválkozott, a haját lesimította, meg a poharakat sem pusztította, pedig máskor vacsora közben rendszerint tört-zúzott. Trublot és Gueulin mindenképp jócskán ettek. A nagybácsi elmélete igaz lehetett, mert a gyomorbajos Duveyrier-nek sem lett semmi baja, pedig mindenképp alaposan kivette a részét, és a ráksalátából többször is szedett a tányérjára. De az arcán a vörös foltokat szederjesre színezte a vér.

Kilenc órakor még asztalnál ültek. A nyitott ablakon át levegő áramlott be, a gyertyák lobogó lángjában csillogtak az ezüst- és kristályedények, lankadoztak a terítékek mellé rakott kosarakban pompázó virágok. Két főpincér ügyelt arra, hogy a kiszolgálás rendben menjen, de rajtuk kívül mindegyik vendég széke mögött állt egy-egy pincér, aki kenyeret kínált, bort töltött és a különböző fogások előtt kicserélte a terítéket. Friss levegő áradt be a körútról, a teremben mégis fullasztó meleg volt, a levegő megtelt a kitűnő ételek és italok fűszeres illatával.

A pincérek felszolgálták a kávé, a konyakot és a szivart, majd visszavonultak. Bachelard nagybácsi elégedett sóhajtással dőlt hátra a székében:

- De jól érzem magam!

Trublot és Gueulin kényelmesen nyújtózkodva dőlt hátra.

- Csudára jóllaktam - mondta az egyik.

- Egy falat sem férne már belém - így a másik. Duveyrier szuszogva biccentett, és csak ennyit dünnyögött:

- Az a rák!...

Bárgyú nevetéssel néztek egymásra. Családi bosszúságok nem zavarták őket, a négy jóllakott polgár hátradőlve nyugodtan emésztett, bőrük zsírosan fénylett. A vacsora sokba került, de egymás közt lehettek, nem volt köztük hölgyike, aki kihasználta volna elbágyadásukat, kigombolkoztak, hasukat kényelmesen kidüllesztették, szemüket félig lehunyták, eleinte még a beszédhez is lusták voltak, csak úgy magukban élvezték az asztal örömeit. Később azonban előrekönyököltek, örvendeztek, hogy nincs velük nő, nem kell vigyázniok az illemre. Kivörösödött képüket összedugták, és vége-hossza nem volt a nőhistóriáknak.

- Én már mindenképp kiábrándultam - jelentette ki Bachelard. - Csak az erény ér valamit.

Duveyrier helyeslően biccentett.

- Búcsút mondtam a gyönyörnek... Mit tagadjam, alaposan kivettem belőle a részem. Minden lányt ismertem a Godot-de-Mauroy utcában... a szőkéket, a vöröket, a barnákat, némelyiknek remek teste volt... Elégszer megfordultam a montmartre-i garnikban is, a mi környékünkön, a sikátorokban jó sok ilyen zughely akad. Hát ott aztán csudálatos hölgyikéket talál az ember. Rondák, de hogy tudnak...

- Hagyjuk a bárcásokat! - szólt közbe Trublot fensőbbbségesen. - Kellenek a fenének, nem érik meg a pénzt!

A sikamlós beszélgetés nagyon kellemesen borzolta Duveyrier idegeit. Aprókat kortyolt a köményesből, dölyfös, merev jogászarca meg-megvonaglott az érzékiségtől.

- Én meg egyszerűen nem szenvedhetem a bűnt - mondta. - Felháborít... Az ember nem szeret-
het egy nőt, ha nem becsülheti. Képtelen volnék egy ilyen szerencsétlen teremtéssel bizalmas
viszonyba keveredni... Az persze más, ha megbánást tanúsít, mikor az ember kihúzza a
fertőből, hogy a becsület útjára vezesse. A szerelemnek ez a legfontosabb hivatása... Ugye
értik, hogyan gondolom? Így lesz az utcalányból tisztességes szerető. Az ilyenek én sem
tudok ellenállni.

- Na, nekem éppen elég tisztességes szeretőm volt - jelentette ki Bachelard. - Mondhatom,
ezek még a többinél is rosszabbak, és hát mégiscsak szajhák, csalják az embert a háta mögött,
mindenféle betegséget lehet tőlük összeszedni. Nemrég volt dolgom egy ilyenekkel. Igazán
rendes kis nőnek látszott, a templomkapuban ismerkedtem vele össze. A Ternes környékén
béreltem neki egy divatárúüzletet, hogy legyen valamije, persze ebbe az üzletbe sohasem tette
be a lábát egyetlen vevő sem. Akár hiszik, akár nem, ez a nő a fél várossal hált.

Gueulin röhögött, vörös haja a szokottnál is borzasabb volt, homloka verejtékezett. Szivarral a
szájában dünnyögte:

- Na és az a másik... az a nagy magas, a passyi cukorkaüzletből... azután meg az, aki ott kint
lakott egy hónapos szobában, tudja, az, amelyik az árváknak gyűjtött... Na meg a kapitánynak
az özvegye!... Aki mindig a kardvágás helyét mutogatta a hasán... Mind - érti, bátyám? -, mind
csalta magát! Most már, ugye, megmondhatom magának?! Egy este alig tudtam lerázni
magamról a kapitány özvegyét. Mindenáron akart velem, de én nem vagyok olyan hülye! Az
ember soha nem tudhatja, hogy az ilyen nőkkel mibe keveredik!

Látszott, hogy ez Bachelard elevenébe vágott. De nem mutatta, megdörzsölte nehéz szem-
héját:

- Barátocskám, ezeket mind megkaphatod! Az enyém sokkal különb.

Nem volt hajlandó egyebet mondani, boldoggá tette a többiek kíváncsiszkodása. Közben való-
sággal égett a vágytól, hogy fecseghessen, és hogy a többiek rájöjjenek, micsoda kincset
rejteget ő.

- Tisztességes lány - mondta végül -, éspedig igazi! Becsületszavamra!

- Ugyan, ugyan, szüzek már nincsenek! - kételkedett Trublot.

- Jó családból való? - érdeklődött Duveyrier.

- A család a lehető legjobb - jelentette ki Bachelard. - Képzelnék el valami gyermekien
tisztát. Kész csoda. És én így kaptam meg. És teljesen tudatlanka, semmi fogalma az életről.

Gueulin csodálkozva hallgatta, majd legyintett, és kételkedve dünnyögte:

- Ja... tudom már!

- Ugyan honnan tudnád! - tört ki dühösen Bachelard. - Senki sem tud róla, ő csak az enyém.
Senki meg nem nézheti, senki nem nyúlhat hozzá... Még mit nem!

Duveyrier-hez fordult:

- Magának van szíve, maga megérti, miről van szó! Amikor meglátogatom, már a gondolattól
is meghatódom, és láthatja, hogy egészen megfiatalít ez a szerelem. Végre van egy puha
fészek, ahol nem kell szajhákat látnom... És ha tudná, milyen finom, üde kis teremtés, olyan a

bőre, mint a virágszirom, micsoda vállak, micsoda combok! Tudja, egyáltalában nem sovány, kerek, rugalmas, mint az őszibarack!

A tanácselnök fejét előntötte a vér, arcán a vörös foltok csaknem kicsattantak. Trublot és Gueulin a nagybácsit nézték, szerettek volna a képébe vágni, olyan utálatos volt a vakítóan fehér műfogsorával és a nyálazó szájával. Hogyan? Ez a roncs, ez a minden mocsokban meghempergett, vörös orrú, lötytyedt képű vén dög dugdos valahol egy bimbózó ártatlanságot, azt mocskolja be, az ütődött korhely kedélyességével keres nála polgári keretet undorító bűnei számára?!

Bachelard pálinkáspohara szélét nyalogatta, és elérzékenyülten mondta:

- Igazán nem kívánok mást, mint hogy boldoggá tegyem a kicsikét. De már pocakot ereszten, akár az apja lehetnék!... Becsületszavamra, ha találnék egy rendes fiatalembert, hát nekiadnám ezt a kislányt, persze feleségül! Másként szó sem lehet róla!

- Két embert tenne boldoggá - sóhajtott Duveyrier meghatottan.

A teremben már fojtóan sűrű és meleg volt a levegő. Egy pohárka likőr végigömlött a szivarhamutól mocskos abroszon. Az urak levegőre kíváncsoztak.

- És ha megmutatnám maguknak?! - szólalt meg váratlanul Bachelard, mikor felállt az asztaltól.

A másik három összenézett. Hát persze hogy szívesen megnéznék, ha ez Bachelard-nak örömet szerez. Közönyt színleltek, de csámcsogó élvezettel gondoltak arra, hogy a csemegézést az öreg kis barátnőjénél fejezik be. Bachelard egészen belesápadt a saját nagylelkűségébe, és izgatottan kapkodott. Duveyrier figyelmeztette a társaságot, hogy Clarisse vár rájuk. A nagybácsi azonban fogadkozott, hogy le sem ülnek a kicsikénél, éppen csak megnézik, és máris mennek tovább. Míg Bachelard kifizette a számlát, a többiek pár percig az utcán ácsorogtak. Mikor a nagybácsi mellőlük lépett, Gueulin úgy tett, mintha nem is tudná, merre kell menniök.

- Indulhatunk, bátyám! Merre megyünk?

Bachelard elkomorodott, szeretett volna Fifivel elhencegni, de rettegett, hogy valaki elrabolja tőle ezt a kincset. Jobbra-balra forgatta a fejét, mint aki fél valamitől, majd határozottan kijelentette:

- Nem, nem megyünk.

Megmakacsolta magát, nem törődött Trublot ugratásaival. Még csak ürügyet sem hozott fel arra, hogy miért változtatta meg elhatározását. Nem tehettek mást, Clarisse lakása felé indultak. Gyönyörű este volt, elhatározták, hogy gyalog mennek, jó kis egészségügyi séta lesz, jót tesz majd az emésztésnek. Végigmentek a Richelieu utcán, nagyjából biztosan álltak a lábukon, de az ital mégiscsak a fejükbe szállt, a járdát nagyon keskenynek találták.

Gueulin és Trublot ment elől, Bachelard és Duveyrier bizalmas beszélgetésbe merülve ballagott a két fiatalember mögött. A nagybácsi esküdözött, hogy a tanácselnökkel szemben igazán nem bizalmatlan, neki megmutatta volna a kicsikét, hiszen tudja, hogy milyen finom érzésű ember, de a fiatalokban, ugye, mégis könnyelműség lenne ennyire megbízni! Duveyrier helyeselt, bevallotta, hogy régebben neki is voltak aggályai Clarisse-szal kapcsolatban, eleinte el is rejtette a barátai elől, de mikor a lány kétségbevonhatatlanul bebizonyította a hűségét, akkor már szívesen hívta meg az ismerőseit a barátságos kis fészekbe. Ó, Clarisse nem afféle könnyű nő; nem feledkezik az meg magáról! De van benne érzés, és nagyon egészséges gondolkodású! A múltja... hát az bizony nem egészen makulátlan, de ezt kár volna a szemére

vetni, nem volt senki, aki irányítsa, de meg különben is, mióta őt szereti, nem lépett le a tisztesség útjáról. Duveyrier ki nem fogyott a szóból, szünet nélkül beszélt, míg a Rivoli utcán végimentek, a nagybácsi meg bosszankodott, hogy egy szót sem mesélhet az ő kicsikéjéről. Alig bírta megállni, hogy fel ne világosítsa a tanácselnököt: fűvel-fával hál az ő drágalátos Clarisse-a.

- Igen, bizony, ez így van - dünnyögte. - De higgye el, hogy fő az erény!

A Cerisaie utca kihalt volt és csendes, a ház mintha aludt volna. Duveyrier meglepődött, hogy nem lát világosságot a harmadik emeleti ablakban. Trublot komoly képpel azt mondta, hogy Clarisse talán addig is lefeküdt, míg megérkeznek; de az is lehet, fűzte tovább Gueulin, hogy a konyhában kártyázik a cselédlánnyal. Kopogtak a kapun. A lépcsőházban megült a csend, semmi sem mozgott, még az egyenletesen égő gázlámpa sem rebbent. A házmester, mikor meglátta a négy urat, kisietett a fülkéjéből.

- Kérem, nagyságos úr, itt van a kulcs!

Duveyrier csodálkozva állt meg a lépcsőn.

- Önagysága talán nincs itthon? - kérdezte.

- Nincs, kérem... és tessék gyertyát is vinni!

A házmester gyertyatartót nyomott Duveyrier kezébe, és sápadt, alázatos arcán kegyetlen gúny villant fel. A két fiatalember és a nagybácsi mélyen hallgatott. Behúzták a nyakukat, libasorban mentek felfelé, lépteik koppanása felverte a lépcsőház komor csendjét. Duveyrier ment legelő, el sem tudta képzelni, mi történt Clarisse-szal, szinte öntudatlanul lépdelt, mint egy holdkóros, reszkető kézzel tartotta maga elé a gyertyát, melynek lángja furcsa árnyékokat rajzolt a falra, mintha megrogyant bábuk menetelnének a lépcsőn.

A harmadik emeleten Duveyrier-t olyan gyengeség fogta el, hogy képtelen volt a kulcslyukat megtalálni. Trublot nyitotta ki helyette az ajtót. A zárban megforduló kulcs akkorát csikordult, mintha egy katedrális boltívei vernék vissza a hangját.

- Nicsak! Olyan, mintha senki sem lakna itt!

- Szinte kong - tette hozzá Bachelard.

- Kedves kis családi sírbolt - tréfálkozott Gueulin.

Beléptek. Duveyrier ment elől, magasra emelte a gyertyát. Az előszoba teljesen üres volt, még a fogasok is eltűntek. Üres volt a nappali, üres a konyha: sehol egy bútordarab, sehol egy függöny, de még csak egy függönyrúd sem. Duveyrier dermedten bámult maga elé, majd felnézett, a tekintete körbejárta a falakat, mintha valami nyílást keresne, amin át minden kiröppent.

- Ezt nevezem nagytakarításnak! - tört ki az elképedés Trublot-ból.

- Talán a falakat akarják javítani - mondta komoly képpel Gueulin. - Nézzünk be a hálószobába, talán oda hordták be a bútorokat.

A hálószoba is teljesen üres volt, és szomorúbb látványt nyújtott, mint a többi helyiség, mert a letépett tapéta mögött a sivár vakolat meztelenkedett. Az ágy helyén hatalmas lyukak ékelenkedtek a falban, valamikor az ágymennyezetet tartó rudak voltak ideékelve. Az egyik félig nyitott ablakon át beáramló nedves levegő a közterek pállott szagával töltötte meg a szobát.

- Istenem, istenem - hebegett Duveyrier. Zavara könnyekben oldódott fel, mikor az ágy helyére nézett, és látta, hogy egy darabon a matracok ledörzsölték a papírtapétát.

Bachelard atyailag vigasztalta:

- Fel a fejjel! Velem is megtörtént már, én is kibírtam... Fő az, hogy a becsületen nem esett csorba, az ördögít!

A tanácselnök csak a fejét rázta, átment a mosdófülkébe, onnan meg a konyhába. Mindenütt egyforma pusztítás. A mosdófülke faláról leszakították a viaszosvásznat, a konyha falából meg kihúzták még a szögeket is.

- Nahát, ez már túlzás, ez igazán elképesztő - mondta Gueulin elbűvölten. - A szegeket mégis meghagyhatta volna!

Trublot, akit a vacsora meg a séta alaposan kifárasztott, unta ezt a kihalt lakást. De Duveyrier, mintha csak az utolsó cseppig ki akarná kanalazni keserűségét, gyertyával a kezében fáradhatatlanul jött-ment, a többiek meg kényszeredetten követték. Újból meg újból átment mindegyik szobán, megint látni akarta a nagyszalont, a kisszalont, a hálósobát, gyertyafény mellett gondosan végigvizsgált minden zugot, a barátai meg szépen sorban mentek utána, hatalmas árnyékuk táncot járt a csupasz falakon. A parkett keservesen nyikorgott lépteik alatt. Még mélabúsabbá tette az egész képet az, hogy az üres lakásban teljes rend volt, sehol egy papírdarab, sehol egy szalmaszál, a gondosan elmosogatott tál sem lehet tisztább, a házmester csupa komizáságból alaposan kitakarított.

- Na, én már nem bírom tovább - jelentette ki Trublot, mikor már harmadszor járt a nagyszalonban. - Fizetnék egy ülőalkalmatosságért!

Mind a négyen a szoba közepén álldogáltak.

- Hát mikor látta utoljára? - kérdezte Bachelard.

- Tegnap! - tört ki Duveyrier.

Gueulin a fejét csóválta. Teringettét! Ez aztán gyors munka volt! De most Trublot felkiáltott, meglátott a kandallón egy piszkos gallért meg egy összenyomorított szivart.

- Ne panaszkodjon! - mondta nevetve. - Hagyott magának valami emléket... Ez is valami!

Duveyrier hirtelen ellágyulással nézte a gallért.

- Huszonötezer frankot költöttem a bútorra! Huszonötezer frankot!... De nem, nem a pénzt sajnálom!

- Nem gyújt rá erre a szivarra? - szólt közbe Trublot. - Hát akkor, ha megengedi... Lyukas ugyan, de ha az ember cigarettapapírral beragasztja...

A tanácselnök gyertyájánál rágyújtott, majd kényelmesen leült a fal mellé:

- Sebj! Elüldögélek én itt is... Alig bírom már a lábamat...

- De hát mondják meg nekem, hol lehet! - töprengett Duveyrier.

Bachelard és Gueulin egymásra néztek. Kényes helyzet ez. A nagybácsi azonban férfiasan döntött: elmesélte a szerencsétlennek Clarisse kalandjait, csalásait, elmesélte, hogy a háta mögött naponta cserélgette a szeretőit. Egészen biztos, hogy Payannal, a legújabb szeretőjével szökött meg, ezzel a markos kőfaragólegénnyel, akiből a szülővárosa művészt akar nevelni. Duveyrier ámuldozva hallgatta a szörnyűségeket. Elkeseredetten tört ki:

- Nincs már tisztesség ezen a földön!

És hirtelen támadt közlékenységgel elmondta, mi mindent tett a lányért, vádolta, hogy ez a teremtes az emberi lét legtisztább érzéseibe vetett hitét ingatta meg, lelki bánatot emlegetett, de ezzel csak esetlenül takargatta a durva érzékiségén esett sérelmet. Clarisse nélkülözhetlenné vált a számára. De a szemébe fog még nézni, mert azt akarja, hogy piruljon, és lássa, vajon meghalt-e szívében minden nemes érzés.

- Ugyan hagyja - kiabált Bachelard, aki nagyon élvezte a tanácselnök balszerencsését -, hiszen megint bolonddá tenné magát. Higgyen nekem, csak az erény ér valamit. Szerezzen magának egy jólelkű kicsikét, aki ártatlan, mint a ma született bárány... Akkor aztán nincs mitől félni, nyugodtan alhat.

Trublot közben hátát a falhoz támasztva, lábát előrenyújtva szivarozott. Elmélázva pihent, meg is feledkeztek a jelenlétéről.

- Ha éppen látni akarja, én megadhatom a címét - mondta. - Jóban vagyok a cselédlánnyával.

Duveyrier meglepetten fordult hátra, mintha a padlóból jött volna ez a hang, és amint meglátta Trublot-t, aki pőfékelve eregette a levegőbe mindazt, amit Clarisse meghagyott, úgy érezte, hogy a berendezésre költött huszonötezer frank megy füstbe. Dühösen legyintve válaszolt:

- Nem! Méltatlan hozzám... Majd ha térden állva kér tőlem bocsánatot!

- Na, tessék! Jön vissza! - mondta Gueulin, és kifelé fülelt.

Léptek hangzottak az előszobából, majd hangot hallottak: „Mi az, talán mindenki meghalt?” Octave érkezett meg. Elképedten látta a tárt ajtókat, az üres szobákat, és nagyot nézett, mikor a tanácselnök kezében égő egy szál gyertya szegényes fényénél meglátta a kopár szoba közepén álló három férfit meg a földön ülő Trublot-t. Pár szóval felvilágosították a történetekről.

- Döbbenetes! - kiáltotta.

- Odalent nem szólt magának senki? - kérdezte Gueulin.

- Egy szót sem. A házmester nyugodtan hagyta, hogy feljöjjek... Ejnye... szóval meglógott. Nem is olyan meglepő. Különös szeme volt, és olyan furcsán viselte a haját!

Részletek után érdeklődött, néhány percen át egészen megfélemedezett a szomorú hírről, ami idehozta. Mikor eszébe jutott, hirtelen Duveyrier-hez fordult:

- Igaz is! A kedves felesége küldött magáért... Haldoklik az apósa!

- Igazán?

- Az öreg Vabre... - dünnyögte Bachelard. - Gondoltam, hogy erre hamarosan sor kerül.

- Hát, amikor az ember már nem fiatal! - jegyezte meg bölcselkedve Gueulin.

- Akkor bizony jobb, ha beadja a kulcsot - tette hozzá Trublot, miközben egy második cigarettapapírt csavart a szivarja köré.

Az urak végre elhatározták, hogy távoznak az üres lakásból. Octave többször is elmondta, ő becsületszavát adta, hogy akármilyen állapotban legyen is Duveyrier, azonnal hazaviszi. A tanácselnök olyan gondosan zárta be az ajtót, mintha megcsúfolt érzelmeit hagyta volna a lakásban, de mikor leértek, elrestellte magát, és a kulcsot már Trublot adta vissza a házmesternek. A kapu előtt hang nélkül kezet szorítottak. Octave és Duveyrier a várakozó kocsiba ültek.

- A mennykőbe is! Mégis megmutatom maguknak! - mondta Bachelard a két fiatalembernek, amikor hármasban maradtak a kihalt utcán.

Ide-oda topogott, nagyon felizgatta ennek a tökfílkó tanácselnöknek a kétségbeesése, pöffesz-kedve gondolt a saját szerencséjére, amit szerint kizárólag agyafúrtságának köszönhet. Nem bírta ki, hogy el ne hencegjen a boldogságával.

- Ide hallgasson, bátyám! - mondta Gueulin. - Ha megint azt csinálja, hogy elvisz bennünket a kapuig, aztán otthagy...

- Nem! A mennykőbe is! Most igazán megmutatom! De meg ám! Boldogan!... Mindjárt éjfél, de nem baj, majd felkel, ha lefeküdt volna... Az apja kapitány volt, Menu nevezetű, a nagynénje is igen rendes teremtés, a Lille melletti Villeneuve-ben született, becsületszavamra! A Saint-Sulpice utcai Mardienne fivéreknél kérdezősködhethet utána bárki... A kutyafáját! Ami kell, az kell! Majd most meglátják, hogy mit ér az erény!

Jobbról Gueulinba, balról Trublot-ba karolt, mindnyájan jól kiléptek, közben kocsi után néztek, hogy minél előbb odaérjenek.

Octave közben a kocsiban röviden beszámolt az öreg Vabre rohamáról, nem titkolta, hogy Duveyrier-né ismeri a Cerisaie utcai lakás címét.

Kis ideig hallgattak, majd a tanácselnök fájdalmas hangon kérdezte:

- Mit gondol, megbocsát majd nekem?

Octave hallgatott. A robogó kocsiban sötét volt, csak néha-néha villant be egy gázláng fénye. Duveyrier-t aggodalom fogta el, amint hazafelé közelegtek, és újabb kérdést tett fel:

- Azt hiszem, még az a legokosabb, ha addig is kibékülök a feleségemmel. Nem gondolja?

- Ez talán helyes volna - mondta Octave, aki nem térhetett ki a válasz elől.

Ezek után Duveyrier úgy érezte, itt az ideje, hogy bánkódjék az apósa miatt. Hiszen olyan okos és olyan hihetetlenül munkabíró ember volt! De minden bizonnyal meg tudják még menteni! A Choiseul utcai ház kapuja nyitva állt, és Gourd ajtaja előtt egész csoportosulás támadt. Julie a gyógyszertárba szaladt le, és kikelt az urak ellen, akik egymástól ugyan szépen megdöglhetnek, ha betegek, úgy látszik, csak a munkások tudnak meleg étellel vagy meleg itallal segíteni egymáson; az öreg Vabre már két órája hörög ott fent, akár százszor megfulladhatott volna, egyik gyermeke sem vette magának a fáradságot, hogy egy darabka cukrot dugjon a szájába. „Nincs ezeknek a szívében érzés - mondta Gourd -, képtelenek a kezüket megmozdítani, azt hiszik, hogy leesik a fejükről a korona, ha, mondjuk, beöntést adnának az apjuknak.” Hippolyte még rálicitált, elmesélte, hogy milyen buta képet vág ott fenn a nagysága, ölbe tett kézzel nézi, hogyan kínlódik az a szegény öregúr, akivel csak a személyzet törődik. Mikor Duveyrier feltűnt a kapuban, egyszeriben csend lett.

- Mi újság ott fenn? - kérdezte.

- Az orvos éppen mustártapaszokat rak a betegre - válaszolt Hippolyte. - Milyen nehezen találtam meg a doktor urat!

Fent Duveyrier-né jött elibük a fogadószobában. Kivörösödött szemhéján, csillogó tekintetén látszott, hogy sokat sírt. A tanácselnök erősen zavarban volt, kitérta a két karját, magához ölelte az asszonyt, és úgy suttozta:

- Szegény Clotilde-om!

Az asszonyt meglepte ez a szokatlan gyengédség, visszahúzódott. Octave a zongora elé állt, de így is meghallotta, mikor a férj fojtott hangon mondta:

- Bocsáss meg, felejtünk el sérelmeinket e szomorú pillanatban... Látod, visszajöttem hozzád, örökre visszajöttem... Nagyon megbűnhődtem!

Duveyrier-né nem felelt, kibontakozott a férje karjából, és Octave miatt megint csak úgy viselkedett, mint aki semmiről nem akar tudni.

- Nem zavartam volna magát, kedvesem, hiszen tudom, hogy a Provence utcai nyomozás ügye mennyire sürgető. De olyan egyedül voltam, úgy éreztem, hogy igazán szükséges a maga jelenléte... Szegény apámnak vége. Menjen, nézze meg, éppen nála van az orvos.

Amikor Duveyrier átment a szomszédos szobába, az asszony Octave mellé lépett. A zongora nyitva maradt, a *Zémire és Azor* kottája is a tartón volt még. Míg a házastársak beszélgettek, Octave úgy tett, mintha a kottát böngészné. A lámpa most is csak a szoba egyik sarkát világította meg. Duveyrier-né pár pillanatig szó nélkül nézte a fiatalembert, olyan nyugtalanság gyötörte, hogy feladta szokásos tartózkodását.

- Ugye, ott találta meg?

- Igen, asszonyom!

- Hát akkor nem értem!

- Az a perszóna megszökött tőle, a bútorokat is elvitte... Gyertyával a kezében állt ott a puszta falak között.

Clotilde elkeseredetten legyintett. Mindent értett. Szép arca undort és csüggedést fejezett ki. Nem elég, hogy elveszíti az apját, most még csak az hiányzik, hogy a férjének ez a szerencsétlenség ürügyet szolgáltatson arra, hogy közeledjék hozzá. Jól ismerte már, ha nincs kihez járjon, hát mindig az ő nyakán fog lógni. Minden téren kötelességteljesítő asszony volt, és már előre reszketett a gondolattól, hogy nem tud majd kitérni a gyűlöletes robot elől. Pár pillanatig a zongorát bámulta. Könnyek szöktek a szemébe, és csak ennyit mondott Octave-nak:

- Köszönöm.

Ők is átmentek Vabre szobájába. Duveyrier sápadtan hallgatta, amint Juillerat doktor fojtott hangon ismertette a helyzetet. Súlyos hűdésről van szó, a beteg még elhúzhatja holnapig, de a gyógyulásra nincs semmi remény. Clotilde éppen e végzetes szavakra lépett be, leroskadott egy székre, és a szeméhez szorította ronggyá gyúrt, csuromvíz zsebkendőjét. Annyi ereje mégis volt, hogy megkérdezze az orvost, legalább magához térhet-e még szegény apja. Az orvos ezt valószínűtlennek tartotta, de mintha megértette volna, hogy mi rejlik a kérdés mögött, hozzátette: reméli, hogy Vabre úr már régen elrendezte az ügyeit. Duveyrier, aki gondolatban még mindig a Cerisaie utcában járt, most hirtelen feleszmélt. A feleségére nézett, majd azt mondotta, hogy az apósa senkit nem avatott be az ügyeibe. Ő sem tud semmit, legfeljebb annyit, hogy Gustave fiával kapcsolatban ígéreteket tett, gyakran mondta, hogy az unokáját előnyben részesíti, így akarta viszonzni, hogy öregségére magukhoz vették. Mindenesetre, ha van végrendelet, majd elő is kerül.

- A családot értesítették? - kérdezte Juillerat doktor.

- Szent isten! Bizony nem! - suttogta Clotilde. - Úgy megrendültem!... Első gondolatom az volt, hogy megkértem Mouret urat, keresse meg a férjemet.

Duveyrier megint a feleségére pillantott. Most teljesen értették egymást. A tanácselnök óvatosan közeledett az ágyhoz, hosszan nézte az élettelenül elnyúlt öregembert, akinek mozdulatlan arcán sárga foltok ütköztek ki. Az óra egyet ütött. Az orvos azt mondta, hogy most elmegy; a szokásos gyógyszerekkel hiába próbálkozott, mást nem tehet. Reggel korán újból eljön.

Octave-val együtt indult el, Duveyrier-né azonban visszaszólította a fiatalembert.

- Azt hiszem, helyesebb, ha várunk holnapig - mondta neki. - Holnap majd valami ürüggyel felküldi hozzám Berthe-et, Valérie-t is felkéretem, majd ők azután közlik a hírt a két fivéremmel... Szegények, hadd aludjanak nyugodtan legalább ma éjszaka! Elég, ha mi átsírjuk az éjszakát.

Férj és feleség kettesben maradtak az aggastyán mellett, akinek köhögése borzongató hangokkal töltötte be a szobát.

11

Amikor Octave másnap reggel nyolc órakor lejött a szobájából, nagyon meglepődött, hogy már az egész ház tud az öreg Vabre tegnapi esti rohamáról és reménytelen állapotáról. A ház lakóit egyébként nem nagyon érdekelte a beteg sorsa, inkább az örökség kérdése foglalkoztatott mindenkit.

Pichonék csokoládéjukat iszogatták apró ebédlőjükben. Jules behívta Octave-ot.

- Hát jó kis felfordulás lenne, ha most csak úgy meghalna. Akkor aztán furcsa dolgokat látnánk, azt hiszem... Mit gondol? Csinált végrendeletet?

Octave nem válaszolt a kérdésre, az iránt érdeklődött, honnan tudták meg a történeteket. Marie a péknétől hallotta, de különben is, a cselédek emeletről emeletre híresztelték, beszélték már az egész utcában. A kis Lilitte belemártotta ujjait a csokoládéjába, Marie ráütött a kezére, azután ő is beszélni kezdett:

- Mennyi pénz maradhatott utána!... Ha csak századrészét hagyta volna ránk! Na de ettől nem kell félnünk!

És mikor Octave elmenőben volt, még odaszólt neki:

- Elolvastam a könyveit, Mouret úr... Ugye, lesz olyan kedves és visszaviszi őket?

Octave sietve ment lefelé, nyugtalanul gondolt arra, hogy megígérte Duveyrier-nének, felküldi hozzá Berthe-et, még mielőtt kiszivárogná a hír. A harmadik emeleten Campardonnal találkozott, aki éppen elmenőben volt.

- Hallom, hogy örököl a főnöke! - mondta az építész.

- Úgy mesélték nekem, hogy az ingatlanon kívül még majdnem hatszázezer frank marad az öreg után... Hát nem csoda! Nem költött egy vasat sem, míg Duveyrier-éknél élt, Versailles-ból is hozott valamicskét, ehhez még hozzárakosgatta a húsz-egynéhány ezer frank házbért... Ekkora falaton csak meg tudnak osztani hárman!

Így tartotta szóval Octave-ot, míg lefelé ment mögötte. A második emeleten azonban Juzeurnével találkoztak, az asszony lent járt, hogy utánanézzon, vajon mit művel Louise, akit már egy órával ezelőtt elküldött négy garas ára tejért, és még mindig nem jött vissza. Juzeurné is bekapcsolódott a beszélgetésbe, természetesen mindenről értesült már ő is.

- Senki sem tudja, hogyan rendelkezett az öreg Vabre - suttogta szokott szelíd hangján. - Lehet ám, hogy még nagy felfordulás lesz!

- Ugyan - mondta vidáman az építész -, szívesen cserélnék velük! Egyszerű az egész... három egyenlő részre kell felosztani mindent, fogja mindenki a magáét, és kész!

Juzeurné egy pillanatra áthajolt a lépcsőkorláton, majd felfelé esett, és mikor már meggyőződött arról, hogy senki sem hallhatja őket, suttogva mondta:

- Na és ha nem találunk annyit, amennyire számítanak?... Mert sok mindent beszélnek ám!

Az építész nagyot nézett, de azután vállat vont. Ugyan, mesebeszéd! Vén zsugori volt az öreg Vabre, harisnyaszárba dugdosta a pénzt. Máris sietett tovább, mert a Saint-Roch templomban Mauduit abbé várta. Lefelé indult, de három lépcső után még visszaszólt Octave-nak:

- A feleségem panaszkodik magára, miért nem megy be hozzá néha elbeszélgetni?

Juzeurné is visszatartotta a fiatalembert.

- És engem mennyire elhanyagol! Pedig azt hittem, hogy szeret kicsit... Van egy üveg különleges likőröm, ha eljön, megkóstolhatja! El sem tudja képzelni, hogy milyen finom!

Octave megígérte, hogy meglátogatja, azután sietett le az előcsarnokba. De mielőtt a kapualjából nyíló raktárajtóhoz ért volna, még át kellett mennie a traccsoló cselédnányok között. Ezek is a haldokló vagyont osztoztatták. Ennyi jár Clotilde nagyságának, ennyi Auguste úrnak, ennyi meg Théophile úrnak. Clémence már egyenesen számadatokat mondott: Hippolyte-től mindent tud, amit ő mond, az igaz, mert Hippolyte látta is a pénzt az egyik szekrényben. Julie azonban kétségbe vonta Clémence adatait. Lisa elmesélte, hogy az első gazdája, egy vénember, jó alaposan rászedte, felfordult, és még csak a piszkos ágyneműjét sem hagyta őrá. Adèle eltátotta a száját, ámulva hallgatta ezeket az örökösödési históriákat, valósággal látta, amint összeomlanak az ötfrankosokból rakott óriási oszlopok. A kapu előtt, a járdán, Gourd ünnepélyes ábrázattal beszélgetett a szemközti papírkereskedővel. Ő már olybá vette, hogy a háztulajdonos nem is él.

- Engem csak az érdekel, hogy kié lesz a ház! - mondta. - Mindent felosztottak, rendben van! De a ház! A házat mégsem vágthatják háromfelé!

Octave végre belépett az üzletbe. Josserand-nét pillantotta meg először, kicsinosítva, befűzve, harcra készen ült a pénztárban. Berthe az anyja mellett állt, nagyon igyekezhetett, hogy idejében leérjen, mert csak sebtében kapott magára egy csinos pongyolát, és nagyon izgatottnak látszott. Mindketten elhallgattak, mikor Octave-ot meglátták. Josserand-né félelmetes tekintettel mérte végig a fiatalembert:

- Szóval, uram, maga így szereti a céget és a főnökeit?... A leányom ellenségeinek az összeesküvéséhez csatlakozik!

Octave védekezni akart, szerette volna megmagyarázni a helyzetet, de Josserand-né nem engedte szóhoz jutni, azzal vádolta, hogy Duveyrier-ékkel töltötte az éjszakát, velük együtt kutatott a végrendelet után, hogy mindenfelét belehamisíthassanak. És mikor a fiatalember mosolyogva kérdezte, hogy ugyan mi haszna lenne neki mindebből, Josserand-né leintette:

- Mi haszna... mi haszna... Magának egész egyszerűen azonnal értesítenie kellett volna bennünket, ha már az Isten úgy rendelte, hogy szemtanúja legyen a szerencsétlenségnek. Ha elgondolom, hogy a leányom még most sem tudna semmit, ha én nem szólok neki! Egész biztosan kifosztják, ha az első hírre nem rohanok le hozzá... A maga haszna, uram, a maga

haszna... Mit tudom én, mi haszna van ebből! Duveyrier-né ugyan hervadt teremtés már, de vannak emberek, akik nem nagyon válogatósak, és talán vele is beérik.

- De mama! - szólt közbe Berthe. - Clotilde olyan tisztességes asszony!

Josserand-né lenézően vállat vont.

- Hagyd csak! Tudhatod, hogy az emberek mi mindent megtesznek a pénzért!

Octave-val elmondatták, hogy mint volt az öreg Vabre szélütése. A két asszony többször összenézett, hát persze hogy úgy van, amint az anya mondta, persze hogy mindenféle mesterkedés folyt odalent. Igazán kedves Clotilde-től, hogy ennyire kímélte a családot minden izgalomtól. Végül hagyták, hogy Octave munkához fogjon, de azért csak gyanúsnak tartották a szerepét ebben az ügyben. Izgatottan tovább tárgyalták az ügyet.

- Na és ki fizeti meg a szerződésben kikötött ötvenezer frankot? - mérgelődött Josserand-né. - Ha egyszer a föld alatt lesz, futhatunk a pénzünk után!

- Ugyan, az ötvenezer frank! - mondta Berthe zavartan. - Tudod, hogy ő is azt vállalta, amit ti, hogy félévenként fizet tízezer frankot... Még nem múlt el fél év, jobb, ha várunk.

- Várni? Mire? Hogy majd a hazajáró lelke hozza neked a pénzt?... Te mafla! Hát azt akarod, hogy kifossozanak? Azt már nem! Követelni fogod, hogy azonnal fizessék ki az örökségből! Mi meg ráérünk fizetni, mi még, hála istennek, életben vagyunk! Mit tudják ők azt, hogy fizetünk vagy nem fizetünk, de ő csak fizessen, ő meghalt!

Megeskette a lányát, hogy nem enged, soha az életben nem szolgáltatott okot arra, hogy őt bárki is hülyének nézze. Miközben így nekivadult, egyszer-egyszer felfelé figyelt, mintha a mennyezeten át szeretné meghallani, hogy mi történik az első emeleten, Duveyrier-éknél. Az öreg Vabre szobája éppen az üzlethelyiség felett lehetett. Auguste, mikor az anyósától értesült a helyzetről, azonnal felment az apjához. De Josserand-nét ez nem nyugtatta meg, nagyon szeretett volna ő is ott lenni. Azt képzelte, hogy odafent bonyolult fondorlatokat szőnek.

- Menj fel már! - tört ki mélyről jövő indulattal. - Auguste túlságosan gyenge, megint csak becsapják majd!

Berthe felment. Octave a kirakatot rendezte, és végighallgatta a két asszonyt. Amikor egyedül maradt Josserand-néval, és látta, hogy ő is az ajtó felé indul, megkérdezte, hogy illendőségből nem kellene-e bezárni az üzletet. Azt remélte, hogy így hozzájut egy szabadnaphoz.

- Ugyan miért tartanánk zárva! Várjunk, míg meghal! Kár lenne elszalasztani a vevőket!

Octave éppen egy vég pipacsvörös selymet hajtogatott. Josserand-né, hogy enyhítse az előbbi nyers kitörését, odaszólt neki:

- Azért nem kellene éppen pirosat tenni a kirakatba!

Az első emeleten Berthe az apja mellett találta Auguste-öt. A szoba most is pontosan olyan volt, mint tegnap, nyirkos és barátságtalan, most is a haldokló elnyújtott, kínos hörgése töltötte be. Az aggastyán mereven, érzéketlenül, bénán feküdt az ágyon. A kartotékokkal teli doboz most is elfoglalta az egész asztalt, minden a helyén volt, mintha egyetlen bútordarabot sem mozdítottak volna el, egyetlen fiókot sem nyitottak volna ki. Duveyrier-ék azonban igen levertnek, az átvirrasztott éjszakától fáradtnak látszottak, tekintetük nyugtalanul rebbent ide-oda. Hippolyte-ot már hét órakor elküldték a Bonaparte gimnáziumba, hogy hozza haza Gustave-ot, a fiukat. A tizenhat éves vékony, koraérett fiú haza is jött már, csupa riadalom volt, hogy ezt a váratlan szabadnapot egy haldokló mellett kell eltöltenie.

- Ó, édesem, milyen rettenetes csapás! - mondta Clotilde, és megcsókolta Berthe-et.

- De hát miért is nem szóltatok nekünk? - kérdezte a fiatalasszony, és éppen úgy húzta el a száját, mint az anyja szokta. - Mellettetek lettünk volna ebben a nagy bánatban.

Auguste a tekintetével figyelmeztette, hogy maradjon csendben. Nem alkalmas idő ez a veszekedésre. Várhatnak még. Juillerat doktor ma már itt volt egyszer, megint eljött, de most sem mondott semmi biztatót, a beteg aligha éli túl ezt a napot. Auguste éppen erről suttozott a feleségének, mikor Théophile és Valérie is megérkezett.

Clotilde azonnal elibük sietett, megcsókolta Valérie-t, és megint csak ezt mondta:

- Ó, édesem, milyen rettenetes csapás!

De Théophile nagyon harcias kedvében érkezett, még csak a hangját sem tompította, mikor megszólalt:

- Hát ott tartunk már, hogy a szenesemberektől kell megtudnom, hogy haldoklik az apám!... Azt akartátok, ugye, hogy ne zavarjon benneteket senki, mikor kikutatjátok?!

Duveyrier felháborodottan állt fel. De Clotilde egy mozdulattal leintette, és nagyon halkán odasúgott a fivérének:

- Szerencsétlen! Hát még az apánk végórái sem szentek előtted?... Nézd csak, szemléld a művedet! Igen, igen, te izgattad fel annyira, mikor kijelentetted, hogy nem vagy hajlandó kifizetni a házbért!

Valérie elnevette magát:

- Ugyan, ezt senki sem gondolhatja komolyan!

- Nagyon is komolyan gondolom! - vágott vissza Clotilde felháborodottan. - Nagyon jól tudtátok, milyen boldog, mikor felveheti a lakbért!... Ha elhatároztátok volna, hogy megölik, akkor sem csinálhattátok volna jobban!

Egyre élesebb hangot ütött meg, mindegyikük a másikat vádolta azzal, hogy meg akarja kaparintani az örökséget. A mindig mogorva és higgadt Auguste rendreutasította őket:

- Hallgassatok! Várhattok még, most igazán nyugton maradhatnátok.

Mindenki belátta, hogy a szemrehányás jogos, és letelepedtek az ágy köré. A nyirkos szoba csendjét most csak a haldokló hörgése törte meg. Berthe és Auguste az ágy lábánál ült, az utoljára érkezett Théophile és Valérie már messzebb kényszerültek, ők az asztal mellé telepedtek; Clotilde az ágy fejénél foglalt helyet, a férje mögötte, Gustave-ot meg, akit a nagyapja annyira szeretett, egészen odanyomták az ágy széléhez. Hang nélkül nézték egymást, de tekintetük világosan beszélt, összeszorított ajkuk hang nélkül is elárulta gondolataikat, a kisírt szemű, sápadózó örökösök zaklatott, kétségek között hányódó töprengéseit. A két fiatal házaspárt leginkább a halottas ágyhoz közel álló iskolás gyerek böszítette fel, világos, hogy Duveyrier-ék arra számítanak, Gustave láttára megpuhul az öreg, ha visszanyerné az eszméletét.

Ez a fogás is arra vallott, hogy nincs végrendelet, és a két Vabre fiú lopva fürkészte az egyik sarokban a padlóhoz rögzített pénzszekrényt, amit apjuk még a versailles-i közjegyzői irodából hozott magával. Az öreg mániákusan zárt el ide mindenféle kacatot. A Duveyrier házaspár már biztosan kikutatta az éjszaka ezt a pénzszekrényt. Théophile erősen gondolkozott, milyen cselfogással tudná őket beszédre bírni.

- Mondjátok csak - suttozta a tanácselnöknek -, nem volna helyes, ha értesítenénk a közjegyzőt?... Az apánk esetleg változtatni akar a végrendeletén.

Duveyrier először meg sem hallotta, amit a sógora mondott. Nagyon unta magát itt, és gondolatban egész éjszaka Clarisse-nál járt. Határozottan az volna a legokosabb, ha kibékülne a feleségével, de hát Clarisse olyan mulatságos volt, mikor, mint egy csibész, egy mozdulattal ledobta magáról az ingét... Clarisse-t látta, mikor réveteg tekintettel a haldoklót nézte, mindent odaadott volna, csak még egyszer, csak még egyetlenegyszer a magáénak mondhatta. Théophile-nak meg kellett ismételnie a kérdését.

A tanácselnök összereszt.

- Megkérdeztem már Renaudint - válaszolta. - Nincs végrendelet.

- De hátha itt van valahol!

- Itt sincs, meg a közjegyzőnél sincs.

Théophile Auguste-re nézett. Most már igazán nyilvánvaló, hogy Duveyrier-ék átkutatták az egész szobát. Clotilde megértette ezt a pillantást, és nagyon bosszankodott. Ugyan mi lelta a férjét? A fájdalom elvette a józan eszét? Közbeszölt:

- Papa egész biztosan megtett mindent, amit kellett... jaj, istenem, úgyis elég korán tudjuk meg.

Sírva fakadt. Valérie és Berthe is elszomorodott, mindketten csendesen zokogni kezdtek. Théophile lábujjhegyen visszament a székéhez. Megtudta, amit tudni akart. Ha az apjuk visszanyeri az eszméletét, ő bizony nem engedi, hogy Duveyrier-ék arra használják fel a kamasz fiukat, hogy nagyobb részt kapjanak az örökségből. Amint leült, észrevette, hogy Auguste is a szemét törölgeti, ettől úgy meghatódott, hogy maga is zokogásban tört ki, a halálra gondolt, rettenetes lenne, ha vele is ez a betegség végezne. Most már az egész család zokogott. Csak Gustave nem tudott sírni. Zavarában lesütötte a szemét, és hogy lefoglalja magát, lélegzését a haldokló hörgéséhez igazította, valahogyan úgy, mint a tornaórán, mikor lépést tart a többivel.

Közben múlt az idő. Tizenegy órakor mégis volt valami változatosság, mert újból eljött Juillerat doktor. A beteg állapota súlyosbodott, sőt kétségessé vált az is, hogy magához tér-e, felismeri-e a gyermekeit, mielőtt meghal. Mikor Clémence bejelentette Mauduit abbét, mindnyájan újból felzokogtak. Clotilde elébe sietett, ő részesült először a pap vigasztalásában. Mauduit abbénak mindnyájukhoz volt egy jó szava, úgy beszélt, mint aki teljes egészében átérzi a családot sújtó bánatot. Azután végtelen tapintattal a vallás törvényeit említette, nem engedhetik, hogy ez a lélek az egyház erősítése nélkül költözzék el.

- Már gondoltam rá - suttozta Clotilde.

Théophile-nak azonban ellenvetései voltak. Apjuk nem tartotta magát a vallás előírásaihoz, sőt hajdan nagyon is haladó nézeteket vallott, hiszen Voltaire-t olvasta. Ha már egyszer nem tudják kikérni a véleményét, hát a legokosabb, ha elhagyják ezt a ceremóniát. A vita hevében még hozzátette:

- Olyan volna, mintha egy szekrényt áldoztatna meg.

A három asszony rászólt, hogy hagyja már abba.

Mindhárman nagyon megrendültek, igazat adtak a papnak, elnézést kértek, hogy nem ők maguk értesítették, de a váratlan csapás egészen megzavarta őket. Ha a haldokló beszélni tudna, egész biztosan nem tiltakozna, hiszen mindig került a különködést. Ők hárman felelnek ezért.

- Fel kell venni a halotti szentségeket, ha már másért nem, hát az ismerősök miatt.

- Bizony így van - helyeselt élénken Mauduit abbé. - Az olyan társadalmi helyzetben levő embernek, mint az önök apja is, jó példával kell előljárnia.

Auguste nem nyilvánított véleményt. De Duveyrier, akit a vita kizökkentett álmódosításából - pedig éppen az járt az eszébe, hogy milyen is volt Clarisse, amikor lábát magasra felemelve harisnyát húzott -, erélyesen követelte, hogy a haldoklót részesítsék az utolsó szentségekben. Ez egyszerűen elengedhetetlen, családjának egyetlen tagja sem halt még meg a szentségek felvétele nélkül. Juillerat doktor eddig tapintatosan félrehúzódott, még arra is ügyelt, nehogy meglássák rajta, hogy mint szabadgondolkodó, mennyire megveti az efféle ceremóniákat. Most azonban a pap mellé lépett, és mintha csak egy kollégához szólna, akivel gyakran találkozik hasonló alkalmakkor, halkan, bizalmasan odasúgta neki:

- Igyekeztek, kérem, nincs már sok hátra.

A pap sietve távozott. Bejelentette, hogy a szentostyáért és az utolsó kenetért megy, hogy felkészüljenek mindenre.

- Na, szép dolog, ha már akaratuk ellenére is megáldoztatják a haldoklókat! - dünnyögte makacsul Théophile.

Rögtön ezután nagy izgalom fogta el mindnyájukat. Clotilde észrevette, hogy a haldokló szeme tágra nyílt. Felsikoltott, és az egész család a betegágy köré sereglett. Az aggastyán tekintete lassan körbejárt rajtuk, de a fejét most sem mozdította. Juillerat doktor elámultan hajolt föléje, figyelni akarta a végső agóniát.

- Apám, mi vagyunk itt, megismer bennünket? - szólalt meg Clotilde.

Vabre merev tekintettel nézett rá, ajka mozgott, de hang nem jött ki rajta. A rokonok egymást taszigálták, mindegyik szerette volna a haldoklót még egyszer szóra bírni. Valérie-nek csak a többiek mögött jutott hely, lábujjhegyre állt, hogy ő is lásson valamit, és csípősen mondta:

- Hiszen megfojtjátok így! Álljatok kicsit hátrább. Hiába akar mondani valamit, így nem érti meg senki!

A többiek hátrább húzódtak. Az öreg Vabre tekintete kutatóan járta körül a szobát.

- Egész biztosan akar valamit - suttozta Berthe.

- Itt van Gustave - hajtogatta Clotilde. - Ugye, apám, látja... eljött az iskolából, hogy megcsókolhassa magát. Csókold meg a nagyapádat, kedvesem.

Amikor a gyerek borzadva hátrált, átkarolta és visszatartotta, leste, hátha mosoly csillan fel a meggyötört arcon. Auguste is figyelte, hogy hova irányul a haldokló tekintete, és kijelentette, hogy az asztalt nézi, biztosan írni akar valamit. Mindnyájukat mondhatatlan izgalom fogta el, mindnyájan a haldokló körül szorgoskodtak. Odatolták az asztalt, papírt, tintát, tollat hoztak. Végül felültették és három párnával megtámasztották a hátát. Az orvos csak tekintetével jelezte, hogy nyugodtan csinálhatják.

- Adják kezébe a tollat - mondta Clotilde reszketve, de közben gondosan ügyelt, hogy a fia állandóan a haldokló szeme előtt legyen.

A szobában ünnepélyes csend lett. Az egész család az ágy mellé sereglett, feszülten figyeltek mindnyájan. A haldokló már alig ismert rá valamelyikükre is, kiejtette kezéből a tollat. Egy pillanatig az asztalt meg a kartotékokkal teli dobozt nézte, azután lecsúszott a párnáiról, előrebukott, mint egy bábu, majd végső erőfeszítéssel kinyújtotta a karját, és úgy markolt a kartonok közé, mint egy vidám kisgyerek, aki kedvére turkálhat valami szennyben. Arca

kiderült, beszélni akart, de csak azt az egyetlen szótagot hebegte, amellyel a csecsemők egész érzésvilágukat fejezik ki:

- Ga... ga... ga... ga...

Élete nagy munkájának, a csodálatos statisztikai tanulmányának mondott búcsút. Feje egyszerre csak előrebukott. Meghalt.

- Sejtettem - mondta az orvos, és mikor látta a családtagok rémületét, ő maga fektette vissza a halottat, ő fogta le a szemét.

Hát csakugyan vége? Auguste visszatolta az asztalt, a többiek dermedten, hangtalanul álltak. Azután kitört belőlük a sírás. Istenem, nem remélhetnek már semmit, hát majd csak szétszóják a vagyont. Clotilde gyorsan kiküldte Gustave-ot, hogy megkímélje a rettenetes látványtól, majd összetörten Berthe vállára hajtotta a fejét és zokogott. Berthe és Valérie vele együtt sírtak. Az ablak előtt Théophile és Auguste állt, mindketten nekikeseredetten törölgették a szemüket. De talán Duveyrier volt a legkétségbeesettebb, zsebkendőjét az arcához szorította, és szinte fuldoklott a zokogástól. Nem, Clarisse nélkül nem tud élni, inkább haljon meg ő is, most, azonnal. A gyászos hangulatban úgy elfogta a szeretője utáni bánat, hogy a roppant keserűség valósággal megrázta.

- Asszonyom - jelentette Clémence -, a szentségek...

Mauduit abbé jelent meg az ajtóban. Mögötte egy ministránsgyerek lesett be kíváncsian. Amikor a pap meglátta, hogy mindnyájan sírnak, kérdő tekintetet vetett az orvosra, aki széttárta a karját, mintha csak azt akarná mondani, hogy igazán nem az ő hibája. Az abbé imát mormolt, kényszeredett arccal távozott, vitte vissza a szentostyát.

- Rossz jel - mondta Clémence az előszoba ajtajában álldogáló cselédeknek -, nem jó ám csak úgy ide-oda sétáltatni a Jóistent... Majd meglátják, hogy nem telik bele egy év, és visszajön...

Az öreg Vabre-t csak harmadnap temették. Duveyrier mégiscsak rányomatta a gyászjelentésre, hogy „a halotti szentségek ájtatos felvétele után”. Octave szabad volt, mert a temetés napján nem nyitották ki az üzletet. A szabadnapnak nagyon örült, már régóta szeretett volna kicsit tenni-venni a szobájában, átrendezni a bútorokat, és berakni pár könyvét az időközben alkalmilag vásárolt kis könyvszekrénybe. A szokottnál korábban kelt fel, már készen is volt a rendezgetéssel, mikor Marie nyolc óra tájt bekopogott hozzá.

- Nem jött át a könyvekért - mondta -, hát magam hoztam vissza mindet.

Nem volt hajlandó belépni Octave szobájába, pirulva botráncozott a gondolattól, hogy belátogasson egy fiatalemberhez. Viszonyuk egyébként szinte magától értetődően megszűnt, mert Octave teljesen elhanyagolta a fiatalasszonyt. Marie azért továbbra is kedves volt hozzá, valahányszor összetalálkoztak, mindig mosolyogva üdvözölte.

Octave nagyon jókedvű volt aznap reggel. Tréfásan kötekedett Marie-val.

- Ugye, Jules tiltja meg magának, hogy betegye hozzám a lábát? Árulja csak el, hogy is van most Jules-lel? Kedves magához? Érti, mire gondolok? Na, feleljen szépen!

Marie nevetett, cseppet sem botráncozott meg.

- Meghiszem azt! - Mikor elviszi, ürmöst itat vele, és olyanokat beszél neki, hogy egész eszeveszetten jön haza... - Ó! Nagyon kedves. Tudja, nekem kicsit sok is. Igaz persze, hogy ha már... akkor inkább velem, mint mással.

Aztán elkomolyodott és hozzátette:

- Tessék, visszahoztam a Balzac-könyvet is. Nem voltam képes végigolvasni... Túlságosan szomorú. Ennek az úrnak csak kellemetlen mondanivalói vannak.

Olyan könyveket kért tőle, amikben sok szó esik szerelemről, kalandokról, idegen országokban való utazásokról. Azután a temetésről beszélt: ő csak a gyászmiséen vett részt, de Jules kimegy a temetőbe is. Ő sohasem félt a halottaktól, tizenkét éves korában egy teljes éjszakát virrasztott át halott nagynénje meg nagybátyja mellett, akik egyszerre haltak meg valami járványos lázban. Jules viszont mindig iszonyodott attól, hogy halottakról beszélgessenek, tegnap már meg is tiltotta, hogy a háziurat említse előtte, aki lent, az első emeleten, kiterítve fekszik, de hát miről beszéljen, ha nem a ház halottjáról, Jules sem talál más témát, mindkettőjüknek folyton ez a szegény öregúr jár az eszében, de beszélni nem akarnak róla, így aztán órák is elmúlnak, míg egypár szót váltanak egymással. Ez már igazán kellemetlen, már csak Jules miatt is nagyon szeretné, ha a halottat mielőbb kivinnék a házból. Marie boldog volt, hogy kedvére kibeszélheti magát, kérdésekkel ostromolta Octave-ot: látta a halottat? Nagyon elváltozott? Igaz, hogy valami rémség történt, mikor a koporsóba tették? Igaz, hogy a matracokat is felvágták, mikor végrendelet után kutattak? Nagyon sok mindent beszélnek ám egy ilyen házban, ahol olyan sok cseléd jön-megy! A halál mégiscsak nagy dolog, itt most mindenkit csak ez foglalkoztat.

- Már megint Balzacot akar adni nekem? - kérdezte, mikor belenézett a könyvekbe, amiket Octave előkészített a számára. - Nem, ezt tegye csak vissza... Olyan, mint az életben, mintha nem is regényt olvasnék.

Amikor Marie visszaadta neki a Balzac-kötetet, Octave a kezénél fogva be akarta húzni a szobájába. Nagyon tetszett most neki a fiatalasszony, akit annyira érdekelt a halál, mulatságosnak, elevennek és egyszeriben nagyon kíváncsúnak találta. De mikor Marie megértette, hogy mit akar, elpirult, kiszabadította magát, és szinte menekülve távozott.

- Köszönöm a könyveket, Mouret úr... a templomban majd találkozunk.

Amikor Octave felöltözködött, eszébe jutott ígérete, hogy meglátogatja Campardonnet. A temetés tizenegy órára volt kitűzve, így jó két órája szabad volt még, ezt a legokosabban úgy töltheti el, ha néhány látogatást tesz a házban. Rose-t még ágyban találta, Octave mentegőtőzött, hogy igazán nem szeretné zavarni, de Rose erősködött, hogy csak jöjjön be. Olyan ritkán látják, pedig ő úgy örül, ha egy kicsit elszórakozhat!

- Tudja, kedves Octave, nekem kellene most odalent kiterítve, koporsóba zárva feküdnöm - kezdte a beszélgetést.

Bizony, a háziúrnak már jó, ő már végzett az élettel. Octave csodálkozott, hogy ennyire elfogta a mélabú, és megkérdezte, hogy talán rosszabbra fordult az egészségi állapota?

- Nem, köszönöm, csak egyformán vagyok. De néha már nagyon elegendem van... Achille kénytelen a dolgozószobájában ágyaztatni magának, mert engem annyira idegesít, mikor éjszaka forgolódik... És tudja-e már, hogy addig könyörögtünk Gasparine-nak, míg végre otthagyta a divatáruüzletet? Olyan hálás vagyok neki, olyan gyengéden ápol!... Istenem, már régen meghaltam volna, ha nem lenne hozzám mindenki ilyen jó.

Gasparine a cselédsorsra jutott szegény rokon alázatosságával éppen most hozta be Rose reggelijét. Felültette, párnákkal támasztotta meg a hátát, és asztalkendőjével letakart tálcán tette elibe a kávéját.

A csipkés ágyneműk között, hímzett hálóingben heverésző Rose alapos étvággal evett. Megfiatalodott, fehér bőrével, apró fürtökbe göndörített szőke hajával nagyon üde és bájos volt.

- Az étvágyammal nincs baj, nem a gyomrom beteg - mondta, miközben vajas kenyeret mártogatott a kávéjába.

Két könnycseppet hullatott a csészéjébe. Gasparine rászólt:

- Ha sírsz, rögtön szólok Achille-nak... Talán nincs meg mindened? Hát nem úgy élsz, mint egy királynő?

Mire befejezte a reggelit, és egyedül maradt Octave-val, már meg is vigasztalódott. Csupa tetszelgésből már megint a halálról beszélt, de csak olyan kedves-vidáman, ahogyan egy puha ágyban lustálkodó asszony csacsog valamiről. Édes istenem, majd ő is eltávozik az élők sorából, ha rákerül a sor, de hát mégiscsak igazuk van a többieknek, ő tulajdonképpen nem boldogtalan, szépen eléldégélhet, az övéi igazán megkímélik az élet nehéz küzdelmeitől - mondta, és máris a nem nélküli bálvány zavartalan önzésébe süppedt.

- Ugye, gyakrabban jön majd? - szólt, mikor a fiatalember indulóban volt. - Mulasson jól, ne szomorkodjék túl sokat a temetésen. Ó, hiszen az ember mindennap közelebb kerül a halálhoz, meg kell szokni a gondolatát.

Ugyanezen az emeleten lakott Juzeurné is. Octave kopogtatására a kis Louise nyitott ajtót. A vendéget a szalonba vezette, egy percig riadozó mosollyal bámulta, majd közölte, hogy úrnője éppen öltözködik, de hamarosan elkészül. Juzeurné máris belépett, fekete gyászruhájában még szelídebbnek, még finomabbnak látszott.

- Biztosan tudtam, hogy ma délelőtt meglátogat - pihegte leverten. - Egész éjszaka csak úgy álmodoztam, magát láttam... Érthető, az ember képtelen aludni, mikor halottal van egy fedél alatt. - Bevallotta, hogy az éjszaka háromszor is felkelt, és a bútorok alá nézett.

- Ejnye, hát miért nem hívott be engem?! - tréfálkozott a fiatalember. - Az ágyban kettesben nem féltünk volna.

Juzeurné bájosan szégyenkezve tiltakozott:

- Ne beszéljen ilyen csúnyákat!

Kezét Octave ajkára tapasztotta, a fiatalember természetesen belecsókolt a tenyerébe. Az asszony szétnyitotta ujjait, és nevetett, mintha csiklandoznák. Octave nekibuzdult ettől a játéktól, és szeretne volna egy lépéssel továbbvinni a dolgot. Átölelte, magához szorította az asszonyt, aki nem is próbált kibontakozni a karjaiból.

- Na, jöjjön szépen, legyen kedves - súgta neki.

- Jaj, ma igazán nem!

- Miért éppen ma nem?

- Ó, hát egy halott fekszik itt alattunk... Nem, nem, én képtelen volnék!

Octave erősen magához ölelte, az asszony magaelengedően tűrte. Lélegzetük egymás arcát melegítette.

- Akkor hát mikor? Holnap?

- Soha!

- De hiszen maga szabad, a férje olyan komiszul viselkedett, hogy igazán nem tartozik neki semmivel... Talán csak nem attól fél, hogy gyereke lesz?

- Nem, nem lehet gyerekem, mondták az orvosok.

- Hát ha semmi komoly oka nincs, igazán butaság lenne...

Erőszakoskodni kezdett, de az asszony ügyesen kisiklott a karjaiból. Azután ő maga ölelte át Octave-ot, moccanni sem engedte, behízelgő hangon suttogott a fülébe:

- Mindent, amit akar, csak ezt nem!... Értse meg, ezt soha! Soha! Inkább meghalnék... ez egészen, egészen biztos! Erre megesküdtem... Nem is fontos, hogy tudja, miért... Hát maga is csak olyan durva, mint a többi férfi, akit semmi sem elégít ki, ha egyvalamit nem kap meg. Pedig én nagyon szeretem magát. Mindent tehet velem, drága, csak ezt az egyet nem!

Átengedte magát a leghevesebb, a legbensőségebb becézéseknek, de görcsös idegességgel taszította el magától a férfit, mihelyt azzal az egyetlen, tilos dologgal próbálkozott. Ellenállásában volt valami képmutató tartózkodás, félelem a lelkiatyától, meggyőződés, hogy a bocsánatos bűnökért feloldozást kap, de a halálos bűn miatt alaposan meggyűlne a baja gyóntatójával. Meg aztán egyéb, be nem vallott érzések is megerősítették tartózkodásában: a kizárólagosan egy feltételhez kötött tisztesség és becsület, a női hiúság, hogy kezében tartsa a férfiakat, úgy, hogy soha nem elégíti ki őket, a ravasz kéjvágy, mert élvezte, hogy végigcsókolják minden porcikáját, anélkül, hogy a teljes kielégülés durván leterítené.

Ezt így jobban szerette, és ehhez makacsul ragaszkodott. Büszke volt rá, hogy mióta a férje olyan aljasul elhagyta, egy férfi sem dicsekedhetik azzal, hogy magáévá tette. És elvégre ő tisztességes asszony!

- Bizony, egyetlen férfi sem kaphatott meg! Én aztán felemelt fővel járhatok! Pedig az én helyemben hány meg hány szerencsétlen asszony lépett volna rossz útra!

Gyengéden eltolta magától Octave-ot, és felemelkedett a heverőről.

- Engedjen... Az a halott odalent túlságosan kínoz. Mintha az egész ház tele volna vele.

A temetés ideje is közeledett már. Még a gyászmenet előtt a templomba akart érni, hogy ne kelljen részt vennie az előkészületeken. Amikor Octave-ot kikísérte, eszébe jutott a beígért likőr, visszahívta, elővette az üveget, és két pohárkát hozott. Virágillatú, túlcukrozott, sűrű italt töltött, és egy nyalánk kislány boldog elragadtatásával szürcsölte. Akár cukron is elélt volna, a vanília- meg a rózsailatú édességek úgy hatottak rá, mint egy gyengéd simogatás.

- Ez erőt ad! - mondta.

Behunyta a szemét, mikor Octave az előszobában szájon csókolta. Likőrtől cukros ajkuk egymásba olvadt.

Már csaknem tizenegy óra volt. A holttestet még nem ravatalozták fel, mert a temetkezési vállalat emberei a szomszédos kocsmában feledkeztek, és nem rakták fel a gyászkárpitokat. Octave kíváncsiságból lement, hogy megnézzze. A bejáratot már nagy fekete függöny zárta el, de a kapu fölé még csak most szegeztek a gyászdrapériákat. A járdán beszélgető cselédlányok bámultak felfelé, a teljes gyászba öltözött Hippolyte meg nagy méltóságosan noszogatta a munkásokat.

- Na, most aztán mire jó neki? Semmire! - magyarázgatta Lisa a kiszikkadt özvegyasszonynak, aki egy hete szolgált Valérie-nél. - Az egész környék ismeri az esetet! Meg akarta szerezni magának az apósa hagyatékát, a Sainte-Anne utcai mészároossal csináltatott magának egy gyereket, mert a férje olyan gyenge lábon állt, hogy azt hitte, hamarosan felfordul... De a férj még mindig megvan, az öreg meg, tessék, elpatkolt. Na? Jól bevásárolt azzal a nyavalyás kölyökkel!

Az özvegy utálkozva csóválta a fejét.

- Úgy kell neki - mondta. - Megjárta a disznózkodásával... Hát ennél az asszonynál aztán nem maradnék! Ma telik le a próbaidő, reggel már fel is mondtam neki! Hát nem a konyhámba rondított az a piszkos Camille kölyök!

De Lisa máris futott Julie-hez, akit leküldtek, hogy mondjon meg valamit Hippolyte-nak. Pár pillanatig beszélgetett vele, azután máris visszajött Valérie cselédjéhez.

- Hát ember legyen, aki ebben a felfordulásban kiismeri magát! A maga asszonya alighanem jobban tette volna, ha nem szerzi be azt a gyereket! Nyugodtan bevárhatta volna, hogy felfordul az ura, mert az öreg pénzét még most sem találták meg... A szakácsnő azt mondja, olyan pofákat vágnak egymásra, hogy a vak is láthatja, ezek még ma összeakaszknak.

Adèle ért most a kapuhoz, és a köténye alatt hozta a négy sou ára vaját, mert Josserand-né szigorúan meghagyta neki, hogy soha ne mutogassa, amit vásárol. Lisa erőszakoskodott, mégis megnézte, dühbe gurult, és hülye libának titulálta Adèle-t. Még hogy négy sou ára vajért szaladgáljon le valaki! Majd ő megtanítaná azt a zsugori bandát, hogyan kell etetni a cselédlányt! De az ám! Már öelöttük belakna a vajból, a cukorból, a húsból, meg mindenből! A cselédek egy idő óta bujtogatták Adèle-t, ne tűrjön tovább, és a lány hajlott is a biztatásra. Lecsípett egy darabka vaját, és csak úgy kenyér nélkül nyomban bekapta, nézzenek csak ide, mire képes ő!

- Felmegyünk? - kérdezte.

- Nem - mondta az özvegy -, látni akarom, mikor lehozzák. Ezért vártam a vásárlással is.

- Én is! - csatlakozott hozzá Lisa. - Azt mondják, hogy koporsóstul négy mázsa is megvan. Jó kis pusztítást végezne a gyönyörűséges lépcsőházukban, ha elejtenék!

- Én bizony felmegyek, nem akarom látni - mondta Adèle. - Hogyne! Hogy aztán megint vele bajlódjak, mint a múlt éjszaka, mikor azt álmodtam, hogy megráncigálja a lábamat, és veszekszik a szemét miatt.

Elment, de még hallotta a másik két cselédlány csúfolódó megjegyzéseit. A cselédszobákban egész éjszaka Adèle rémlátásain szórakoztak. A lányok nyitva hagyták az ajtókat, mert féltek egyedül. Az egyik tréfás kedvű kocsis kísértetiesdit játszott, és a cselédek elfojtott sikolya, vihogása reggelig hallatszott a hosszú folyosón. Lisa ajkát biggyesztve mondta, hogy soha el nem felejtí ezt az éjszakát. De azért mégis nagyszerű hecc volt!

Hippolyte most méltóságos magatartását sutba vetve, ráripakodott a munkásokra:

- Részeg disznó! Fordítva akasztja!

Az egyik munkás valóban fordítva akarta felakasztani a táblát, amelyen az elhunyt nevének kezdőbetűi álltak. Az ezüsttel szegélyezett gyászleplek végül is a helyükre kerültek, már csak a zsinórokat kellett volna felrakni, amikor szegényes bútorokkal megrakott kézikocsi ért a kapu elé. Egy suhanc húzta, hátulról meg egy magas, sápadt lány segített neki. Gourd, aki barátjával, a szemközti papírkereskedővel beszélgetett, a gyász kötelező méltóságával mit sem törődve, rohant a kapuhoz.

- Nocsak, nocsak, mi jutott eszébe?!... Ostoba fickó, nem látja, mi történik nálunk?

A sápadt lány közbeszólt:

- Kérem szépen, én vagyok az új bérlő... a bútorokat hoztuk.

- Ma nem lehet! Jöjjenek holnap! - kiabált dühösen a házmester.

A lány elképedten bámult a házmesterre, majd a gyászdrapériákra nézett. A fekete kárpitokkal bevont kapualj nagyon megdöbbenhetette, de erőt vett magán, magyarázgatni kezdte, hogy mégsem hagyhatja az utcán a bútorait. Gourd erre nekitámadt:

- Persze, maga az a tűzőnő, maga bérelte ki a fenti szobát, mi?... Már megint a háziúr rögeszméje! Százharminc frankot hoz az egész, és mennyi bajunk volt már azzal az asztalossal is!... Pedig mennyire fogadkozott, hogy munkásembernek soha többé nem adja ki! Na, tessék! Most előlről kezdődik az egész, még hozzá egy nővel!

Hirtelen eszébe jutott, hogy Vabre már halott.

- Igen, igen, nézhet, éppen a háziurat temetjük, és ha egy héttel előbb halt volna meg, akkor maga biztosan nem lenne most itt!... Na, gyerünk, gyerünk, még mielőtt lehozzák a koporsót!

Dühös haragjában maga tolta meg a kocsit, a gyászdrapériák széjjelváltak, majd lassan összecsucodtak a kocsi után. A magas, sápadt lány is eltűnt a fekete leplek mögött.

- Ez jókor érkezett! - jegyezte meg Lisa. - Nagyon kellemes lehet temetés közben hurcolkodni!... Én ugyan odamondogattam volna a házmesternek!

De abban a pillanatban elhallgatott, amikor a kapu előtt újból megjelent Gourd, a cseléd-lányok réme. A házmester nagyon dühös volt, úgy hallotta, hogy Théophile meg a felesége öröklük a házat. Örömet fizetne száz frankot a saját zsebéből - magyarázgatta a papírkereskedőnek -, csak Duveyrier lenne az új háziúr, aki elvégre mégiscsak valaki: bírósági ember! Közben a ház lakói jöttek már kifelé. Most éppen Juzeurné lépett ki, rámosolygott Octave-ra, aki a ház előtt összetalálkozott Trublot-val. Lejött Marie is, érdeklődve állt meg a kapualjban, figyelte, hogyan szerelik össze az állványt, amire majd a koporsó kerül.

A házmester felnézett a második emeleti lakás leeresztett redőnyű ablakaira.

- Csudálatos népség ez! - állapította meg. - Az ember azt hinné, hogy készakarva csinálnak mindent másként, mint mi... Tessék! Már három nappal ezelőtt elutaztak.

Lisa gyorsan elbújt Valérie cselédje mögé, mert észrevette Gasparine-t, aki éppen most hozta le az ibolyából kötött koszorút, az építész figyelmességének tanújelét.

Campardon továbbra is jó viszonyban akart maradni Duveyrier-ékkel.

- A kutyafáját! - lepődött meg a papírkereskedő. - De csinosan öltözködik a másik Campardon-né.

Teljes jóhiszeműséggel nevezte így Gasparine-t, akit a környék kereskedői mind ezen a néven emlegettek. Lisa nehezen fojtotta vissza a kikívánczoló nevetést. A kapu előtt ácsorgó cseléd-lányokat nagy csalódás érte: lehozták a koporsót, amíg ők kint tátották a szájukat. Hülyeség volt kívülről bámulni a gyászdrapériákat! Gyorsan besereglettek a kapualjba, négy ember éppen akkor hozta ki a koporsót az előcsarnokból. A gyászkárpitoktól sötét kapualj mögött hidegen világított az udvar gondosan felmosott kövezete. A kis Louise Juzeurné mögé sompolygott, és lábujjhegyre ágaskodva, sápadtan és tágra nyílt szemmel bámészkodott. A halottvivők nagyot szuszogtak a lépcsőház alján. A falak műmárvány borítása és a lépcsőkorlátok aranyozott díszei hidegen csillogtak a tejüveg ablaktáblákon beszűrődő sápadt fényben.

Lisa igazi párizsi leány volt, nem szenvedhette a háziurakat, és most gyűlölködve tréfálkozott:

- Na tessék, elmegy és még csak a lakbért sem vette fel!

Gourd-né a rossz lába miatt eddig nem moccant a karosszékéből, de most kínos-keservesen felállt. A templomba nem bírt volna elmenni, de a férje lelkére kötötte, hogy adja meg a halottnak a tiszteletet legalább akkor, mikor a házmesterlakás előtt elviszik. Ez kijár egy háziúrnak! Gourd-né az ajtóig vánszorgott, és mikor a koporsó odaért, meghajtotta fejét.

Juillerat doktor tüntetően kívül maradt, míg a Saint-Roch templomban a gyászszertartás folyt. De nem maradt egyedül, egész csoport férfi állt meg kint a templomlépcsőn. Nagyon kellemes idő volt, gyönyörű júniusi nap. Dohányozni igazán nagy illetlenség lett volna, hát politizálni kezdtek. A templom főkapuja nyitva maradt, kihallatszott az orgona fel-felzúgó hangja, az égő gyertyák mint a csillagok világítottak a fekete leplek között.

- Hallották már, hogy Thiers a jövő évben a mi választókerületünkben lép fel? - kérdezte Léon Josserand nagyképűen.

- Úgy?! Persze, maga köztársasági, és nyilván nem fog rá szavazni - mondta Juillerat doktor.

Léon egyre megfontoltabb politikai nézeteket vallott, ahogyan Dambreville-né buzgólkodása előbbre segítette a pályafutását. Most csak kurtán válaszolt:

- Miért ne?... A császárság nyílt ellenfele!

Nagy vita kezdődött. Léon a taktikát emlegette, Juillerat doktor meg makacsul kitartott az elvek mellett. Az orvos szerint a burzsoázia eljátszotta a szerepét, akadály a forradalom útjában, mióta megvagyonosodott, még a hajdani főnemességnél is ostobábban, megátalkodottabban akadályozza a jövő kibontakozását.

- Maguk mindentől reszketnek, a legsötétebb reakció karjába vetik magukat, mihelyt úgy érzik, hogy saját érdekeiket fenyegeti veszély.

Campardon egyszeriben felfortyant:

- Ugyan, kérem, én is voltam jakobinus meg ateista, akárcsak maga. De hála istennek, megjött az eszem... Nem, nem, nekem még a maga Thiers-e sem kell. Zavaros fejű ember az, eszmékkel játszadozik!

Azonban a beszélgető urak közül a szabadelvűek, Josserand, Octave, de még Trublot is, aki fűtült a politikára, mind kijelentették, hogy Thiers-re szavaznak. A hivatalos jelölt, Dewinck, egy Saint-Honoré utcai nagy csokoládégyár tulajdonosa volt, akinek a rovására igen sok tréfát csináltak. Dewincket még a klérus sem támogatta, nyugtalanul figyelte a Tuilériákkal való kapcsolatait. Campardon sem lelkesedett érte, ő már teljesen átpártolt a klérushoz.

- Inkább a szívét fúrta volna át Garibaldinak az a golyó, ami a lábát sebesítette meg! - tört most ki minden átmenet nélkül.

És nehogy sokáig lássák az ilyen felfogású urak társaságában, bement a templomba, ahol Mauduit abbé reszketeg hangja felelgetett a kórus síralmaira.

- Tessék, ezt már egészen átjárta a tömjénfüst - dűnnyögött az orvos vállrándítva. - Haj! Milyen alapos tisztogatásra volna itt szükség!

A római kérdés nagyon izgatta. Megint a választásokra terelődött a szó, amikor Léon az államminisztert idézte, aki kijelentette, hogy a császárság a forradalom gyermeke, de hivatása a forradalom fékezése. Mindnyájan egyetértettek abban, hogy meg kell leckéztetni a császárt, de a vélemények megoszlottak, mikor a jelöltek személye szóba jött. Aggodalom ébredt bennük egyes nevek emlegetésénél: álmaikat a vörös rém lidérce nyugtalanította. Gourd hibátlan öltözékben feszített mellettük, hallgatta őket, de a beszélgetés csak hideg megvetést ébresztett benne, ő egész egyszerűen a tekintélyuralom híve volt.

A gyászszertartás közben véget ért, a vitatkozók elhallgattak, mikor a templomból a gyászinduló utolsó, fájdalmas akkordja hangzott ki.

- *Requiescat in pace! Amen.*

A Père-Lachaise temetőben, mikor a koporsót sírba eresztették, Trublot, aki az egész idő alatt egy percre sem engedte el Octave karját, észrevette, hogy barátja megint összerosolyog Juzeurnével.

- Ó, ó, ez a boldogtalan asszonyka... Mindent, amit akar, csak azt az egyet nem! - csúfolódott suttogva.

Octave összerezsent. Szóval Trublot is! De barátja megvetően legyintett, nem, ő nem, hanem egy másik barátja, különben meg akárki, akit mulattat az efféle cicázás.

- Bocsánat - fejezte be -, ha az öreget elföldelték, be kell számolnom valamiről Duveyrier-nek.

A rokonság hallgatagon, szomorúan elvonult. Trublot félrevonta a tanácselnököt, és elmondta neki, hogy találkozott Clarisse cselédlányával, de nem tudta meg a keresett címet, mert a költözködés előtti napon összepofozkodott a két nő, és a cseléd faképnél hagyta Clarisse-t. Így az utolsó reménysugár is kialudt. Duveyrier zsebkendőjébe temette az arcát, és családjához csatlakozott.

Még aznap este megkezdődött a veszekedés. Rettenetes katasztrófa sújtott le a családra. Az öreg Vabre nem hagyott maga után végrendeletet - ez a vállrándító közönyösség nem is olyan ritka a közjegyzőknél. Hiába kutatták át a bútorokat, a végrendelet csak nem került elő, és ami ennél is rettenetesebb volt, egy garast sem találtak az annyira biztosnak vélt hétszázezer frankból, sehol egy kötvény vagy részvény; mindössze hétszázharmincnégy frank került elő - csupa félfrankos -, ennyi volt az ütődött öregember dugott pénze. És a haragjukban sápadozó örökösök nagyon is egyértelmű bizonyítékokból, számadatokkal teli jegyzetfüzetből, tőzsdeügynökségek leveleiből megismerték az öregúr életének titkos bűnét, a nekivadult, fékezhetetlen játékszenvedélyt, a kétbalkezes tőzsdézést, amit nagy statisztikai munkájának ártalmatlan rögeszméjével takargatott. A Versailles-ban összekuporgatott pénz, a házbérek, a gyermekeitől kikunyerált aprópénz, mind, mind elúszott a tőzsdézésen, sőt az utóbbi években már odáig jutott, hogy három alkalommal jelzálogkölcsonnt vett fel a házra, amit a végén százötvenezer frankkal terhelt meg. A család porig sújtottan állt a híres pénzszekevény előtt, azt hitték, hogy egész vagyont rejteget, holott nem volt benne más, mint egy csomó ártalmatlan limlom, a lakásban összeszedett vackok, öreg kulcsok, cserépdarabok, mállott szalagok, összetört játékok, amiket valamikor a kis Gustave-tól csent el az öreg.

Vége-hossza nem volt az örökösök dühös kifakadásának. A halottat csak vén csalóként emlegették. Mégiscsak felháborító, hogy így alattomban elpocsékolta a pénzt, becsapta az egész világot, piszkos komédiát játszott, hogy dédelgessék, Duveyrier-ék vigasztalhatatlanok voltak. Tizenkét éven át etették az öreget, egyetlenegyszer sem követelték rajta Clotilde nyolcvanezer frankos hozományát, amiből mindössze tízezer frankot kaptak meg. Na, de az mégiscsak tízezer frank, fakadt ki dühösen Théophile, aki egy garast sem kapott meg az ötvenezer frankból, amit házassága alkalmával ígért neki az apja. De Auguste erre még epésebben panaszkodott, szemére vetette az öccsének, hogy ő legalább három hónapon át bezsebelte a kamatokat, bezzeg neki egy fillér haszna sem volt az ötvenezer frankból, pedig neki is szerződésben ígérte az apja. És Berthe az anyja biztatására sértő szavakkal méltatlankodott, hogy ilyen tisztességtelen családba került. Valérie meg azon dühöngött, hogy annyi éven át olyan ostobák voltak, és lakbért fizettek, mert féltek, hogy az öreg kitagadja őket. Most sehogy sem bírta lenyelni ezt a sérelmet, sajnálta a kifizetett pénzt, ami becstelenségre folyt el, csak a bűnös tobzódást segítette elő.

Két héten át lázasan tárgyalta az egész ház az eseményeket. Végül kiderült, hogy az örökösöknek csak az ingatlan jut a jelzálog kifizetése után, tehát csak a ház értékének felén osztozkodhatnak a Vabre-örökösök. Így mindegyiküknek ötvenezer frank járna, ami sovány vigasz, de ezzel is be kell érniök. Théophile és Auguste már döntött is, ők ketten eladják a saját házrészüket. Duveyrier a felesége nevében intézkedett. Megmagyarázta a két fivérnek, hogy milyen okatlanul cselekednének, ha a törvényszéken tartanák meg az árverést, és rábeszélte őket, hogy az ő közjegyzőjének, Renaudinnek az irodájában árverezzék el a házat. Renaudin becsületességéért ő személyesen felel. A közjegyző nagyon okosnak tartaná - mondta a két sógorának -, ha a kikiáltási ár alacsony volna, száznegyvenezer franknál nem magasabb. Ez biztosan ügyes fogásnak bizonyul majd, az árverezők csak úgy tolonganak, elkapja őket a láz, egymásra licitálnak és olyan magasra verik fel a kikiáltási árat, hogy az felülmúlja minden várakozásukat. Théophile és Auguste bizakodva nevettek. Az árverésen Renaudin közjegyző öt-hat kínálat után hirtelenében Duveyrier-t jelentette ki utolsó árverezőnek, és száznegyvenkilencezer frankos vételárért neki ítélte a házat. Ebből még csak a jelzálogkölcsönt sem tudták kifizetni. Ez volt a kegyelemdőfés. Sohasem tudódtak ki a szörnyű veszekedés részletei, amely aznap este játszódott le Duveyrier-éknél. A ház méltóságos falai mögül nem hallatszott ki a sok hangos kitörés. Théophile gazembernek mondta a sógorát, és nyíltan vádolta, hogy megvesztegette a közjegyzőt, megígérte neki, hogy kinevezeti békebírónak. Auguste meg egyenesen a törvényszéket emlegette, azt mondta, hogy bíróság elé állítja Renaudint, hiszen az egész környék beszél már a közjegyző gazságairól. De ha nem is tudta meg senki, hogy miként jutott el a rokonság egészen a pofozkodásig - mert azt beszéltek, hogy végül összeverekedtek -, de azt hallották, amikor az ajtóban búcsúzóul odamondogattak egymásnak, és olyan kifejezéseket használtak, amik igazán riasztóan hangzottak a lépcsőház előkelő csendjében.

- Piszok gazember - kiabálta Auguste. - Feleannyi gazságot sem csinálnak azok, akiket te ítélisz kényszermunkára!

Théophile ment el utoljára, nem engedte magára csapni az ajtót, dühében fuldoklott, köhögött, úgy ordította:

- Tolvaj! Tolvaj!... De tolvaj ám!... Te meg a méltó párja vagy! Hallod? Te tolvaj perszóna!

Úgy vágta be az ajtót, hogy a ház valamennyi ajtaja belereszketett. A hallgatózó Gourd nagyon megrémült. Tekintete végigszaladt az emeleten, de csak Juzeurné finom arcélét pillantotta meg. Behúzta a nyakát, lábujjhegyen ment vissza a portásfülkébe, csak ott nyerte vissza ismét méltóságteljes magatartását. Elvégre nem kell mindenről tudomást venni, és ő bizony nagyon boldog volt az új háztulajdonossal, és igazat adott neki.

Pár nap múlva Auguste és nővére valahogyan kibékültek. A ház alaposan meglepődött. Meglátták Octave-ot, mikor Duveyrier-ékhez ment. A tanácselnököt mégiscsak nyugtalanították a történetek, és úgy döntött, hogy öt éven át elengedi Auguste-nek az üzletbért, így legalább befogja az egyik családott örökös száját. Mikor Théophile tudomást szerzett erről, feleségével együtt lement a bátyjához, és megint csak nagy veszekedés robbant ki. Tessék, hagyta magát lekenyerezni, a tolvajbanda mellé szegődött! De Josserand-né is éppen az üzletben tartózkodott, és tőle hamarosan megkapták a magukét. Egyenesen kijelentette Valérie-nek, hogy jó lenne, ha ő is csak annyira adná el magát, mint Berthe. Valérie kénytelen volt visszakozni, de közben ő is megmondta a magáét.

- Hát azt képzelik, hogy pont mi megyünk el üres kézzel? Vigyen el az ördög, ha még egyszer fizetek lakbért! Szerződése van! Talán mégsem merészkedik annyira ez a börtöntöltelék, hogy kirakjon bennünket!... Rólad pedig, kedves Berthe, majd kiderül hamarosan, hogy mennyiért vagy kapható!

Az ajtók megint viharosan csapódtak be. Halálos gyűlölködés kezdődött a két házaspár között. Octave-ot teljesen bizalmába fogadta a család, ő közvetített Auguste és Duveyrier között, és most a veszekedésnél is jelen volt. Berthe csaknem a karjai közé ájult, miközben Auguste körül nézett az üzletben, mert félt, hogy vevők is hallgatták a veszekedést. De nem, idegenek semmit nem hallottak, Octave-ot meg még Josserand-né is a bizalmára méltatta. Duveyrier-ék viselkedését azonban továbbra is igen szigorúan ítélte meg.

- Az üzletbér is valami - mondta -, de ragaszkodom ahhoz, hogy az ötvenezer frankot is kifizessék!

- Hát igen, ha te is megfizeted, amit te ígértél - kockáztatta meg Berthe.

Josserand-né úgy tett, mintha nem is értené, miről beszél a lánya:

- Ehhez ragaszkodom! Jegyezd meg magadnak!... Még mit nem! Hogy az a vén gazember Vabre a markába röhögjön a föld alatt! Azzal ugyan ne hencegjen, hogy bolonddá tett engem! Micsoda piszok társaság! Nem létező pénzt ígérgetnek!... Ne félj, lányom, majd megfizetik neked, mert ha nem, hát kikaparom a föld alól, és szembeköpöm!

12

Egyik reggel, mikor Berthe is éppen az anyjánál volt, Adèle jött be, és rémüldözve mondta, hogy Saturnin kint áll egy emberrel. Chassagne doktor, a moulineaux-i elmegyógyintézet igazgatója már többször figyelmeztette a szülőket, hogy nem tarthatja a fiút zárt intézetben, mert az elmebaj jellegzetes tüneteit nem állapította meg rajta. A felelősségtől is megijedt, mikor megtudta, hogy Berthe hogyan vette rá a bátyját a háromezer frankról szóló engedményezés aláírására. Attól tartott, hogy ezért még kérdőre vonhatják, és okosabbnak látta, ha Saturnint hazaküldi a szüleihez.

A család nagyon megrémült. Josserand-né attól félt, hogy a fiú megfojtja; megpróbálta jobb belátásra bírni a kísérőt, de az nem tágított.

- Az igazgató úr azt üzeni, hogy ha valaki jó arra, hogy pénzt adjon a családjának, legyen jó arra is, hogy velük együtt éljen.

- De hiszen örült! Legyilkol bennünket!

- Akkor nem volt örült, mikor aláírtak vele egy okiratot? - kérdezte a kísérő, és már ment is.

Saturnin különben nyugodtnak látszott, zsebre vágott kézzel lépett be, mintha csak a Tuilériákban sétált volna, és onnan jönne haza. Egy szót sem beszélt arról, hogy hol is volt eddig. Megcsókolta könnyező apját, csattanós csókokat nyomott a félelemtől reszkető anyja és Hortense nővére arcára is. Arca felragyogott, mikor észrevette Berthe-et, kisgyerek módjára simogatta, becézte a hógát, aki gyorsan felhasználta az alkalmat, és közölte az elérzékenyült Saturninnal, hogy férjhez ment. A fiú nem jött dühbe, mintha nem is fogta volna fel mindjárt, hogy miről van szó, talán el is felejtette, hogy valamikor mennyire felbőszítette Berthe férjhezmenetelének gondolata. De mikor a fiatalasszony le akart menni az üzletbe, üvöltöni kezdett, mit bánja ő, ha férjhez ment, csak maradjon itt, maradjon vele, legyen mindig a szeme

előtt. Josserand-né már legszívesebben menekült volt, hogy bezárkózzék, és Berthe, amikor meglátta az anyja rémült arcát, hirtelenében úgy határozott, hogy Saturnint magához veszi. Majd csak felhasználják valami munkára az üzlet pinceraktárában, ha egyébre nem is, de arra biztosan jó lesz, hogy a csomagokat összekösse.

Auguste még aznap este beadta a derekát, viszolygott ugyan, de engedett Berthe kívánságának. Alig három hónapos házasságok voltak, de máris valami néma egyenetlenség vert éket közéjük. Két különböző vérmérséklet, két különböző nevelés ütközött össze ebben a házasságban, a mogorva, kicsinyes, szenvedély nélküli férj, és a párizsi álfényűzés üvegházában nevelődött élénk, önző és tékozló gyermek módjára élő asszony, aki magának akarta megszerezni a lét minden örömét. A férj képtelen volt felfogni, miért akar a felesége örökké jönni-menni, látogatóba járni, üzleteket bújni, sétálni, egyik színházból a másikba rohanni, örökösen ünnepélyekre, kiállításokra szaladgálni. Josserand-né hetenként kétszer-háromszor eljött a leányaért, magával hurcolta a vacsoraidőig, boldog volt, hogy a fiatalasszonnyal mutogathatja magát, és henceghet a pompás ruhákkal, amiket végre nem ő fizetett. A férj elsősorban a túlságosan fényűző ruhák miatt lázongott, nem értette, mire jó ez. Miért öltözködik valaki a társadalmi helyzetén és a vagyonán felül? Mire való így pazarolni a pénzt, amire égető szükség volna az üzletben? Szólásmondása volt, hogy hordjon csak gyapjúruhát, aki selymet ad el más nőknek. De Berthe ilyenkor az anyja dühödő módján válaszolt: talán bizony azt akarja a férje, hogy mezítelenül járjon? Auguste-nek kedvét szegték a fiatalasszony kétes tisztaságú alszósoknyái is. Berthe nem törődött azzal, hogy milyen a fehéreneműje, úgysem látja azt senki. És ha férje mégis figyelmeztetni merte, papagáj módjára betanult mondásokkal forrasztotta torkára a szót:

- Az ember inkább irigyeltesse, mint sajnáltassa magát... A pénz az pénz, ha volt egy frankom, másoknak mindig azt mondtam, hogy kettő van.

Berthe, mióta férjhez ment, nekigömbölyödött, egyre jobban hasonlított az anyjára. Hol volt már a közömbös és anyai pofonokkal hajlítható lány?! Önféjű asszony lett belőle, aki makacsul mindent a saját kedve szerint akart elrendezni. Auguste néha elképedten figyelte ezt a gyors asszonnyá érést. Berthe-nek kezdetben legyezgette a hiúságát, hogy gondosan megválasztott, előkelően szerény ruhákban trónolhat a pénztárban. De hamarosan elege volt az üzletből, szenvedett az egy helyben üléstől, fenyegetően mondta, hogy előbb-utóbb belebetegszik, de mégis beletörődött a sorsába, csak éppen mártírképet vágott, mintha az életét áldozná fel a család boldogulásáért. És attól kezdve minden pillanatban kirobbant a harc férj és feleség között. Berthe megvetően vonogatta a vállát Auguste háta mögött, akárcsak az anyja az apja háta mögött, ifjúsága családi veszekedések közepette telt el, ő is szünet nélkül veszekedett a férjével, úgy bánt vele, mint egy jöttmenttel, akitől pénzen kívül semmi egyebet nem vár, szemében a férje nem volt más, mint férfi, aki lenézéssel kívül egyebet nem érdemel - hiszen az anyja elsősorban ezt verte a fejébe.

- Mennyire igaza volt a mamának! - ezzel a kiáltással fejezett be minden vitát.

Pedig Auguste az első időkben nagyon igyekezett a kedvében járni. Szerette a békességet, csendes, nyugodt kis otthonról álmodozott, rigolyás volt, mint egy vénember, mértékletes és takarékos legényember korában felvett szokásai szerint szeretett volna élni. Félemeleti lakása kicsi volt, kivette a második emeleti udvari lakást, ötezer frankot adott ki a bútorokért, és azt képzelte, hogy örülten költekezett. Eleinte Berthe is büszke volt a tuja-fából készült, kék selyemmel kárpitozott hálószobára, de később, mikor meglátogatta egyik barátnőjét, aki bankárhoz ment feleségül, már megvetette a saját lakását. Az első veszekedések a cseléd-lányok miatt törtek ki. Berthe megszokta, hogy elbutított, szánalmas lányok szolgálják ki, akik még kenyérrel sem lakhatnak jói kedvükre, akiket agyon lehet dolgoztatni, és nem számít az

sem, ha kínjukban egész délutánokat zokognak a konyhában. Auguste - pedig éppenséggel nem volt lágyszívű ember - egyszer meggondolatlanul vigasztalni kezdte az egyik cseléd lányt, akit aztán egy óra múlva kénytelen volt kitenni a házból, mert önagysága zokogva, dühösen követelte, hogy válasszon: vagy ő, vagy ez a perszóna. Ekkor került hozzájuk egy lány, aki elég ravaszdinak látszott ahhoz, hogy tűrhető helyzetet teremtsen magának. Rachel alighanem zsidó volt, bár tagadta, és azt sem mondta meg, hogy hova való. Huszonöt éves, kemény vonású, nagy orrú, fekete lány volt. Berthe menten kijelentette, hogy két napig sem tűri a házban, de mikor látta, hogy mindig hang nélkül engedelmeskedik, mindent megért, de nem szól semmit, lassanként megszokta, mintha csak megadta volna magát. Megtartotta, mert Rachelnek igen sok jó tulajdonsága volt, és mert valami különös félelmet érzett a lánnyal szemben. Rachel zokszó nélkül vállalta a legnehezebb munkákat, száraz kenyérrel is beérte, lassacskán teljesen ő irányította a háztartást, figyelt és hallgatott, érezte, hogy eljön majd a sorsdöntő óra, amikor asszonya már nem tagadhat meg tőle semmit.

A házban egyébként a háziúr hirtelen halálát követő nagy izgalom után a földszinttől a padlás-szobáig ismét teljes nyugalom honolt. A lépcsőházban megint áhítatos csend uralkodott, pissenés sem hallatszott ki a polgári otthonok végtelen tisztességét őrző, zárt mahagóni ajtók mögül. Az a hír járta, hogy Duveyrier kibékült a feleségével. Valérie és Théophile meg senkivel nem álltak szóba, mereven, méltóságosan jártak-keltek. A ház soha nem árasztott kérlelhetetlenebb erkölcsösséget. Gourd papucsban és házisapkában, olyan ünnepélyes képpel jött-ment, mint egy sekrestyés a templomban.

Egyik este, tizenegy óra felé, Auguste percenként kiállt az üzletajtóba, jobbra-balra nyújtogatta a nyakát, úgy leste az utcát. Egyre nagyobb türelmetlenség gyötörte. Berthe éppen vacsorázott, mikor az anyja meg a nővére bejöttek érte, elvitték magukkal, a vacsorát be sem tudta fejezni. Már több mint három órája, hogy elmentek, és még mindig nem jöttek, pedig Berthe fogadkozott, hogy zárásra itthon lesz.

- Istenem, istenem - nyögte ki végül, kezét tördelve.

Megállt Octave előtt, aki az egyik pulton éppen címkéket tűzdelt a selyemvégekre. Ilyen késő este már nemigen tévedt vevő a Choiseul utca eldugott kis üzletébe, csak azért tartottak nyitva, hogy rendbe rakják az árukat.

- Maga talán tudja, hova mentek a hölgyek? - kérdezte.

Octave meglepetten és ártatlan képpel nézett rá.

- De, kérem, hiszen mondták magának... Valami előadásra...

- Előadás... előadás... - dünnyögött a férj. - Az az előadás már tíz órakor véget ért... Ilyenkor már minden tisztességes asszonynak otthon a helye.

Fel-alá járkált, görbe pillantásokat vetett a segédre, akit magában azzal gyanúsított, hogy a nők kezére játszik, vagy legalábbis az ő pártjukon áll. Octave titokban ugyancsak aggódva pillantgatott Auguste-re. Még soha nem látta ilyen idegesnek. Ugyan mi van vele? Amint megfordult, észrevette, hogy az üzlet hátsó részében Saturnin dolgozgat, alkoholba mártott szivaccsal fényesít egy tükröt. A család lassanként szolgamunkára fogta a bolondot, hogy legalább a kenyéréért megdolgozzék. Saturnin szeme ma este különös tűzben izzott. Octave mögé somfordált, és nagyon halkán odasúgta neki:

- Vigyázni kell... Valami cédulát talált. Az ám, egy papír van a zsebében... Vigyázzon, ha a magáé...

Visszaosont, és tovább dörzsölte a tükröt. Octave nem értette a dolgot. Az örült egy idő óta nagyon barátságos volt hozzá, hízelgett neki, mint egy állat, amely ösztönösen megszimatozza a kialakulatlan érzelmek gyengéd légkörét is. Vajon micsoda cédulát emleget Saturnin? Ő nem írt levelet Berthe-nek, legfeljebb epekedő pillantásokat vetett rá, és leste az alkalmat, hogy mikor ajándékozhatná meg valami aprósággal. Hosszas megfontolás után választotta ezt a taktikát.

- Már tíz perccel múlt tizenegy óra! Az istenit! - tört ki Auguste, aki egyébként nem szokott káromkodni.

A hölgyek éppen ebben a pillanatban érkeztek meg. Berthe nagyon csinos, gyönggyel hímzett rózsaszínű selyemruhát viselt, Hortense kékbe, az anyjuk meg mályvaszínbe öltözködött, az örökösen átalakított, feltűnő és túl díszes ruhákat hordták most is.

Elsőnek Josserand-né lépett be, nagyon határozottan, tiszteletet parancsolóan, hogy már eleve a veje torkára forrassa a szemrehányásokat, erre mindnyájan felkészültek az utcasarkon tartott tanácskozás után. Josserand-né olyan kegyes hangulatban volt, hogy még a késedelmüket is mentegette, azt mondta, kicsit tovább időztek a kirakatok előtt. A halálsápadt Auguste azonban egyetlen zokszót sem mondott, kurtán válaszolgatott anyósának, szemmel láthatóan türtőztette magát, és várt. Az anyának bőséges tapasztalatai voltak a házi perpatvarok körül, most is megérezte, hogy vihar készülődik, megpróbálta megfélemlíteni Auguste-öt, de kénytelen-kelletlen mennie kellett, és még odaszólt Berthe-nek:

- Jó éjszakát, lányom, aludj jól, és hosszú életű leszel!

Auguste türelme már fogytán volt, ügyet sem vetett Octave-ra és Saturninre, gyűrött papirost rántott ki a zsebéből, Berthe orra elé tartotta, és indulatosan kiabált:

- Szeretném tudni, hogy mi ez?!

Berthe még kalapban állt a férje előtt. Mélyen elpirult.

- Ez? Hát mi lenne? Egy számla.

- De számla ám! Megint vendéghajért! Hát talán nincs elég haj a maga fején?... De nem erről van szó! Maga ki is fizette ezt a számlát! Szeretném tudni, miből?!

A fiatalasszony zavara egyre nőtt, nagy nehezen mégis felelt:

- Hát a pénzemből!

- Nocsak! A pénzemből?! De hiszen egy garasa sincs! Vagy kapott valakitől, vagy innen csent... Jól figyeljen, mindent tudok, nagy adósságokat csinál... Sokat lenyelek a béke kedvéért, de azt nem tűröm, hogy adósságokat csináljon! Érti? Egyszerűen nem tűröm! Soha!

Kereskedői tisztessége és óvatossága nyilatkozott meg ebben a kitörésben, az adósságcsinálásnak még a gondolatát sem tűrte. Azután megállíthatatlanul folyt belőle a szó, szemére vetette a feleségének, hogy örökösen elfutkos hazulról, hogy Párizs egyik végéből a másikba jár látogatóba, annyit költ ruhára, hogy ezt egyszerűen nem bírja pénzzel. Hát szabad az ő helyzetében levő asszonynak éjszaka tizenegy óráig elmaradni, gyöngyhímzésű selyemben futkosni? Ha valakinek félmilliós hozománya van, akkor talán felléphet ilyen igényekkel! De tudja ő jól, hogy ki az igazi bűnös: az a buta anyja, aki arra nevelte a leányait, hogy két kézzel szórják a pénzt, pedig egy rongyot sem tud rájuk akasztani, mikor férjhez mennek.

- Ne sértegesse az anyámat! - kapta fel a fejét Berthe dühödten. - Igazán nem lehet semmit a szemére vetni, megtette a kötelességét... És a maga családja?... Finom emberek, mondhatom, megölték a saját apjukat!

Octave úgy tett, mint aki se lát, se hall, buzgón tűzdelte fel a címkéket. De közben felfelsandított, és főként Saturnint tartotta szemmel, aki zsebre vágott kézzel, reszketve állt a tükör előtt, izzó tekintettel figyelte a veszekedést, mintha a következő pillanatban a férj torkának akarna ugrani.

- Hagyjuk egymás családját - felelte Auguste. - Éppen elég baj van a saját házunk táján... Hallgasson rám, értse meg, hogy nem élhet ilyen nagy lábon, mert ezután egy garast sem adok ezekre a cifraságokra! Igenis! Így határoztam! A maga helye itt van a pénztárban, és pedig egyszerű ruhában, mint olyan nőhöz illik, aki megbecsüli magát... És ha adósságot csinál, hát majd meglátja, mi lesz!

Berthe-nek még a lélegzete is elakadt, mikor látta, hogy a férj milyen kíméletlen kézzel nyúl a szokásaihoz, a szórakozásaihoz és a ruháihoz. Hiszen így megfosztja mindentől, ami neki kedves, mindentől, amit magáénak álmodott, mikor férjhez ment. De igazi asszonyi ravaszsággal hallgatott a vérző sebről. Arcát eltorzította a düh, ürügyet keresett a kitörésre:

- Nem tűröm, hogy sértegetse az anyámat!

Auguste vállat vont.

- Ugyan, a maga anyja! Hiszen egészen olyan, mint ő, valósággal megcsúnyul, mikor így dühöng... Alig ismerem magára, mintha az anyját látnám! Szavamra mondom, ijesztő!

Berthe egyszerűen lecsillapodott, a férje szeme közé nézett, úgy mondta:

- Tessék, mondja az anyám szemébe, amit az előbb mondott. Majd kihajítja magát!

- Mit, hogy kihajít engem! - dühöngött a férj. - Már megyek is!

És valóban indult kifelé. Éppen ideje volt, mert Saturnin izzó tekintettel lopózott a közelébe, hogy hátulról nekitámadjon és torkon ragadja. A fiatalasszony egy székre roskadt, és maga elé suttogta:

- Egek ura! Hát ehhez sem mennék feleségül, ha egyszer előlről kezdhetném!

Adèle már lefeküdt, és Josserand maga nyitott ajtót. Éppen nekikészülődött a címszalagírásnak, bár egy idő óta rosszulletekről panaszkodott, mégis elhatározta, hogy átdolgozza az éjszakát. Zavarba jött, amikor Auguste-öt meglátta, szégyellte volna, ha valaki rajtakapja ezen a munkán, és valami sürgős elvégeznivalót emlegetett, mikor a vejét bekísérte az ebédlőbe. Hirtelenében azt találta ki, hogy a Saint-Joseph üveggyár legutóbbi leltáráról kell másolatot készítenie. Auguste rögtön a tárgyra tért, nyíltan vádolta Berthe-et, szemére vetette, hogy adósságokat csinál, majd elmondta a vendéghaj miatt kitört veszekedést. A szerencsétlen ember csak hallgatta, a kezei reszkettek, lesújtva, könnyezve dadogott. Hát a leánya is eladósodik, örökös marakodások között él, akárcsak ő maga! Hát életének minden nyomorúsága folytatódik a gyermekében? Közben attól is rettegett, hogy veje előhossa a hozománykérdést is, és majd csalónak mondja őt. Auguste biztosan tisztában van már mindennel, azért mert így rájuk rontani késő éjszaka.

- A feleségem már ágyban van - dadogta tehetetlenül. - Ugye, nem volna semmi értelme, hogy felébresszük?... De miket is kell megtudnom magától! Pedig higgye el nekem, ez a szegény kis Berthe igazán nem olyan komisz. Legyen türelemmel... Majd én beszélek vele... De igazán nem hinném, kedves Auguste, hogy mi bármit is tettünk volna maga ellen.

Fürkészően nézegette a fiatal férjet, és megnyugodott, úgy érezte, hogy még nem tudja, mi az igazság a hozomány körül. Josserand-né ebben a pillanatban jelent meg a hálószoba ajtajában. Fehér hálóruhájában ijesztő látványt nyújtott. Auguste nagyon elszánt volt, mégis vissza-

hőkölt, mikor meglátta anyósát, aki valószínűleg az ajtóban hallgatózott, mert tévovázás nélkül nekitámadt Auguste-nek:

- Remélem, nem azért jött, hogy a tízezer frankját követelje? Csak két hónap múlva lesz esedékes... Akkor majd megkapja, tisztelt uram. Mi nem vagyunk olyanok, hogy meghalunk, csak fizetni ne kelljen!

Ez a fensőbbiséges biztonság végleg összetörte Josserand-t. Felesége azonban nem hagyta ennyiben, váratlan kijelentésekkel képesztette el a vejét, egy pillanatra sem engedte szóhoz jutni.

- Maga aztán igazán nem viselkedik valami okosan. Ha megbetegíti Berthe-et, orvost hívhat hozzá, a gyógyszer is pénzbe kerül, ezt is csak a maga zsebe bánja... Otthagytam magukat az előbb, láttam, hogy valami ostobaságra készül. Hát csak rajta! Akár verje is a feleségét! Az én anyai szívem nyugodt, mert Isten szeme mindent lát, és a büntetés soha nem marad el.

Auguste végre szóhoz jutott és elmondhatta a sérelmeit. Megint az örökös ide-oda járkálásról, a költséges ruhákról beszélt, sőt odáig merészkedett, hogy Berthe nevelését hibáztassa. Josserand-né végtelen lenézéssel hallgatta, és csak ennyit mondott a férjének:

- Kedvesem, még csak választ sem érdemel ez az ostobaság. Az én lelkiismeretem nyugodt, a többire fűtyülök. Valóságos angyalt bízunk rá, és ő csak sértegetni tud. A jövőben intézze, ahogy tudja, én többé nem avatkozom semmibe.

- Ha így folytatódik, a leánya még meg is csal engem! - kiáltotta Auguste dühbe gurulva.

Josserand-né már távozóban volt, de most visszafordult, és a veje szeme közé nézett:

- Kérem, maga mindent elkövet, hogy ez megtörténjen!

Ezzel méltóságosan, mint egy hatalmas, háromkeblű, fehérbe burkolt Ceres, visszatért a hálósobába.

Az apa még néhány percig tartóztatta Auguste-öt. Békítgette, és arról beszélt, hogy jobb, ha az ember nem ellenkezik a nőekkel. A férj végül lecsillapultan, bocsánatra készen távozott. Az apa magára maradt az ebédlőben, leroskadott a kis lámpa előtt, és kicsordultak a könnyei. Hát ennek is vége, innen sem várhat semmi örömet, nem győzi idővel, éjszakánként nem lesz képes annyi címszalagot írni, hogy titokban támogathassa a leányát. Mintha csak saját személyében alázták volna meg, úgy fájt neki a gondolat, hogy a gyermeke eladósodhat. Betegnek érezte magát, megint csak újabb csapás érte, és félt, hogy egy este cserbenhagyja az ereje. Végül kínlódva letörölte könnyeit, munkához látott.

Lent az üzletben Berthe, arcát kezébe rejtve, mozdulatlanul állt egy ideig. Az egyik bolti-szolga felrakta az ablakvédő táblákat, és visszament az alagsorba. Octave úgy érezte, hogy valamit mondania kell a fiatalasszonynak. Mióta Auguste elment, Saturnin a nővére háta mögött hadonászott, integetett neki, mintha arra biztatná, hogy jöjjön és vigasztalja már meg. Az arca szinte ragyogott, szaporán hunyorgatott, közben attól való félelmében, hogy Octave nem érti meg, mit akar, csókokat szórt a levegőbe, mint egy gyermek, aki nem bír az érzéseivel.

Octave jelekkel kérdezte meg a bolondtól:

- Micsoda? Azt akarod, hogy megcsókoljam?

- Igen, igen - bólogatott lelkesen Saturnin.

Berthe mindebből semmit sem vett észre.

Mikor aztán látta, hogy a fiatalember mosolyogva a húga mellé áll, lekuporodott az egyik pult mögé, hogy ne zavarja őket. A gázlámpa magas lánggal lobogott az elcsendesedett, bezárt üzlet síri nyugalmaiban, ahol mindent átjárt a selyemvégek kikészítésénél használt szerek nehéz szaga.

- Kérem, asszonyom, ne vegye ennyire a szívére! - szólalt meg Octave gyengéden.

Berthe összeresztette, mikor észrevette, hogy Octave szorosan mellette áll.

- Igazán sajnálom - mondta -, higgye el, nem tehetek róla, hogy magának végig kellett néznie ezt a kínos jelenetet. Kérem, ne nehezteljen a férjemre, biztosan rosszul érzi magát ma este... Minden családban előfordul ilyen összezőrdülés...

Hangja zokogásba fulladt. Valósággal könnyzáport ontott arra a gondolatra, hogy férje igazságtalanságait takargatja a világ előtt. Saturnin nyugtalanul pillantott ki a pult alól, de rögtön visszahúzódott, mikor látta, hogy Octave végre rászánta magát, és megfogja a fiatalasszony kezét.

- Fel a fejjel, asszonyom! - kérlelte a fiatalember.

- Nem, nem, ezt nem bírom elviselni - zokogott Berthe. - Hiszen maga is hallotta... Kilencvenöt frank ára vendéghajért! Hiszen manapság már minden asszonynak van!... De ő semmit nem lát, semmit nem fog fel! Annyit ért a nőkhöz, mint a tyúk az ábécéhez. Egy nő sem volt az életében, soha, egy sem!... Jaj, milyen szerencsétlen vagyok.

És féktelen keserűségében mindent elmondott. Szerelemből ment hozzá - úgymond -, most meg még a felvenni való rongyot is sajnálja tőle! Talán nem teljesíti ő a kötelességét? Talán kifogásolhat valamit nála? Sosem kényszerült volna arra, hogy a saját zsebéből fizesse ki a vendéghaját, ha a férje nem gurul dühbe, mikor őt kérte, hogy vásárolja meg neki! A legapróbb csacsiságért is mindig ilyen jelenetet csinál, neki semmi után nem szabad vágyódnia, nem kívánhatja meg a legértéktelebb csecsebecsét sem, mert mindjárt ilyen dühös ellenkezésbe ütközik... Természetesen benne is van önérzet, soha többé semmit sem kér tőle, inkább nélkülöz, de nem alázkodik meg feleslegesen. Pedig már két hete olyan nagyon vágyódik egy érdekes csatra, a Palais-Royal egyik ékszerüzletének a kirakatában látta, amikor arra járt az anyjával.

- Tudja, három strasszcsoillagból összeállított hajdíz... Olyan kis semmiség az egész, talán száz frankba kerül... Két héten át beszéltem már róla reggeltől estig, hát azt hiszi, megértette a férjem?

Octave álmában sem remélhetett volna ennél jobb alkalmat. Nagy merészen nekivágott:

- Igen, tudom, miről van szó! Többször hallottam, hogy beszélt róla... Nézze, asszonyom, a maga szülei olyan kedvesek voltak hozzám, maga meg olyan szívélyesen fogadott, hogy bátor voltam...

És hosszúka dobozt húzott ki a zsebéből, kinyitotta, vattára fektetve benne ragyogott a három csillag. Berthe izgatottan állt fel.

- De hát ez képtelenség! Nem akarom... Igazán helytelenül tette.

Octave ártatlan képet vágott, ezer ürügyet talált ki, hogy Berthe-nek megkönnyítse az ajándék elfogadását. Dél-Franciaországban mindenki rendjén valónak tartja az ilyen ajándékozást. És hát igazán értéktelen apróságról van szó! Berthe kipirult, nem sírt már, tekintetét le nem vette a tokról, és szeme versenyt csillogott a hamis kövekkel.

- Könyörgöm, asszonyom... Hogy kimutassa a jóindulatát, csak azért, hogy lássam, nincs kifogása a munkám ellen.

- De, kérem, ezt igazán nem szabad, ne is erőltesse... Megbánt vele.

Saturnin előbújt rejtékhelyéről, és elbűvölten nézte az ékszer, mintha ereklyét látna. De éles hallása figyelmeztette, hogy Auguste közeledik. Halk csettintéssel intette óvatosságra a nővérét, aki, mielőtt a férje belépett volna, az utolsó pillanatban elszánta magát:

- Hát jó - hadarta suttogva, és zsebébe süllyesztette a tokot. - Majd azt mondom, hogy Hortense-től kaptam.

Auguste szólt, hogy oltsák el a lámpát, majd feleségével együtt felment aludni. A veszekedésre egy szóval sem tért vissza, lelke mélyén boldog volt, hogy felesége vidám, megbékélt, mintha semmi baj nem lett volna köztük. Az üzletre mély sötétség borult, és mikor Octave is távozóban volt, erős, forró kéz ragadta meg a kezét, és úgy szorongatta, hogy majdnem összeroppant. Saturnin búcsúzott így tőle, aki az alagsorban maradt, ott volt a fekhelye.

- Barát... barát... barát... - hajtogatta féktelen rajongással.

A számításaiban kudarcot vallott Octave egyre hevesebb ifjúi vágygal kívánta Berthe-et. Kezdetben csak régi tervére gondolt, hogy elcsábított nők segítségével biztosítsa a jövőjét, de Berthe-ben most már nemcsak a főnök feleségét látta, nemcsak az járt a fejében, hogy az asszony meghódítása a cég korlátlan urává teheti, elsősorban a fényűző, vonzó és bájos párizsi nőt kívánta meg benne, Marseille-ben ilyen nem akadt a hálójába. Szinte szomjúhozva leste az apró, kesztyűs kezét, a magas sarkú cipőbe bújtatott kicsiny lábat, vágyakozva gondolt a csecsebecsékkel borított gyengéd kebelre, de még a gyanús fehérneműkre is, és a túl díszes ruhák alól áradó kétes illatra, és ez a hirtelen támadt szenvedély még a takarékoskodó természeténél is erősebbnek bizonyult, ajándékokat vásárolt Berthe-nek, és olyan könnyű kézzel szórta a pénzt, hogy hamarosan elherdálta a Dél-Franciaországból hozott ötezer frankot, amit azóta ügyesen megkészszerezett, bár erről soha senkinek sem beszélt.

Őt magát is megzavarta, hogy ilyen félénkké vált, mikor szerelmes lett. Határozottsága egyszeriben eltűnt, nem tudott kíméletlenül a célra törni, sőt élvezte a tétlen, kéjes várakozást, nem hirtelenkedett el egyetlen lépést sem. Egyébként gyakorlatias gondolkozása most egyszeriben cserbenhagyta, és Berthe meghódítását végül már olyan rendkívül nehéz feladatnak tekintette, amelynek sikere magas diplomáciát, türelmet, óvatosságot követel. A felsülésnek még a gondolata is rémülettel töltötte el, élénken élt még benne a Valérie-nél és Hédouinnénál elszenvedett kudarc emléke. De szorongással teljes zavarának mélyén mégiscsak az imádott nővel szemben érzett áhítatos félelem és Berthe becsületességébe vetett feltétlen hit, a vágytól megbénított, kétségbeesett szerelem teljes vaksága rejtett.

Octave nagyon boldog volt, hogy a fiatalasszonnyal végül is elfogadtatta az ajándékot, és a házastársak veszekedését követő napon arra gondolt, hogy okos lenne, ha jó barátságba kerülne a férjjel. A főnöke asztalánál étkezett, mert Auguste mindig gondoskodott az alkalmazottai ellátásáról, hogy állandóan szemmel tarthassa őket. Octave végtelen előzékenységet tanúsított iránta, figyelemmel hallgatta mondanivalóit, lelkesen helyeselte elgondolásait. Főként azt igyekezett elhitetni vele, hogy teljesen neki ad igazat a feleségével szemben, és színleg még az asszony megfigyelésére, apró-cseprő árulkodásokra is vállalkozott. Auguste nagyon felengedett, egyik este még azt is megvallotta a fiatalembernek, hogy egyszer már majdnem elküldte, mert azt képzelte, hogy összejátszik az anyósával. Octave-ban meghűlt a vér, és olyan utálattal nyilatkozott Josseland-néről, hogy most már igazán tökéletessé válhatott köztük az összhang, hiszen véleményük mindenben megegyezett. A férj alapjában véve jó, csak éppen kellemetlen ember volt, akivel könnyen meg lehetett férni; de rögtön kijött a sodrából, ha elköltötték a

pénzét, vagy megbántották erkölcsi felfogásában. Octave-nak még fogadkozott is, hogy soha többé nem jön dühbe, mert a veszekedés után olyan fejgörcsöt kapott, hogy három napra szinte belehülyült.

- Maga megért engem - mondta a fiatalembernek. - Békességet akarok magam körül... Ezenkívül fűtyülök mindenre, kivéve persze az erényt, no és azt sem szeretném, ha a feleségem megszökne a pénztárral. Hát ez csak nem sok?! Igazán nem követelek tőle képtelen dolgokat!

Octave valósággal lelkesült bölcs életfelfogásáért, és együttesen dicsőítették a békésen folydogáló élet szelíd örömeit, a selyemvégek mérésével eltöltött mindig egyforma napokat. Octave, hogy a főnöke kedvében járjon, még a nagyvonalú kereskedelemről szőtt elképzeléseit is feladta. Egyik este ugyanis beszélgetés közben észrevette, hogy Auguste mennyire megriad, amikor a nagy, modern üzletekről álmodozva, főnökének is azt tanácsolta, amit annak idején Hédouinnénak, hogy vegye meg a szomszédos házat, akkor legalább bővítheti az üzletét. Auguste rémüldözve hallgatta. Neki, a garasokban számoló kereskedőnek már ez a négy pult is annyi gondot okozott, hogy majd szétpattant a feje. Octave sietve visszakozott, és máris a kiskereskedelem becsületes biztonságáért lelkesedett.

A napok csendben folytak. Octave úgy érezte már magát a házban, mint valami meleg, pelyhes fészekben. A férj megbecsülte, még Josserand-né is biztatón nézett rá, pedig a fiatalember ügyelt arra, nehogy túlságosan udvarias legyen hozzá. Berthe meg igazán elragadó bizalmassággal bánt vele. De legodaadóbb barátja mégis Saturnin lett; Octave világosan látta, hogy szótlan ragaszkodása, kutyahúsége egyre erősödik, ahogyan ő is egyre hevesebben vágyódik a fiatalasszony után. A bolond fiú sötét féltékenységgel figyelt mindenki mást Berthe körül, ingerültté vált, és harapásra készen vicsorgott, ha egy férfi csak közelébe is ment a húgának. De ha Octave fesztelenül föléje hajolt, ha felvidította, és Berthe-ből kitört a boldog szerelmes ellágyult kacagása, akkor Saturnin is megnyugodva nevetett, az ő érzéki örömeik visszfénye csillant fel az arcán. A szerencsétlen fiú mintha csak ebben az ösztönösen magáénak érzett női testben élvezte volna a szerelmet, és mintha a boldogság kéjes háláját érezné a kiválasztott szerelmes iránt. Lépten-nyomon elfogta Octave-ot, gyanakodva körülnézett, és mikor meggyőződött arról, hogy kettesben vannak, Berthe-ről kezdett beszélni. Szaggatott mondatokkal mindig ugyanazokat az apróságokat mesélte róla.

- Kicsi korában ilyen gömbölyű volt a kis keze, lába, kövérke volt, rózsaszínű és olyan vidám... Úgy kapálózott, ha letették a földre! Letérdeltem, gyönyörködtem benne... Akkor aztán puff! puff! puff! a gyomromba rugdosott... és az olyan jó volt! Olyan jó!

Így ismerte meg Octave Berthe egész gyermekkorát, apró bajaival, játékaival együtt, szinte maga előtt látta, hogyan növekedett ez a kiscicához hasonlóan féktelen, játékos kedvű, bájos teremtmény. Saturnin üres koponyája áhítatosan őrizgette a rég feledésbe ment legapróbb események emlékeit is, a napot, mikor megszurta az ujját és ő szívtá ki a sebet, a reggelt, amikor a karjai között tartotta, mert a kicsi fel akart mászni az asztalra. De állandóan visszatért a nagy tragédiára, a kislány betegségére.

- Ó, ha látta volna!... Éjszaka egész egyedül voltam vele. Ütöttek, hogy feküdjek már le. De én mezítláb visszaszöktem hozzá... egész egyedül. Sírtam, mert olyan fehér volt. Tapogattam, hogy nem hideg-e a teste... Aztán már békén hagytak mellette. Jobban ápoltam én, mint ők, ismertem az orvosságokat, amit én adtam neki, azt mindig bevette... Hányszor, de hányszor húztam magamhoz a fejét, amikor panaszkodott. Olyan jól megvoltunk... Azután meggyógyult, és engem megint vertek, ha vissza akartam hozzá menni.

Szeme csillogott, nevetett, sírt, mintha mindez csak tegnap történt volna. Akadozó szavaiból világosan kibontakozott, hogy miként fejlődött ki benne ez a furcsa gyengédség: a szerencsétlen lélek önfeláldozása a kislány betegágyánál, akiről már lemondtak az orvosok. Testét-lelkét adta volna a drága betegnek, anyai gyengédséggel ápolgatta mezítelen testét. Érzelmi élete, férfiosztöne itt akadt el, itt bénult meg, vonzalma mindörökre a szenvedésnek ehhez a tragédiájához tapadt, még most is belereszketett, ha rágondolt. A kislány meggyógyult, és bár hálátlanul viselkedett, neki Berthe maradt mindene: úrnője, aki előtt reszket, gyermeke, nővére, akit a haláltól mentett meg, bálványa, akit féltő rajongással imád. Ezért üldözte a férjet a megbántott szerelmes gyűlölködésével, ezért nem fogyott ki a szidalmakból, ha róla beszélt, ezért öntötte ki szívét Octave előtt.

- Már megint alig bírja kinyitni a szemét. Utálatos ezzel az örökös fejfájásával! Tegnap meg hogyan csoszogott! Hallotta?... Nézze csak, hogy les ki az utcára... Ugye, micsoda hülye!... Pizzkos dög... pizzkos dög!

Auguste minden mozdulata dühbe hozta a bolondot. Később ijesztő ajánlatokkal állt elő.

- Ha akarja, mi ketten leszúrhatjuk, mint egy disznót!

Octave csitította. Saturnin nyugodt napjaiban sugárzó arccal futkosott Octave-tól Berthe-hez, elmondta az egyiknek, mit mondott róla a másik, üzeneteket közvetített, a szakadatlan gyengédség eleven szálát jelentette köztük, akár a lábuk elé vetette volna magát, hogy tapossanak rajta, mint egy szőnyegen.

Berthe nem szólt többé az ajándékról, és mintha észre sem vette volna Octave reszkető figyelmességét, nyugodt, baráti hangon bánt vele. A fiatalember még soha nem fordított ekkora gondot az öltözködésére, simogató, melegbarna tekintetét alig vette le Berthe-ről, ellenállhatatlannak vélte tekintetének bársonyos puhaságát. De Berthe csak a hazugságaiért volt hálás, csak akkor, ha segített neki, hogy a férje ne tudjon a kiruccanásairól. Valami cinkosság szövődött így köztük: Octave a fiatalasszony kezére játszott, hogy időnként eljárógathasson az anyjával, és ha a férj gyanút fogott, Octave menten készen állt az ügyes magyarázattal. Berthe végül cseppel sem feszélyezte magát, lázasan futott örömei után, és minden egyebet Octave leleményességére bízott. És mikor hazatérve egy szövetrakás mögött találta Octave-ot, baráti, meleg kézszorítással mondott neki köszönetet.

Berthe egy ilyen alkalommal mégis nagyon megrémült. Éppen egy kutyakiállításról jött haza, Octave az alagsor felé indult, és intett a fiatalasszonynak, hogy jöjjön utána. Egy számlát nyújtott át neki, akkor hozták, mikor nem volt otthon. Hatvankét frank ára himzett harisnyáról szólt. Berthe elsápadt, és őszinte rémülettel kérdezte:

- Úristen! A férjem is látta?

Octave gyorsan megnyugtatta, elmondta neki, hogy milyen nehéz volt eltüntetni a számlát Auguste elől. Azután zavartan, fojtott hangon tette hozzá:

- Kifizettem.

Berthe úgy tett, mintha keresgélne a zsebében, de egy garasa sem volt, és csak ennyit mondott:

- Majd megadom... Nem is tudja, milyen hálás vagyok magának! Belehaltam volna, ha Auguste meglátja.

Megfogta Octave két kezét, és egy pillanatig szorongatta. De a hatvankét frankról többé nem esett szó.

Berthe-ben egyre követelőzőbbé vált a szabadság és az örömök utáni vágy, azt akarta, hogy megkapjon mindent, amit lány korában a házasságtól remélt, hiszen az anyja arra tanította, hogy mindezt a férfitől kell követelnie. A hosszú évek során soha ki nem elégített éhség gyötörte, mintha csak bosszút akart volna állni, amiért lány korában annyit nélkülözött a szüleinél, ahol nem került vaj a kenyérre, hús helyett mócsingot evett, hogy jusson cipőre, keserves kínlódással alakította át a ruháit, vállalnia kellett a nyomorúságot, a szennyet, hogy jólétet hazudhassanak a világ előtt. De főként azért a három télért akarta magát kárpótolni, amikor Párizs sáros utcáin báli cipőben kellett szaladgálnia férjvadászatra, a gyötrelmesen unalmas estékért, amikor követelőző gyomrát ribizliszörppel csapta be, a bamba fiatalemberekre pazarolt erőltetett mosolyokért és szüzies kedveskedésekért, a kétségbeesítő kínlódásért, amikor a tudatlan leánykát kellett megjátszania, holott mindennel tisztában volt, az esőben, sárban való hazagyaloglásokért, az ágya dermesztő hidegségéért, az anyai pofonokért, amelyektől még most is lángolt az arca. Még huszonkét éves korában is kétségbeesetten, megalázottan, mintha csak nyomorék volna, félmeztelen testét nézegette esténként, nincs-e valami fogyatékosága. És most, hogy végre megkaparintott egy férfit, könyörtelen volt és védtelen áldozatként bánt vele, mint a vadász, aki durva ökölcsapással végez a nyúllal, amelynek üldözése úgy kifárasztotta, hogy már alig liheg.

A házastársak között egyre szélesebb volt a szakadék, hiába erőlködött a férj, aki úgy szerette volna megóvni békességét. Elkecseregetten védelmezte álmos és rigolyás nyugalmanak csöndes búvóhelyét, szemet hunyt az apróbb hibák felett, de még a nagyokat is lenyelte, mert örökösen rettegett, hogy valami olyan gyalázatosságra jön rá, ami végleg kihozza a sodrából. Túrta Berthe hazugságait, úgy tett, mintha elhinné, hogy a nővére és az anyja kedvességének köszönheti azt a halom apróságot, amit a fiatalasszony a saját pénzéből semmiképpen sem vásárolhatott; sőt már azért sem veszekedett, ha esténként elment hazulról. Octave így titokban kétszer is színházba vitte az anyja és a nővére társaságában. Nagyon kellemes két este volt, és a hölgyek egymás között megállapították, hogy Octave igazán tudja, mi illik.

Berthe eddig a legkisebb összezőrdülésnél is azt vágta a férje fejéhez, hogy ő tisztességes asszony. Auguste legyen boldog, hiszen ő úgy viselkedik, ahogy kell! Ő is úgy gondolkozott, mint az anyja, hogy a férjnek csak akkor van joga a haragra, ha rajtakapja a feleségét. Első mohóságában, mikor éhségét túlon túl kielégíthette, ez a szó szűkebb értelmében vett tisztesség igazán nem esett különösebben neheze. Hűvös vérmérsékletű volt és önzőbb, semhogy átengedje magát a szenvedély viharainak, nem erényességből kereste a kielégülést önző örömeiben. Octave udvarlása csak a hiúságának hízelgett a lány korában elszenvedett kudarcok után, amikor azt hitte, hogy nem kell egy férfinak sem. Ezenkívül hasznát is húzta a fiatalember vonzalmából, és ezt teljes lelki nyugalommal élvezte, hiszen a pénz imádatában nőtt fel. Az is előfordult, hogy öt órán át tartó kocsikázás díját fizettette ki a segéddel, máskor meg harminc frankot kért tőle kölcsön a férje háta mögött, azzal az ürüggyel, hogy nincs nála a pénztárcája, és már sietett el hazulról. Ezt sem adta meg soha. Ez a fiatalember úgysem fontos neki, nem volt vele semmiféle szándéka, számítás nélkül használta ki, ahogy éppen a kedvtelése vagy a véletlen események hozták. Közben a mártír feleség megbántott ábrázatával járt-kelt, aki mindenek ellenére szigorúan teljesíti kötelességét.

Egyik szombati napon rettenetes veszekedés tört ki férj és feleség között, mert egy frank hiányzott Rachel piaci elszámolásából. Mikor Berthe elszámolt a lánnal, Auguste szokása szerint már hozta is a következő heti háztartáspénzt. Aznap este Josserand-ékat várták vacsorára, és a konyhában mindenféle sütni-főznivaló volt előkészítve: nyúl, birkacomb, karfiol hevert az asztalon. A mosogató mellett Saturnin kuporgott a konyhakövön, és nővére meg sógora cipőjét fényesítette. A veszekedés azzal kezdődött, hogy hosszadalmasan magyarázták egymásnak, mire is mehetett el az egy frank? Hogyan tűnhetik el egy frank? Auguste újból

össze akarta adni az elszámolást. Rachel közben zavartalan nyugalommal nyársra húzta a birkacombot, nagyon ügyesen mozgott ez a morcos és zárkózott lány. Mindig hallgatott, de mindent megfigyelt. Auguste végül odaadott ötven frankot, és már indult, hogy lemegy az üzletbe, de megint csak visszafordult, nem hagyta nyugton a hiányzó pénz.

- Mégiscsak meg kell lennie - mondta. - Talán kölcsönkérted Racheltől, és elfelejtetted.

Berthe egyszeriben nagyon megsértődött.

- Miért nem mindjárt azzal gyanúsítasz, hogy kosárpénzt csinállok!... Mondhatom, kedves vagy!

Ezzel kezdődött, és hamarosan a legbántóbb szavakkal támadtak egymásra. Auguste, bár sokat áldozott a békességért, most nem volt engedékeny, megdühödött, mikor meglátta a nyulat, a birkacombot, a karfiolt, kihozta sodrából ez a nagy halom ennivaló, amit a felesége egyetlen estén akar feltálatolni a szüleinek. A háztartáskönyvben lapozgatott, és minden tételnél méltatlankodott. Az Isten sem érti ezt! Biztosan összejátszik a cseléddel, és keres a konyhapénzen.

- Még hogy én! Én! Én! - kiáltotta a végsőkéig feldühített Berthe. - Én játszom össze a cseléddel!... De hisz maga fizet neki, hogy leskelődjön utánam! Igen, mindig rajtam a szeme, egyetlen lépést sem tehetek, hogy meg ne lesné! Felőlem még a kulcslyukon is beleshet, mikor inget váltok. Nem teszek én semmi rosszat! Füttyölök a maga kémkedésére... De azt már ne merészelje mondani rólam, hogy én játszom össze a cseléddel!

Ez a váratlan kirohanás egy pillanatra meghökkentette a férjet. Rachel azonban még az ürömbot sem eresztette el, mikor Berthe felé fordult, és kezét szívére téve tiltakozott:

- Ó, asszonyom, hogyan is gondolhat ilyent?... Rólam, aki úgy tisztelem!

- Ez megbolondult! - mondta Auguste vállrándítva. - Ne is védje magát, lányom... Teljesen bolond!

Ijedten megfordult, mert háta mögül valami zajt hallott. Saturnin vágta földhöz az egyik félig kitisztított cipőt, hogy a húga segítségére siessen. Az arca eltorzult, kezét ökölbe szorította, hebegett, hogy megfojtja ezt a disznó alakot, ha még egyszer azt meri mondani a nővérére, hogy bolond. Auguste riadtan menekült a vízcsap mögé, úgy kiabált:

- Mégiscsak tűrhetetlen, hogy egy megjegyzést sem tehetek, mert ez rögtön beleavatkozik!... Megtűröm, ha kell, de hagyjon békén! Ezt a kellemességet is az anyjának köszönhetem! Kutyaúl fél tőle, az én nyakamba akasztotta, csapjon engem agyon, ne őt! Köszönöm szépen... Tessék, most meg késsel jön! Fogják már le!

Berthe elvette a kést a bátyjától, egy pillantásával lecsendesítette, a halálsápadt Auguste meg tovább morgolódott. Mindig késsel hadonászik! Olyan könnyen megszúrhatja, és egy bolondot még csak kérdőre sem vonhatnak, a törvény sem tehetne ellene semmit! Mégsem járja, hogy valaki egy ilyen testvérrel őriztesse magát, aki moccanni sem engedi a férjet, jogos felháborodásában is torkára forrasztja a szót, lenyeleti vele még a gyalázatot is!

- Nincs magában egy csepp tapintat sem - jelentette ki Berthe megvetően. - Úriember nem vitatkozik a konyhában.

Ezzel bement a hálósobába, az ajtót jól bevágta maga után. Rachel a sütője körül szorgoskodott, mintha meg sem hallotta volna az urak veszekedését. Meg akart maradni a helyén, úgy tett, mintha soha semmiről sem venne tudomást, és túlzottan tapintatos volt, még csak fel sem nézett, mikor az asszonya kiment, egyetlen arcizma sem rándult, mikor az úr még egy darabig

ott topogott a konyhában. Auguste aztán hamarosan a felesége után sietett. Rachel közönyösen folytatta a munkáját, sütőbe tette a nyulat.

Auguste a hálósobában találta meg Berthe-et.

- Értsd meg, édesem, nem neked szólt az egész, hanem a cselédlánynak, aki meglop bennünket... Mégiscsak meg kell találni azt az egy frankot!

A fiatalasszony idegesen megrázkódott, halotthalványan nézett a férjére:

- Hagyjon már békén az egy frankjával!... Nem egy frankot akarok, hanem havi ötszázat! Igenis! Ötszáz frankot, hogy öltözködhessenem... Maga a konyhában, a cseléd előtt beszéli meg a pénzügyeket! Hát jó! Legalább most én is beszélek a pénzről! Elég régen türtőztetem magam... Ötszáz frankot akarok!

Auguste teljesen elképedt e követelés hallatára. De Berthe máris olyan nagy jelenetbe kezdett, amilyent az anyja húsz éven át kéthetenként rendezett az apjának. Talán azt képzei, hogy mezítláb jár majd? Ha valaki megnősül, legalább tisztességesen ruházza és etesse a feleségét! A koldulás is jobb, mint ez a garasoskodó élet! Arról aztán ő igazán nem tehet, hogy a férje olyan élheteretlen kereskedő, de élheteretlen ám! Nincs egy ötlete, nem tud valami értelmeset kezdeni, csak garasoskodik! Micsoda ember! Minden gondolatával azon kellett volna lennie, hogy gyorsan meggazdagodjék, és a feleségét úgy járassa, mint egy királynőt, hadd pukkadjon mérgében az a népség ott a Hölgyek Örömeiben. De kár erről beszélni is... Az ilyen ügyefogyottság mellett egyszerűen elkerülhetetlen a csőd! Berthe egész szóáradata nem volt egyéb, mint a pénznek szóló sivár dicshimnusz, áhítatos tiszteletadás, mert leány korában mindig azt látta, hogy az emberek minden csúfságra hajlandók, csak hogy elhitessék a világgal, hogy pénzüik van.

- Ötszáz frank! - döbrent meg Auguste. - Jobb lesz, ha mindjárt becsukom a boltot!

Az asszony hidegen nézett rá.

- Szóval nem ad. Rendben van, majd adósságot csinálók.

- Már megint adósságot! Szerencsétlen!

Elöntötte a düh, elkapta a felesége karját, és a falhoz lökte. Az asszony a haragtól fuldokolva, hang nélkül az ablakhoz rohant, felszakította, mintha ki akarna ugrani, de visszafordult, és most ő taszigálta a férjét az ajtó felé.

- Menjen innen, mert valami szörnyűséget követek el!

Mikor a férj már kívül volt, lármásan elrekeszelte az ajtót. Auguste egy pillanatig tehetetlenül állt az ajtó előtt, hallgatózott, de azután sietve az üzletbe indult, hajtotta a félelem, mert a félhomályban Saturnin vad tekintete csillant eléje. A bolondot a rövid küzdelem zaja kicsalta a konyhából.

Octave éppen egy öreg hölggyel foglalkozott, selymet adott el neki, de azonnal észrevette, hogy Auguste milyen feldúlt. A szeme sarkából figyelte, hogy lázasan fel-alá járkál a pultok között. Amikor a vevő távozott, Auguste kitört:

- Barátom, ez megbolondult - mondta, anélkül, hogy a feleségét megnevezte volna. - Bezárkózott... Tegye meg nekem, menjen fel és beszéljen vele. Szavamra, attól félek, hogy valami szerencsétlenség történik!

A fiatalember úgy tett, mintha tétovázna. Nagyon kényes dolog az ilyesmi! Végül is önfeláldozóan vállalkozott rá. Fent Saturninbe botlott, aki Berthe ajtaja előtt örködött. A bolond fenyegetően felmordult, mikor meghallotta a lépteiket. De amint ráismert Octave-ra, felderült az arca.

- Ó, te vagy... - mormolta. - Téged igen... Csak hogy ne sírjon. Légy kedves, találj ki valamit... És aztán maradj ám. Ne félj semmit. Itt vagyok. Ha a cselédlány leselkedne, nekimegyek.

Leült a padlóra és őrizte az ajtót. A sógorának a cipője még mindig a kezében volt, fényesíteni kezdte, hogy teljék az idő.

Octave elszánta magát és kopogott. Semmi nesz, semmi válasz. Megmondta, hogy ő van itt. A zár azonnal csikordult, Berthe kinyitotta az ajtót és behívta. Azután idegesen megint rátolta a reteszt.

- Maga bejöhet, de ő nem!

Haragosan járkált az ágy és a nyitott ablak között. Összefüggéstelenül beszélt. Vacsorázhat a szüleivel, ha akar, igen, mindjárt azt is megmagyarázhatja, hogy ő miért nincs ott, mert ő bizony le nem ül az asztalhoz! Különben is inkább lefeküdne. És lázas kézzel máris rángatta a paplant, veregette a párnákat, felhajtotta a takarókat, egészen megfeledkezett Octave-ról, és már a blúzához nyúlt, hogy kigombolja. Azután hirtelen másról beszélt.

- Képzelse, megütött! Megütött, megütött, megütött!... Azért, mert szégyellek mindig rongyokban járni, és kértem tőle ötszáz frankot.

Octave csak állt a szoba közepén, és békítő szavakon törte a fejét. Kár ennyire felizgatnia magát. Majd csak rendbe jön minden. Végül félénken megkockáztatta:

- Ha nehézségei vannak valami számla kifizetésénél, miért nem fordul azokhoz, akik szeretik? Én igazán boldog lennék!... Hiszen csak kölcsön. Majd később megadná.

Az asszony ránézett, majd kis szünet után válaszolt:

- Soha! Még csak feltételezni is... Mit gondolnának rólam!

Olyan határozottan utasította vissza, hogy a pénzkérdés nem is jöhetett még egyszer szóba. De haragja mégis mintha csillapodott volna. Hevesen lélegzett, megnedvesítette arcát. Halál-sápadtan, kicsit bágyadtan, de nagyon nyugodt, elszánt tekintettel állt a férfi előtt. Octave-ot elfogta a szerelmes ember félénksége, amit alapjában véve ostobaságnak tartott. Ilyen hevesen még soha nem szeretett, a jóképű kereskedősegéd kellemkedését sutává tette a vágy ereje. Miközben tétova mondatokkal békülékenységet tanácsolt, magában józanul számítgatta, vajon mi lenne, ha a karjába szorítaná. De megbénította a félelem, hogy megint visszautasíthatják. Az asszony hallgatagon, eltökélten nézte, homlokán egyre mélyült a vékony redő.

- Hát, istenem - folytatta dadogva -, elnézőnek kell lenni... A férje nem rossz ember... Ha ügyesen bánik vele, mindent elérhet nála...

A szavak üresen csengtek, mindkettőjüket ugyanazok a gondolatok foglalkoztatták. Magukban vannak, szabadok, meglepetéstől nem kell tartaniok, az ajtó zárva. Ez a biztonság, a hálószoa bágyasztó zártsága megtette a magáét. De Octave mégsem mertte megtenni az első lépést. Természetének nőies vonása, nőismerete a szenvedélynek e percében úgy kifinomult, hogy szerelmi játékukban szinte ő volt a nő. Berthe ekkor, mintha csak egy rég tanult lecke jutott volna az eszébe, leejtette a zsebkendőjét.

- Ó, köszönöm - mondta, mikor a fiatalember visszaadta neki.

Kezük egymáshoz ért, és ez a villanásnyi összesimulás közelebb hozta őket egymáshoz. Berthe most már lágyan nevetett, derekát ingatta, eszébe jutott, hogy a férfiak nem szeretik a karómerev nőket. Ha az ember meg akar fogni egy férfit, akkor nem butáskodik, megenged egy-két apróságot, úgy tesz, mintha észre sem venné.

- Mindjárt besötétedik - szólalt meg Berthe, és ment, hogy becsukja az ablakot.

Octave követte, és a függönyök árnyékában Berthe átengedte neki a kezét. Hangosabban nevetett, gyöngyöző kacagással, kecses mozdulatokkal bódította, és mikor Octave végre nekibátorodott, hátravetette a fejét, kivillant fiatal, szép nyaka, amelyen a vidámságtól lüktettek az erek. Octave esztét vesztve csókolta meg.

- De igazán... - mondta zavartan, és úgy tett, mintha kedvesen rendre akarná utasítani.

De Octave megragadta, a megvetett ágyra dobta, és vágya kielégítésénél előbújt lényének minden durvasága, az epekedő imádattal takart megvetés, amit a nők iránt érzett. Az asszony hallgatagon, örömtelenül adta meg magát. Amikor szenvedő arccal, meggyötört csuklóját dörzsölve felállt, sötét pillantást vetett Octave-ra, és tekintetében benne volt a férfiak iránt érzett minden lenézése. A hálósobában teljes volt a csend. Csak az ajtó mögül hallatszott a kefe ütemes súrlódása. Saturnin fényesítette a férj cipőjét.

Octave-nak diadalmármorában Valérie és Hédouinné jutott eszébe. Ez már mégiscsak valami, most már nemcsak a kis Pichonné szeretője! Úgy érezte, hogy kiköszörülte a csorbát. Azután észrevette Berthe egy szenvedő mozdulatát, elrestellte magát, és nagyon gyengéden megcsókolta. Az asszony különben egykettőre összeszedte magát, arca megint gondtalan és határozott volt. Legyintett, mintha csak azt mondaná: „Annyi baj! Hát megtörtént!” De mégiscsak úgy érezte, hogy valami mélabúsat kell mondania:

- Ó, ha a maga felesége lettem volna!

Octave meglepetten, csaknem nyugtalanul nézett rá, de azért tovább csókolgatta, és így suttogott:

- Bizony, milyen jó lett volna!

Nagyon kellemes hangulatban vacsoráztak Josserand-ékkel együtt. Berthe még sohasem volt ilyen kedves, szüleinek egy szót sem szólt a veszekedésről, a férjét végtelen szerénységgel üdvözölte. Auguste félrehúzta Octave-ot, és elragadtatottan, melegen hálálkodott neki, úgy szorongatta a kezét, hogy Octave zavarba jött. Egyébként mindnyájan elhalmozták kedveskedésükkel. Saturnin, aki ma este nagyon illedelmesen viselkedett az asztalnál, rajongva nézte, mintha csak ő is élvezte volna a bűn édességét. Még Hortense is figyelemre méltatta, Josserand-né meg csupa anyai biztatás volt, amikor a poharát megtöltötte.

- Azt hiszem, megint nekikezdek a festésnek... - mondta Berthe a vacsora végén. - Már olyan régen készülődöm, hogy egy szép csészét festek Auguste-nek.

Ez a kedves ötlet nagyon meghatotta a férjet. Octave, mikor leültek a vacsorához, az asztal alatt lábát a fiatalasszony lábára tette, mintegy birtokba véve a meghitt polgári lakoma alatt. Berthe azonban valami néma nyugtalansággal figyelte Rachelt, állandóan magán érezte a lány fürkésző tekintetét. Meglátszana talán? Ezt a lányt vagy el kell küldeni, vagy le kell pénzelni!

A fiatalasszony egész meghatódott, mikor az apja, aki mellette ült, papirosba csavarva odacsúsztatott neki tizenkilenc frankot.

- Tudod, ez abból a kis különmunkámból van... Ha adósságod lenne, fizess ki szépen.

Az apja és a szeretője között ült, az egyik a térdét érintette, a másik gyengéden a lábát nyomogatta, és ő határozottan jól érezte magát. Az élet szépnek ígérkezik! Valamennyien magaelengedően élvezték a családi körben töltött kellemes estét, amelynek derűjét nem zavarta semmi vita. Ekkora nyugalom nem is lehetett magától értetődő, valami történhetett, az hozta ezt az örömet. Csak Auguste szeme volt megint karikás, fejfőrcs gyötörte, de erre számított is ennyi izgalom után. Kilenc óránál nem is bírta tovább, lefeküdt.

13

Gourd egy idő óta titokzatosan és nyugtalanul jött-ment a házban. Fürkésző tekintettel, fülét hegyezve, zajtalanul örökösen ott járkált a két lépcsőházban, sőt, a lakók azt is észrevették, hogy éjszakánként is tart őrjáratot. Minden bizonnyal a ház tisztessége foglalkoztatta, megszimatolhatott valami becsstelenséget, ami talán zavarta az udvar hideg sivárságát, az előcsarnok áhítatos békéjét, a lakások tisztasági erényeit.

Egyik este Octave belebotlott a házmesterbe, aki mozdulatlanul állt a folyosó végében, valószínűleg odalapult a cselédlépcsőre nyíló ajtóhoz, és még gyertya sem volt a kezében. Octave meglepődve kérdezte, hogy mi járatban van.

- Csak körül akarok nézni, Mouret úr - válaszolt röviden, majd mégis rászánta magát, hogy nyugovóra tér.

A fiatalember nagyon megdöbbsent. Elképzelhető, hogy a házmester megsejtett valamit Berthe és az ő kapcsolatából? Talán éppen utánuk lesett? Viszonyukat örökös akadályok nehezítették ebben a szigorúan őrzött házban, ahol a lakók a legmerevebb elveket vallották. Ritkán közelíthetett barátnőjéhez, az volt az egyetlen öröme, ha Berthe délutánonként valami ürüggyel otthagyhatta az üzletet, és ő valamelyik elhagyott sikátorban találkozott vele, hogy egy órán át egymásba karolva sétáljanak. Pedig Auguste július vége óta minden kedd éjszaka távol volt, Lyonba kellett utaznia, mert elkövette azt a butaságot, hogy részesedést vállalt egy bukóféltben levő selyemgyárban. Berthe azonban mindeddig vonakodott attól, hogy kihasználja ezt az éjszakai lehetőséget. Rettegett Racheltől, félt, hogy valami ügyetlenséget követ el, és teljesen kiszolgáltatja magát a lánynak.

Octave éppen egy ilyen kedd estén kapta rajta a házmestert, amint a szobája mellett leselkedett. Ezután még jobban nyugtalankodott. Egy hét óta szünet nélkül kérlelte Berthe-et, hogy jöjjön fel hozzá, mikor már az egész ház alszik, de hiába volt minden könyörgés. Ezt is tudná a házmester? Octave bosszúsan feküdt le, félelem és vágy gyötörte. Szerelme fájdalmas, örült szenvedéllyé vált, és dühösen látta, hogy a szíve milyen ostobaságokba viszi. Már nem találkozhatott Berthe-tel az elhagyott sikátorokban anélkül, hogy ne vásárolt volna neki valami apróságot, amit a fiatalasszony megcsodált egy kirakatban, így például tegnap a Madeleine átjáróban olyan vágyakozva bámult egy kis kalapra, hogy Octave bement az üzletbe és megvásárolta neki: virágfüzérekkel díszített, elragadóan egyszerű rizsszalma kalapka, de ez a kétszáz frankos kis semmiség mégiscsak sok egy kicsit!

A bőre átforrósodott, sokáig forgolódott az ágyában, de egy óra tájt mégiscsak elaludt. De hamarosan halk kopogtatásra ébredt.

- Én vagyok - suttogott egy női hang.

Berthe volt. Ajtót nyitott, és a sötétben vadul magához szorította. De az asszony nem ezért jött. Mikor gyertyát gyújtott, látta, hogy milyen izgatott. Octave-nál tegnap nem volt elég pénz, nem tudta kifizetni a kalapot, Berthe meg örömeiben még azt a könnyelműséget is elkövette, hogy megadta a címét, küldjék el neki a számlát. Most úgy rettegett, mi lesz, ha délelőtt a férje szeme láttára adják át neki, hogy még ide is felmerészkedett. Igaz, a házra mély csend borult, és abban is biztos volt, hogy Rachel mélyen alszik.

- Ugye, kifizeti holnap reggel? - könyörgött, és máris igyekezett kisurranni.

De Octave megint a karjába szorította.

- Maradj!

Még bódult volt az álomtól, dideregve suttogott a fülébe, bevonszolta magával a meleg ágyba. Berthe már lebontotta a haját, levetkőzött, csak alsószoknya és hálókabát volt rajta, és Octave szinte mezítelennek érezte, mikor vállát csókolta, amely még őrizte a pongyola melegét.

- Igazán elengedlek egy óra múlva... Maradj!

Berthe maradt. A falióra a szoba kéjes csendjében egymás után verte el az órákat, és Octave olyan meghatóan könyörgött, hogy Berthe ellenállása megtört, és nem volt ereje az ellenkezéshez. Négy óra tájt, mikor végre igazán le akart menni, elaludtak egymás karjaiban. Nappali világosság ömlött be az ablakon, mikor felébredtek. Kilenc óra volt. Berthe felsikoltott.

- Istenem! Végem van!

Egy ideig csak kapkodtak. Az asszony kiugrott az ágyból, szemét alig bírta nyitva tartani a fáradságtól és az álomosságtól, a ruhája után kapkodott, és közben alig tudta magába fojtani a rémület sikolyait. Octave is megijedt, az ajtó elé ugrott, nehogy Berthe-nek eszébe jusson világos nappal ilyen öltözékben kimenni. Talán megbolondult? Akárkivel összeakadhatna a lépcsőházban, és mindjárt kész volna a baj, gondolkozni kell, hogy mit tehetnek, ki kell találni valamit, hogyan is tudna észrevétlenül lejutni. Berthe makacsul egyre csak menni akart, nekiugrott az ajtónak, de Octave nem engedte kinyitni. A fiatalembernek végül a cselédlépcső jutott az eszébe. Jobbat kitalálni sem lehetne, a konyhán át egykettőre a lakásba juthat. Csak-hogy reggelenként Marie Pichon mindig a folyosón van! Octave ezért úgy gondolta, okosabb lesz, ha lefoglalja, míg Berthe leoson. Gyorsan nadrágba bújt és kabátot kapott magára.

- Istenem, meddig tart még?! - kínlódott Berthe. Most úgy érezte magát ebben a szobában, mintha tüzes kemencében volna.

Octave végre nyugodtan, mintha semmi sem történt volna, kiment, de nagyon meglepődött, mikor meglátta, hogy Saturnin Marie-nál üldögél, és békésen figyeli a rendezgető asszonyt. A bolond mostanában is szívesen megbújt Marie-nál, mint hajdanában, itt boldog volt, mert a fiatalasszony békén hagyta, tudta, hogy innen nem kergetik el. Marie kedvesen megtúrta maga mellett, nem tudott ugyan semmiről sem beszélni vele, de így mégsem volt egyedül. Csendesen dúdolgatta kedvenc románcát.

- Nicsak! Itt van a szerelmese is! - tréfált Octave, és azon ügyeskedett, hogy az ajtót csukva tartsa maga mögött.

Marie elvörösödött. Hogy ez a szegény Saturnin... Micsoda képtelenség! Hiszen valósággal szenved, ha véletlenül a kezéhez ér valaki! A bolond is megharagudott. Ő nem akar szerelmes lenni, soha, soha! Ha valaki ilyent hazudik róla a húgának, hát annak vele gyűlik meg a baja. Octave-ot váratlanul érte ez az ingerült hang, csitítani kezdte Saturnint.

Berthe közben kiosont a lépcsőházba. Két emeletet kellett lefelé mennie. Már az első lépcsőfoknál megállította a Juzeurné konyhájában felhangzó éles nevetés. Reszketve lapult meg a világítóudvarra nyíló, tárt ablak mellett. A szokásos reggeli szájalás, mocskolódás lármája csapott be a szűk udvarról, mintha szennycsatorna áradt volna meg. A cselédlányok dühe most Louise ellen fordult, szidták, hogy a kulcslyukon leselkedik a szobájukba, mikor lefekszenek. Hát ez aztán gyönyörű dolog! Pedig még tizenöt éves sincs ez a taknyos. Louise meg csak nevetett, nevetett egyre hangosabban. Egy szóval sem tiltakozott, bizony látta már Adèle fenekét, hű, micsoda látvány! És ez a Lisa milyen sovány! Victoire-nak meg micsoda hasa van. Horpadt, mint egy öreg hordó! A cselédlányok hiába próbálják förtelmes szidalmakkal befogni a száját. Valamennyien dühöngtek, hogy Louise így kitergeti a szennyesüket, tehetetlenségükben az asszonyaikon álltak bosszút, most azokat vetkeztették pőrére. Hát aztán? Lisa még mindig nem olyan sovány, mint a másik Campardonné, ez még keszegnek is rossz volna, na, finom falat jutott az építésznek, Victoire meg csak annyit mondott, hogy a világ minden asszonya, akár Vabre-nak, akár Duveyrier-nek, akár Josserand-nak hívják, boldog lehet, ha ennyi időskorára olyan jó karban levő hasa lesz, mint neki, Adèle pedig kijelentette, hogy ő bizony nem adná oda a fenekét a két Josserand lány vacak hátulsójáért. Berthe mozdulatlanul állt, valósággal megbénította a rázúduló moslékáradat, eddig nem is gyanította, hogy ilyen szennycsatorna közelében él. Dermesztő rémület fogta el, mikor látta, hogy micsoda szennyeseket tereget a cselédség, miközben az urak éppen mosakodnak.

Egyszerre felharsant egy hang:

- Az úr jött a meleg vízért!

Ajtó, ablak azonnal becsapódott. Síri csend lett. Berthe még egy darabig nem mert moccanni, mikor meg végre rászánta magát, hirtelenében arra gondolt, hogy Rachel biztosan a konyhában van és őt várja. Újból elfogta a rémület. Most már rettegett attól, hogy hazamenjen, legszívesebben az utcára rohant volna, hogy mindörökre elmeneküljön innen. Félve nyitotta ki az ajtót és fellélegzett, mikor látta, hogy a cselédlány nincs a konyhában. Gyermekes öröm fogta el, hogy végre otthon lehet, megmenekült. Beszaladt a hálósobába. De a vetetlen ágy előtt ott állt Rachel. Kifejezéstelen tekintettel nézte az ágyat, majd az asszonyát. Berthe megdöbbsent, úgy elvesztette a fejét, hogy mentegetőzni kezdett, a nővére rosszulletét emlegette. Dadogott, ő maga is érezte, hogy milyen szánalmasan átlátszó ez a hazugság, meg-rémült, látta, hogy nincs tovább, és kitört belőle a zokogás.

Jó ideig tartott így. Egy szót sem váltottak, a hálósoba mély csendjét csak a zokogás törte meg. Rachel közönyös cselédarca meg sem rándult, túlzott tapintattal, mint aki mindent tud, de semmit el nem árul, hátat fordított úrnőjének, a párnákat igazgatta, mintha most vetné be az ágyat. De mikor az asszonyát egyre jobban megrémítette ez a hallgatás, kétségbeesett zokogása egyre hangosabbá vált, a lány portörítés közben tisztelettudó, nyugodt hangon szólt neki:

- A nagyságos asszony rosszul teszi, hogy így kínozza magát, nem olyan jó ember az úr!

Berthe abbahagyta a sírást. Megfizeti ezt a lányt, és kész. Mindjárt adott is neki húsz frankot. Azután úgy érezte, hogy nagyon szűkmarkú volt, máris aggódni kezdett, úgy látta, mintha a lány megvetően húzná el a száját, utánament a konyhába, behívta és egy csaknem teljesen új ruhát ajándékozott neki.

Octave meg éppen akkor rémült meg újból Gourd-tól. Amint kilépett Pichonéktól, meglátta, hogy a házmester megint a cselédlépcsőre vezető ajtó mögött leselkedik, éppúgy, mint az este. Utánament, de még csak szólni sem mert hozzá. Gourd komoly képpel lépdelt lefelé a fölépcsőn. A harmadik emeleten megállt, kulcsot vett elő, és bement annak az előkelő úrnak a szobájába, aki hetenként egy éjjel szokott itt dolgozni. Az ajtó egy pillanatra nyitva maradt, és

Octave most végigpillanthatott a szobán, mely mindig olyan szigorúan volt elzárva a világ elől, mint egy kriptá. Az előkelő úr nyilván dolgozott az éjszaka, mert a szobában elképesztő rendetlenség volt: összevissza dobált takarók, a hatalmas ágyon, az üres tükrös szekrényben ételmaradék - valami rákféle lehetett - és megkezdett borospalackok, két piszkos mosdótál is hevert elől, az egyik az ágy előtt, a másik meg egy széken. Gourd menten kiürítette és tisztogatni kezdte a tálakat, arca most is olyan mozdulatlan és hűvös volt, mint egy nyugalmazott bíróné.

Octave-ot kínos bizonytalanság gyötörte, mikor a Madeleine átjáróba futott, hogy kifizesse Berthe kalapját. Mire hazaért, úgy döntött, hogy beszélni fog Gourd-ékkal. Gourd-né mély karosszékeben terpeszkedve a házmesterfülke két virágcsereppel díszített nyitott ablakánál levegőzött. Az ajtóban Pérou anyó álldogált, alázatos és riadt arccal várakozott.

- Nem jött levelem? - kérdezte Octave, mert nem akart ajtóstul rontani a házba.

Gourd éppen akkor érkezett le a harmadik emeleti szobából. Ezen a takarításon kívül semmi egyéb munkát nem vállalt a házban, de nagyon megtisztelőnek tartotta az előkelő úr bizalmát, aki jó árat fizetett azért, hogy a mosdótálak ne kerüljenek más kezébe.

- Nem, Mouret úr, nincs postája - felelte.

Látta ugyan, hogy Pérou anyó ott várakozik, de úgy tett, mintha észre sem venné. Előző nap kiborított egy dézsa vizet az előcsarnokban, és Gourd olyan dühbe gurult, hogy kidobta az öregasszonyt. Pérou anyó most a pénzéért jött, reszketett a házmestertől, és alázatosan lapult a falhoz.

Octave nem sietett, kedvesen beszélgetett Gourd-néval, a házfelügyelő közben ráripakodott az öregasszonyra.

- Szóval fizessem ki?... Mennyi jár magának?

De Gourd-né közbeszólt:

- Nézd csak, kedvesem, megint itt megy ez a lány a ronda állatjával!

Lisa volt, aki néhány nappal ezelőtt egy spánielt szedett fel az utcán. A házmester azóta megállás nélkül veszekedett vele. A háziúr nem tűr itt kutyát. Sem kutyát, sem nőt! Már megtiltották neki, hogy az udvarra vigye a kiskutyát, az utcán is elvégezheti a dolgát. Reggel óta esett, és az állat biztosan sárosan jött be. Gourd üvöltözve kirohant:

- Nem tűröm, hogy összejárákálja a lépcsőt!... Vigye fel az ölében!

- Még mit nem! Hogy bepizskítson? - vágott vissza szemtelenül Lisa. - De nagy szerencsétlenség, ha a cselédlépcsőn meglátszik a lába nyoma!... Eridj csak, kutyukám!

Gourd el akarta kapni a karját, de csaknem elvágódott, és tombolva szidta a piszkos cselédnépséget. Örökösen hadilábon állt velük, szünet nélkül ágált benne a hajdani szolgáló, aki most már magát szolgáltatja ki. Lisa azonban hirtelen visszafordult, megmutatta, hogy a Montmartre sikátoraiban növekedett, szaporán kerepelte:

- Ide hallgass! Jobb lesz ám, ha békén hagysz, te kivakarózott inas... Menj és öblögesd a herceg úr éjjeliedényeit!

Ez volt az egyetlen gorombaság, ami Gourd-nak mindig torkára forrasztotta a szót. A cselédek tudták ezt, és alaposan ki is használták. A dühtől reszketve, morogva húzódott vissza. Igenis büszke arra, hogy a herceget szolgálta ki. Ez a piszkos perszóna még két óráig sem maradhatott volna meg ott! Azután a reszkető Pérou anyónak támadt:

- Nyögje ki végre, mi jár magának!... Mit beszél? Tizenkét frank hatvanöt centime... Hát ez képtelenség! Hatvanhárom óra, hatvanháromszor húsz centime... Mit? Maga a negyedórát is felszámolta? Azt már nem! Előre megmondtam, hogy megkezdett negyedórákért nem fizetek!

De egyáltalán nem sietett kifizetni, reszkessen csak tovább az öregasszony. Feleségéhez és Octave-hoz fordult, ő is beleszólt a beszélgetésükbe. A fiatalember ravaszul éppen arról beszélt, hogy mennyi bajjal járhat egy ilyen ház felügyelete, és egyre azon ügyeskedett, hogy szoba kerüljenek a lakók is. Milyen sok furcsa dolog történhetik az ajtók mögött? A házmester azonban ünnepélyesen közbeszólt.

- Ami ránk tartozik, azzal törődünk, ami nem tartozik ránk, azzal nem törődünk. Nézze csak, ez például kihoz a sodromból! Nézze, nézze csak!

A kapualj felé mutatott, a tűzőnőre, aki éppen a temetés napján költözött a házba. A magas, sápadt lány kínosan vonszolta magát, betegesen sovány nyaka, pipaszár lába miatt még feltűnőbb volt előrehaladott állapota. Hatalmas hasát valósággal toltta maga előtt.

- De hát mit nézzek rajta? - kérdezte Octave ártatlanul.

- Hogyan? Hát nem látja?... Ez a has! Ez a has!

Bizony, ez a has keserítette el úgy a házmestert. Egy hajadon terhes hasa. Isten a tudója, hogy szerezte be, egész lapos volt, mikor lefoglálta a lakást. Különben nem is kapta volna meg, az szent igaz! Azóta meg egyre nő a hasa, emberfia nem látott még ilyent!

- Elképzelheti, uram - magyarázta Gourd -, hogy dühös lettem én is, meg a háziúr is, mikor észrevettük, hogy hányadán állunk. Hát nem lett volna kötelessége, hogy szóljon? Mégsem lehet csak úgy befurakodni valahova, ha egyszer valakivel ilyesmi van... Eleinte alig látszott, ekkor még megjárta, nem is igen szóltam érte. Szóval azt reméltem, tudja majd, hogy mi illik, de nem, szó sincs róla, szemlátomást, rémületesen nő. És nézze, nézze csak, mekkora már! Nem is próbálja visszatartani, dehogy!... Nekiereszti... Már a kapu sem elég széles neki!

Tragikus mozdulattal még mindig a lányra mutatott, aki a cselédlépcső felé tartott. A házmester úgy érezte, hogy ez a has valósággal árnyékot vet az udvar hideg tisztaságára, de még az előcsarnok műmárvány borítására és az aranyozott pléhdíszekre is. Ez a dagadó has tölti meg a házat a tisztességtelenség levegőjével, még a falak is borzonganak tőle. Ahogy dagadt, egyre jobban zavarta az emeletek tisztaságát.

- Becsületszavamra mondom, uram, ha ez így folytatódik, mi inkább visszavonulunk a magunk otthonába, Mort-la-Ville-be, ugye asszony? Mert hála istennek, nekünk van miből élnünk, nem szorulunk senkire... És hogy egy ilyen házat cégéresítsenek egy ilyen hassal! Mert csak cégéresíti, uram, mindenki utánanéz, mikor bejön a kapun!

- Nagyon rossz színben van - mondta Octave, és tekintetével követte a lányt, de nemigen mert sajnálkozni rajta. - Mindig szomorú, sápadt, elhagyatott... pedig biztosan van szeretője.

Gourd e szavakra hirtelen kitört:

- Na, tessék! Hallod, asszony?! Mouret úr is úgy gondolja, hogy szeretője van. Ez csak világos, ilyen dolgok nem teremnek csak úgy, maguktól... Hát kérem, uram, már két hónapja lesek utána, de férfinak még az árnyékát sem láttam. Parázna egy perszóna lehet ez! Haj, ha elkapom a pasását, de kivágom innen! De nem vagyok képes elcsípni, ezen dühöngök.

- Talán nem jár hozzá senki - kockáztatta meg Octave.

A házmester csodálkozva nézett rá.

- Ezt alig hinném. Nem, én nem hagyom ennyiben, egyszer majd mégiscsak elkapom. Még hat hetem van, mert októberre felmondtam neki... Pont az hiányzik, hogy itt betegedjen le! Mert, kérem, hiába méltatlankodik Duveyrier úr, hiába követeli, hogy intézze ezt el másutt, ne minálunk, ez a perszóna még képes lesz valami rossz viccre, és nem vár addig... Ezt a sok bajt mind elkerülhettük volna, ha nincs az a vén zsugori Vabre. Csak azért, hogy százharminc frankkal többje legyen! Beszélhettem én neki! Pedig tanulhatott volna abból a másik esetből, az asztalossal! Dehogyan tanult! Kellett neki még egy tűző is. Hát tessék, rondítsa csak be a házat munkásokkal! Adjon csak lakást a munkája után élő piszok népnek!... Ha munkásnépséget fogad be valaki, az csak készüljön is fel az ilyesmire!

És kezét előrenyújtva, még mindig a cselédlépcsőn felfelé vánszorgó fiatal nő hasára mutatott. Gourd-nénak kellett lecsillapítania a férjét, kérlelte, hogy ne vegye ennyire szívére a ház tisztességét, mert csak magát betegíti meg. Mikor Pérou néni halk köhintéssel merészelte jelezni, hogy ő is itt van, Gourd haragja megint ellene fordult, egész egyszerűen levonta a béréből azt a pár garast, amit a negyedóraért felszámított. Az öregasszony már eltette a tizenkét frank hatvan centime-ját, mikor Gourd felajánlotta neki, hogy visszafogadja, de csak három sou órabéréért. Pérou anyó sírva fakadt, és belenyugodott.

- Akadnak erre a munkára elegen - mondta a házmester. - Maga már nincs olyan jó erőben, két sou érőt sem dolgozik meg egy óra alatt.

Octave megnyugodott, és egy pillanatra felment a szobájába. A harmadik emeleten Juzeurné-vel találkozott, aki éppen hazatérőben volt. Most már minden délelőtt le kellett mennie, hogy utánanézzon Louise-nak, mert a lány mindig elcsatangolt, ha vásárolni küldték.

- Milyen büszkén megy el mellettem - mondta szokott finom mosolyával. - Látszik, hogy valahol nagyon kényeztetik!

Ez a megjegyzés nyugtalanította a fiatalembert. Úgy tett, mintha tréfára fogná az egészet, és követte az asszonyt a szalonba. Csak az egyik függöny volt félrehúzva, a szőnyegek és ajtófüggönyök még lágyabbá tompították a félhomályt, mintha puha párnák között szendergett volna ez a szoba, az utcazajból is csak halk zümmögés szűrődött be. Juzeurné maga mellé ültette a fiatalembert a széles, alacsony heverőre. De Octave most nem kezdte el csókolgatni a kezét, mire gúnyolódva megkérdezte:

- Hát nem szeret már?

És visszafojtott kacagással maga nyújtotta oda a kezét. Octave az ajkához emelte, ha az asszony megsejtett volna valamit, így talán eltereli a gyanúját. De Juzeurné hamarosan visszahúzta a kezét.

- Nem, nem, ne is erőlködjék, hiszen nem telik már benne öröme. Ó, én megérezem, és hát természetes is.

Hogyan? Vajon mit akar ezzel mondani? Átfogta a derekát, és kérdésekkel ostromolta. De az asszony nem felelt, átengedte magát az ölelésnek, de tagadóan rázta a fejét. Octave cirógatni kezdte, hogy szóra bírja.

- Hát, istenkém, ha egyszer mást szeret - suttogta végül.

Valérie nevét említette, eszébe hozta azt az estét Josserand-éknál, mikor tekintetét le sem vette az asszonyról. Mikor Octave esküdözött, hogy Valérie soha nem volt az övé, Juzeurné megint csak kacarászott, tudja ő ezt nagyon jól, csak meg akarta tréfálni. De azt is tudja ám, hogy volt valaki más! Hédouinné! És Octave még erélyesebb tiltakozása még nagyobb kedvre derítette. Hát akkor ki? Ugye Marie Pichon? Ezt aztán már igazán nem tagadhatja. Octave

mégis tagadott, de az asszony csak a fejét rázta: nem, az ő kisujja nem hazudik soha! És a fiatalember, hogy újabb neveket vegyen ki belőle, úgy cirógatta, úgy becézte, hogy az egész teste reszketett már.

De Berthe nevét mégsem mondta ki. Octave abbahagyta a játékot, de akkor az asszony megint csak rákezdett:

- Most pedig az utolsó következik!

- Miféle utolsó? - kérdezte szorongva.

Az asszony összeszorította a száját, ő bizony nem mond többet, és addig makacskodott, míg Octave egy csókkal szét nem nyitotta az ajkát. Nem, igazán nem mondhat nevet, az illető házassága éppen az ő ötlete volt, és ezzel elmesélte Berthe férjhezmenetelének történetét, de a fiatalasszony nevét egyszer sem ejtette ki. Erre Octave mindent megvallott, s valami gyáva gyönyörűséggel élvezte az asszony gyengéd keblére hajolva elsuttogott gyónást. Milyen csacsi is, hogy őelőtte titkolózott! Talán azt gondolta, hogy féltékeny lesz? De hát miért is féltékenykedne, hiszen, ugye, ő soha nem engedett Octave-nak! Na igen, hát olyan gyerekes csacsiságokat, mint, ugye, most is, de azt... azt soha! És elvégre ő tisztességes asszony - és szinte összeszidta Octave-ot, hogy őt féltékenységgel gyanúsítja.

A férfi karjai között dajkálta, az asszony elbágyadt, felemlegette azt a kegyetlent, aki egyheti házasság után elhagyta. Egy ilyen boldogtalan asszony sokat tud ám a szív viharairól! Már régen megsejtette Octave kisded játékait, mert ő olyan, hogy minden csókot meghall, ami elcsattan a házban. És a kanapén kényelmesen elhelyezkedve bizalmas beszélgetésbe merültek, melyet időnként cirógatásokkal szakítottak meg, és alig vették észre, hogy simogató kezük bejárta egymás testének minden porcikáját. Juzeurné azt mondta, hogy Octave nagy számár. Valérie-t a saját hibájából szalasztotta el. Miért nem jött hozzá tanácsért, ő egykettőre megszerezte volna neki az asszonyt. Azután a kis Pichonné felől kérdezgette: rémes lábai vannak ennek az asszonykának, és ugye különben is olyan fakó jószág. De állandóan visszatért Berthe-re, erre az elragadó teremtségre, akinek olyan csodálatos bőre van, s a lába meg, mint egy grófnőé. Közben tovább játszadoztak, és az asszony hamarosan kénytelen volt ellökni magától Octave-ot.

- Hagyjon, ejnye, ne legyen olyan léha!... Egyébként sem lelné benne örömét. De igen? Ó, ezt csak azért mondja, hogy kedveskedjék nekem. Az már igazán csúnya lenne, ha örömet találna ebben... Ezt csak tartsa meg neki. Viszontlátásra, maga rossz fiú!

Ezzel elküldte, de ünnepélyesen megígértette vele, hogy gyakran eljön majd gyónni, de igazán semmit ne titkoljon el, ha azt akarja, hogy szívügyekben tanácsadója legyen.

Octave megnyugodva távozott. Az asszony visszaadta jókedvét, elszórakoztatta bonyolult érényességével. Mikor belépett az üzletbe, Berthe kérdően pillantott rá, aggódott a kalapszámla miatt, de Octave megnyugtatóan intett neki. Nem is gyötrődtek tovább az ijesztő reggeli kaland miatt. Amikor Auguste ebéd előtt hazaért, már minden a megszokott kerékvágásban ment, Berthe a pénztárban unatkozott, Octave meg udvariaskodva mért le valami tafotasyemből egy hölgynek.

De a két szerelmes ettől kezdve még ritkábban találkozhatott. Octave-ban vad vágy lobogott, az asszony minden lépését kísérte, kétségbeesetten sürgette, mindegy, mikor, mindegy, hol, csak találkozzanak. De Berthe-nél az üvegházban nevelődött lányok közönye korántsem változott át lobogássá, a bűnös szerelemben csak a titkos kiruccanásokat, a kocsiban, színházban vagy étteremben töltött költséges perceket szerette. Nevelése most hozta meg gyümölcsseit, kiütközött belőle a pénzvágy, a cicoma és a hamis fényűzés szeretete, hamarosan eljött

az idő, mikor szeretője éppen olyan teher volt számára, mint a férje: úgy érezte, hogy Octave is túl sokat követel tőle ahhoz képest, amit nyújt neki, és háborítatlan nyugalommal úgy intézte, hogy a szeretője boldogsága sohase legyen teljes. Félelmét is eltűlozta, állandóan visszautasította a férfit. Octave-nál találkozni? Soha többé! Egyszerűen meghalna félelmében, nála meg, otthon, igazán képtelenség, akármelyik pillanatban rajtakaphatják őket, de különben is itt a házban szó sem lehet róla! A férfi könyörgött neki, hogy csak egy órára jöjjön vele szállodába, Berthe erre sírva fakadt, hát ennyire sem tiszteli?! A költekezés azonban csak nem hagyott alább, szeszélyei egyre követelőzőbbé váltak, a kalap után egy alençoni csipkelegyező után vágódott, a kirakatokban véletlenül megpillantott költséges semmiségekre áhítozott. Octave ugyan nem mert tőle semmit megtagadni, de mikor látta, hogy megtakarított pénze hogyan válik semmivé, fösvényisége mégis lázadozott. A gyakorlatias gondolkozású fiatal-embert végül is bosszantotta, hogy az asszony örökösen pénzébe kerül, pedig semmit sem kap meg tőle, legfeljebb a lábához érhet az asztal alatt. Párizsban határozottan balszerencse üldözi: először egyik felsülés a másik után érte, azután meg ez a buta szívsszerelem, amitől a pénztárcája egészen lapos lesz. Igazán senki sem vádolhatja azzal, hogy a nők révén boldogul! Haditerve eddig csak kudarcot hozott, és önmaga előtt is titkolt dühében most azzal vigasztal-gatta magát, hogy ez a kudarc voltaképpen becsületére válik.

Pedig Auguste nem állott útjukban. A rosszul sikerült lyoni üzlet óta még gyakrabban gyötörte fejförccs. Berthe-et elsején boldog meglepetés érte, férje este háromszáz frank ruhapénzt tett a hálószoba ingaórája alatt álló asztalkára. Az asszony ugyan többet követelt, de cseppet sem remélte, hogy akár csak egy garast is kap, és most hálás ellágyulással borult Auguste karjába. A férjnek ebből az alkalomból olyan kellemes éjszakában volt része, amilyen a szeretőnek még sohasem jutott.

Nyáron üres volt a ház, és még a szeptember is csendesen telt el. A második emeleti lakók Spanyolországba utaztak tengerparti üdülőhelyre, és Gourd lenézően vonogatta a vállát: micsoda különködés! Hiszen a legelőkelőbb emberek is beérik Trouville-lal. Duveyrier-ék, mihelyt Gustave szünideje megkezdődött, villeneuve-saint-georges-i birtokukra mentek. Két hétre még Josserand-ék is elutaztak egy Pontoise környéki baráti családhoz, de közben azt terjesztették, hogy fürdőhelyre utaztak. Octave úgy érezte, ez a nyugalom, a lezárt lakások, a mély csendben szendergő lépcsőház sokkal kevesebb veszélyt rejteget. Addig kérlelte, addig gyötörte Berthe-et, míg az asszony egy este, mikor Auguste éppen Lyonba utazott, az otthonában találkozott vele. De az a találka csaknem rosszul végződött, mert Josserand-né, aki már két nappal előbb hazaérkezett, egy vendéglői vacsorával úgy elrontotta a gyomrát, hogy Hortense nyugtalankodni kezdett, és lement a hűgáért. Rachel szerencsére még éppen tisztogatta a rézedényeket, és a cselédlépcsőn át megszöktethette Octave-ot. A következő napokon Berthe alaposan kihasználta ezt a riadalmat, s megint csak visszautasította, mikor találkat kért. Octave is, Berthe is elkövették azt a hibát, hogy a cselédlányt nem fizették meg szolgálataiért. Rachel közönyösen, hányaveti tisztelettel szolgálta ki őket, mint aki nem lát, nem hall semmit. De az úrnője állandóan pénzért nyafogott, Mouret úr meg túlságosan sokat költött ajándékokra, és Rachel egyre jobban utálta ezt a vircsaftot, ahol önagysága szeretője tíz sou-t sem ad a cselédlánynak, amikor hölgynél hál. Hát csak nem képzelik, hogy mindörökre megfizették húsz frankkal meg egy öltözet ruhával? Azt már nem! Nagyon tévednek! Annál sokkal többre értékeli magát! Ettől kezdve már nem volt olyan készséges, nem zárta már rájuk az ajtót, de ezek ketten észre sem vették, hogy milyen dühös kedvében van. Az ember nincs borraavalózó kedvében, mikor azon dühöng, hogy nincs egy hely, ahol nyugodtan csókolózhatna, és emiatt még össze is zördülnek egymással. A ház egyre csendesebbé vált, és Octave, miközben szünet nélkül egy nyugodt zug után kutatott, mindenütt Gourd-ba botlott, akit terhes

hasak látomása kísértett, és nyugtalanul, nesztelenül surrant a folyosókon, örökösen a falakat is megbotránkoztató becsstelenségek után szimatolt.

Juzeurné közben a legbölcsebb tanácsokkal traktálta és együtt siránkozott a halálosan szerelmes, kedves fiúval, aki nem találkozhatik szíve hölgyével. Octave-ot már olyan heves vágy gyötörte, hogy arra gondolt, kikönyörgi Juzeurnétól, adja kölcsön a lakását. Az asszony talán hajlott volna a kérésre, de Octave félt, hogy Berthe megharagszik, ha bevallja neki, hogy elárulta titkát. Arra is gondolt, hogy Saturnint veszi segítségül, a bolond alighanem hű kutya-ként örködné valamelyik félreeső szoba ajtaja előtt. Csakhogy Saturnin hangulatváltozásai kiszámíthatatlanok voltak, hol tolakodóan dédelgette a húga szeretőjét, hol duzzogott rá, hol meg hirtelen támadt gyűlölködéssel, gyanakvó tekintettel méregette. Szinte úgy rémlett, mintha féltékenységi rohamai volnának, mintha nőiesen ideges és heves féltés gyötörné. Főként azóta viselkedett így, mióta délelőttöként egyszer-kétszer a kis Pichonnénál találta Octave-ot, aki jókedvűen nevetgélt a fiatalasszonnyal. Mostanában ugyanis Octave alig ment el Marie ajtaja előtt úgy, hogy be ne tért volna hozzá, valami különös vágy, a szenvedély hirtelen fellobbanása hajtotta, de ezt önmagának sem vallotta be, imádta Berthe-et, örülten kívánta, és a bírásnak ebben a vágyában újjászületett benne a másik asszony iránti végtelen gyengédség, szerelem, melynek édességét sohasem érezte, míg viszonyuk volt. Szüntelenül megújuló gyönyörűséget szerzett neki, hogy nézhette, érinthette, incselkedhetett vele, eljátszadozott az asszonnyal, olyan férfi módjára, aki kicsit rossz lelkiismerettel szeretné visszahódítani, mert hiszen titokban már mást szeret. És az ilyen napokon, mikor Saturnin rajtakapta, hogy Marie szoknyája körül legyeskedik, tekintetében fenyegetés izzott, úgy nézett, mintha máris neki akarna ugrani, és csak akkor bocsátott meg, hunyászkodó állatként csak akkor nyalogatta meg a kezét, mikor látta, hogy hűségesen, gyengéden megint Berthe körül forgolódik.

Szeptember is vége felé járt, és a lakók lassan hazaszállingóztak. Octave-nak kínjában örült gondolata támadt. Rachel egyik nővére férjhez ment, vidéken tartották az esküvőt, és a lány azt kérte, hogy elmaradhasson egy éjszakára kedden, mikor az úr úgyis Lyonban van. Octave megpróbálta rávenni Berthe-et, hogy töltsék együtt az éjszakát a cselédszobában, hiszen senkinek eszébe sem jutna, hogy ott lehetnek. Berthe először megsértődött, hevesen tiltakozott, de mikor Octave könnyes szemmel kérlelte, és már azt emlegette, hogy elhagyja Párizst, mert itt túlságosan sok szenvedés jut ki neki, a fiatalasszony megingott, nem tudott megbirkózni a férfi érveivel, elvesztette a fejét, és végül engedett. Mindent megbeszéltek. Kedden este vacsora után, hogy minden gyanút eltereljenek, mindketten felmentek Jossierand-ékhoz egy csésze teára. Ott találták Trublot-t, Gueulint, Bachelard nagybácsit, sőt késő este megérkezett Duveyrier is, aki időnként délelőtti teendőkre hivatkozva Párizsba jött és a Choiseul utcai lakásban aludt. Octave úgy tett, mintha teljesen fesztelenül csevegne az urakkal, de mikor éjfél ütött, megszökött tőlük, felment, hogy bezárkózzék Rachel szobájába, Berthe is odajön majd egy óra múlva, mikor már az egész ház alszik.

A cselédszobában félórán át rendezgetett. Berthe undorodott a cselédágytól, és Octave megígérte, hogy mindent áthúz, ő maga gondoskodik minden szükséges holmiról, ügyetlen, lassú mozdulatokkal ágyazott, félt, hogy meghallhatják. Azután, akárcsak Trublot szokta, leült egy utazókosárra, és türelemre intette magát. A cselédlányok egymás után jöttek fel aludni, a vékony falakon át hallotta, ahogy vetkőznek, és dolgukat végzik. Az óra egyet ütött, majd negyed kettőt, fél kettőt. Nyugtalanság fogta el, vajon miért várakoztatják meg ennyire? Jossierand-éktól legkésőbb egy órakor eljött már, legfeljebb tíz percig tarthat, míg lemegy a lakásba, és a cselédlépcsőn át feljön ide. Mikor a kettőt ütötte, már attól félt, hogy valami szerencsétlenség történt. Végül megnyugodva felsóhajtott, úgy hallotta, hogy Berthe léptei közelegnek. Kinyitotta az ajtót, hogy világítson neki. De a meglepetéstől valósággal megdermedt. Trublot a

kulcslyukon át kétrét görnyedve lesett be Adèle szobájába. A hirtelen világosságra ijedten kapta fel a fejét.

- Ejnye! Megint maga van itt? - kérdezte bosszús zavarában.

Trublot elnevette magát, szemmel láthatóan cseppet sem feszélyezte, hogy ilyen késő éjszakai órában itt találkozik a barátjával.

- Képzeld csak - magyarázta halkan -, ez a hülye Adèle nem adta oda a kulcsát, mikor lement Duveyrier-hez, a lakásába... Na, mi van magával? Vagy úgy... Nem tudta, hogy Duveyrier Adèle-lal hál? Pedig így van, barátom! Kibékült ugyan a feleségével, aki néhanapján hajlandó, de csak módjával, így aztán Adèle-hoz került... Ez a legkényelmesebb, ha Párizsba jön.

Elhallgatott, újból a kulcslyukhoz hajolt, és fogai között dűnnyögte:

- Nincs itt. Úgy látszik, most tovább tartja magánál, mint a múltkor... Még egy ilyen hülye lányt! Legalább a kulcsot ideadhatta volna, hogy jó melegben várjam meg az ágyban.

Visszament a padlásra, ahol eddig is megbújt. Octave is vele ment, mert meg akarta kérdezni, hogyan végződött Josserand-éknál az estély. De Trublot nem engedte szóhoz jutni, ahogy beért a koromsötét padlástérbe, a gerendák alá, rögtön megint Duveyrier-ről kezdett beszélni. Bizony, először Julie-t akarta ez az állat, csak hogy Julie nagyon is rendes, na meg Villeneuve-Saint-Georges-ban a kis Gustave-val szűrte össze a levet, szép reményekkel kecsegtet a tizenhat éves kölyök. Itt hát felsült, Clémence-hoz meg nem mert nyúlni Hippolyte miatt, úgy vélte, hogy jobb lesz, ha nem a saját háza táján kereskedik. Azt már senki sem tudja, hogy hol és hogyan botlott Adèle-ba, alighanem két ajtó között kapta el, mert ennek a kemény derekú, repedt sarkú tramplinak egy férfi csak annyi, mint egy pofon, a háziúrral szemben meg éppen nem merészkedett volna udvariatlanságra.

- Egy hónap óta el nem maradna Josserand-éktól egyetlen kedden sem. Terhemre van már... Megkeresem neki Clarisse-t, legalább nyugtunk lesz tőle.

Octave végre megkérdezhetette, hogyan ért véget az estély. Berthe éjfél után nyugodtan hazament. Akkor most már biztosan Rachel szobájában lesz. De Trublot boldog volt, hogy összeakadt Octave-val, és nem engedte olyan könnyen szabadulni.

- Milyen hülyeség, hogy ennyi ideig várakoztat ez a lány - folytatta. - Állító helyemben elaluszom. A főnököm befogott a felszámolásnál, barátom! Hetenként három éjszaka le sem fekhetem... Ha legalább Julie itt volna, az majd adna nekem egy kis helyet. De Duveyrier csak Hippolyte-ot hozta magával a nyaralóból. Mondja, ismeri Hippolyte-ot? Tudja, az a nagydarab, ronda zsandár, aki Clémence-szal van! Na, az előbb láttam, mikor egy szál ingben besomfordált Louise-hoz, ahhoz a lelencbékához, akinek Juzeurné mindenáron meg akarja menteni a lelki üdvét. Hát ezzel aztán nagy sikere lesz „Mindent, amit akar, csak azt nem” önnagyságának! Az a tizenöt éves idétlenség, ez a kapu alatt felszedett rongycsomó, na, ez aztán finom csemege annak az izzadt tenyerű, nagy csontú fickónak. Miattam csinálhatják, de mégiscsak utálatos!

A bosszús Trublot ma éjszaka csak úgy ontotta magából a bölcsekedést. Megállás nélkül dűnnyögött:

- Így van ez. Amilyen az úr, olyan a szolgája... Ha az urak ilyen példát adnak, akkor hogyan lenne becsületes a cselédnépség?! Pusztul itt az országban minden, az már biztos!

- Na, jó éjszakát, én megyek - mondta Octave.

De Trublot még mindig nem engedte. Felsorolta neki a cselédszobákat, ahol lefekhetne, ha nem volna éppen nyár, és nem lenne ilyen üres a ház. És az a legrosszabb, hogy a cselédek, ha csak a folyosó végére mennek is, kétszer ráfordítják a kulcsot a zárban, annyira félnek, hogy egyikük meglopja a másikat. Lisánál nincs mit kereskedni, ennek a lánynak alighanem furcsa kedvtelése van. Ott még nem tart, hogy Victoire-ral próbálkozzék, bár tíz évvel ezelőtt nagyon is megfelelt volna neki. Azután Valérie-t kárhóztatta, hogy ilyen megátalkodottan cserélgeti a szakácsnőit. Igazán elviselhetetlen. Az ujján számolgatta a Valérie háztartásában elvonuló cselédhadat: az egyik csokoládét követelt reggelire, egy másik azért ment el, mert az úr csúnyán evett, a harmadikat a rendőrség vitte el, éppen mikor a húst tette be a sütőbe, volt egy, akinek olyan vaskos keze volt, hogy mindent összetört, a következő meg egy külön cselédet tartott magának, azután meg olyan jött, aki az asszony ruháit hordta, és megpofozta Valérie-t, mert egy megjegyzésre merészkedett. Csak egy hónap alatt ennyi lány! Még annyi ideig sem maradtak, hogy az ember megfogdoshatta volna valamelyiket a konyhában!

- Ezek után jött Eugénie. Biztosan maga is emlékszik rá, tudja, az a szép, nagydarab lány. Barátom! Tréfán kívül egy Vénusz, megfordultak utána az utcán... Tíz napon át az egész ház izgalomban volt miatta, a hölgyek örvöngtek mérgükben. A férfiak megvadultak! Campardon-nak csak úgy csörgött a nyála, Duveyrier meg mindennap feljött, azzal az ürüggyel, hogy megnézi, nem csorog-e be a tetőn át az eső. Valóságos forradalom tört ki, a pincétől a padlásig tűzbe jött ez az istenverte ház... De bizony én gyanakodtam. Túlságosan nagy dáma volt! Higgye el, barátom, az én véleményem szerint a nő lehet csúnya, buta, az a fő, hogy legyen rajta mit ölelni. Ez nálam az elv, meg a gusztusom is ilyen... És micsoda orrom volt. Eugénie-nek az lett a vége, hogy kirepült, amikor az asszonya észrevette, hogy az ágyneműje fekete, mint a korom, mert minden reggel a Gaillon téri szenesembert fogadta az ágyában. Valóságos vagyonba került a szurtos ágyneműk kimosása. Na és aztán mi történt? A szenesember alaposan megbetegedett tőle, a második emeleti lakók kocsisa meg, akit Párizsban hagytak a gazdái, tudja, az az otromba kocsis, aki sorra öleli mindegyiket, hát az is szép kis ajándékot kapott Eugénie-től, még most is húzza a lábát. De ezt ugyan nem sajnálom, mindig utamban volt.

Octave végre mégis le tudta rázni a nyakáról. Kifelé indult a vaksötét padlásról, mikor Trublot hirtelenében elcsodálkozott:

- Úgy? És maga mit keres itt a cselédlányoknál? Nana, maga csirkefogó! Szóval ide járogat?!

Jóízűen nevetett. Titoktartást fogadott Octave-nak, és kellemes éjszakát kívánt neki, mikor végre elengedte. Ő eltökélte, hogy megvárja ezt a szutykos Adèle-t, aki nem tudja abbahagyni, ha egyszer férfit érez maga mellett. Duveyrier csak nem meri reggelig ott marasztalni.

Rachel szobájában újabb csalódás érte Octave-ot. Berthe nem jött fel.

Elöntötte a düh: a bolondját járatta vele, megígérte, hogy jön, de csak azért, hogy békén hagyja. Míg neki minden porcikája égett a türelmetlen vágytól, az asszony nyugodtan alszik, boldog, hogy egyedül lehet a széles hitvesi ágyban. Nem ment vissza a saját szobájába aludni, megmakacsolta magát, ruhástul dőlt le a cselédágyra, és egész éjszaka bosszúterveken törte a fejét. Most nagyon idegesítette a hideg, sivár cselédszoba, ahol a szennyes falakból a szegénység és az ápolatlan női test szaga áradt. Még önmagának sem merte bevallani, hogy megbántott szerelme milyen alantas elégtételről ábrándozik. Valahol távol hármát ütött az óra. Balról tenyeres-talpas cselédlányok horkolása hallatszott, egyszer-egyszer mezítelen talp csoszant a kövezeten, s már hallatszott is a csorgás, szinte rezgett bele a padló. De legjobban az idegesítette, hogy jobb felől szakadatlan nyögdecselést hallott, valaki fájdalmasan jajgatott lázas álmatlanságában. Végre rájött, hogy a tűzőnő hangját hallja. Talán csak nem vajúdik?

Egészen egyedül van ez a boldogtalan, itt kínlódik valamelyik nyomorúságos lyukban, ahol alig fér már a nagy hasától.

Négy óra tájt egy kis szórakozáshoz jutott. Hallotta, amint Adèle megérkezett, majd rögtön utána bement hozzá Trublot. Veszekedni kezdtek. A lány védekezett, mit tehet ő arról, hogy a háziúr ott marasztalta?! Trublot azzal gyanúsította, hogy újabban nagyon fenn hordja az orrát. Adèle erre elsírta magát. Nem, ő igazán nem! Micsoda bűnéért veri őt a Jóisten, hogy így rávetik magukat a férfiak? Alighogy megszabadul az egyiktől, máris itt van a másik, hát sohasem lesz már vége? Pedig ő igazán nem kezd ki eggyel sem, nem telik öröme a hülyeségeikben, készakarva járkál piszkosan, csak hogy egynek se jöjjön meg rá a kedve. A fészkes fülemülét! Még jobban veszködnek utána, örökösen több dolga akad. Egyszerűen belegebed! Mintha nem volna éppen elég, hogy Josserand-né is örökké hajtja, most azt akarja, hogy minden reggel mossza fel a konyhát.

- Könnyű maguknak! - zokogta. - Maguk addig alusznak utána, ameddig jólesik. Bezzeg én gürcölhetek... Nincs igazság a földön! Jaj de szerencsétlen vagyok!

- Hát akkor aludj, nem kínozlak - törődött bele Trublot jóindulatúan és szánakozva. - Pedig tudod, akad éppen elég asszony, aki most szívesen cserélne veled!... Ha már egyszer szeretnek, te számár, hát hagyd magad szeretni!

Megvirradt már, mire Octave elaludt. Mély csend borult az egész házra, már a tűzőnő sem nyögött, két kezével átfogta a hasát, és olyan csendes volt, mint egy halott. A nap már besütött a keskeny ablakon, mikor a fiatalember hirtelen ajtónyitásra ébredt. Berthe jött fel, valami ellenállhatatlan erő hajtotta, eleinte visszariadt a gondolattól, de aztán ürügyeket talált önmaga számára: meg kell néznie a szobát, rendbe kell rakni, hátha Octave mindent szanaszét hagyott dűhében. Különben is azt hitte, hogy már nem találja ott a férfit. Amikor meglátta, hogy milyen sápadtan pattant fel a keskeny vaságyról, milyen fenyegetően néz rá, döbbenet megállt, és félve, lehajtott fejjel hallgatta haragos szemrehányásait. A férfi noszogatta: feleljen hát, legalább valami mentséget hozzon fel. Berthe végül zavartan mondta:

- Az utolsó pillanatban mégsem voltam képes! Olyan nagyon közönséges lett volna... Szeretem magát, erre esküszöm! De nem itt! Nem itt!

És mikor látta, hogy közelebb lép hozzá, riadtan hátrált, nem akarta, hogy a férfi kihasználja a helyzetet. Octave-nak kedve lett volna rá: nyolc óra elmúlt, a cselédlányok már mind lementek, Trublot is éppen most távozott. De amikor meg akarta fogni az asszony kezét, és azt mondta, hogy aki szeret, az nem nézi, hogy hol szeret, Berthe nyafogott, hogy nem bírja elviselni ezt a szagot, és rést nyitott az ablakon. De Octave megint magához húzta, és Berthe szinte beleszédült, annyit beszélt neki az éjszakai kínlódásáról. Már-már úgy érezte, hogy engednie kell, mikor egyszeriben a durva szavak özöne csapott be a világítóudvarról.

- Te disznó, te piszok! Hagyod abba rögtön!... Már megint a fejemre esett a mosogató rongyod!

Berthe reszketve bontakozott ki a férfi karjából, és kétségbeesetten szólalt meg:

- Hallod?... Jaj, ne, nem itt, könyörgöm! Nem bírnám ezt a szégyent!... Hallod ezeket a lányokat? A hideg ráz tőlük. Már a múltkor is azt hittem, hogy rosszul leszek... Nem, eressz, igazán mondom, hogy a jövő kedden majd a te szobádban...

A két szerelmes még csak moccanni sem mert, egy helyben állva kellett mindent végighallgatniuk.

- Dugd csak ki az orrod - őrzöngött Lisa -, hadd vágom a pofádba.

Most Adèle hajolt ki a konyhaablakon.

- Micsoda cirkuszt csapnak egy kis rongy miatt! Ott kezdem, hogy a tegnapi mosogatásnál használtam először... De különben is csak véletlenül, magától esett ki!

Helyreállt a béke, és Lisa megkérdezte, hogy előző nap mi került náluk az asztalra. Már megint pörkölt? Milyen nyavalyás népség! Ő bizony karajt venne magának egy ilyen utolsó helyen! És egyre biztatta Adèle-t, hogy csórjon magának cukrot, húst, gyertyát, már csak azért is, hogy megmutassa, azt csinál, amit akar, mert ő bizony sohasem éhes, Victoire-ra hagyja Campardonék meglopását, még csak nem is osztozkodik vele.

- Ajaj - felelt Adèle, akit már sikerült elrontani -, egyik este krumplit dugtam a zsebembe. Hogy égette a combomat! De azért jólesett, csuda jólesett!... meg aztán én az ecetet is szeretem, most már füttyölök rájuk, húzok egyet a tartóból, ha kedvem támad rá!

Most Victoire könyökölt ki, a pálinkával kevert ribizlilikőr alját szűrőszőrtette, amit reggelenként néha Lisa fizetett neki a kedvességéért, hogy takargatta éjszakai és nappali kiruccanásait. Mikor észrevette, hogy Juzeurné konyhájából Louise öltögeti rá a nyelvét, Victoire nekitámadt:

- Megállj csak, neveletlen taknyos! Mindjárt megmondom, hova dugd a nyelvedet!

- Na gyerünk, te vén részeges! - kiabált vissza a gyereklány. - Láttalak ám tegnap, mikor a tányérok közé hánytál!

A mocskolódás árja egyszeriben megint felcsapott a bűzös lyuk falai közül. Még Adèle is cafatnak titulálta Louise-t: már neki is városiasan forgott a nyelve. Most Lisa hangja csattant fel:

- Majd befogom én a száját, csak dühítsen minket! De az ám, te kis riherongy, majd elmondok mindent Clémence-nak. Majd kapsz tőle... Micsoda egy dög ez! Cucli kéne neki, nem férfi!... De csitt, jön az az alak. Ez is egy finom csirkefogó, mondhatom!

Hippolyte jelent meg Duveyrier-ék konyhaablakában, az úr cipőjét tisztította. A cselédlányok akármit is gondoltak róla, mégis udvariasak voltak vele, mert a kiváltságosak közé tartozott, lenézte Lisát, aki viszont olyan dölyfös megvetést tanúsított Adèle-lal szemben, amilyenre még a gazdag urak sem képesek a szegényebbekkel. A lányok Clémence és Julie kisasszony után érdeklődtek nála. Hát, istenem, majd meghalnak unalmukban ott a falun, de különben meglehetősen vannak. Azután másról kezdett beszélni:

- Hallották, hogy az éjszaka hogyan kínlódott az a nő a hasával?... Jaj de idegesítő volt! Még jó, hogy megy innen, már a legszívesebben átkiáltottam volna neki: „Nyomj egyet, és legyen már vége!”

- Hát bizony igaza van - mondta Lisa -, a világon semmi sem idegesítőbb, mint az olyan nő, akinek örökös hasfájása van... Hála a papnak, én nem tudom, mi az, de annyi biztos, hogy csendben maradnék, magamban kínlódnék, de nem zavarnám mások éjszakáját.

Victoire csak úgy, a tréfa kedvéért belekötött Adèle-ba.

- Ide hallgass, te dagadt!... Hátulról vagy előlről csinálták neked az első gyereket?

Mindegyik konyhában ocsmány röhögés csattant fel. Adèle rémülten védekezett:

- Még hogy gyerek!... Na hiszen, még csak az kéne. Először is nem szabad, de meg én nem is akarok gyereket!

- Ugyan, lányom - mondta Lisa komoly hangon -, gyereke mindenkinek lehet ám... Az istenkéd téged is csak olyanra csinált, mint akárki mást!

Azután Campardonneról kezdett beszélni, annak legalább nem kell gyerektől félnie: ez az egyetlen jó az állapotában. Sorra vették a házban lakó összes hölgyeket, Juzeurné elővigyázatos, Duveyrier-né meg utálja az urát. Valérie nagysága házon kívül szerzi be a gyereket, mert az ura még arra is képtelen, hogy beszegje egy gyerek fülét. És a sötét, csatornaszerű udvarról egyre-másra csapott fel a hangos vihogás.

Berthe arca egyre jobban elsápadt, nem mert kimenni, lesütötte szemét, zavartan és tehetetlenül állt, mintha meggyalázták volna Octave szeme láttára. A férfi dühöngött a cselédekre, sejtette, hogy túl sok ocsmányságot beszéltek összevissza, és hogy most nem kezdhet Berthetel semmit. Vágya elszállt, fáradtság és mély szomorúság fogta el. A fiatalasszony össze-rezzent. Lisa éppen az ő nevét említette.

- Na, ha már ezekről a jó firmákról beszélünk, hát mondhatom, hogy az egyik nagyon is sokat enged meg magának... Ide hallgass, Adèle, igaz, hogy a kisasszonykád, a Berthe, csak úgy, önmagában is jól elszórakozott, mikoriban még te mostál rá?

- Most ő használja a segéd úr seprűnyelét... Tud is vele bánni...

- Pszt! - sziszegte Hippolyte.

- Ugyan miért? Ma nincs itthon az a trampli cselédje... alattomos egy dög az, majd megeszi az embert, ha az asszonyára csak egy szót is mer szólni! Mindenki tudja róla, hogy zsidó, és megölt valakit ott, a falujában... Lehet, hogy a csinos Octave suttyomban őt is ellátja. Alighanem azért tartja a gazdája, hogy gyereket csináljon ez a nagy bika!

Berthe-et mondhatatlan szorongás gyötörte, könnyörögve nézett a szeretőjére, mintha segítségért esedezne, úgy dadogott szenvedő hangon.

- Istenem, istenem!

Octave erősen megszorította Berthe kezét, ő maga is fuldoklott a tehetetlen dühtől. De mit tegyen? Nem mutatkozhatott, nem inthette csendre ezeket a perszónákat. A mocskolódás folytatódott, a fiatalasszony még soha nem hallott ilyen szavakat. Micsoda szennycsatorna árad itt ki minden reggel a közvetlen közelében, és neki még csak sejtelve sem volt erről! Most épp gondosan titkolt szerelmüket hempergették meg a konyhaszemétkben, mosogatólében. Mindent tudtak ezek a lányok, azt is, amiről soha nem beszélt nekik senki. Lisa azután elmesélte, hogy Saturnin tartja a gyertyát a szerelmeseknek, Victoire meg a férj fejförcsein vihogott, ez az alak igazán csináltathatott volna magának még egy szemet, de persze nem a fejére. Még Adèle is gúnyt űzött hajdani kisasszonyából, kiteregette a rosszulleteit, gyanús alsóneműit, apró testi hibáit. Mocskos tréfák szennyezték be csókjaikat, találkáikat, mindazt, ami szerelmükben még jó és kedves volt.

- Hé! Vigyázzatok odalent! - kiáltott közbe Victoire. - A nyakamra rothadt a tegnapi répa. Lerepítem annak a dög házmesternek!

A cselédek csak úgy gonoszságból gyakran ledobáltak mindenféle szemetet, amit aztán a házmesternek kellett összesöpörnie.

- Na, adjunk még hozzá egy kis bűdös vesét! - hetvenkedett Adèle is.

Erre aztán lerepült az udvarra minden, ami a fazekak, lábasok aljában maradt. Lisa meg közben tovább acsarkodott Berthe-re és Octave-ra, sorra kiteregette a hazugságaikat, amivel hiába próbálgatták leplezni a házasságtörés szennyes meztelenkedését. Ők ketten meg kéz a kézben álltak egymással szemben, még a szemüket is képtelenek voltak elfordítani, kezük megdermedt, tekintetükkel beismerték egymás előtt viszonyuk aljasságát, az úri nép gyenge-

ségeit, amit a cselédek gyűlölködése teregetett most elibük. Mi is az ő szerelmük? Paráználkodás a romlott hús és buggyant főzelék sistergő záporában!

- És tudják, ráadásul a fiatalúr kutyába sem veszi a nőt. Csak azért kezdett ki vele, hogy könnyebben boldoguljon... Hiába affektál, nem más, mint egy zsugori, lelkiismeretlen fickó, szerelmes pofát vág, közben veri a nőket.

Berthe látta, hogy Octave elsápad, arca úgy eltorzult, hogy szinte megijedt tőle.

- Én mondom, hogy összeillenek - kezdett rá újból Lisa. - Szerintem nem ér többet az a nőszemély sem! Elrontott, kőszívű teremtes, kutyába sem vesz semmit, ami nem az ő mulatására van. Pénzért fekszik le, de pénzért ám! Ismerem én az ilyent! Fogadni mernék, hogy nem is élvezi, mikor férfival van!

Berthe szeme megtelt könnyel. Octave csak nézte gyötrődő arcát. Mintha meztelenre vetkőztették, véresre nyúzták volna őket egymás előtt, és még csak nem is védekezhettek. A fiatalasszony már valósággal fuldoklott a pöcegödör levegőjétől, mindenáron menekülni akart. Octave nem tartóztatta, utálkoztak önmaguktól, és ez gyötrelmévé tette együttlétüket, sóvárogtak a nyugalom után, hogy látniok se kelljen egymást.

- Ugye, megígérted, hogy jövő kedden majd nálam?!

- Igen, hogyne.

És fejvesztetten menekült. Octave egyedül maradt, ide-oda topogott, ügyetlenül kötötte csomóba a magával hozott ágyneműt, már nem hallgatta a cselédlányok szájalását, de egy mondatra mégis felfigyelt:

- Igazán mondom, hogy Hédouin úr tegnap este meghalt... Na, ha a szép Octave ezt előre tudja, hát biztosan kitartóbban sürgölődött volna Hédouinné körül, mert annak aztán van mit aprítani a tejbe.

Egész mivoltában megrendítette ez a hír, amit innen, ebből a szennyecsatornából kellett megtudnia. Hédouin meghalt! Végtelen megbánást érzett. Hangosan gondolkozott, és akaratlanul is válaszolt:

- Hát bizony nagy számárságot csináltam!

Amint Octave végre lefelé indult a fehérneműcsomaggal, a cselédlépcsőn összetalálkozott Rachellel, aki a szobája felé tartott. Ha néhány pillanattal tovább időznek, a lány ott kapja őket. Lent még könnyek között találta az asszonyt, de semmit sem tudott kihúzni belőle, sem vallomást, sem pénzt. Rögtön megértette, hogy távollétét kihasználva találkoztak, megrövidítették, valósággal a zsebéből húzták ki a borraivalót. Dühösen, sötét és fenyegető tekintettel bámult a fiatalember arcába. Octave-ot valami furcsa, kisfiús bátortalanság fogta el, egyszerűen nem mert odacsúsztatni egy tízfrankost a lánynak. Szerette volna elhíttetni, hogy ő egy cseppet sem elfogódott, ezért Marie ajtajához ment, gondolta, kicsit eltréfálkozik vele, azonban az egyik sarokból dörmögést hallott, és hirtelen visszafordult. Saturnin kuporgott ott, de most felemelkedett, és mintha megint féltékenységi rohama volna, úgy kiáltott rá Octave-ra:

- Jól vigyázz! Örök harag!

Éppen október nyolcadika volt, és a tűzönőnek még délelőtt ki kellett hurcolkodnia. Gourd egy hét óta szünet nélkül rettegve figyelte a lány hasát, amely óráról órára nőtt. Ez a has ugyan nem vár nyolcadikáig! A tűzönő könyörgött a háziúrnak, hogy maradjon még pár napig, legalább míg megszüli a gyermekét, de hiába esedezett, csak méltatlankodó visszautasításban

volt része. A fájdalmak minden pillanatban rátörtek, a múlt éjszaka már azt hitte, hogy megszületik a gyermeke, és egy lélek sem lesz mellette. Kilenc óra felé megkezdte a hurcolkodást, a kis kézikocsi már ott állt az udvaron, és ő segített a suhancnak, közben a bútorokhoz támaszkodott, le-leült a lépcsőre, mikor kétrét görnyedt egy heves görcstől.

Gourd azonban nem lett okosabb. Sehol egy férfi. Csúfot üztek belőle. Egész délelőtt visszafojtott dühvel kóválygott ide-oda. Octave is összetalálkozott vele, és megborzongott már a gondolatától is, hogy a házmester ismerheti szerelmük titkát. De ha Gourd tudott is a dologról, most is udvariasan köszönt, mert ami nem tartozik rá, ahhoz semmi köze - mint mondani szokta. Ma délelőtt például a titokzatos hölgy előtt is leemelte a sapkáját, mikor kisurrant a harmadik emeleti úrtól, és csak könnyed verbénaillat jelezte, hogy itt járt, udvariasan köszönt Trublot-nak, a másik Campardonénak és Valérie-nek is. Ezek urak, és neki semmi köze az ő dolgaikhoz, semmi köze ahhoz sem, ha rajtakapja a fiatalembereket, mikor kisurrannak a cseléd lányok szobájából, sem ahhoz, ha a házban lakó hölgyek árulkodó pongyolákban járkálnak a lépcsőházban. De ami őrá tartozik, ahhoz igenis van köze, és le nem vette volna a szemét a tűzőnő négy darabból álló szegényes bútorzatáról, talán azt remélte, hogy végre kibújik az egyik fiókból a férfi, aki után annyira leskelődött.

A tűzőnő háromnegyed tizenkettőre kiűritette a szobát és elindult. Viaszsápadt arca most is szomorúságról, reménytelen elhagyatottságról beszélt. Alig vonszolta magát. Gourd nem bírt megnyugodni, míg a lány kint nem volt az utcán. Amikor visszaadta a házmesternek a kulcsot, Duveyrier éppen kifordult az előcsarnokból, az éjszakai izgalmak még mindig lázban tartották, a vörös foltok csaknem kicsattantak az arcán. Nagyon zordon képet vágott, a kérlelhetetlenül szigorú erkölcs megbotrányozásával szemlélte, amint ennek a perszónának a hasa elvonult előtte. A tűzőnő szégyenkezve hajtotta le a fejét, megadóan követte a kis kocsi, most is olyan letörtten lépkedett, mint mikor ideérkezett, és a temetkezési vállalat gyászdrapériái összecsapódtak mögötte.

Gourd végre diadalmaskodott. Mintha most kivonult volna a házból minden becsstelenség, amitől még a falak is berzenkedtek. Odakiáltott a háziúrnak:

- Hát ettől szerencsésen megszabadultunk!... Higgye el, valósággal fellélegzem, mert ez már, becsületszavamra, utálatos volt! Mázsás kő esett le a szívemről... Higgye el, uram, ha valamit is adunk magunkra, nem tűrhetünk meg a házban nőt, főként olyant nem, aki a két keze munkájából él!

14

Berthe a következő kedden sem tartotta be Octave-nak tett ígéretét. Most azonban előre szólt neki, hogy ne várja, és este, üzletzárás után néhány szóval mentegetőzött is. Zokogva mondta el, hogy előző nap már nagyon vágyódott a vallás vigasza után, meggyőnt, és még most is reszketve gondol vissza Mauduit abbé fájdalmas hangú dorgálására. Mióta férjhez ment, nem jár templomba, de a cselédek mocskolódása után olyan szomorúnak, olyan elhagyatottnak, olyan tisztátalannak érezte magát, hogy gyermekkorának hitéhez menekült, a megtisztulás és az üdvösség reményének lángja lobbant fel benne. A pap együtt könnyezett vele, és ő visszaborzadt bűnétől. Octave tehetetlenül, dühösen vonogatta a vállát.

Három nappal később újabb találkát ígért neki a következő keddre. Egy alkalommal, mikor a Panoráma-átjáróban adott légyottot a szeretőjének, chantillyi csipkesálakat pillantott meg az egyik kirakatban, azóta epekedő tekintettel szüntelenül ezekről a sálakról beszélt. Hétfőn

délelőtt a fiatalember, hogy az ajánlat durvaságát kissé enyhítse, mosolyogva mondta neki, hogy ha betartja a szavát, akkor egy kis meglepetés várja nála. Berthe megértette, miről van szó, és megint sírva fakadt. Nem, nem, most már nem is megy, Octave előre elrontotta a légyott minden örömét. Ő éppen csak úgy megemlíttette azt a sálat, a tűzbe vágja, ha Octave megvásárolja neki. Másnap azonban mégis pontosan megállapodtak mindenben: éjszaka fél egykor hármat koppant Octave ajtaján.

Berthe aznap úgy érezte, hogy Auguste nagyon furcsán viselkedett, mikor Lyonba indult. Rajtakapta, hogy Rachellel sugdolózik a konyhaajtó mögött, egyébként is szokatlanul sárga volt, didergett, állandóan lehunyta az egyik szemét, de mikor fejfájásról panaszkodott, Berthe megnyugtatta, hogy az utazás majd jót tesz neki. Mihelyt egyedül maradt, kisietett a konyhába, nyugtalansága nem szűnt meg egészen, és megpróbált a cselédlánynál tapogatózni. Rachel változatlanul zárkózott volt és tisztelettudó, most sem bizalmaskodott, éppen úgy viselkedett, mint az első napokban. A fiatalasszony azonban mégis úgy érezte, mintha valamiért elégedetlenkedne, és arra gondolt, alighanem nagy hibát követett el azzal, hogy először húsz frankot meg egy ruhát adott neki, majd egyszerűen beszüntette a bőkezűséget. De hát mit tehetett volna, hiszen neki magának sem volt pénze soha.

- Szegény Rachel - szólította meg a lányt -, nem vagyok magával nagyon bőkezű, ugye?... De nézze, igazán nem az én hibám. Nem feledkezem meg magáról, majd kárpótolom.

Rachel hidegen válaszolt:

- A nagyságos asszony semmivel sem tartozik nekem.

Berthe két használt inget keresett elő, és neki adta, hogy legalább a jó szándékát mutassa. De a lány, mikor kezébe vette az ingeket, kertelés nélkül kijelentette, hogy konyharongynak megfelelőnek.

- Köszönöm, de én csak vásznat hordok, a kartontól kiütést kapok.

Berthe mégis megnyugodott, mert úgy vélte, hogy a lány nagyon udvariasan beszélt. Bizalmat mutatott iránta, bevallotta neki, hogy az éjszakát házon kívül tölti, még arra is megkérte, hogy minden eshetőségre számítva hagyjon égve egy lámpát. Elreteszelik a fölépcsőre nyíló ajtót, ő majd a konyhán át megy, és a kulcsot is magával viszi. A cselédlány nyugodtan hallgatta a rendelkezéseket, mintha csak arról lett volna szó, hogy másnapra marhasültet készítsen.

Berthe a szüleinél vacsorázott, Octave meg ravasz csselfogásból Campardonék meghívását fogadta el. Úgy tervezte, hogy tíz óráig marad, majd bezárkózik a szobájába, és türelmesen várakozik fél egyig.

Campardonéknál nagyon családias hangulatban vacsoráztak. Az építész felesége és az unokanővére között ült, hosszan méltatta az egyes fogásokat, a házikosztot, amiről úgy vélekedett, hogy bőséges és egészséges. Ma este rizses csirke, marhasült és pirított burgonya került az asztalra. Mióta az unokanővére vette kezébe az egész háztartást, mindnyájan túl sokat ettek, Gasparine nagyszerűen értett a bevásárláshoz, kétszer annyi hús került az asztalra, mint azelőtt, és sokkal kevesebbet fizetett érte, mint akárki más. Campardon háromszor is vett a csirkéből, Rose meg rizzsel tömte magát, Angèle a roast beefre tartogatta az étvágyát, imádta a véres húsokat. Lisa titokban kanálszámra etette vele a vért. Csak Gasparine volt étvágytalan, alig nyúlt az ételekhez, mint mondta, a gyomorszükülete miatt van így.

- Egyék hát, ez erőt ad - kínálhatta Octave-ot az építész -, mit lehet tudni, hátha szüksége lesz rá.

Campardonné Octave-hoz hajolt, és suttogva megint arról áradozott neki, hogy Gasparine milyen szerencsét hozott a házra: havonta legalább száz százalékkal olcsóbb a háztartás, a cseléd lányok tisztességet tanulnak a keze alatt, Angèle meg mindig szem előtt van, és jó példát lát maga előtt.

- No és Achille úgy érzi magát, mint hal a vízben - suttogta. - Nekem meg nincs semmi gondom, az égvilágon semmi... Képzelve, még meg is mosdat... Akár a kezemet se mozdítsam meg, a háztartás minden gondját-baját magára vállalta.

Ezután meg az építész mesélt arról, hogyan állította falhoz azokat az alakokat a közoktatás-ügyben.

- Képzelve csak el, barátom, hogy már se vége, se hossza nem volt a sok huzavonának az évreux-i munkáim miatt... Én, ugye, ez csak természetes, mindenekelőtt a püspök úr kedvét kerestem. Csakhogy az új konyhai tűzhelyek meg a gőzfűtés berendezésének a költségei húszezer franknál is többre rúgtak. Erre egyáltalában nem volt előirányzat, és húszezer frankot bizony nem könnyű elvenni a karbantartás amúgy is szűkmarkú előirányzatából. Csak három-ezer frankkal gazdálkodhattam a szószéknél, de ez is majdnem tízezer frankba került, na, ez újabb hétezer frank, tessék ezt a hiteltúllépést valahogyan eltitkolni... Ma délelőtt azután elhívtak a minisztériumba, ahol egy hosszú, keszeg alak először alaposan nekem rontott. Hát ezt már nem! A fejéhez vágtam őexcellenciáját, megfenyegettem, hogy Párizsba hívom, majd ő tisztázza ezt az ügyet. Egyszeriben nagyon udvarias lett, hű, de még micsoda udvarias, még most is nevetek, ha eszembe jut! Ha egy püspök áll mögöttem, hát akár lebontom és újjáépítem az egész Notre-Dame-ot és füttyölök arra, hogy a kormány mit szól hozzá.

Mindnyájan jót derültek a miniszter rovására, akiről csak megvetéssel beszéltek, miközben tömték magukat. Rose kijelentette, hogy többet ér, ha az ember az egyházzal tart. A Saint-Roch-beli munkák óta Achille-t elhalmozták megbízatásokkal, a legelőkelőbb családok versengenek érte, egyszerűen nem bírja már, egész éjszakákon át dolgozik. Az Isten határozottan velük van, áldja is az egész család reggeltől estig.

Már a csemegénél tartottak, mikor Campardon felkiáltott:

- Igaz is, barátom, tudja már, hogy Duveyrier megtalálta a...

Majdnem kimondta Clarisse nevét. De még idejében eszébe jutott, hogy Angèle is köztük van, oldalról a leányra pillantott, és befejezte a mondatot:

- Megtalálta a rokonát. Hiszen tudja, kiről van szó.

És arcjátékkal, szemhunyorogatással értette meg magát Octave-val, aki az első pillanatban egy kukkot sem fogott fel az egészből.

- Bizony, Trublot-val találkoztam, ő mesélte nekem. Tegnapelőtt, mikor úgy szakadt az eső, Duveyrier bemenekült egy kapu alá, s mit gondol, kit látott ott? A rokonát, amint éppen az esernyőjét rázogatja... Trublot meg már egy hete keresgélte az illetőt, hogy valahogyan visszaszerezze neki.

Angèle illedelmesen a tányérjába bámult, nyelte a nagy darab húsokat. A családban szigorúan ügyeltek arra, hogy mindig illedelmes kifejezéseket használjanak.

- Csinos a rokon? - kérdezte Rose Octave-tól.

- Ahogy vesszük - válaszolt a fiatalember. - Aki az ilyent szereti, annak csinos.

- Egyik nap odatolta a képét az üzletbe - mondta Gasparine, aki bár maga is sovány volt, nagyon lenézte a sovány embereket. - Mutatták nekem... Valóságos paszulykaró.

- Az nem számít - állapította meg az építész. - Szóval Duveyrier megint horogra akadt... Na, szegény felesége...

Azt akarta mondani, hogy Clotilde most biztosan fellélegzik és boldog. Csakhogy megint eszébe jutott Angèle, és fájdalmas hangon állapította meg:

- A rokonok között nem mindig teljes az egyetértés... Hát, istenem, torzsalkodás minden családban előfordulhat.

Lisa, aki asztalkendőt tartott a karján, ránézett Angèle-re. A kislánynak örült nevethetnékje támadt, felkapta a poharát, hosszan ivott, hogy elrejtthesse az arcát.

Octave valamivel tíz óra előtt elköszönt, azzal az ürüggyel, hogy nagyon fáradt, és megy aludni. Rose ugyan nagyon kedves volt hozzá, ő mégsem érezte jól magát ebben a kedélyes körben, mert úgy érezte, hogy Gasparine egyre ellenségesebb szemmel nézi. Pedig nem vétett ellene semmit. De a lány megvetette benne a szépfiút, a ház minden nőjével meggyanúsította, és felháborodással töltötte el ez a gondolat. Ő ugyan cseppet sem kívánta Octave-ot, csupán a férfi szerencséje töltötte el valami ösztönös haraggal, mert nő volt, olyan nő, akinek a szépsége hamar elvirágzott.

Amint Octave elment, a család is lefekvéshez készülődött. Rose esténként, mielőtt aludni ment volna, egy teljes órát töltött a mosdófülkében, tetőtől talpig lemosta magát, illatszerrel dörzsölte be egész testét, figyelmesen vizsgálta a szemét, száját, fülét, és még szépség-tapaszt is ragasztott az állára. A pompás pongyola után most pompás hálóingbe bújt, főkötőt tett a fejére. Ma éjszakára velencei csipkével díszített inget és főkötőt választott. Gasparine segített neki, a keze ügyébe igazította a mosdótálat, feltörölte utána a kiömlött vizet, mosdókesztyűvel ledörzsölte, és ezekben az apró, intim szolgálatokban sokkal ügyesebb volt, mint Lisa.

- Jaj de jó nekem - nyújtózkodott el Rose az ágyban, mialatt Gasparine kisimította a takarókat, és megigazította a párnát. Jóízűen nevetett, kényelmesen elnyúlt a nagy ágy közepén, egészen egyedül.

Az ember azt hitte volna róla, hogy kövérkés, ápolt szépasszony, aki csipkés ágyban várja szívyszerelmét. „Jobban tudok aludni, ha úgy érzem, hogy csinos vagyok” szokta mondogatni. És hát neki ezenkívül úgyszemint más öröm.

Campardon is bejött a felesége szobájába.

- No, készen vagyunk? Akkor hát jó éjszakát, nyuszikám!

Neki még dolgoznia kell. Fenn marad. De Rose haragudott, azt akarta, hogy pihenjen, butaság, hogy így öli magát.

- Igazán feküdj le... ígérd meg, hogy lefekteted.

Az unokanővér nem válaszolt, éppen egy pohár cukros vizet és egy Dickens-regényt készített az éjjeliasztalra. Rose fölé hajolt, és kiszaladt a száján:

- Nagyon csinos vagy ma este!

És száraz ajkkal, keserű szájjal csókolta meg jobbról-balról. Arcára kiült a szegény és csúnya rokon beletörődése. Egy ideig Campardon is elnézegette a feleségét, arca nekivörösödött, álla reszketett a kínosan nehéz emésztéstől. Ő is megcsókolta Rose-t.

- Jó éjszakát, angyalkám...

- Jó éjszakát, drágám... De aztán feküdj ám le azonnal!

- Ne félj! - mondta Gasparine. - Ha tizenegy órakor nem alszik még, felkelek és egyszerűen ráoltom a lámpát.

Campardon egy Rameau utcai szabó szeszélyes elképzeléseinek megfelelő svájci stílusú villa tervrajza felett ásítozott. Tizenegy óra tájt lassan vetkőzni kezdett, közben a bájos, ápolt Rose járt az eszében. A cseléd lányok miatt megvettette a saját ágát, de máris indult Gasparine-hoz. A túlságosan keskeny ágyban alig tudtak kettesben aludni, állandóan egymást lökdösték. Különösen Campardon feküdt kényelmetlenül, az ágy szélén szorongott, reggelre teljesen elzsibbadt a lába.

Mikor Victoire elkészült a mosogatással, és felment a szobájába, Lisa szokása szerint azonnal Angèle-hez sietett, hogy megnézzze, nincs-e valamire szüksége a kislánynak. Angèle az ágyban várt rá. A szülőknek sejtelmük sem volt arról, hogy ez minden este így van: a kislány szobájában véget nem érő kártyajátszmák folytak a takaró egyik kisimított sarkán. Ma este bataille-t játszottak, és közben állandóan az unokanővére, erre a piszkos dögre terelődött a szó. Lisa kíméletlenül teregette ki a kislány előtt Gasparine szennyesét. Mindketten ilyenkor bosszulták meg magukat az egész napi képmutató engedelmességért, és Lisa valami aljas élvezetet talált Angèle megrontásában, a serdülőkor válságától amúgy is megzavart kislány beteges kíváncsiságának kielégítésében. Ma éjszaka különösen haragudtak Gasparine-ra, mert két napja elzárta a cukrot, pedig Lisa azelőtt mindig teletömte a zsebét, hogy aztán odaszórja a kislány ágyára. Micsoda egy dög ez a Gasparine! Még azt sem hagyja, hogy egy kis cukrot ropogtasson az ember, mielőtt elalszik.

- Pedig a kedves papa ugyancsak tömi bele a cukrot! - mondta Lisa buja nevetéssel.

- Bizony tömi - suttogetta Angèle, és ő is nevetett. - Hogyan is csinálja vele a papa?... Na, mutassa csak!

Erre Angèle a cseléd lány nyakába borult, mezítelen karjaival magához szorította, hevesen szájon csókolta:

- Hát így... meg így!

Az óra éjfél ütött. Campardon és Gasparine nyöszörögtek szűk ágyukban, Rose meg a nagy hitvesi ágyban kényelmesen elterpeszkedve, könnyekig meghatódva Dickenst olvasott. A lakásban mély csend uralkodott, szemérmes éjszaka borult a család tisztas nyugalma.

Octave, miközben szobája felé tartott, észrevette, hogy Pichonéknál vendégek vannak. Jules behívta, és mindenáron meg akarta valamivel vendégelni. Vuillaume-ék voltak a fiataloknál, kibékültek velük abból az alkalomból, hogy Marie, aki szeptemberben lebetegedett, most felkelhetett a gyerekágyból. Még arra is hajlandók voltak, hogy ezen a keddi napon a fiataloknál vacsorázzanak, és megünnepeljék leányuk szerencsés felépülését, aki még csak egy napja járhatott fenn. Marie, hogy megbékítse az anyját, aki nem szívelte az újszülött kislányt, elhatározta, hogy a gyereket egy Párizs környéki faluba adja dajkaságba. Lilitte az asztalra borulva elaludt, mert a szülei rátukmáltak egy pohár tiszta bort, hogy igya meg a kishúga egészségére.

- Na, elvégre két gyerek még hagyján - mondta Vuillaume-né, és koccintott Octave-val. - De nehogy újrakezdje, kedves vőm!

Mindnyájan elnevelték magukat, de az öregasszony még a száját sem húzta el.

- Nincs ezen semmi nevetnivaló... Ebbe a másodikba még csak beletörődünk, de ha egy harmadik is jön, hát esküszöm...

- Mert ha már egy harmadik is jönne, akkor már igazán se szívük, se eszük... - fejezte be felesége mondatát az öreg Vuillaume. - Az ördögbe is! Az élet nem tréfádolog, az ember fékezze magát, ha nincsenek garmadával a százasai, hogy kedvére költekezzék.

Octave-hoz fordult:

- Nézze, uram, én kitüntetést kaptam. Nos hát, higgye el, otthon nem tűzöm fel, nehogy bepiszkolódjék a szalag... Gondolkozzék csak, ha én meg a feleségem lemondunk az örömről, hogy otthon is kitüntetéssel járkaljak, akkor a gyerekeink is nyugodtan lemondhatnak arról az élvezetről, hogy egyre-másra gyereket csináljannak... Ez így van, uram! A legkisebb dologban is takarékoskodni kell!

Pichonék nagyban fogadkoztak, hogy követik a tanácsot. Ilyesmi még egyszer nem fordul elő, az biztos!

- Ahogy én megszenvedtem - sóhajtott Marie.

- Inkább a lábamat vágatnám le - jelentette ki Jules.

Vuillaume-ék elégedetten bólogattak. A fiatalok komoly ígéretet tettek, és ők megbocsátottak. És mikor tízet ütött az óra, meghatottan csókolták meg egymást. Jules vette a kalapját, hogy elkíséri őket az omnibuszig. A régi szokások feléledésétől úgy elérzékenyedtek, hogy a lépcsőházban újra összecsókolóztak. Marie Octave-val együtt a lépcsőkorlátra könyökölve nézett utánuk. Mikor eltűntek, visszamentek az ebédlőbe.

- Látja, mégsem olyan rossz asszony a mama - mondta. - Alapjában véve igaza is van, bizony nem könnyű az élet, ha sok a gyerek.

Becsukta az ajtót, leszedte az asztalról a poharakat. A lámpa füstölögve égett, a szoba szinte átmelegedett a kis családi ünnepségtől. Lilite tovább aludt a viaszosvászonnal borított asztal szélére borulva.

- Megyek aludni - dűnnyögte Octave.

Ezzel leült, hiszen itt olyan kellemesen érezte magát.

- Jé! Már lefekszik? - csodálkozott a fiatalasszony. - Magánál ritkán fordul elő, hogy ilyen rendes! Biztosan valami dolga van holnap korán reggel.

- Dehogy - felelte Octave. - Csak éppen álmos vagyok... De azért tíz percet még maradhatok.

Berthe jutott az eszébe. De hiszen csak fél egykor jön fel, van még ideje. De a reménység, hogy egy egész éjszakán át az övé lesz, mikor már heteken át forró vággyal kívánta, most korántsem hozta lázba a vérét. Egész nap égett a türelmetlenségtől, gyötrődve számolgatta a percek, szünet nélkül a közelgő boldogságra gondolt, és a várakozás ellankasztotta örömét és vágyakozását.

- Iszik egy pohárka konyakot? - kínálta Marie.

- Köszönöm, hogyne!

Arra gondolt, hogy a konyak majd felélénkíti. Mikor Marie elvette a poharat, Octave megfogta a kezét, de a fiatalasszony csak mosolyogva, nyugodtan nézett rá. Octave-ot megkapta az asszonyi kínoktól sápadt arc bája, úgy érezte, hogy lappangó szenvedélye újból hevesen fellángol, torka összeszorult, a szája kiszáradt. Egy este atyai csókot nyomott a homlokára, és visszaadta a férjének, de most érezte, hogy vissza kell szereznie, és ebben a hirtelen támadt, heves vágyban hamuvá égett Berthe utáni vágyakozása, szertefoszlott, mint valami távoli emlék.

- Hát már nem fél tőlem? - kérdezte, és erősebben szorította az asszony kezét.

- Nem, hiszen köztünk soha többé nem lehet... de azért mi örökre jó barátok maradunk.

Elárulta neki, hogy mindent tud. Saturnin beszélhetett róluk valamit. Egyébként meg észre vette ám, hogy Octave-ot éjszakánként néha meglátogatja az a bizonyos valaki. Mikor látta, hogy a fiatalember belesápadt az ijedtségbe, gyorsan megnyugtatta: soha senkinek sem mondja el, ő igazán nem haragszik, sőt sok boldogságot kíván neki.

- Hiszen én férjes asszony vagyok, hát igazán nem vehetem rossz néven.

Octave a térdére ültette, és szinte kiáltva mondta:

- De én téged szeretlek!

És igazat mondott, ebben a pillanatban csak Marie-t szerette igazi és mélységes szenvedéllyel. Új szerelme és a másik asszony utáni vágyakozás jegyében elmúlt két hónap nyomtalanul tűnt el. Úgy érezte, mintha el sem ment volna ebből a kis szobából, újra átélte a pillanatot, amikor Jules háta mögött megcsókolta Marie-t, aki mindig olyan odaadó, egyenletesen szelíd. Ez maga a boldogság volt, miért is dobta el magától? Belefájdult a szíve, úgy megbánta. Ismét magáénak akarta az asszonyt, úgy érezte, egész életére boldogtalan lenne, ha nem kaphatja meg.

- Engedjen! - könyörgött Marie, és megpróbált kibontakozni a férfi karjából. - Nem tudja, mit csinál... megbánt ezzel... Hiszen maga mást szeret, mire való mégis engem kínozni?

Így védekezett szelíden és bágyatagon, egyszerűen csak visszautasította azt, amiben úgysem találta örömét. De Octave nekivadult, még jobban magához szorította az asszonyt, és a durva szövetruhán át csókolgatta a keblét.

- Téged szeretlek, te nem is értheted... Esküszöm neked mindenre, ami szent, hogy nem hazudok. Bárcsak a szívembe látnál... Könyörgöm, légy kedves hozzám! Csak még ez egyszer, azután soha többé, ha úgy akarod! Ma nagyon fájna, hidd el, belepusztulnék.

És Marie elgyengült, erejét megbénította a férfi parancsoló vágya. Engedett jóságból, félelemből és butaságból. A kis Lilite felé hajolt, talán azért, hogy az alvó gyermeket átvigye a szobába. De a férfi visszatartotta, félt, hogy felébreszti a gyermeket. És Marie megint ugyanazon a helyen adta oda magát, mint tavaly, mikor engedelmes asszonyként hullott a férfi karjai közé. A késő éjszakai óra nyugalma áradt szét az egész házban, s békességes csend borult a kis szobára. A lámpa lángja hirtelen lelohadt, és sötétben maradtak volna, ha Marie fel nem emelkedik, hogy magasabbra csavarja a belet.

- Haragszol rám? - kérdezte Octave gyengéd hálával, fáradtan a boldogságtól, melyhez hasonlót soha nem érzett.

Marie elengedte a lámpát, hűvös ajka viszonzta Octave búcsúcsókját:

- Nem haragszom, ha egyszer ez örömet szerzett magának. De azért mégsem rendes dolog az illető miatt. Köztünk már úgy sincs semmi.

A szeme könnybe lábadt, szomorú volt, de nem haragudott. Mikor elváltak, Octave lehangolt volt, szeretett volna lefeküdni, aludni. Kielégült szenvedélye után keserűnek érezte a száját, mintha romlott hús íze maradt volna a fogai között. De minden pillanatban megérkezhetik a másik asszony, várni kell rá, és ez a gondolat most elviselhetetlen súllyal nyomta, és miután éjszakákat virrasztott át azzal, hogy vágytól lángolva őrült terveken törte a fejét, hogy csak egy órára a szobájába jöhessen, most azt kívánta, bárcsak történne valami katasztrófa, ami

lehetetlenné teszi, hogy Berthe idejöjjön. Az is lehet, hogy most sem tartja be a szavát. De ezzel a reménnyel alig merte kecsegtetni magát.

Éjfél ütött az óra. Octave fáradtan álldogált, félve fülelt, hogy mikor hallja meg Berthe szoknyájának suhogását a szűk folyosón. Fél egykor már valósággal szorongás gyötörte, egy órákor azt remélte, hogy megmenekült, de megkönnyebbülésébe valami titkos harag vegyült, a férfi bosszúsága, akiből egy asszony bolondot csinál. Mikor azonban ásítózva elszánta magát, hogy levetkőzik, felhangzott a három könnyed koppantás. Megérkezett Berthe. Octave bosszankodott, de hiúságának mégiscsak hízelgett a dolog, és karját kitárva ment Berthe elé. De az asszony eltolta magától, reszketve hallgatózott a sebtében becsukott ajtónál.

- Mi baj van? - kérdezte Octave fojtott hangon.

- Nem tudom, félek, olyan sötét a lépcsőház, azt képzeltem, hogy valaki jön utánam... Istenem, milyen örülség egy ilyen kaland! Egészen biztos, hogy valami baj ér bennünket!

Mindketten megdermedtek ettől a gondolattól. Meg sem csókolták egymást. Pedig Berthe nagyon bájos volt fehér pongyolájában, tarkóra csavart aranyfényű hajával. Octave nézte, és sokkal szebbnek találta, mint Marie-t, de már nem kívánta, jelenléte csak teher volt számára. Berthe leült, hogy kicsit kifújja magát. Egyszerre csak úgy tett, mintha nagyon megharagudnék, megpillantott az asztalon egy dobozt, és rögtön kitalálta, hogy csak az a csipkesál lehet benne, amiről már egy hete beszél.

- Elmegyek - jelentette ki, de még csak fel sem állt.

- De miért?

- Talán azt képzeled, hogy eladom magam? Állandóan sértegetsz, megint elrontod minden örömet, ezt az éjszakát... Miért vetted meg? Hiszen megmondtam, hogy ne merészed!

Felállt és végül mégiscsak beleegyezett, hogy megnézze. De amikor levette a doboz tetejét, olyan nagy csalódást érzett, hogy méltatlankodva kiáltott fel:

- Hiszen ez nem is chantillyi csipke, hanem lamai!

Octave, aki mostanában kevésbé volt bőkezű az ajándékozásnál, valóban engedett a fősvénység kísértésének. Magyarázgatni kezdte, hogy a lamai csipke is lehet gyönyörű, ez itt éppen olyan szép, mint egy chantillyi, dicsérte az árut, mintha csak a pult mögött állna, rábeszélte, hogy tapogassa meg a csipkét, esküdözött, hogy örökké eltart. De Berthe csak a fejét rázta, majd megvetően szakította félbe:

- Hát persze, ez száz frankba kerül, a másik meg háromszáz lett volna.

És amikor látta, hogy a férfi elsápad, enyhíteni akart a szavain, és hozzátette:

- Mégis nagyon kedves tőled, köszönöm... Nem a pénz teszi az ajándékot, hanem a szándék.

Megint leült. Csend volt. Octave egy kis idő múlva megkérdezte, nem feküdnének-e le? De igen, hogyne, majd lefekszenek. Csakhogy ő még most is olyan izgatott, olyan buta rémület fogta el a lépcsőházban. És megint a félelemről beszélt, hogy milyen nyugtalan Rachel miatt, elmesélte, hogy meglátta Auguste-öt, amint az ajtó mögött a cselédlánnyal suttogott. Pedig olyan könnyű lenne megfizetni a lány hallgatását, csak néha-néha kellene öt frankot adni neki. De persze ehhez öt frank kellene, és neki soha nincs pénze, neki semmije sincs. Hangja érdessé vált, a kendőről nem beszélt ugyan, de csalódása annyi haragot, annyi keserűséget váltott ki belőle, hogy végül a szeretőjét is azokkal az örökös szemrehányásokkal halmozta el, melyekkel a férjét szokta gyötörni.

- Hát élet ez? Az embernek soha egy garasa, a legkisebb csacsiság miatt is nyelni kell, megalázkodni... Már torkig vagyok az egészszel! Torkig!

Octave a mellényét gombolta ki, és közben fel-alá járkált, de most az asszony elé állt, úgy kérdezte:

- Tulajdonképpen miért mondod nekem mindezt?

- Hogyan? Hogy miért mondom? Végére is vannak dolgok, amelyeket már a tapintat is sugallhatna magának, hogy ne nekem kelljen pirulva előhozni ilyesmit. Magának már réges-régen meg kellett volna vásárolni azt a lányt, hogy nyugodt lehessen felőle.

Elhallgatott, majd lenéző gúnnnyal hozzáfűzte:

- Ez talán mégsem tette volna tönkre magát.

Újból csend lett. Octave fel-alá járkált, és megjegyezte:

- Sajnálom, hogy magának nem vagyok elég gazdag!

Erre már elmérgesedett a hangulat, és olyan kíméletlenül veszekedtek, mintha csak házastársak lennének.

- Miért nem mindjárt azt mondja, hogy a pénzéért szeretem! - kiabált Berthe nyersen, ahogyan az anyjától megtanulta, és önkéntelenül is az anyja megszokott kifejezéseit használta. - Persze, én pénzéhes asszony vagyok! Mi? Hát igenis szeretem a pénzt, mert józan asszony vagyok! Mondhat, amit akar, a pénz mégiscsak pénz. Ha volt egy frankom, másoknak mindig azt mondtam, hogy kettő van, mert az ember inkább irigyeltesse, mint sajnáltassa magát.

Octave csüggedten szakította félbe, a hangja elárulta, hogy már csak békességre vágyik:

- Ide hallgass, ha téged ennyire bosszant, hogy az a sál csak lamai, kapsz egy chantillyit is.

- Eh, a maga sálja! - folytatta Berthe végleg nekivadulva. - Füttyülök a maga sáljára! Egészen más bánt engem, érte?... Hiszen maga pont olyan, mint a férjem! Maguk azt sem bánnák, ha mezítláb járkálnék az utcán! Pedig hát, ha valakihez egy nő tartozik, már a jóérzés is azt diktálja, hogy etesse és ruházza. De ezt soha, egy férfi sem képes megérteni. Ha én annyiban hagynám, hát maguk miatt akár egy szál ingben mászkálhatnék!

Octave-ot teljesen kimerítette ez a viharos családi jelenet, egy szóval sem válaszolt, megfigyelte, hogy Auguste néha így szabadul meg az asszonytól. Lassan levetkőzött, várta, hogy majd csak lecsillapul a vihar. Vetkőzés közben balsikerű szerelmi ügyeire gondolt. Pedig ezt az asszonyt olyan forrón kívánta, még a terveit is halomra döntötte miatta. Nos hát, a forrón kívánt asszony itt van a szobájában, de csak veszekszik, elveszi az éjszakai nyugalomát, úgy viselkedik, mintha már legalábbis féléves házasságok volnának.

- Nem lenne jobb, ha lefeküdnénk? - kérdezte Octave. - Annyi örömet vártunk ettől az éjszakától! Olyan csacsiság azzal tölteni az időt, hogy kellemetlenkedjünk egymásnak!

Csupa békülékenységgé volt, vágytalanul, de udvariasan át akarta ölelni. Berthe ellökte magától, és könnyekben tört ki. Octave már csak egyet kívánt, mielőbb legyen vége az egésznek. Dühösen rúgta le a cipőjét, elhatározta, hogy akár Berthe nélkül is lefekszik.

- Talán még azt is hánytorgassa fel, hogy eljárógatok hazulról - mondta zokogásba fúló hangon. - Vesse a szememre, hogy túl sok pénzébe kerülök... Tudom jól, hogy az egész a miatt az átkozott kendő miatt van. Ha bezárhatna egy ládába, hát tudom, hogy megtenné. Barátnőim vannak, igenis eljárógatok hozzájuk, ez talán mégsem bűn... Ami meg a mamát illeti...

- Na, én lefekszem - mondta a férfi, és bedobta magát az ágyba. - Vetkőzz le, s hagyd a mamádat, de annyit mondhatok, hogy csúnya egy természetet örököltél tőle.

Berthe gépiesen vetkőzni kezdett, közben egyre izgatottabban, egyre hangosabban beszélt:

- A mama mindig megtette a kötelességét, maga meg itt ne kritizálgassa! Megtiltom, hogy a nevét is ki merje ejteni!... Még csak az kellene, hogy a családomat sértegesse!

Az alsószoknyájának szalagja csak nem akart kibomlani, dühösen tépte le a csomót, azután az ágy szélére ült, és a harisnyáját húzta le.

- Jaj, mennyire sajnálom, hogy gyenge voltam magával szemben! Az ember jobban meggondolná az ilyesmit, ha mindent előre látna.

Most már csak egy szál ing volt rajta, lába, karja csupasz volt, de az ing különben is alig takarta a gömbölyű asszonyka meztelenségét. Haragtól pihegő keble kibuggyant a csipkék közül. Octave, aki eddig duzzogva a fal felé fordult, most egyszerre az asszony felé fordult.

- Szóval sajnálja, hogy belém szeretett?

- Bizony sajnálom, hiszen maga képtelen arra, hogy megértse a szívemet!

Most szembefordulva, közletről nézték egymást, ádáz arcukon nyoma sem volt a szerelemnek. Berthe a lefeküdni készülő asszony bájos mozdulatával hajolt előre, behajlított lábát felemelte az ágy szélére, keble megfeszült, de Octave meg sem látta a rózsaszínű testet, hátának lágyan hajló vonalát.

- Ó, istenem, ha előlről kezdhethném! - tette még hozzá Berthe.

- Akkor persze valaki mással kezdene, mi? - mondta Octave hangosan és durván.

Berthe elnyújtózott mellette a takaró alatt, és éppen ilyen ingerült hangon akart visszavágni, mikor ökölcsapások döngtek meg a szobaajtót. Rémülten hallgattak el, mozdulatlanul, dermedten feküdtek, egy pillanatig nem voltak képesek felfogni, hogy mi történik.

Fojtott hang szólalt meg:

- Nyissátok ki! Úgyis tudom, hogy henteregték! Nyissátok ki, vagy összetörök itt mindent!

A férj hangja volt. A szerelmesek még mindig nem moccantak, a fejük zúgott, képtelenek voltak egy épkézláb gondolatra, tehetetlenül, bénán, mint két halott, feküdtek egymás mellett. Berthe végre kiugrott az ágyból, ösztönösen menekülni akart a szeretőjétől, mialatt Auguste az ajtó mögött tovább követelözött:

- Nyissátok ki!... Nyissátok ki, ha mondom!

Rettenetes zavar, leírhatatlan szorongás fogta el őket.

Berthe fejvesztetten keringett a szobában, halálos rettegéssel, sápadtan kereste a menekülés útját. Octave nekitámaszkodott az ajtónak, mintha csak így akarná megerősíteni, minden ökölcsapásra hatalmasat dobbant a szíve. De ez így mégsem tarthat sokáig, ez a hülye fráter még felveri az egész házat, végül mégiscsak ki kell nyitni az ajtót. De mikor Berthe megértette, hogy mire készül, a karjába kapaszkodott, a rémülettől tágra nyílt szemmel könyörgött neki: ne, az istenért, ne tegye! Mi lesz, ha késsel vagy pisztollyal támad nekik?! Octave-ra is átragadt Berthe rémülete, már ő is halálsápadt volt. Suttogva könyörgött az asszonynak, hogy öltözködjék fel, és ő maga is nadrágot rántott magára. A félmeztelen Berthe azonban csak kapkodott, még a harisnyáját sem találta meg. A férj közben tovább tombolt az ajtó előtt.

- Szóval nem nyitják ki... nem is felelnek... Na jó, majd meglátják, mi lesz.

Octave a legutóbbi bérfizetéskor egy kisebb javítást kért a háztulajdonostól. A meglazult zárat két új csavarral kellett volna megerősíteni. Az ajtó most hirtelen megreccsent, a zár lepattant, és a nagy lendülettel nekiugró Auguste a felcsapódó ajtón át a szoba közepére zuhant.

- Az istenit! - káromkodott.

Csak egy kulcs volt nála, az ökle vérzett, esés közben belevágta valamibe. Mikor halálsápadtan feltápáskodott, szégyen és harag fogta el a gondolatra, hogy ilyen nevetségesen jutott be, hadonászott, és neki akart menni Octave-nak. Octave erősebb volt, mint a férj, kínosan érintette ugyan, hogy mezítláb, átabotán gombolt nadrágban kell szembeszállnia vele, mégis elkapta mindkét csuklóját, és rákiáltott:

- Kérem, ön erőszakkal tört be hozzám... Ez minősíthetetlen eljárás. Tessék úriember módjára viselkedni!

Kis híján megütötte. Rövid küzdelmük alatt Berthe egy szál ingben menekült a tárva maradt ajtón át, rémületében azt képzelte, hogy férje vérző öklében konyhakés villan, és szinte hátában érezte az acél hidegét. Amint a vaksötét folyosón rohant, pofonok csattanását vélte hallani, de elképzelni sem tudta, hogy ki adta és ki kapta a pofonokat. Már azt sem tudta megkülönböztetni, hogy melyiknek a hangját hallja:

- Rendelkezésére állok, amikor óhajtja!

- Rendben van, majd hall felőlem!

Egy ugrással a cselédlépcsőn termett. Mintha tűzvész elől menekülne, úgy futott két emeletet lefelé. A bezárt konyhaajtó előtt megtorpant, a kulcsot fenn hagyta a pongyolája zsebében. De különben sem égett a lámpa, az ajtó alól nem szűrődött ki fény: egészen biztos, hogy a cseléd-lány árulta el őket. Lélegzetvételnyi időt sem vesztegelt, felfelé rohant, megint elvágatott Octave szobája előtt. A két férfi dühösen kiabált.

Még mindig dulakodnak. Talán lesz még ideje. Futott le a fölépcsőn, azt remélte, hogy a férje nyitva hagyta a lakás ajtaját. Bezárkózik majd a szobájába, nem enged be senkit, de megint csak zárt ajtóba ütközött. Otthonából kizárva, fejét vesztve, ruhátlanul rohant emeletről emeletre, mint az üldözött vad, mely nem tudja, hol bújhatna meg. A világért sem mert volna bekérezkedni a szüleihez. Az is átvillant a fején, hogy a házmesternél keres menedéket, de szégyenkezése megint csak továbbkergette. A korláton áthajolva figyelt felfelé, szíve a torkában dobogott, füle zúgott a nagy csendben, szeme káprázott, az volt az érzése, hogy a nagy sötétből vakító fény villan elő. Csak a kést látta maga előtt, Auguste véres öklében villant a kés, hideg pengéje rögtön a bordái közé vágódik! Hirtelen valami zajt hallott, azt képzelte, hogy Auguste közeleg, velejéig megdermesztette a halálos rémület. Éppen Campardonék lakása előtt állt, esztét vesztve, örvongve rángatta, csaknem leszakította a csengőt.

- Irgalmas isten! Tűz van? - kérdezte belülről egy riadt hang.

Az ajtó máris kinyílt. Lisa gyertyával a kezében, nesztelen léptekkel csak most jött ki a kislány szobájából. A kétségbeesett csengetés éppen az előszobában ugrasztotta meg. Csak döbbenten bámult, mikor az ajtó előtt az egy szál ingben reszkető Berthe-et pillantotta meg.

- Mi történt?

A fiatalasszony becsapta maga mögött az ajtót, pihegve támaszkodott a falhoz, akadozva mondta:

- Csitt! Hallgasson!... Meg akar gyilkolni.

Lisa nem tudott értelmesebb magyarázatot kihúzni belőle. Hamarosan megjelent az előszobában Campardon is, Gasparine ágyában riadt fel a szokatlan lármára. Sebtében csak egy alsónadrágot kapott magára, duzzadt arca verejtékezett, összetapadt sárga szakálla csupa tollpihe volt. Levegő után kapkodott, igyekezett nyugodtan viselkedni, mintha magányos pihe-
néséből felriasztott férj lenne.

- Maga az, Lisa? - kiáltott ki a szalonból. - Micsoda butaság ez? Mit keres itt a lakásban?

- Félttem, hogy nem zártam be rendesen az ajtót, egyre az motoszkált a fejemben, nem bírtam elaludni, és lejttem, hogy utánanézzek... De nemén, hanem a hölgy...

Most meg az építész döbrent meg, mikor meglátta az előszobafalhoz támaszkodó, félmeztelen Berthe-et. Szemérmesen az alsónadrágjához kapott, attól tartott, hogy nincs rendesen begombolva. Berthe-nek talán eszébe sem jutott, hogy ő maga is félmeztelen...

- Kérem, uram, engedje meg, hogy itt maradjak... Meg akar ölni - hajtogatta.

- De kicsoda?

- A férjem!

Az építész mögött most megjelent az unokanővér is. Magára kapott valami ruhát, az ő kócos haja is csupa pihe volt, lapos melle lötyyedten lógott ruhája alatt, melyből hegyesen meredtek elő a csontjai, nagyon haragudott, hogy megzavarták örömében. Mikor meglátta a félmeztelen, gömbölyded és bájos asszonyt, végleg kijött a sodrából.

- Mit követett el a férje ellen? - kérdezte.

Berthe erre az egyenes kérdésre úgy restelkedett, olyan zavarba jött, hogy alig volt képes válaszolni. Ráébredt meztelenségére, és feje búbjáig elpirult. Reszketett a szemérmes szégyenkezéstől, keblén keresztbe fonta a karját, mintha bújni akarna a pillantásuk elől. Akadozva dadogta:

- Ott talált... Rajtakapott.

Campardon és Gasparine azonnal megértették, és megbotránkozva néztek össze. Lisa, akinek égő gyertyája megvilágította a jelenetet, úgy tett, mintha osztaná gazdái felháborodását. De a kérdezősködést nem folytathatták, mert Angèle is kiszaladt az előszobába, a szemét dörzsölgette, úgy tett, mintha mély álomból ébredt volna fel. Mikor megpillantotta a félmeztelen hölgyet, megtorpant, és koraérett, vézna kislánytestén borzongás futott végig.

- Jaj! - tört ki belőle.

- Nem történt semmi, menj aludni! - kiáltott rá az apja.

Azután rájött, hogy valamivel mégiscsak meg kell magyaráznia Berthe jelenlétét, hát mondott valami butaságot, ami éppen az eszébe jutott.

- A hölgynek megrándult a bokája. Bejött hozzánk, hogy segítsünk neki... Menj az ágyadba, még meghülsz!

Lisából csaknem kitört a nevetés, mikor pillantása találkozott Angèle tágra nyílt tekintetével. A kislány végre rászánta magát, hogy visszabújjik az ágyába, kipirult, szinte boldog volt, hogy ilyent láthatott. Az előbb már Campardoné is kiáltozott a hálósobájából. Még nem oltotta el a lámpát, mert nagyon lekötötte a Dickens-regény, de most ő is tudni akarta, hogy mi történik, ki van odakint? És miért nem jönnek őt megnyugtatni?

- Jöjjön, asszonyom - mondta az építész, és befelé indult Berthe-tel. - Lisa, maga várjon egy kicsit.

A hálósobában Rose most is a nagy ágy közepén terpeszkedett. Fejedelmi fényűzés közepe, egy bálvány háborítatlan nyugalmaival trónolt a párnákon. A regény nagyon elérzékenyítette, szíve fölé tette a Dickens-kötetet, amit most keblének lágy pihegése emelgetett. Amikor az unokanővére néhány szóval tájékoztatta, ő is szemmel láthatóan felháborodott. Hogyan képes egy asszony a saját férjén kívül más férfit megtérni? Rose már undorodott attól, amitől elszokott. Az építész zavart kíváncsisággal nézegette Berthe keblét; ez betetőzte Gasparine felháborodását.

- Hát ez már mégiscsak sok! - kiáltotta. - Vegyen fel valamit, igazán képtelenség!... Vegyen magára valamit!

És ő maga vetette Berthe vállára Rose egyik ott heverő kötött kendőjét, de ez alig ért a fiatalasszony combjáig, és az építész most önkéntelenül is a lábait nézegette.

Berthe csak remegett. Biztonságban érezhette volna magát, reszketve mégis mindig az ajtót figyelte. Szeme könnyben úszott, úgy kérlelte az ágyban fekvő hölgyet, aki olyan nyugodtnak, olyan elégedettnak látszott.

- Kérem, asszonyom, hadd maradjak itt! Mentsen meg... Meg akar ölni.

Mindhárman hallgattak. Lopva, kérdően pillantottak egymásra, de korántsem titkolták, hogy mennyire helytelenítik az ilyen bűnös magatartást. No és igazán nem illik csak úgy beállítani éjfél után, egy szál ingben, mit sem törődve azzal, hogy mit szólnak ehhez a háziak. Nem, ez mégsem járja, ez igazán tapintatlanság. Mindnyájukat kínos helyzetbe hozta.

- Fiatal lány van a háznál - szólalt meg végül Gasparine. - Kérem, asszonyom, gondolja meg, milyen felelősség ez nekünk!

- Jobb helyen lenne a szüleinél - javasolta az építész -, és ha megengedi, hogy odakísérjem...

Berthe újból megrémült.

- Nem, nem, itt van a lépcsőházban. Megöl.

És könyörgőre fogta: meghúzódik egy széken reggelig, másnap majd szép csendesen kilopakodik. Az építész és a felesége már engedtek volna, a férfit megnyerték a fiatal teremtés gömbölyded bájai, az asszonyban meg élénk kíváncsiságot ébresztett az éjszakai rajtakapás története. Gasparine azonban kérlelhetetlen maradt. De ő is kíváncsi volt, és végül megkérdezte:

- Tulajdonképpen hol is volt, asszonyom?

- Odafent... a folyosó végén, ott... abban a szobában...

Campardon égne emelte a két karját.

- Hogyan? Octave-nál? Hihetetlen! - kiáltotta.

Egy ilyen bájos, gömbölyű asszonyka Octave-val. Azzal a nyápiccal?! Valósággal megsértődött. Rose is kellemetlenül meglepődött, és ez szigorúbbá tette. Gasparine meg egyenesen magánkívül volt, a fiatalember iránt érzett ösztönös gyűlölete most valósággal a szívét mardosta. Már megint Octave! Tudta ő jól, hogy mindegyik nőt megkapta, de abban biztos, hogy ő nem lesz olyan ostoba, nem melengeti neki egyiket sem itt a lakásában!

- Képzeld magát a mi helyzetünkbe - mondta kíméletlenül. - Mondtam már, hogy fiatal lány van a háznál.

- Meg azután mit mondanának a háznál? Mit szólna a férje, akivel mindig a legjobb viszonyban voltam... - tette hozzá Campardon. - Vabre úr joggal csodálkoznék. Nem tehetünk úgy, mintha nyíltan helyeselnénk az ön viselkedésének. Kérem, asszonyom, távol áll tőlem, hogy

ítéletet mondjak az ön magatartása felett, de, ugye, ez mégiscsak... hogy is mondjam? Elég könnyelműség volt ugyebár?

- Mi, persze, nem vetünk önre követ - folytatta Rose. - Csakhogy a világ olyan rossz! Végül még azt mondanák, hogy nálunk volt találkája... És hát a férjem nagyon kényes embereknek dolgozik. Mindent kockáztatna, ha a jó hírére a legkisebb folt esne... Ne vegye rossz néven, asszonyom, ha megkérdem: hogyan lehetséges, hogy a vallás nem óvta meg önt ettől? Mauduit abbé még tegnapelőtt is igazán atyai szeretettel beszélt magáról!

Berthe csak állt hármójuk között, riadt tekintetét mindig arra fordította, aki éppen beszélt. Rémülten látta, milyen helyzetbe került, és nem értette, miért is van ő itt. Miért is csengetett be ide? Mit akar ezektől az emberektől, hiszen csak terhükre van?! Csak most látta meg őket igazából: az ágy közepén terpeszkedő asszonyt; az alsónadrágos férjet meg az unokanővért a kopott szoknyában, mindkettőjük haja ugyanannak a párnának pihéitől fehérlett. Igazuk van. Az ember nem ronthat be így senkihez. És mikor az építész lassan az előszoba felé terelte, elment, még csak nem is felelt Rose valláserkölcsei intelmeire.

- Elkísérhetem a szülei lakásáig? - kérdezte Campardon. - Higgycsuk el, náluk a helye.

Berthe rémült mozdulattal tiltakozott.

- Akkor várjon kicsit, körülnézek a lépcsőházban, mert vigasztalhatatlan lennék, ha a legkisebb baja esnék.

Lisa gyertyával a kezében most is ott állt az előszoba közepén. Az építész magához vette az égő gyertyát, kiment a lépcsőházba, majd azonnal visszajött.

- Esküszöm, hogy senki sincs kint... Meneküljön gyorsan!

Berthe, aki eddig egy hangot sem szólt, most vadul lerántotta a válláról a gyapjúkendőt, és földhöz csapta:

- Tessék, ez a maguké... Minek nekem, úgyis megöl!

És úgy, ahogy jött, egy szál ingben tűnt el a sötétségben. Campardon kétszer is ráfordította a kulcsot, dühösen dűnnyögött:

- Eh, hagyj minket békén, edd meg, amit főztél!

És amikor a háta mögött álló Lisa elnevette magát, még hozzátette:

- Hát igaz is, hiszen minden éjszakára akadna egy ilyen, ha az ember befogadná őket... Mindenkinek elég a maga baja. Szívesen adtam volna neki száz frankot, de a jó híremet... hát azt már mégsem!

A hálószobában Rose és Gasparine lassan magukhoz tértek. Ki látott már ilyen szégyentelen teremest?! Meztelenül futkos a lépcsőházban! Hát bizony vannak asszonyok, akik sem Istent, sem embert nem ismernek, ha egyszer rájuk jön. De már csaknem két óra, valamikor mégiscsak kell aludni. Még egyszer összecsókolóztak: „Jó éjszakát, kedvesem, jó éjszakát, szívem.” Mikor az ember látja, hogy más házasságokban micsoda tragédiák vannak, csak akkor érzi igazán, milyen jó is, hogy ők szeretik egymást, és mindig egyetértenek. Rose elővette a Dickens-kötetet, ami közben lecsúszott a hasára, beéri ő ezzel, elolvas még néhány oldalt, azután a meghatottságtól ernyedten elalszik, és a könyv, mint minden este, szépen kicsúszik a kezéből. Campardon Gasparine után ment, először őt fektette le, majd maga is belebújt az ágyba. Mindketten bosszúsan morgolódtak, az ágy kellemetlenül kihűlt, legalább fél óráig tart, míg újra bemelegítik. Lisa, mielőtt aludni ment volna, még egyszer benézett Angèle-hez.

- Öngyászata megrándította a lábát... Mutassa csak szépen, hogy is volt ez? - szólt a kislányhoz.

- Hát így! - válaszolt Angèle. A cselédlány nyakába borult és szájon csókolta.

Berthe didergett a hideg lépcsőházban. A gőzfűtést csak november elsején kezdik meg. Félelme valamennyire csillapodott. Lement a lakása elé, hallgatózott: néma csend. Megint fel-szaladt, de Octave szobájáig mégsem merészkedett, csak messziről fülelt, mindenütt síri csend, még suttogást sem hallott. A szülei lakásának ajtaja előtt lekuporodott a lábtörlőre, valami olyasmit gondolt, hogy itt várja be Adèle-t, mert úgy rettegett a gondolattól, hogy anyjának mindent be kell vallania, mintha még kislány volna. De a lépcsőház ünnepélyes csendje újabb aggodalommal töltötte el. Olyan sötét, olyan komor volt itt minden. Senki nem látta, mégis szégyenkezett, hogy egy szál ingben üldögél a tisztas, aranyozott bádogdíszek és műmárvány lapok között. A magas mahagóni ajtók mögül szemrehányást leheltek feléje az erkölcsös hitvestársi hálószobák. A ház még soha nem árasztott magából ennyi erényességet. A lépcsőház ablakain később bevilágított a hold, az ember azt hihette volna, hogy templomban van, az előcsarnoktól a manzárdig minden csupa áhítatot lehel, a félhomályban szenderegő emeleteket átjárta a polgári erények illata, és a sápadt világításban valósággal fehérlett Berthe meztelensége. Úgy érezte, hogy megbotránkoztatja még a falakat is, összehúzta magán az inget, elrejtette a lábát, és rémüldözve gondolt arra, hogy bármelyik pillanatban megjelenhetik előtte Gourd, mint egy házisapkás, papucsos kísértet.

Hirtelen valami neszre figyelt fel, úgy megrémült, hogy már-már ököllel kezdte verni az anyja ajtaját, mikor egy hívogató hang megállította.

Valaki lehelethalkan suttogott:

- Asszonyom... asszonyom...

Berthe lefelé nézett, de nem látott senkit.

- Asszonyom... asszonyom, én vagyok.

Ekkor megpillantotta Marie-t, aki maga is egy szál ingben volt. Meghallotta a jelenetet, kiosont az ágyból az alvó Jules mellől, és a sötét kis ebédlőben hallgatózott.

- Jöjjön be... hiszen olyan nagy bajban van. Jót akarok.

Kedvesen megnyugtatta, elmondta neki, hogy mi történt azután. A férfiak nem tettek egymásban kárt, Octave káromkodva tolta a fiókos szekrényt az ajtó felé, hogy bezárkózzék, a férj meg csomaggal a kezében távozott, gépiesen összeszedegette a felesége otthagyt holmiját, alighanem a pongyolába csavarta a cipőjét és a harisnyáját. Ezzel vége is az egésznek. Holnap majd lebeszélük őket arról, hogy párbajozzanak.

De Berthe a küszöbön maradt, félt és szégyenkezett is bemenni Marie-hoz, hiszen nem volt hozzá járatos. Marie kézen fogva vezette be.

- Itt, ezen a kanapén elalhatik. Adok magának egy kendőt, és megkeresem a mamáját... Istenem, micsoda szerencsétlenség! De ha valaki szerelmes, nemigen fontolgat.

- Na, ahogy mi ezt élveztük! - sóhajtott Berthe, és hangjából kisírt légyottjának minden ostoba és kegyetlen sivársága. - Igaza van, hogy káromkodik. Ha ő is úgy van, mint én, hát torkig lehet az egészszel!

Octave-ról kezdtek beszélgetni. De egyszerre csak elhallgattak, tapogatózva keresték egymást, és zokogva összeborultak. Meztelen karjuk görcsösen fonódott egymás vállára, zokogástól forró keblük szorosan összesimult a félrecsúszott ing alatt. Végtelen fáradtság és szomorúság fogta el őket, úgy érezték, hogy mindennek vége. Egy szót sem szóltak többé, csak könnyük csorgott, szünet nélkül zokogtak a mélyen alvó, csupa tisztesség házra boruló sötét éjszakában.

A ház ezen a napon is zavartalan polgári méltósággal ébredt. A lépcsőházban semmi sem emlékeztetett az éjszakai botrányra, a falak műmárvány burkolata nem őrizte meg az egy szál ingben menekülő asszony tükörképét, a szőnyegből is nyomtalanul elpárolgott meztelenségének illata. Csak Gourd szimatolgatott körül reggel hét óra tájt, mikor felment, hogy körülnézzen a lépcsőházban. De végül is mi köze az egészhez, nem tartozik reá. Mikor lefelé tartott, észrevette, hogy az udvaron Lisa és Julie lázasan tárgyal valamit. Nyilván az éjszakai botrány izgatta őket ennyire, de Gourd olyan szigorúan nézett rájuk, hogy szétrebbentek. Gourd azután kiment a ház elé, látni akarta, ott is minden rendben van-e; az utca is teljesen nyugodt volt. A cseléd lányok azonban mégiscsak locsoghattak valamit az éjszakai eseményekről, mert a szomszédok meg-megálltak, a boltosok az üzletajtóból fürkészően néztek fel az emeleti ablakokra. Az olyan házakra szoktak így bámulni, ahol valami bűntény történt. Most azonban a járókelők, mikor a ház díszes homlokzata elé értek, elhallgattak és udvariasan továbbmentek.

A ház lakói közül először Juzeurné mutatkozott. Fél nyolc volt, mikor pongyolában kijött a lakásából, mint mondotta, azért, hogy Louise után nézzen. A szeme csak úgy csillogott, nyugtalan keze elárulta lázas izgalmát. Megállította Marie-t, aki éppen a tejet vitte fel. Szerette volna szóra bírni, de semmit sem tudott meg tőle, még csak annyit sem, hogy a bűnös leányt hogyan fogadta az anya. Így hát bement Gourd-ékhoz, azzal az ürüggyel, hogy ott vár néhány percig a postásra. Végül is megkérdezte Gourd-t, miért nem jött még le Octave, csak nem beteg talán? A kapus azt felelte, ő bizony nem tudja, de Octave úr egyébként sem szokott lejönni nyolc óra tíz percnél korábban. A másik Campardonné éppen most ment el a kapusfülke előtt, mindnyájan köszöntötték a fakó arcú, rideg nőt. Juzeurné ezután - mit tehetett egyebet? - visszament. Szerencséjére Campardonék lakása előtt összetalálkozott az építésszel, aki kesztyűjét húzogatva most indult hazulról. Először csak néztek egymásra, majd Campardon vállat vont.

- Szegények! - mormolta Juzeurné.

- Eh, úgy kell nekik! - mondta harapósan az építész. - Ebből majd tanulnak... Behozom egy tisztességes házba, könyörögve kérem, eszébe ne jusson nőt hozni ide... Csúfot űz belőlem, és a háztulajdonos sógornőjével hál!... Beszélhettem, én jó bolond...

Ennyi volt az egész. Juzeurné visszament a lakásába, Campardon továbbhaladt lefelé a lépcsőn, nagyon dühös volt, az egyik kesztyűjét el is szakította.

Elütötte a nyolcat, mikor Auguste átment az udvaron. Feldúlt arcán, megkínzott vonásain látszott, hogy megint kegyetlen fejfőrcs gyötri. A melléklépcsőn ment le a boltba, szégyenkezett, rettegett attól, hogy bárkivel is találkozzék. De hát az üzlet az üzlet, mennie kell. Lent azután a pultok között, a pénztár előtt, ahol máskor mindig ott ült Berthe, szíve összeszorult a felindultságtól.

Az inas leemelte a kirakatokról a védőtáblákat, Auguste meg éppen az aznapra szóló utasításokat adta ki, amikor az alagsorból ijesztő hirtelenséggel Saturnin lépett elő. Az örült szeme izzott, fogai villogtak, mint a kiéhezett farkasé. Két kezét ökölbe szorítva egyenesen a férj felé tartott.

- Hol van Berthe?... Ha csak egy ujjal is hozzáérsz, leszúrlak, mint egy disznót.

Auguste ingerülten hátrált.

- Na, most még ez is!

- Elhallgass, vagy leszúrlak! - ismételte Saturnin, és már-már nekiugrott.

Auguste okosabbnak tartotta, ha megfutamodik előle. Irtózott az örültektől, ezekkel igazán nem lehet okosan beszélni. A kapualj felé hátrált, és odakiáltott az inasnak, hogy Saturnint zárják be az alagsorba. Amikor a bolthajtás alá ért, Valérie-be és Théophile-ba ütközött. Théophile nagyon náthás volt, nyakát vörös sálba bugyolálta, keservesen köhögött. Nyilván ők is értesültek már a történekről, mert részvevő arccal álltak meg Auguste előtt. Az örökösödési vita során a két házaspár halálosan összeveszett, azóta szót sem váltottak egymással.

- Ne felejtse el, hogy testvéred vagyok - szólalt meg Théophile, mikor abbahagyta a köhögést és megszorította Auguste kezét. - Most, a bajban jusson eszedbe, hogy a testvéred vagyok.

- Bizony - tette hozzá Valérie -, most diadalmaskodhatnék, mert Berthe ugyancsak szépeket mondott rám, de mi mégis sajnáljuk magát, mert mi aztán nem vagyunk szívtelenek.

Auguste, akit egészen meghatott ez a kedvesség, bevezette a házaspárt az üzletbe, közben fél szemmel állandóan Saturnint figyelte, aki megint körülötte bóklászott. Bent a boltban azután megtörtént a teljes kibékülés. Berthe nevét ki sem ejtették, csak Valérie célzott arra, hogy az egész veszekedés oka ez a nőszemély volt, hiszen soha egyetlen rossz szó sem hangzott el, míg ez a nő nem került közéjük, és most még szégyent is hozott a családra. Auguste lesütötte a szemét, hallgatott, és egyetértően bólogatott, Théophile részvevő arca nem tudta egészen leplezni az örömet. Amint figyelte, hogy milyen képet is vágnak az ilyesmihez, látszott rajta, voltaképpen örül, hogy nemcsak maga járt pórul.

- És most mitévő leszel? - kérdezte.

- Természetesen megverekszem! - felelte a férj elszántan.

Théophile öröme elpárolgott. Ő is, felesége is egészen megdermedtek ekkora bátorság láttán. Auguste beszámolt nekik az éjszakai borzalmas jelenetről, elmondta, mennyire sajnálja, hogy mégsem vásárolt revolvert, mert így kénytelen volt beérni azzal, hogy megpofozta ezt az urat. Ami igaz, az igaz, ez az úr vissza is adta a pofont, de sebaj, egyet mégiscsak kapott, és az aztán pofon volt a javából! Micsoda nyomorult fráter! Már hat hónapja üz csúfot belőle! Egész idő alatt úgy tett, mintha a feleséggel szemben neki, a férjnek adna igazat. Olyan arcátlan volt, hogy még árulkodott is az asszonyra, amikor az nem úgy viselkedett, mint kellene. Ami meg ezt a nőszemélyt illeti, maradjon csak a szüleinél, ahol megbújt, ő ugyan soha vissza nem fogadná.

- Elhinnék, hogy még a múlt hónapban is háromszáz frankot adtam neki öltözködésre! - kiáltott fel. - Olyan jó, olyan elnéző voltam! Hiszen elhatároztam, hogy beletörődöm mindenbe, csak kímélhessem az egészségem!... De hát ebbe mégsem lehet beletörödni, ezt már nem! Ez már több a soknál!

Théophile a halálra gondolt, idegesen megborzongott, szorongva mondta:

- Hülyeség lenne felnyársaltatni magad. Én bizony nem párbajoznék.

És mikor Valérie ránézett, kényszeredetten tette hozzá:

- Mármint ha velem történnék ilyesmi.

- Ez a nyomorult teremtés! - szólalt meg a fiatalasszony. - Ha az ember arra gondol, hogy két férfi felkoncolja egymást miatta! Az ő helyében nem volna többé egy perc nyugalom.

Auguste szilárdan kitartott elhatározása mellett. Igenis, párbajozni fog. Egyébként már intézkedett. Mindenképpen ragaszkodott ahhoz, hogy Duveyrier legyen az egyik segédje. Felmegy hozzá, tájékoztatja, és elküldi Octave-hoz. A másik párbajsegéd Théophile lenne, ha hajlandó

rá. Öccse kénytelen volt eleget tenni a kérésnek, de látszott, hogy a náthája hirtelen még jobban előveszi, olyan képet vágott, mint egy nyűgös, beteg gyerek, aki arra vár, hogy megsajnálják. Mégis ajánlkozott, hogy elkíséri fivérét Duveyrier-ékhez. Ezek ugyan igazi tolvajnép-ség, de hát az ember bizonyos körülmények között szemet huny. Théophile is, meg a felesége is szívesen békültek volna már Duveyrier-ékkel, tisztába jöttek azzal, hogy nem vezet semmi jóra, ha továbbra is tartják a haragot. Valérie nagyon kedvesen felajánlotta Auguste-nek, hogy beül a kasszába, míg nem talál megfelelő pénztárosnőt.

- De két óra felé el kell vinnem Camille-t a Tuilériákba.

- Ó, hát most az egyszer nem viszed! - mondta a férje. - Úgyis esik.

- Nem, nem hagyhatom itthon! A gyereknek levegőre van szüksége... el kell vinnem.

A két testvér Duveyrier-ékhez indult. Théophile-t azonban heves köhögési roham fogta el már az első lépcsőnél. A karfába fogódzott, és mikor végre szóhoz jutott, még mindig elfulladva dadogta:

- Én most igazán nyugodt vagyok, mert egészen biztos lehetek Valérie felől... Nem, bizony nem kifogásolhatok nála semmit, világosan bebizonyította.

Auguste nem értette, mit akar mondani. Öccsére bámult. Nézte sárgás, élettelen arcát, petyhüdt bőrét, száraz, gyér szakállát. Ez a tekintet végképp felidegesítette Théophile-t, akit testvére bátorsága amúgy is kihozott a sodrából. Újból megszólalt:

- A feleségemről beszélek... Szegény öregem, igazán szívből sajnállak. Emlékszel, milyen ostobán viselkedtem, éppen az esküvőd napján... De hát te! Neked nem lehetnek kétségeid, hiszen a saját szemeddel láttad őket!

- Sebaj! - játszotta Auguste a rettenthetetlent. - Az az úr majd megkapja a magáét... Becsület-szavamra mondom, a többire már fűtyülnék, csak ne fájna ennyire a fejem!

Mikor Duveyrier-ékhez becsengettek, Théophile-nak egyszerre csak eszébe jutott, hogy a sógorát esetleg nem is találják otthon, hiszen mióta rátalált Clarisse-ra, nem törődött semmi egyébbel, sőt most már az éjszakáit is házon kívül töltötte. Hyppolite nyitott nekik ajtót. Nem adott egyenes választ, mikor megkérdezték, hogy a tanácselnököt itthon találják-e. Csak annyit mondott, hogy az urak éppen zongoragyakorlás közben találják a nagyságos asszonyt. Théophile és Auguste beljebb kerültek. Clotilde már reggel erősen befűzte magát, és most így ült a zongoránál, ujjai szabályosan, egyenletesen futottak fel-alá a billentyűkön. Minden délelőtt két óra hosszat gyakorolt, hogy megőrizze kezének könnyedségét, rugalmasságát. Közben gondolatai másutt jártak. A kottatartón nyitva álló *Revue des Deux Mondes*-ot olvasta, ujjai azonban gépiesen, egyenletesen mozogtak olvasás közben is.

- No lám... ti jöttetek - szólalt meg, mikor bátyjai közelebb léptek hozzá, és elvonták a hang-jegyek zuhatagából, mely valósággal elszigetelte a világtól, eltakarta, mint egy felhőszakadás függőnye.

Még csak meglepetést sem árult el az arca, mikor megpillantotta Théophile-t, aki különben elég mereven viselkedett, mintha mutatni akarná, hogy nem maga miatt jött. Auguste egész mesét eszelt ki a nővére számára, mert szégyen fogta el a gondolatra, hogy be kell számolnia szerencsétlenségéről, és félt, hogy megrémíti, ha párbajról beszél. De Clotilde nem hagyott neki időt a hazugságra, ránézett, és zavartalan nyugalommal kérdezte:

- Mi a szándékod a történetek után?

Auguste összerezsent, elpirult. Hát már mindenki tudja? És elszánt hangon, amivel már Théophile-nak is torkára forrasztotta a szót, kijelentette:

- Teringettét! Hát megverekszem!

- Igazán? - mondta Clotilde, és most még ő is meglepődött.

De egy szóval sem próbálta lebeszélni a bátyját. A botrány így még hangosabb lesz, de a becsületnek is eleget kell tenni. Beérte azzal, hogy emlékeztette Auguste-öt, mennyire ellenezte ő eleinte ezt a házasságot. Mit lehet várni egy lánytól, akinek fogalma sincs az asszonyi kötelességekről? Azután, mikor Auguste megkérdezte, hol van a férje, tétovázás nélkül felelt:

- Elutazott.

Auguste nagyon sajnálta, tudni akarta Duveyrier véleményét, mielőtt bármit is tenne. Clotilde végighallgatta Auguste-öt, de nem árulta el Clarisse új címét, nem volt hajlandó beavatni testvéreit házassége bomlásának titkaiba. Végül talált egy kibúvót, és azt tanácsolta, hogy keressék fel Bachelard-t az Enghien utcában, tőle talán hasznosabb felvilágosítást kapnak. Ezzel visszaült a zongorája elé.

Théophile eddig hallgatott, de most úgy érezte, mégsem ártana, ha ő is mondana valamit.

- Auguste kért meg, hogy jöjjen fel velem - szólalt meg végül. - Megcsókolhatlak, Clotilde?... Hiszen mindnyájan olyan bajban vagyunk.

Az asszony feléje nyújtotta hűvös arcát.

- Édes fiam, csak azok vannak bajban, akik bajba keverik magukat. Én mindenkinek megbocsátok... és vigyázz magadra, úgy látom, nagyon náthás vagy.

Majd Auguste-höz fordult:

- Értesíts, ha az ügy nem jön rendbe, mert nagyon nyugtalan lennék.

Ezzel újra megeredt a hangok zuhataga, függőnye újból eltakarta, eltüntette Clotilde-ot, és míg ujjai gépiesen tovább skáláztak minden hangnemben, megint belemerült a *Revue des Deux Mondes* olvasásába.

Amikor a fivérek leértek az üzletbe, Auguste egy kis ideig tépelődött, hogy valóban elmenjen-e Bachelard-hoz. Mert hát hogyan is közölje vele: „Kérem, a maga unokahúga megcsalt engem”? Végül úgy határozott, hogy a nagybácsitól csak Clarisse címét tudakolja meg, de a történekről nem tájékoztatja. Mindent elrendeztek: Valérie törődik a bolttal, Théophile meg felügyel a házra, míg Auguste visszaérkezik. Kocsiért küldtek, és Auguste már éppen indulóban volt, mikor Saturnin, aki pár pillanattal előbb eltűnt az üzletből, most előbukkant az alagsorból. Hatalmas konyhakéssel hadonászott és kiabált:

- Leszúrom... leszúrom!

Megint pánik tört ki. A halálsápadt Auguste villámgyorsan ugrott a kocsiba, és becsapta maga után az ajtót.

- Már megint kés! Honnan szedi mindig ezeket a késeket?!... Könyörgöm, Théophile, küldd el innen, azon légy, hogy ne legyen itt, mire visszajövök... Mintha nem volna enélkül is elég bajom!

A boltiszolga a vállánál fogva tartotta vissza a bolondot. Valérie megmondta a kocsisnak, hogy hova hajtson. A nagydarab, vörös képű, mocskos emberen még most is látszottak az előző napi részegségének nyomai. Nem nagyon sietett az indulással, kényelmesen elhelyezkedett, lassan összefogta a gyeplőt.

- Hogy fizet, uraságod, fuvarra? - kérdezte reszelős hangon.

- Nem, órára, de gyerünk már! Jó borraivalót kap!

A fiáker elindult. Az ócska és piszkos alkotmány aggasztóan himbálózott a kivénhedt rugókon. Csontváz sovány, fehér gebe volt elibe fogva, feje reszketett, kínos-keservesen ügetett előre. Auguste az órájára pillantott: kilenc óra. Tizenegy órakor összeülhetnek a párbajsegédek. Eleinte bosszantotta, hogy a kocsi olyan lassan halad. Lassanként azonban elbóbiskolt, az éjszaka le sem hunyta a szemét, és a siralmas jármű végleg elkésérítette.

A hasadt ablaküvegek csörömpölése egyre jobban elkábította, és amint magányosan himbálózott a kocsiban, lassanként lecsillapult a láz, mely eddig fűtötte a rokonság előtt. Milyen ostoba eset! Arca elszürkült, két kezébe támasztotta a homlokát, rettenetesen fájt a feje.

Az Enghien utcában újabb bosszúság érte. A bizományi raktár kapuja előtt valósággal tolongtak a teherkocsik, az egyik épp hogy el nem gázolta Auguste-öt, az üveggel fedett udvarban meg egész sereg csomagolómunkás közé került, óriási zajjal ládákat szegeztek le, egyik sem tudta megmondani, hol találja meg Bachelard-t. A kalapácsütések valósággal az agyát hasogatták, mégis kitarzott amellett, hogy megvárja a felesége nagybátyját. Arca olyan szenvedő volt, hogy az egyik inas megszánta, és egy címet sugott neki: Fifi kisasszony, Saint-Marc utca, harmadik emelet. Alighanem ott lesz az öreg Bachelard.

- Tessék? - riadt fel a kocsis a szunyókálásából.

- Saint-Marc utca, de hajtson gyorsabban, ha tud.

A ló ismét gyászos ügetésbe kezdett. A körúton nekiment egy omnibusznak. Az eresztékek recsegték, a rugók keservesen nyikorogtak, a párbajsegéd után vadászó férjet egyre sötétebb búbánat fogta el. Végre a Saint-Marc utcába jutottak.

A harmadik emeleten ősz hajú, kövérkés öregasszony nyitott ajtót. Nagyon izgatottnak látszott, és azonnal beengedte Auguste-öt, mikor Bachelard után érdeklődött.

- Jaj, nagyságos úr, maga biztosan Bachelard úr barátja. Kérem szépen, próbálja megnyugtatni. Az előbb olyan nagy bosszúság érte ezt a derék, jó urat... Ön bizonyára tudja, ki vagyok, biztosan beszélt már önnek rólam, én vagyok a Menu kisasszony.

Az elképedt Auguste-öt egy szűk udvari szobácskába vezette, itt minden olyan tiszta és nyugalmas volt, mintha vidéki otthonban volna, a kisemberek derűs létének zavartalan légköre áradt mindenből. Bájos, gyermetes arcú, szőke lány ült egy hímzörámára feszített papi stóla előtt, és forró könnyeket hullatott. Bachelard bácsi meg haragtól tajtékozva, kétségbeesetten, vörös orral, vérbe borult szemmel állt a szobában. Olyan feldúlt volt, hogy Auguste megjelenése cseppet sem lepte meg. Azonnal bevonta a vitába, és máris folytatta:

- Mondja, Vabre úr, ön mint tisztességes ember, mit szólna az én helyemben?... Ma reggel a szokottnál korábban értem ide, megyek be a hálósobába, még meglepetést is hoztam neki, három kockacukrot meg három-négy sou-t, és ott találom az ágyban ezzel a disznó Gueulin-nel!... Hát mondja meg őszintén, mit szól ehhez?

Auguste elvörösödött nagy zavarában. Első pillanatban azt hitte, hogy a nagybácsi már tudomást szerzett szerencsétlenségéről, és most csúfot űz belőle. De Bachelard nem várt feleletre, máris folytatta:

- Ó, kisasszony, maga nem is sejti, mit tett! Itt úgy megfiatalodtam, úgy örültem, hogy végre találtam egy kedves zugot, ahol visszanyerem a boldogságba vetett hitemet!... Igen, maga angyal volt, virág volt, szóval valami ilyen üdeség, ami megvigasztalt a sok szemét nő után... És tessék! Ezzel a disznó Gueulinnel hál!

Igazi felindulás szorongatta a torkát, hangja megtört a mélységes bánattól. Minden összeomlott, siratta az elvesztett ideált, és közben nagyokat csuklott, az este túl sokat ivott.

Fifi még jobban megrendült a siralmas látványtól, és zokogásba fúló hangon dadogta:

- Igazán nem tudtam, bácsikám, igazán nem gondoltam, hogy ez ilyen rosszul esik magának.

Valóban így lehetett. Tekintete most is olyan gyermeki volt, mintha ártatlan és tiszta lelkű kislány volna, aki még azt sem tudja, mi a különbség fiú és lány között. Menu kisasszony esküdözött is, hogy szíve mélyén valóban ártatlan.

- Nyugodjon meg, Narcisse úr. Akárhogy is van, mégis nagyon szereti magát... Én szinte éreztem, hogy ez magát majd nem valami kellemesen érinti. Mondogattam is neki: „Narcisse úr bosszankodni fog, ha ezt megtudja”. De hát ő még igazán nem ismeri az életet. Tudja is az ilyen, hogy mi szerez örömet, mi nem... Ne tessék sírni, a szíve most is az öné.

Minthogy sem a kislány, sem a nagybácsi nem hallgattak rá, Auguste-nek mondta el, hogy mennyi aggodalommal gondol az unokahúga jövőjére egy ilyen eset után. Hiszen olyan nehéz egy fiatal lányt tisztességesen révbe juttatni. Ő, aki harminc éven át dolgozott a Mardienne fivéréknél, a Saint-Sulpice utcai hímezőműhelyben, ott akárki kérdezősködhetik utána, ő aztán igazán tudja, hogy Párizsban milyen keserves-nehezen élhet meg egy munkásnő, ha tisztességes akar maradni. Hiába olyan jószívű ő, hiába bízta rá Fannyt a halálos ágyán a fivére, Menu kapitány, ő mégiscsak képtelen eltartani a kislányt abból az évi ezer frank örökjáradékból, ami éppen csak arra elég, hogy neki ne kelljen tovább dolgoznia a hímezőtúvel. Azt hitte, nyugodtan hunyhatja le a szemét, hiszen Fanny jó helyen van Narcisse úr mellett. És most tessék! Fifi ilyen butaságokkal bosszantja fel a bácsikáját!

- Ön talán járt már Villeneuve-ben, tetszik tudni, ott Lille mellett - mondta befejezésül. - Odavalósi vagyok. Elég nagy hely ám!...

De Auguste türelme fogytán volt. Otthagyta a nagynénit és Bachelard-hoz fordult, akinek zajos kétségbeesése már csillapult.

- Azért jöttem, hogy megtudjam magától Duveyrier új címét... Maga biztosan ismeri.

- Duveyrier címét... Duveyrier címét... - dadogott Bachelard. - Persze Clarisse címét gondolja. Várjon csak, rögtön.

Ezzel kinyitotta Fifi szobájának ajtaját. Auguste elképedten látta, hogy Gueulin lép elő. Az öreg kétszer is ráfordította a kulcsot, mikor bezárta, hogy ideje legyen rendbe hozni magát, meg azért is, hogy keze ügyében legyen, mikor majd elhatározza, hogy mi történjék vele. Amint meglátta a dült arcú, még mindig borzas fiatalembert, újból haragra lobbant.

- Te nyomorult! Te! Te, a saját unokaöcsém, te hozol rám gyalázatot!... A saját családotat mocskolod be, szégyent hozol ősz fejemre!... Várj csak, várj! Nem jó véged lesz! Látunk mi még téged a vádlottak padján!...

Gueulin lehorgasztotta fejét, szégyenkezve és dühösen hallgatott. Zavartan dűnnyögte:

- Hallja, bátyám, ez már mégiscsak sok! Mérsékelhetné magát! Csak nem képzeli, hogy nekem olyan kellemes ez az egész!... Miért mutatott be a kisasszonynak? Én aztán igazán nem kértem! Maga cipelt ide engem! Fűt-fát idecsődített!

Bachelard megint elsírta magát:

- Mindent elvettél tőlem! Rajta kívül nem volt egyebem... Halálomat okozod, de nem is hagyok rád egy garast sem! Érted? Egy garast sem!

Erre aztán Gueulin magánkívül kiabálni kezdett:

- Hagyjon békén! Torkig vagyok!... Mit mondtam magának mindig! Most tessék! Tessék, itt van a másnapi bosszúság! Egyszer voltam olyan hülye, hogy kihasználtam az alkalmat, ezzel is jól megjártam!... Az ördög vigye el! Egy kellemes éjszaka, aztán kész, egész életemben bőghetek, mint a szopós borjú!

Fifi letörölte könnyeit. Unta magát, mihelyt nem dolgozott, fogta hát a hímzőtűjét, és tovább öltögetett a stólán, nagy szemének tiszta tekintetét időnként a két férfira emelte, mint aki nem érti, hogy voltaképpen miért is ez a harag.

- Nagyon sietnék - kockáztatta meg Auguste. - Legyen szíves, adja meg a címet, elég az utcanév és a házszám.

- Persze, persze, a cím - mondta a nagybácsi. - Várjon csak, azonnal.

És a túláradó érzelem hevében megragadta Gueulin kezét.

- Hálátlan! Neked tartogattam, becsületszavamra! Sokszor mondogattam magamban: „Ha jól viselkedik, hozzáadom...” Ötvenezer frank hozománnyal, ahogy illik... És te, te gazember, te nem vársz, fogod magad és csak úgy elkapod!

- Na, engedjen - szólt Gueulin, meghatva az öreg nagylelkűségétől. - Érzem, hogy a bajoknak még nincs vége.

De Bachelard odahúzta a lány elé, és úgy kérdezte:

- Nézz rá, Fifi, mondd meg szépen, tudnád szeretni?

- Ha ez magának örömet szerez, bácsikám - felelt a lány szerényen.

Ez a kedves válasz egyenesen szíven találta Bachelard-t. A szemét törölgette, krákogva fújta az orrát. Na jó, majd meglátjuk. Neki nem volt soha más célja, mint hogy Fifit boldoggá tegye. Hirtelen elküldte Gueulint.

- Menj el innen... Majd fontolóra veszem.

Menu kisasszony közben félrehúzta Auguste-öt, hogy elmagyarázza neki, hogyan is gondolkodik ő. Hát nincs igaza? Ha munkáshoz adta volna a kicsikét, az csak ütné-verné, ha meghivatalnokhoz, az egy csomó gyerekkel nyomorítaná meg. Viszont Narcisse úrral jól járhat, még hozományt is kaphat, és tisztességesen férjhez mehet. Istennek hála, ők igazán jó családból valók, soha nem túrná, hogy az unokahúga rossz útra térjen, és egyik férfi karjából a másikéba kerüljön. Nem! Ő azt akarja, hogy megfelelő helyhez jusson az életben!

Gueulin már indulóban volt, mikor Bachelard visszaszólította:

- Homlokon csókolhatod. Megengedem.

Azután ő maga tuszkolta az ajtóig, majd szívére tett kézzel állt meg Auguste előtt:

- Nem tréfálok, becsületszavamra mondom, hogy később úgymint neki adtam volna.

- Akkor hát a cím? - kérdezte Auguste türelmét veszítve.

Bachelard elcsodálkozott, mintha úgy emlékeznék, hogy egyszer már felelt erre a kérdésre.

- Mit? Hogyan? Clarisse címét? De hiszen én nem tudom!

Auguste dühösen legyintett. Mintha minden összeesküdött volna, hogy nevetségessé tegye! Bachelard, mikor látta, hogy mennyire feldúlt, azt ajánlotta neki, hogy keresse fel Trublot-t, könnyen megtalálhatja a Desmarquay tőzsdeügynökségnél. Trublot biztosan tudja a címet. A nagybácsi, mint igazi lump cimborához illik, még azt is felajánlotta fiatal barátjának, hogy elkíséri. Auguste elfogadta.

Most a nagybácsi csókolta meg Fifi homlokát:

- Tessék, mégis megkapja a kávémból kispórolt cukrot meg a három-négy sou-t. Tegye a perselyébe. A többiről majd intézkedem, addig is viselje jól magát.

A fiatal lány szerény és példás buzgalommal öltögetett. A szomszédos háztetőről beverődő napsugár bearanyozta az ártatlanságnak ezt a zugát, ahova még az utcán robogó kocsik zöreje sem hatolt. Bachelard majd elolvadt.

- A Mindenható áldja meg magát, Narcisse úr - mondta Menu kisasszony búcsúzóul. - Most már nyugodtabb vagyok... Csak a szívére hallgasson, a szíve majd jó tanácsot ad.

A kocsis közben megint elbóbiskolt, és dörmögött, mikor Bachelard megadta neki Desmarquay Saint-Lazare utcai tőzsdeügynökségének címét. Alighanem aludt a ló is, mert az ostorcsapások egész záporát kellett rázúdítani, míg elindult. A fiáker végre kényszerűen dőcögni kezdett.

Kis ideig mindketten hallgattak.

- Mégiscsak keserves dolog ez - kezdte rá a nagybácsi. - El sem tudja képzelni, mit éreztem, mikor megpillantottam Gueulint egy szál ingre vetkőzve... Csak az értheti meg, aki maga is átment ezen.

És így folytatta tovább, kitért a legapróbb részletekre, és közben észre sem vette, hogy barátja mind kínosabban feszeng. Auguste érezte, hogy helyzete egyre visszásabb, és közölte Bachelard-ral, miért is van olyan sürgősen szüksége Duveyrier-re.

- Berthe! Ezzel a vizesnyolcassal! - kiáltott fel a nagybácsi. - Hát ez igazán megdöbben!

Elsősorban szemmel láthatóan az unokahúga választásán csodálkozott. De némi megfontolás után felháborodott. Ő leveszi a kezét a családjáról! Éléonore nővére csak vessen magára a történetek miatt! Nem, ő természetesen nem avatkozik bele ebbe a párbajba, bár elkerülhetetlennek véli.

- Akárcsak én az előbb, mikor megláttam Fifit egy félmeztelen férfival... Nekem is az volt az első gondolatom, hogy kiirtom őket... Ha magát érné ilyesmi...

Auguste kényszerűen összeresztette, mire Bachelard elhallgatott.

- Ejnye, igaz is, kiment a fejemből... Maga nem szívesen hallgatja az én esetemet.

Csend lett. A fiáker mélabúsan ringatózott, Auguste-ben minden kerékfordulással alábbhagyott a harci kedv, hamuszürke arccal rázódott a kocsiban, bal szemét alig bírta nyitva tartani, úgy fájt a feje. Ugyan miért gondolja Bachelard, hogy a párbaj elengedhetetlen? Neki, a bűnös teremtés nagybátyjának, igazán nem az a szerepe, hogy vérontásra biztassa őt. Auguste-nek szüntelenül a fejében motoszkált, amit az öccse mondott: „Butaság lenne, csak felnyársaltatnád magad!” Ez a tolakodó, makacsul vissza-visszatérő mondat már úgy kínozza, mint a fejtörő. Egészen biztos, hogy megölnék, és ez a balsejtelem gyászos ellágyulással töltötte el. Kitérítve látta és máris elsíratta önmagát.

- Azt mondtam, hogy a Saint-Lazare utcába hajtson! - kiáltott rá a nagybácsi a kocsisra. - Az nem a Chaillotnál van! Forduljon balra.

A kocsi végre célhoz ért. Elővigyázatosságból lehívták Trublot-t, aki csak úgy, kalap nélkül szaladt le a kapualjba, hogy beszéljen velük.

- Meg tudja mondani Clarisse címét? - kérdezte tőle Bachelard.

- Clarisse címét... Hogy a csudába ne! Hát az Assas utca!

Megköszönték, és újból kocsiba szálltak, amikor Auguste visszaszólt:

- És a házszám?

- A házszám... Hát a házszámot nem tudom.

A férj egyszerre csak kijelentette, hogy legszívesebben abbahagyná az egész keresgélést. Trublot törte a fejét, hátha mégis eszébe jut a házszám, egyszer már vacsorázott ott, valahol a Luxembourg-kert mögött van, de arra már nem képes emlékezni, hogy az utca végén jobb vagy bal oldalán van a ház. A kapura rögtön ráismerne, azt rögtön meg tudná mutatni: „Tessék, ez az”. Erre a nagybácsinak újabb ötlete támadt: megkérte Trublot-t, kísérje el őket, bár Auguste tiltakozott, kijelentette, hogy senkit nem akar zavarni, sőt már példálózott, hogy inkább hazamenne. De végül maga Trublot utasította vissza bosszúsan a nagybácsi ötletét. Nem, ő bizony a lábát sem teszi be oda. Az igazi okot nem mondta meg, nem mesélte el meghökkentő kalandját, a hatalmas pofont, amit Clarisse szakácsnőjétől kapott, mikor egy este utánament a konyhába, hogy megfogdossa. Hát érti ezt valaki? Még hogy pofont kapjon egy kis kedveskedésért! Hiszen ő éppen csak ismerkedni akart vele! Ilyent még nem ért, egészen belekábult.

- Nem, nem - ismételte kifogást keresve. - Nem teszem be a lábamat olyan házba, ahol az ember csak unatkozik... Clarisse elviselhetetlenül unalmas és undok lett, nyárspolgáribb, mint akármelyik úriasszony. Ráadásul, mikor az apja meghalt, magához vette a pereputtyát: az anyját, a két nővérét, azt a nagy lókötő öccsét, de még a nyomorék nagynénjét is, szóval az egész házaló pojácaárus szemét bandát... És az a Duveyrier milyen szerencsétlenül fest közöttük! Hogy elkoszosodott!

És elmesélte, hogy azon az esős napon, mikor a tanácselnök egy kapualjban rátalált Clarissere, még a lánynak állt feljebb, könnyek között vetette Duveyrier szemére, hogy sohasem tartotta őt tiszteletben. Hát igen, ő otthagya a Cerisaie utcai lakást, nem bírta már elviselni, hogy személyes méltóságában sérteggessék. Miért vette le mindig a kitüntetést, ha eljött hozzá? Talán azt képzelte, hogy tőle mocskos lesz a rendjelszalagja? Ő azért mégis békülne, de csak akkor, ha becsületére fogadja, hogy a kitüntetést nála is viseli, mert ő igenis ragaszkodik ahhoz, hogy megbecsülje, nem hajlandó eltűnni, hogy minden pillanatban így sérteggessék. Duveyrier-t egészen megzavarta ez a veszekedés, újból behódolt a lánynak, hebegve és ellágyultan esküdözött: Clarisse-nak igaza van, és nagyon fennkölt lelkületűnek találta a lányt.

- Azóta nem veszi le a kitüntetését - fejezte be Trublot. - Azt hiszem, akkor is viselnie kell, mikor hál vele. Persze ennek az utcalánynak nagyon hízeleg a dolog, már csak a családja miatt is... Különben meg, minthogy az a vastag Payan szépen a nyakára hágott a huszonötezer franknak, amit Clarisse a bútorokért kapott, új berendezést vásároltatott magának harmincezer frankért. Na, ez már csak így van, Duveyrier kényre-kegyre megadta magát, mindig Clarisse szoknyáját bújja. Hogy mit eszik ezen a dögön?!

- Hát akkor én megyek, ha egyszer Trublot úr úgysem tud jönni - szólt közbe Auguste, akit ezek a pletykák még jobban felidegesítettek.

De Trublot most hirtelen kijelentette, hogy mégis elkíséri őket, nem fog mutatkozni, csak éppen a ház kapuját mutatja meg. Felment a kalapjáért, kitalált valami ürügyet, hogy miért kell elmennie, és ő is beült a kocsiba.

- Assas utca - szólt oda a kocsisnak. - Hajtson csak végig az utcán, majd szólok, hogy hol álljon meg.

A kocsis káromkodott. Assas utca... hogy a fene enné meg. Na, egyesek szeretik a sétafikálást. De bánja is ő, majd ott lesznek, mikor ott lesznek. A nagy fehér ló fűjtatott, de alig jutott előbbre, minden lépésnél akkorákat biccent a feje, mintha fájdalmas kinnal köszönetne.

Bachelard közben elmondta Trublot-nak, hogy milyen szerencsétlenség érte. Minden baját nagydobra ütötte. Bizony, ez a disznó Gueulin meg az az édes kicsike. Egy szál ingben lepte meg őket. De amikor beszámolójában ideért, eszébe jutott Auguste, aki mogorván és szenvedően gubbasztott a kocsi egyik sarkában.

- Bocsánat - dünnyögte -, mindig kimegy a fejemből.

Ezzel Trublot-hoz fordult:

- A barátunkat családi kellemetlenség érte, éppen ezért keressük Duveyrier-t... Hát igen. A feleségét ma éjszaka...

Legyintett egyet, és csak ennyit mondott:

- Ezzel az Octave-val.

Trublot nem szokta eltitkolni a véleményét, és már csaknem kimondta, hogy őt ez egy cseppet sem lepi meg. Most mégsem bökte ki egyenesen, ami a nyelvére kíváncszott, megvető haraggal csak ennyit jegyzett meg:

- Micsoda hülye ez az Octave!

A férj meg sem merte kérdezni, hogy voltaképpen mit akar ezzel mondani.

Miután ilyen módon elintézték a házasságtörést, mindnyájan gondolataikba merültek. A kocsi nehezen haladt. Mintha már órák óta döcögtek volna egy hídon, amikor Trublot, aki először riadt fel a merengésből, nagy okosan megjegyezte:

- Nem valami gyorsan megy ez a kocsi.

De a lovat semmivel sem lehetett nagyobb buzgalomra bírni. Tizenegy óra volt, mire az Assas utcába értek. Ott megint újabb negyedórát vesztettek, mert Trublot csak hencegett, nem ismert rá a kapura. Először hagyta, hogy a kocsis végighajtsa az egész utcán, egyszer sem állította meg, majd visszafelé irányította, és ezt háromszor végigcsináltatta. Auguste közben minden tizedik házba beugrott, mert Trublot mindegyikről azt állította, hogy biztosan ez lesz az, de a házmester mindenütt csak annyit mondott, hogy „ilyen nevű nincs”. Végre egy gyümölcsösköfa igazította el őket. Trublot a kocsiban maradt, Auguste meg Bachelard-al együtt felment.

Clarisse suhanc öccse nyitott nekik ajtót. A szája sarkából cigaretta lógott, és a képükbe fújta a füstöt, míg a szalonba kísérté őket. Amikor Duveyrier után érdeklődtek, gúnyos képet vágott, nem szólt egy szót sem, csak illegette magát, majd eltűnt, talán azért, hogy előkeresse Duveyrier-t. A kék selyemmel kárpitozott vadonatúj, de már zsírpecsételt szalon közepén Clarisse kisebbik húga ült a szőnyegen, a konyhából behozott egy lábost, és abból eszegetett valami maradékot, a nagyobbik kislány meg ökölbe szorított kézzel verte a pompás zongora billentyűit, nyilván kezébe akadt valahol a kulcsa. Egy pillanatig mindketten a belépő vendégekre bámultak, de nem zavartatták magukat, az egyik még buzgóbban törölgette ki a lábost, a

másik még vadabban csapkodta a zongorát. A vendégek kábultan néztek egymásra, és a szomszéd szobából felhangzó üvöltésre végleg megrémültek. A béna nagynénit mosdatták odaát.

Végre Bocquet-né, Clarisse idős anyja rést nyitott az egyik ajtón és bekukkantott, de olyan mocskos volt a ruhája, hogy nem mert előbújni.

- Parancsolnak az urak? - kérdezte.

- Duveyrier urat keressük! - kiáltotta Bachelard, türelmét veszítve. - Megmondtuk már az inasnak... Jelentse be Auguste Vabre-t és Narcisse Bachelard-t.

Bocquet-né behúzta az ajtót. A nagyobbik kislány felállt egy zsámolyra, és könyökkel döntötte a zongorát, a kisebbik meg egy ócska villával az odasült maradékot kaparta ki a lábasból, így telt el öt perc, mikor a zenebona kellős közepén megjelent Clarisse. A láрма szemmel láthatóan cseppet sem zavarta.

- Maga az? - szólt Bachelard-hoz, és Auguste-re ügyet sem vetett.

A nagybácsi alig tudott hova lenni a megdöbbenéstől. Clarisse úgy elhízott, hogy csak nehezen ismert rá. A hosszú lábú, fiúsan vékony, borzas fejű boszorkából hájas mamuska lett, szorosra font haja csillogott a pomádétól. Szóhoz sem engedte jutni Bachelard-t, kereken kijelentette, hogy nincs szüksége az ilyen pletykafészekre, aki mindenféle szörnyűséget mesél róla Alphonse-nak, az ám, nem tagadhatja le, magától Alphonse-től tudja, azt beszélte róla, hogy Alphonse barátaival hál, hogy a háta mögött füvel-fával csalja.

- Vegye tudomásul, öregem, ha azért jött, hogy itt tömje meg a bendőjét, már hordhatja is az irháját... Vége már a régi időknek! Megkövetelem, hogy ezentúl tiszteljenek.

Hosszan kifejtette, hogy igenis ragaszkodik az úri formákhoz, ez a szenvedélye hatalmasan kiterelbényesedett, valósággal rögeszméjévé vált. A szeretője vendégeit egymás után irtotta el a háztól, illemrohamokat kapott, megtiltotta a dohányzást, megkövetelte, hogy nagyságos asszonynak szólítsák, és időnként ünnepélyes látogatásokat tegyenek nála. Hol volt már a hajdani csintalan és eredeti lány? A felületes máz lekopott róla, és most csak az előkelő dáma szerfelett eltúlzott szerepét játszotta, és a szerep mögül időnként vaskos kifejezésekkel, durva mozdulatokkal tört ki igazi mivolta. Duveyrier-t lassanként megint magány vette körül, a mulatságos fészkek helyett kérlelhetetlen polgári légkör, ahol családi otthonának kellemetlenségein kívül még szenny és láрма is várta. Trublot szerint a Choiseul utcai lakásban sem több az unalom, és legalább kevesebb a szenny.

- Nem magához jöttünk - válaszolt Bachelard, aki végre összeszedte magát, hiszen megszokta az ilyenféle hölgyek viharos fogadtatását. - Duveyrier-vel kell beszélnünk.

Clarisse csak ekkor pillantott a másik vendégre. Először azt hitte, hogy végrehajtó, mert tisztában volt azzal, hogy Alphonse-nak egyre rosszabbul áll a szénája.

- Eh, bánom is én - mondta. - Tőlem akár el is vihetik és megtarthatják maguknak... Nekem ugyan nem nagy élvezet a pattanásait ápolgatni.

Egyáltalában nem leplezte az undorát. Különben is biztos volt abban, hogy kegyetlenségével még jobban magához láncolja a férfit. Kinyitott egy ajtót:

- Na, gyere már, ha egyszer az urak annyira akarják!

Duveyrier alighanem az ajtó mögött hallgatózott, mert most azonnal belépett, erőltetett mosollyal kezét szorította velük. Már nem volt olyan fiatalos, mint hajdan, mikor az estéket a Cerisaie utcában töltötte, Clarisse-nál. Csüggedtnek, levertnek látszott, komor lett és lefogyott, időnként összerezsent, mintha nyugtalanító dolgok történnének a háta mögött.

Clarisse ott maradt, tudni akarta, miről van szó. Bachelard viszont nem akart előtte beszélni, és ebédre hívta meg Duveyrier-t.

- Tartson velünk, Vabre-nak szüksége volna magára. Önagysága lesz olyan kedves és megengedi...

Clarisse azonban végre észrevette, hogy a húga a zongorát döngeti, felpofozta és kihajította a szobából, egy füst alatt a kisebbiknek is adott egy nyaklevest, és kitaszította a lábosával együtt. Pokoli felfordulás kerekedett. A béna nagynéni megint üvöltözött, attól félt, hogy most majd őt verik el.

- Hallod, kicsikém? - topogott Duveyrier. - Az urak meghívtak.

Clarisse ügyet sem vetett rá, aggódó gyengédséggel tapogatta a zongorát. Egy hónap óta zongorázni tanult. Életének nagy álma volt ez, valami ködös becsvágy, úgy érezte, hogy csak akkor lesz belőle igazi társasági hölgy, ha megtanul zongorázni. Már megnyugodott, hogy a zongorának nem történt semmi baja, de a szeretőjét még mindig visszatartotta, csak éppen hogy kellemetlenkedjék neki. Közben az egyik ajtó mögül megint Bocquet-né dugta be a fejét: most is gondosan ügyelt arra, hogy a szoknyáját ne mutogassa.

- Megjött a zongoratanárod - mondta.

Clarisse egyszerűen mást gondolt, rákiáltott Duveyrier-re:

- Jól van, kotródj már!... Majd Théodore-ral ebédelek. Semmi szükségünk rád!

Théodore, a zongoratanár, széles, rózsaszín képű belga volt. Clarisse azonnal a zongora elé ült, a tanár meg tanítványa ujjait dörzsölgette, hogy ruganyosabbak legyenek, azután ráhelyezte a kezét a billentyűkre. Duveyrier pár pillanatig habozott, szemmel láthatóan kellemetlenül érintette a dolog. Az urak azonban vártak rá, indult hát, hogy cipőt húzzon. Mikor visszajött, Clarisse éppen skálákkal bajlódott, hamis hangok viharos zenebonája töltötte meg a szobát, Auguste és Bachelard már-már belebetegedtek. Duveyrier viszont, aki majd megőrült felesége Mozartjától, Beethovenjétől, most egy pillanatra megállt a szeretője mögött, az arca ugyan idegesen rángott, mégis mintha élvezte volna a hangokat, vendégeihez fordulva suttozta:

- Csodálatosan tehetséges!

Csókot lehelt Clarisse hajára, csendesen távozott, otthagyta Théodore-ral. Az előszobában a csúfondáros képű kamasz egy frankot kért tőle dohányra. Bachelard a lépcsőházban lefelé menet csodálkozva beszélt arról, hogy Duveyrier így behódolt a zongora varázsának, mire a tanácselnök esküdözött, hogy ő sohasem vetette meg a zenét, az eszményképről példálózott, elmondta, hogy Clarisse egyszerű skálázása milyen húrokat pendít meg szívében. Nem bírt lemondani arról, hogy nyers férfivágát ne ékitse az érzelmesség gyengéd virágaival.

Közben Trublot egy szivart adott a kocsisnak, és nagy érdeklődéssel hallgatta, amit mesélt. Bachelard mindenképpen Foyot-nál akart ebédelni, már éppen ideje, hogy egyenek, és különben is, evés közben jobban elbeszélgethetnek. Amikor a kocsi nagy nehezen újból nekiindult, tájékoztatta Duveyrier-t a történetekről.

A tanácselnök nagyon elkomolyodott.

Auguste már Clarisse-nál is egyre rosszabbul érezte magát, már ott sem szólt egy hangot sem, a véget nem érő kocsizástól meg teljesen összetört, a feje majd szétpattant. Magába roskadtan ült.

Amikor a tanácselnök megkérdezte, hogy mit szándékszik tenni, kinyitotta a szemét, egy pillanatig csupa szorongás volt az egész ember, majd megint csak ezt ismételte:

- A kutya-fáját! Hát megverekszem!

De a hangja már korántsem csengett eltökélten, a szemét lehunyta, mintha csak azt kérné, hogy hagyják békén, majd hozzátette:

- Hacsak maguk nem találnak valami más megoldást.

Az urak ezután komoly tanácskozást tartottak a kínosan zötyögő kocsiban. Duveyrier - akár csak Bachelard - elkerülhetetlennek vélte a párbajt. A tanácselnököt ugyan nagyon felizgatta a vérontás gondolata, és képzeletében szinte látta, hogy a vér sötét hulláma miként szennyezi be ingatlanának lépcsőházát, de a becsület megkívánja, és a becsülettel nem alkudozik az ember. Trublot szabadabb eszméket vallott: hallatlan ostobaság becsületben kérdést csinálni abból, amit pusztá illendőségből női gyengeségnek nevezett. Auguste csak szemrebbenéssel jelezte, hogy helyesli az álláspontját, Duveyrier és Bachelard dühödt harci kedve már felbőszítette, elvégre az ő feladatuk mégiscsak a békítés volna. Mit sem törődtek kimerültségével, megint elmeséltették vele az éjszakai jelenetet, az adott pofont meg a kapott pofont, a házasságtörés egykettőre érdektelenné vált, kizárólag ezt a két pofont vitatták, ezt magyarázgatták, ezt elemezték, hogy kielégítő megoldást találjanak.

- Micsoda szőrszálhasogatás! - tört ki végül Trublot megvetően. - Mindegyik kapott egy pofont! Nem tartoznak egymásnak semmivel!

Duveyrier és Bachelard nagybácsi meghökkenten bámultak egymásra. Közben már a vendéglő elé értek, és a nagybácsi kijelentette, hogy mindenekelőtt jól megebédelnek, ettől a fejük is kitisztul. Mindnyájukat meghívta, bőséges ebédet rendelt, különleges ételeket és italokat rakatott az asztalra, három órán át ettek-ittak a vendéglő különszobájában. A párbajról szó sem esett. A beszélgetés természetesen már az előételnél a nőkre terelődött. Fífive és Clarisse-szal foglalkoztak egész idő alatt, őket magyarázgatták, boncolgatták, mérlegelték. Bachelard most önmagát hibáztatta, nehogy a tanácselnök lássa, hogy milyen csúful elbántak vele, Duveyrier meg valahogyan el akarta feledtetni azt az estét, mikor a nagybácsi sírni látta a Cerisaie utcai üres lakásban, és úgy hazudozott, hogy milyen boldog is ő, hogy már maga is elhitte, és egészen ellágyult. Auguste viszont sem enni, sem inni nem tudott a fejfőrcse miatt, az asztalra könyökölt, úgy tett, mintha a beszélgetésre figyelne, de csak zavaros tekintettel bámult maga elé. A csemegénél Trublot-nak hirtelen eszébe jutott a kocsis, aki a vendéglő előtt várakozott, kivitte neki az ételmaradékokat és a palackok aljában hagyott bort, nagyon rokonszenves volt neki ez az ember, mert mint mondotta, bizonyos jelek arra vallanak, hogy valamikor pap lehetett. Három óra volt. Duveyrier elpanaszolta, hogy az esküdtbíróság következő ülészakában ülnöki tisztet kell betöltenie. Bachelard közben alaposan berúgott, köpött egyet, Trublot nadrágját találta el, de ez még csak észre sem vette, így, a tömény italok kortyolgatása közben, szépen be is fejeződött volna a nap, ha Auguste hirtelen magához nem tér:

- Akkor hát mitévők leszünk? - kérdezte.

- Tudod mit, barátocskám - válaszolt a nagybácsi, aki egyszerre letegezte -, ha te sem bánod, hát szép simán kihúzunk az ügyből... Hülyeség az egész, nem párbajozhatsz.

Ez a megállapítás senkit sem lepett meg. Duveyrier helyeslően biccentett. A nagybácsi folytatta:

- A tanácselnök úrral felmegyek ahhoz az alakhoz, és ne legyen Bachelard a nevem, ha nem kér tőled bocsánatot a marha... Már attól begyullad, hogy engem meglát, mert hiszen éppen nála nincs semmi keresnivalóm. Az emberekre meg fűtülök.

Auguste kezét szorította vele, de nem látszott, hogy különösképpen fellélegezne, mert a fejfőrcs már elviselhetetlenül gyötörte. Végre elindultak a vendéglőből. A fiáker a járda szélénél állt, benne a még mindig falatozó kocsis. Most lerázta magáról a morzsákat, és Trublot hasába

bökött, mintha régi barátok volnának. Csakhogy a ló még semmit sem kapott, nem is volt hajlandó elindulni, nekikeseredetten ingatta a fejét. Addig noszogatták, míg mégiscsak végigkocogott a Tournon utcán. Négy óra volt, mire a Choiseul utcába értek. Auguste hétórás fuvardíjat fizetett ki. Trublot a kocsiban maradt, kijelentette, hogy most ő foglalja le, Bachelard-t úgys meg akarja hívni vacsorára.

- Te aztán jól elmaradtál! - mondta Théophile, a bátyja elé sietve. - Már azt hittem, valami baj ért.

És mikor a többiek is beértek az üzletbe, elmondta, hogyan múlt el eddig a nap. Kilenc órától kezdve leselkedett a házban. Semmi sem mozdult. Két órakor Valérie a Tuilériákba ment Camille fiukkal. Fél négy tájt látta Octave-ot elmenni hazulról. De semmi egyéb nem történt, még csak Josserand-éknál sincs semmi mozgolódás, és mikor Saturnin, aki már a bútorok alatt is keresgélte a nővérét, felment az anyjához, hogy ott kérdezősködjék, Josserand-né, aligha nem azért, hogy megszabaduljon a bolondtól, becsapta az orra előtt az ajtót, és kijelentette, hogy Berthe nincs náluk. Saturnin azóta fogcsikorgatva kódorog.

- Na jó - mondta Bachelard -, mi most megvárjuk azt az urat. Innen majd látjuk, mikor hazaér.

Auguste már azt sem tudta, hol áll a feje, kínosan erőlködött, hogy talpon maradjon. Duveyrier azt tanácsolta neki, feküdjön ágyba. A fejförcsnek ez az egyetlen orvossága.

- Menjen fel nyugodtan, most nincs szükségünk magára. Majd aztán beszámolunk az eredményről... Magának igazán nem használnak ezek az izgalmak, kedves barátom.

És a férj felment, hogy lefeküdjék.

Duveyrier és Bachelard még öt órakor is Octave-ra várakozott. A fiatalember minden különösebb cél nélkül járkált a környéken, csak a fejét akarta kiszellőztetni, meg akart szabadulni a szörnyű éjszaka emlékeitől. Közben elhaladt a Hölgyek Öröme előtt, megállt, hogy üdvözlje Hédouinnét, aki mély gyászban állt az üzlet előtt, s mikor megtudta, hogy Octave kilépett Vabre-éktől, nyugodtan megkérdezte, miért is ne jöhetne vissza az ő cégéhez. Octave nem sokat gondolkozott, mindjárt meg is állapodtak. Megígérte, hogy már másnap kezd a munkát; elkészönt az asszonytól, és a szívében valami homályos megbánással kószált tovább. A véletlen mindig felborítja a számításait. Egészen elmerült a tervezgetésben, már egy órája a környéket járta, mikor egyszer csak körülnézett, és észrevette, hogy a Saint-Roch átjáróba jutott. Az átjáró legsötétebb zugában, egy rossz hírű szálloda kapujában éppen Valérie búcsúzkodott egy dús szakállú úrtól. A fiatalasszony elpirult, megfutamodott, belökte a templom párnázott ajtaját, de mikor észrevette, hogy Octave mosolyogva követi, megállt az előtérben, bevárta, és szívélyesen beszélgetni kezdtek.

- Miért menekül előlem? Talán haragszik rám?

- Hogy haragszom-e? Ugyan miért haragudnék?... - válaszolt Valérie. - Tőlem akár széttephetik egymást, ha nekik úgy tetszik, én aztán nem törődöm vele!

A családjáról beszélt. Most Berthe-tel szemben érzett régi ellenszenvét sem leplezte, először csak célozgatott, figyelte, Octave hogyan fogadja ezt, de mikor észrevette, hogy a fiatalember torkig van a szeretőjével, és hogy az éjszakai drámától még most is keserű a szája íze, nem zavartatta magát, kimondott mindent, ami a szívéet nyomta. Még hogy ez az asszony őt vádolta azzal, hogy eladja magát! Őt, aki soha semmi ajándékot, soha egy fillért nem fogadott el! Vagy ha igen, hát legfeljebb virágot, pár szál ibolyát! Most már aztán világos, hogy kettőjük közül ki adta el magát. Megmondta ő előre, eljön még a nap, mikor kiderül, hogy ki mennyiért kapható!

- Na, azt hiszem, nem egy csokor ibolya árát költötte rá!

- Bizony, bizony - hümmögött gyáván Octave. Most ő tett csúnya megjegyzéseket Berthe-re: komisz természetű, és ráadásul még túl kövér is - mondta, mintha csak bosszút akarna állni a kellemetlenségekért, amik miatta érték. Egész nap várta a férj segédeit, s most hazamegy, megnézi, kereste-e valaki. Buta egy história ez a párbaj, Berthe igazán megkímélhette volna ettől. Még siralmas találkájukról is beszámolt, elmesélte, hogyan veszekedtek, és hogyan tört rájuk Auguste, még mielőtt egy kicsit is kedvesek lettek volna egymáshoz.

- Szentül esküszöm, hogy meg sem csókoltuk egymást!

Valérie jóízűen nevetett. A vallomások meleg és bizalmas légköre magával ragadta, úgy beszélt Octave-val, mint egy barátnő, aki mindenről tud. Közben-közben hazatérő ájtatoskodók zavarták meg őket, de azután az ajtó megint halkán becsukódott, és ők magukra maradtak a zöld posztóval bevont ajtóközben, mintha eldugott, áhítatos hangulatú rejtékhelyen bújtak volna meg.

- Magam sem tudom, miért élek együtt ilyen emberekkel! - tért vissza Valérie megint a családjára. - Ó, persze, egy pillanatig sem állítom, hogy tökéletes vagyok. De az igazat megvallva, egy cseppet sem furdal a lelkiismeret, annyira nem érzek velük semmi közösséget... Pedig ha tudná, mennyire untat a szerelem!

- No, no, talán mégsem untatja olyan nagyon! - mondta vidáman Octave. - Az ember nem mindig olyan buta, mint mi voltunk tegnap... Akadnak kellemes pillanatok!

Valérie most gyónni kezdett. Korántsem a férje iránti utálat vitte rossz útra hat hónappal a házasság után, nem az, hogy a férjét szüntelenül hidegrázás gyötri, hogy gyerekesen tehetetlen, örökösen nyafog, ó, szó sincs róla, nemegyszer megesik, hogy nem is kívánja az egészséget, mégis megteszi, csak azért, mert mindenféle furcsa dolog jut az eszébe. Olykor minden összeomlik benne, betegnek érzi magát, szeretne meghalni. Senki, semmi nem tartja vissza, hát mindegy, miben keres menekülést.

- Hát igazán soha nincsenek kellemes percei? - kérdezte újból Octave, akit nyilván csak ez az egy érdekelt.

- Bizony semmi olyasmit nem érzek, amiről általában beszélni szoktak - válaszolt Valérie. - Erre akár megesküszöm!

Octave szánakozó rokonszenvvel nézett rá. Ingyen és öröm nélkül: hát ez bizony nem éri meg a sok bajlódást, az örökös retteget, hogy rajtakapják. Sebzett hiúságának balzsam volt ez a vallomás, mert még mindig bántotta az asszony hajdani elutasítása. Hát ezért nem volt hajlandó akkor este! Meg is említette:

- Emlékszik még? Egy rohama után...

- Emlékszem. Maga tulajdonképpen tetszett nekem, de akkor annyira nem kívántam ezt!... És tudja, jobb is így, most utálnánk egymást.

Apró, kesztyűs kezét a férfi felé nyújtotta. Octave kezét szorította vele, és helyeslően mondta:

- Igaza van, jobb ez így... Tulajdonképpen csak azokat az asszonyokat szeretjük igazán, akiket nem kaptunk meg.

Kellemes ellágyulás fogta el őket. Egy pillanatig kéz a kézben, meghatottan álltak, azután szó nélkül kinyitották a párnázott ajtót. Valérie a templomban a takarítónő őrizetére bízta Camille fiát. A gyerek elaludt, az anyja letérdeltette, ő maga is térdre ereszkedett egy pillanatra, arcát a

kezébe temette, mint aki buzgó imába merül. Éppen felállt, mikor Mauduit abbé lépett ki az egyik gyóntatószékből és atyai mosollyal üdvözölte.

Octave csak keresztülment a templomon. Mikor hazaért, izgalom fogta el az egész házat. Csak Trublot nem vette észre, ő még mindig a kocsiban álmodozott. Az üzletajtóban álló kereskedők komoly képpel bámulták. A szemközti papírkereskedő még most sem vette le kutató tekintetét a ház homlokzatáról, mintha csak a köveket kérdezgette volna, de a szenes és a gyümölcsáros asszony kíváncsisága már lecsillapodott, a környék visszanyerte hűvös méltóságát. Lisa, aki éppen Adèle-lal locsogott a kapualjban, kénytelen-kelletlen beérte azzal, hogy Octave képébe bámult. Gourd köszöntötte a fiatalembert, és szigorú pillantással nézett a két lányra. De ezek már a baromfiárak miatt siráncokztak. Octave ment felfelé, mikor Juzeurné, aki már reggeltől lesben állt, a félig nyitott ajtón át megragadta a kezét, behúzta az előszobába, és homlokon csókolta:

- Szegény gyermekem! - suttogta. - Menjen csak, nem akarom feltartani. Ha majd az egész befejeződött, jöjjön vissza, és beszélgessünk.

Octave éppen csak felért a szobájába, máris megjelent nála Duveyrier és Bachelard. Először megrökönyödött, mikor a nagybácsit meglátta, mindjárt meg akarta nevezni a segédeit. Az urak azonban nem is válaszoltak, először is a korukat emlegették, és alaposan megmosták a fejét a viselkedéséért. Később, mikor a beszélgetés során Octave megemlítette, hogy mielőbb el akar költözködni a házból, mindketten ünnepélyesen kijelentették, hogy a tapintatnak ez a bizonyítéka elégséges az ő számukra. Elég volt a botrányból, ideje már, hogy feláldozza szenvedélyét a tisztességes emberek nyugalmaért. Duveyrier máris elfogadta a felmondást és távozott. Bachelard meg, amint a tanácselnök kihúzta a lábát, azonnal meghívta Octave-ot, legyen a vendége ma este vacsorára.

- Rendben van? Számítok magára! Korhely kedvünkben vagyunk, Trublot már lent vár bennünket... Éléonore-ra meg fűtyülök. De azért mégsem akarok vele találkozni, előresietek, nehogy meglásson bennünket.

Máris lement, Octave-ot egészen elbűvölte, hogy kalandja ilyen jól végződött, és öt perc múlva csatlakozott a nagybácsihoz. Besurrant a kocsiba, és a búbánatos ló, miután hét órán át hurcolta a férjet, most sántikálva indult a Vásárcsarnok egyik vendéglője felé, ahol olyan kitűnően készítik a pacalt.

Duveyrier az üzletben találta meg Théophile-t. Valérie is csak most ért haza, és hármasban beszélgettek, mikor Clotilde is csatlakozott hozzájuk, ő egy koncertről jött. Nyugodtan ült a hangversenyteremben, mint mondta, biztos volt abban, hogy olyan megoldást találnak, amely mindenkit kielégít. Azután elhallgattak. A két házaspár mégiscsak feszengett kicsit. Ráadásul Théophile-t olyan rettenetes köhögési roham fogta el, hogy majd kiköpte a tüdejét. Minthogy a kibékülés mindnyájuk érdeke volt, végül is kihasználták a családot ért újabb bajokból járó érzékenyedést. A két asszony összecsókolózott, Duveyrier megesküdt Théophile-nak, hogy az öreg Vabre hagyatéka egyszerűen tönkreteszi, de azért mégis megígérte, hogy kárpótolja a sógorát, három évre elengedi neki a lakbért.

- Meg kell nyugtatni ezt a szerencsétlen Auguste-öt - mondta végül a tanácselnök.

Mikor felért Auguste lakásához, rettenetes üvöltözést hallott a hálósobából, mintha egy állat vérét vennék. Saturnin üvöltözött így, konyhakéssel a kezében lopakodott az ágyhoz. Parázsló szemmel, habzó szájjal vetette magát Auguste-re.

- Felelj! Hova dugtad?! - ordította. - Add vissza, vagy leszúrlak, mint egy disznót!

A férj egy pillanat alatt felriadt keserves szendergéséből, és menekülni próbált, de Saturnin elkapta az inge csücskét, az örültek erejével leszorította, a nyakát úgy nyomta az ágy széléhez, egy mosdótál fölé, mintha levágásra szánt állatot tartana a markában.

- Na, most a kezemben vagy... Leszúrlak, leszúrlak, mint egy disznót!

Szerencsére segítség érkezett, és Auguste megmenekült. Saturnin örjögött, kénytelenek voltak bezárni. Értesítették a rendőrbiztost, és két órával később a család hozzájárulásával megint elvitték a moulineaux-i zárt intézetbe. De szegény Auguste csak tovább reszketett. Amikor Duveyrier beszámolt neki, hogy miként rendezték az ügyet, így válaszolt:

- Inkább megverekedtem volna. Az ember nem védekezhet egy bolond ellen... De micsoda örület jött rá erre a gazemberre... Engem akart leszúrni, mert a nővére felszarvazott! Hát én torkig vagyok! Becsületszavamra torkig vagyok!

16

Szerdán reggel, mikor Marie lekísérte Berthe-et a szüleihez, Josserand-né még mindig nem tért magához, ez a csapás büszkeségében sebezte meg, halásápadt volt, és egy hangot sem szólt.

Olyan nyersen ragadta meg a leánya kezét, mint egy nevelőnő, aki sötétkamrába zárja a hibán kapott növendéket. Hortense szobája felé vitte, betaszította Berthe-et, és csak azután szólalt meg:

- Tűnj el, ne is mutakozz!... Apád halála lesz.

Hortense éppen mosakodott, és most elképedten nézett fel. Berthe szégyenében pirulva, zokogva borult a nyitott ágyra. Azonnali és viharos magyarázkodásra számított, egész védekezését erre építette fel, elhatározta, hogy ő is kiabálni fog, ha az anyja elragadtatná magát. De ez a hangtalan durvaság, és az, hogy úgy bánnak vele, mint egy csitri lánnyal, aki a befőttből torkoskodott, egyszerűen megfosztotta minden erejétől, és könnyezve rémüldözött, mint gyermekkorában, mikor a sarokban állt, és szentül ígérette, hogy ezentúl engedelmes lesz.

- De hát mi történt? Mit csináltál? - kérdezte a nővére, aki még jobban elcsodálkozott, mikor meglátta Berthe-en a Marie-től kölcsönkapott ócska vállkendőt. - Talán megbetegedett az a szerencsétlen Auguste ott Lyonban?

Berthe nem volt hajlandó válaszolni. Nem, majd később, olyan dolgok történtek, amikről nem beszélhet, és könyörgött Hortense-nak, menjen ki, hagyja egyedül a szobában, itt legalább békén kisírhatja magát, így telt el az egész nap. Josserand elment az irodájába, nem is sejtett semmit, és Berthe még este sem mutatkozott, mikor az apja hazatért. Eddig visszautasított minden enivalót, de végül mohón felfalta a szerény vacsorát, amit Adèle titokban hozott neki. A lány Berthe mellett maradt, és mikor látta, hogy milyen jó étvággal eszik, megszólalt:

- Ne keseregjen úgy, egyen csak, az jót tesz... Nincs semmi baj, a ház egészen nyugodt. Ne féljen, nem esett kár egyikben sem, csak a szájukkal ölték egymást.

- Igazán? - sóhajtott megkönnyebbülten a fiatalasszony.

Azután kikérdezte Adèle-t, aki terjengősen beszámolt az egész napról, az elmaradt párbajról, meg arról, hogy mit mondott Auguste úr, mit csinált Duveyrier meg Vabre. Berthe hallgatta, úgy érezte, hogy újjászületik, tömte magába az ételt, és újra kért kenyeret. Bizony butaság volt így emészteni magát, mikor a többiek már nyilván napirendre tértek az ügy felett.

Mikor Hortense tíz óra tájt bejött hozzá, már felszáradtak a könnyei, és vidáman fogadta a nővérét. Visszafojtott nevetéssel derültek, mikor Berthe felpróbálta a nővére egyik pongyoláját, ami szűk volt neki, a házasságban kigömbölyödött mellén pattanásig feszült a szövet. Sebj! Majd átvarrja a gombokat, és holnap már felveheti. Mindketten úgy érezték, mintha ifjúkoruk napjait élnék át újból ebben a kis szobában, ahol éveket töltöttek egymás mellett. Mindketten ellágyultak, és olyan szeretettel közeledtek egymáshoz, amilyent csak valamikor régen érezték. Egy ágyban kellett aludniok, mert Josserand-né a lomok közé vitette Berthe kislánykori ágát. Mikor lefeküdtek egymás mellé, és eloltották a gyertyát, tágra nyílt szemmel bámultak a sötétbe, aludni nem tudtak, hát beszélgetni kezdtek.

- Igazán nem akarod nekem elmesélni? - kérdezte újból Hortense.

- De, édesem - válaszolt Berthe -, te mégiscsak hajadon vagy, igazán nem tehetem... Auguste-tel volt valami nézeteltérésem. Tudod, visszajött...

Mikor hirtelen abbahagyta, a nővére türelmetlenül szólalt meg:

- Ugyan! Ugyan... De nagy ügyet csinálsz belőle! Te Jóisten, az én koromban már mégiscsak érthetek egyet-mást.

Erre Berthe vallani kezdett, eleinte keresgélte a szavakat, de azután mindent kipakolt, beszélt Octave-ról, beszélt Auguste-ról. Hortense hanyatt fekvé hallgatta a sötétben, és csak egy-egy kurta kérdéssel szakította félbe, vagy egy-két szóval véleményt mondott: „Na és akkor mit mondott neked?... Na és te? Te mit éreztél?... Hát ez érdekes, de nem szeretném, ha velem esne meg ilyesmi... Igazán? Hát ez így van?!” Éjfél, azután egyet, majd kettőt ütött az óra, de ők még mindig hányták-vetették a történeteket. Az álom kiment a szemükből, testük átforrósodott az ágynemük között. Berthe elrévedezett, szinte megfeledkezett a nővéréről, most már voltaképpen hangosan gondolkozott, kitért a legkényesebb részletekre is, így könnyített testén-lelkén.

- Ó, nekem sokkal egyszerűbb lesz Verdier-vel - jelentette ki Hortense váratlanul. - Mindent úgy fogok csinálni, ahogy ő akarja.

Verdier nevének hallatára Berthe egy mozdulattal elárulta meglepetését. Azt hitte, hogy ez a házassági terv már füstbe ment, mert annak a nőnek, akivel az ügyvéd már tizenöt éve együtt élt, gyermeke született, éppen akkor, mikor a férfi már ott akarta hagyni.

- Hát mégis úgy gondolod, hogy a felesége lesz? - kérdezte.

- Ugyan miért ne?... Elég buta voltam, hogy eddig is vártam. A gyerek meg fog halni. Lány, és még hozzá görvélykóros.

Undorral fröcskölte a „szerető” szót, a férjhez adandó tisztességes polgárlány gyűlölködésével beszélt arról a perszónáról, aki annyi ideje együtt él egy férfival. Ezt a gyereket is csak ravaszkodásból hozta a világra, hát persze, ürügy volt az egész... ezt sütötte ki, mikor rájött, hogy Verdier azért vásárolja neki az ingeket, nehogy meztelenül küldje el magától, és azért tölti az éjszakát egyre gyakrabban házon kívül, mert hozzá akarja szoktatni a rövidesen bekövetkező váláshoz. No, majd elválík, hogy mint lesz.

- Szegény nő! - szólta el magát Berthe.

- Mit?! Szegény? - tört ki Hortense epésen. - Látszik, hogy neked is van valami a füled mögött!

De mindjárt meg is bánta kíméletlenségét, átkarolta nővérét, megcsókolta, s esküdözött, hogy nem akarta megbántani. Majd mindketten elhallgattak. De nem aludtak még el, tágra nyitott szemmel bámultak a sötétbe, és tovább beszélgettek.

Másnap délelőtt Josserand rosszul érezte magát. Éjjel két óráig makacs kitartással írta a címszalagokat, pedig már egy idő óta állandóan gyengélkedett, panaszkodott, hogy egyre erőtlenebb. Reggel mégis felkelt, felöltözködött, de mikor az irodába akart indulni, olyan kimerültség fogta el, hogy egy hordárral levelet küldött a Bernheim fivéreknek és értesítette őket rosszulletéről.

A család reggelihez készülődött. A tejeskávét mindig terítetlen asztalról fogyasztották el, az előző napi vacsorától még ételszagú ebédlőben. A ház hölgyei pongyolában, mosdatlanul, egyszerűen feltűzött hajjal ültek asztalhoz. Mikor Josserand-né meglátta, hogy férje otthon marad, elhatározta, hogy Berthe-et nem dugdossa tovább, unta már a titkolózást, ráadásul minden percben attól rettegett, hogy egyszer csak beállít Auguste, és jelenetet rendez.

- Nicsak! Te itt reggelizel? Mi történt? - kérdezte Josserand nagy meglepetéssel, mikor meglátta álmosan pislogó lányát Hortense szűk pongyolájában.

- Azt írta a férjem, hogy Lyonban marad - válaszolt Berthe -, és azt gondoltam, hogy veletek töltöm a napot.

A két nővér előre megállapodott ebben a hazugságban. Josserand-né most is olyan ridegen viselkedett, mint egy nevelőnő, de nem hazudtolta meg őket. Az apa azonban zavartan vizsgálta Berthe-et, valami bajt sejtett, furcsának találta az egészet, és már éppen meg akarta kérdezni, hogy mi lesz az üzlettel, ha ő sincs ott, mikor Berthe vidáman, kedveskedően, akárcsak hajdanában, jobbról-balról megcsókolta.

- Igazán nem titkolsz előttem semmit? - kérdezte habozva.

- Micsoda ötlet! Miért gondolod, hogy titkolnék valamit?

Josserand-né beérte egy vállrándítással. Ugyan mire jó ennyire óvatoskodni? Legfeljebb egy órát nyernek, ez aztán nem éri meg a fáradságot: az apának így is, úgy is le kell nyelnie a békát. Vidám hangulatban reggeliztek, Josserand boldog volt, hogy leányai között lehet, mintha csak visszatértek volna a régi napok, amikor alighogy felébredtek, kislányállaikkal szórakoztatták az apjukat. Elnézte őket, amint vajas kenyeret mártogatnak a kávéjukba, és az asztalra könyökölve tele szájjal nevetnek, ő még most is az ifjúság hímporát látta rajtuk; és a múlt hiánytalanul újjáéledt, mikor ránézett a lányaival szemben ülő rideg képű anyára. Josserand-né hatalmas, rengő termetét most zöld selyemruha fedte, délelőttönként hordta el ezt az öreg ruhát, csak úgy, fűző nélkül.

Egy kínos jelenet mégiscsak megzavarta a reggelit. Josserand-né hirtelen kérdőre vonta a cselédet:

- Hát maga mit eszik itt?

Már percek óta figyelte Adèle-t, aki papucsban, nehézkesen forgolódott az asztal körül.

- Semmit, nagyságos asszony - felelte.

- Hogyhogy semmit?... De hiszen rágszál, látom, nem vagyok vak! Tessék! Még most is tele a szája! Nekem aztán hiába szívja be a képét, akkor is látom... A zsebében van valami! Azt eszi!

Adèle zavarba jött, szívesen megfutamodott volna, de Josserand-né elkapta a szoknyájánál fogva.

- Na lám! Már egy negyedórája nézem, hogy valamit szedeget a zsebéből és a markából tömi a szájába... Mi az a finom? Mutassa csak!

Benyúlt a zsebébe, és egy maroknyi főtt szilvát szedett ki. A leve még most is folyt.

- Hát ez meg micsoda? - kiáltott dühösen.

Adèle, mikor látta, hogy a tagadás mit sem ér, szemtelenkedni kezdett:

- Hát szilva! - felelte hetykén.

- Szóval maga megzabálja a szilvát! Hát ezért tűnik el olyan gyorsan, ezért nem látjuk viszont az asztalon!... Ki hitte volna! A zsebébe dugdossa!

Nekitámadt a lánynak, hogy megissza az ecetet, hogy minden eltűnik, ha elől hagy egy krumplit, hát biztosra veheti, hogy csak hűlt helyét találja.

- Maga feneketlen bendő!

- Ha enni adna - vágott vissza Adèle -, akkor békén hagynám a krumpliját!

Ezzel betelt a mérték. Josserand-né felemelkedett. Fenséges volt és félelmetes.

- Elhallgasson, maga nagyszájú!... A többi cseléd már teljesen elrontotta! Mihelyt a fatornyos hazájából idekeveredik egy ilyen hülye, hát a többiek rögtön kitanítják mindenféle disznóságra... A templomba járásról leszokott, de bezzeg lopni megtanult!

Lisa és Julie valóban úgy felheccelték Adèle-t, hogy most nem is volt hajlandó engedni.

- Ha olyan hülye vagyok, mint mondja, hát nem kellene úgy kihasználni... De nem is hagyom magam tovább!

- Takarodjon! Mehet azonnal! - kiáltotta Josserand-né, és színpadias mozdulattal az ajtó felé mutatott.

Reszketve ült le, Adèle meg még egy szilvát bekapott, mielőtt kényelmesen kicsoszogott a konyhába. Nem sokat törődött az egésszel, minden héten kapott ilyen felmondást. Az asztalnál kínos csend támadt. Hortense végül megjegyezte, nincs semmi értelme annak, hogy egyre-másra kidobják a lányt, aztán mégis mindig visszatartják. Hát persze hogy lop, persze hogy elszemtelenedett, de mégis inkább ez legyen náluk, mint egy másik, ez legalább dolgozik rájuk, más lány egy hét alatt itt hagyná őket, még akkor is, ha kedvére ihatná az ecetet, és akkor tömne szilvát a zsebébe, mikor jólesik neki.

A reggeli ellágyult, meleg hangulatban fejeződött be. Josserand elérzékenyülten beszélt a boldogtalan Saturninről, akit előző nap, mikor ő éppen nem volt otthon, megint csak el kellett vitetni „oda”. Az apa úgy tudta, hogy Saturnin dühöngeni kezdett lent az üzletben, neki ezt a mesét adták elő. Mikor felpanaszolta, hogy alig látja Léont, Josserand-né szótlan lett, hidegen csak annyit mondott, hogy éppen ma várja a fiát, talán itt is ebédel. A fiatalember egy héttel ezelőtt szakított Dambreville-nével, mert az asszony, hogy betartsa az ígéretét, össze akarta házasítani egy fonnyadt, fekete özvegyasszonnyal, pedig Léon Dambreville egy dúsgazdag unokahúgát szeretne volna feleségül venni. A ragyogó szépségű kreol lány eddig az Antillákon élt, és szeptemberben került a nagybátyjához, mikor az apját elvesztette. Rettenetes jelenetek zajlottak le a két szerető között. Dambreville-nét féltékenység gyötörte, nem akarta az unokahúgát Léonhoz adni, nem tudott beletörődni a gondolatba, hogy lemondjon a fiatalsága teljében pompázó, gyönyörű fiatal lány javára.

- És hogyan áll Léon házassági terve? - kérdezte Josserand óvatosan.

A felesége először csak illedelmes mondatokkal felelgetett, hiszen közöttük volt Hortense is. Most rajongott Léonért, ez a fiú még sokra viszi, mondogatta, sőt néha a férje fejéhez vágta, hogy hála istennek, Léon az anyjához hasonlít. Léon nem hagyja majd, hogy a felesége lába kilógjon a cipőből. Egyre jobban tűzbe jött:

- Hát a fiú végtére is megelégtelt! Egy ideig csak jó volt neki, igazán nem ártott, de ha a nagynéni nem adja az unokahúgot, hát alászoigája, ne várjon tőle semmit!... Én azt mondom, jól teszi!

Hortense illedelmesen a szájához emelte a csészét, úgy tett, mintha a kávéján kívül semmi nem érdekelné, Berthe meg - hiszen ő már mindent hallhatott - lenéző fintorral fejezte ki, hogy mit gondol bátyja sikereiről. A család éppen fel akart állni az asztaltól, Josserand egészen felfrissült, sokkal jobban érezte magát, sőt már azt emlegette, hogy mégiscsak bemegy az irodájába, mikor Adèle egy névjegyet hozott be. A vendég hölgy a szalonban várakozik.

- Hogyan? Idejött? Ilyen korán?! - lepődött meg Josserand-né. - Én meg csak így, fűző nélkül!... Na, annyi baj legyen, majd megkapja tőlem a magáét!

Éppen Dambreville-né érkezett. Az apa és két leánya az ebédlőben maradt, és tovább beszélgetett, az anya meg a szalonba indult. Mielőtt benyitott volna, nyugtalan pillantással nézett végig öreg, zöld selyemruháján, megpróbálta begombolni, helyre nyomta kibuggyanó keblét.

- Bocsásson meg, kedves asszonyom - szólt mosolyogva a vendég -, erre jártam, gondoltam, megnézem, hogy vannak.

A barátnőjét látogató kedves asszony fesztelen könnyedségével beszélt. A frizurája hibátlan volt, a ruháját meg mintha csak jól fűzött derekára öntötték volna. De tétova mosolya, a társaságbeli nő könnyedsége mögött valami gyötrelmes, egész lényét lázas reszketésben tartó szorongás lappangott. Először ezernyi apróságról beszélt, Léon nevét még csak ki sem ejtette, majd elszánta magát, egy levelet húzott ki a zsebéből, most kapta a férfitől.

- Ez a levél... ezt a levelet írta - suttogta elszorult, könnybe fúló hangon. - De miért neheztel rám? Mondja, kedves asszonyom... miért? Azt írja, hogy soha többé nem teszi be hozzánk a lábát!

Lázás mozdulattal nyújtotta át a levelet. Josserand-né szenvtelenül olvasta végig. Kegyetlen szűkszavúsággal, három sorban bejelentett szakítás volt.

- Hát istenem, Léonnak talán igaza is van - mondta, és visszaadta a levelet.

De Dambreville-né nyomban dicsérni kezdte az özvegyet: alig harmincöt éves, kiváló teremtség, meglehetősen gazdag, ügyes és tevékeny asszony, aki előbb-utóbb minisztert csinál a férjéből. Ő, ugye, megtartotta az ígéretét, ragyogó partit keresett Léon számára, miért haragszik hát? Nem várt választ, görcsös reszketéssel szánta el magát, és kimondta unokahúgának, Raymonde-nak a nevét. De hiszen ez képtelenség! Egy tizenhat éves vadóc, aki semmit sem tud az életről.

- De miért ne? - hajtogatta Josserand-né minden mondat után. - Miért ne vehetné feleségül, ha egyszer őt szereti?!

- Nem! Nem, nem szereti, nem szeretheti!

Végül Dambreville-né vergődve megadta magát.

- Hiszen én csak azt akartam, hogy kicsit hálás legyen! - kiáltotta. - Én csináltam embert belőle, nekem köszönheti, hogy ülnök lett, nászajándéku pedig az államtanácsai előadói kinevezést kapná... Asszonyom, kérve kérem, mondja meg neki, hogy jöjjön vissza, beszélje rá, hogy szerezze meg nekem ezt az örömet. A szívéhez fordulok, az ön anyai szívéhez, igen, minden fennkölt érzéséhez...

Összekulcsolta a kezét, hangja megtört. Csend lett, szótlanul ültek egymással szemben. És Dambreville-né egyszerre csak hangosan elsírta magát, legyőzötten, önfeledten zokogta:

- Ne Raymonde-ot, ó, csak ne Raymonde-ot!

Szerelmi téboly volt ez, egy asszony kitörése, aki nem tud belenyugodni az öregségbe, aki az asszonyi kor lázas válságában görcsösen kapaszkodik az utolsó férfiba.

Megragadta és könnyeivel áztatta Josserand-né kezét, megalázkodott előtte, mindent bevallott neki, szünet nélkül hajtogatta, hogy csak az anyja beszélhet Léon lelkére, megesküdtött, hogy hűséges szolgálója lesz, csak szerezze neki vissza Léont. Nem azért jött, hogy ilyeneket mondjon, sőt magában fogadkozott, hogy az érzéseiből semmit nem árul el, de a szíve majd megszakad, igazán nem bír magával.

- Hallgasson már, kedvesem, pirulok maga miatt - felelt Josserand-né neheztelő hangon. - Leányaim vannak, meghallhatják magát... Nem tudok, nem akarok tudni semmiről. Ha valami elintéznivalója van Léonnal, intézzék el egymás között. Soha nem vállalkoznék ilyen kétértelmű szerepre.

De azért elhalmozta tanácsokkal. Az ő korában meg kell tanulni a lemondást: a vallás nagy vigasz ilyenkor. De át kell engednie az unokahúgát, ha áldozatával ki akarja engesztelni az eget. Különben is az özvegy éppenséggel nem felel meg Léonnak, kellemes külsejű feleségre van szüksége, ha a házába társaságot akar hívni. És csodálattal beszélt a fiáról, saját hiúságának hízelegve részletezte jó tulajdonságait, amelyek méltóvá teszik a legszebb nőre is.

- Gondolja csak meg, kedvesem, még harmincéves sincs. Igazán nem szeretném megbántani magát, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az anyja lehetne... Maga lesz az őrangyala. Tudja ám ő, hogy mivel tartozik magának, de hát, ami elmúlt, az elmúlt. Csak nem képzelte, hogy mindörökre megtarthatja magának?

És mikor látta, hogy a szerencsétlen asszony nem hajlandó érteni az okos szóból, egyszerűen vissza akarja kapni Léont, Josserand-né méregbe jött.

- Ugyan, asszonyom, hagyjon már békén! Szamárság tőlem, hogy így kímélgetem magát... A fiúnak már elege van magából! Ez igazán érthető! Gondoljon a korára! Én magam figyelmeztetném a fiamat a kötelességére, ha még egyszer engedne a maga követelőzésének, mert kérdelem magától, mi értelme lehet most már ennek maguk között?... Ma éppen idejön, és ha maga rám számított...

De Dambreville-né csak az utolsó mondatot hallotta. Már egy hete hajsztolta Léont, de még csak nem is láthatta. Az arca felderült, szívből jövő kiáltással tört ki belőle:

- Ha idejön, megvárom!

Máris elhelyezkedett, mint élettelen, súlyos tömeg roskadt egy karosszékbe, tekintete a semmibe meredt, hallgatott, olyan volt, mint egy csökönyös állat, mely még az ütéseknek sem enged. Josserand-né nagyon sajnálta, hogy többet mondott a kelleténél, dühöngött, hogy ez a nő így megcövekeli magát, kidobni nem merte, tehát egyedül hagyta. Különben is nyugtalanul figyelt az ebédülő felé, úgy vélte, hogy Auguste hangját hallja.

- Becsületszavamra, asszonyom, ilyet még nem értem! - mondta, és becsapta az ajtót. - Tapintatlanabb már nem is lehetne.

Valóban Auguste jött fel, már egy napja fontolgatta, hogy a felesége szüleivel hogyan tárgyalja meg a történeteket. Josserand egyre derűsebb volt, végleg lemondott arról, hogy irodába megy, gondolta, egyszer ő is kirúg a hámból, és éppen sétálni hívta a lányát, mikor belépett Adèle, és jelentette, hogy Berthe nagysága férje van itt. Mindenki megrökönyödött. A fiatal-asszony elsápadt.

- Tessék? A férjed? - kérdezte az apa. - De hiszen Lyonban van!... Hát mégis hazudtatok nekem? Valami szörnyű történhetett... már két napja érzem...

És mikor Berthe ki akart szaladni, visszatartotta.

- Beszélj! Összevesztetek? A pénz miatt, ugye? Vagy talán a hozomány miatt? A tízezer frankon, amit nem fizettünk meg neki?

- Igen, igen, erről van szó - hebegte Berthe, majd kirántotta magát az apja kezéből és elmenekült.

Hortense ugyancsak felállt, a húga után futott, és mindketten bemenekültek a hálósobába. Repülő szoknyájuk a pánik szelét kavarta fel, és az apa egy pillanat alatt magára maradt az asztalnál az elcsendesedett ebédlőben. Elsápadt, rosszullete, halálos fáradtsága egyszerre kiült az arcára. Elérkezett hát a szorongó szégyenkezéssel rettegett pillanat: a veje most majd kérdőre vonja a hozománybiztosítási kötvény miatt, és ő nem tehet egyebet, be kell vallania, hogy ő is tudott annak a becsstelen embernek a fogásáról.

- Tessék, tessék, kedves Auguste-öm - mondta rekedten. - Berthe most vallotta meg nekem, hogy veszekedtek. Nem érzem magam kifogástalanul, és itthon kényeztetnek... Igazán kétségbe ejt, hogy nem tudom magának megadni azt a pénzt. Tudom, hibát követtem el, mikor megígértem...

Kínlódva folytatta, mint a bűnös, aki beismerő vallomást tesz. Auguste meglepődve hallgatta. Utánajárt és már régebben tudta, hogy milyen csúf mesterkedés folyt a nem létező kötvény körül, de mégsem merte volna követelni a tízezer frankot, félt, hogy ha egy szót is szólna erről, Josserand-né menten kijelentené, hogy menjen az öreg Vabre sírjához, és előbb vegye fel a tőle járó tízezer frankot. De ha már egyszer Josserand ezt hozta szóba, ő is ezzel kezdte. Ez volt az első sérelme.

- Ugyan, kérem, mindent tudok. Tisztában vagyok azzal, hogy csúful rászedett a meséivel. Nem is törődnék azzal, hogy a hozományból semmit nem látok, de az a képmutatás felháborít! Mire volt jó ennyit regélni egy nem létező biztosításról?! Mire volt jó megjátszani a kedveset, a figyelmeset, minek kínálták fel, hogy részletekben előre kifizetik a pénzt, amiről maga azt állította, hogy csak egy év múlva kapja meg. Közben egy vasa sem volt!... Az ilyen eljárást egyformán nevezik az egész világon!

Josserand már-már nyitotta a száját, hogy odakiáltsa neki: „Ők voltak, nem én!”, de restellte magát a családjá miatt, lehajtott fejjel vállalta magára a gyalázatot. Auguste folytatta:

- Egyébként meg mindnyájan ellenem voltak. Duveyrier és az a csirkefogó közjegyzője is finomul jártak el, hiába kértem én, hogy a házassági szerződésben említsék meg azt a kötvényt, legalább mint biztosítékot! Befogták a számát... Pedig ha tovább követelőzöm, maga csalást követ el! Igen, igen! Csalást!

Az apa halálsápadtan állt fel e vád hallatára, éppen válaszolni akart, azt akarta mondani, hogy életének hátralevő napjaiban csak azért dolgozik, hogy megvásárolhassa leánya boldogságát, de ebben a pillanatban szélvészkként rontott be Josserand-né. Teljesen magánkívül volt

Dambreville-né makacssága miatt, bánta is már ócska zöld selyemruháját, ügyet sem vetett arra, hogy dühösen ziháló keble szétrepesztette a mállott selymet.

- Mit? Hogy? Ki beszél itt csalásról? Ez az úr itt?... Jobb lesz, ha előbb elmegy a Père-Lachaise temetőbe, és utánanéző, hátha az apja kinyitja a bugyellárisát!

Auguste számított erre a kitörésre, mégis szörnyen megsértődött. Josserand-né meg emelt fővel, ellentmondást nem tűrő határozottsággal hozzátette:

- Nálunk megvan a maga tízezer frankja. Igen. Itt tartjuk egy fiókban... De csak akkor kaphatja meg, ha Vabre úr visszajön, hogy megadja, amivel ő tartozik... Finom kis család ez! Játékos apa, aki mindenkit falhoz állít, tolvaj sógor, aki bezsebeli az egész örökséget!

- Tolvaj? Tolvaj? - dadogott a végsőkig ingerelt Auguste. - A tolvajok itt vannak, asszonyom.

Lángoló arccal álltak egymással szemben. Josserand szétválasztotta őket. Ezek a durvaságok végleg megtörték. Könyörgött nekik, hogy csillapodjanak, majd olyan reszketés fogta el, hogy kénytelen volt leülni.

A vő rövid hallgatás után újrakezdte:

- Akárhogy is legyen, nem akarok szajhát látni az otthonomban... Tartsák meg a pénzüket, de tartsák meg a lányukat is. Azért jöttem, hogy ezt megmondjam.

- Maga most egészen mással hozakodik elő - jegyezte meg nyugodtan az anya. - Rendben van, erről majd beszélünk.

Az apa rémülten bámulta őket, annyi ereje sem volt, hogy felálljon. Most már semmit sem értett. Mit beszélnek ezek? Ki a szajha? Mikor aztán felfogta a szavak értelmét, mikor rádőbbsent, hogy a lányáról van szó, szívébe hasított valami. Úgy érezte, halálos sebet ütöttek rajta, és maradék életeréje is elhagyta. Irgalmas Isten! Hát saját gyermeke okozza a halálát? A gyermekében bűnhődik meg minden gyengeségeért? A gyermekében, akit nem tudott nevelni? Hiszen öregségét már a pusztá gondolat is megrontotta, hogy Berthe eladósodhat, saját életének minden gyötrelmét újból átszenvedte, mikor megtudta, hogy a leánya örökös veszekedések között él a férjével. És íme, most már a házasságtörésig, egy nő lealjasodásának az utolsó fokáig süllyedt. Ez a bűn végleg fellázította a derék ember egyszerű és becsületes lényét. Dermedten, némán hallgatta a másik kettő vitáját.

- Előre megmondtam magának, hogy majd még meg is csal! - kiáltotta Auguste diadalmas-kodó méltatlankodással.

- Én meg erre azt mondtam, maga mindent el is követ, hogy ez bekövetkezzék! - jelentette ki Josserand-né a győztes hangján. - Nem adok igazat Berthe-nek, hülyeséget csinált, és hamarosan megkapja tőlem a magáét... De most úgysem hallja, hát közölhetem, hogy kizárólag maga tehet róla!

- Én tehetek róla?!

- De maga ám, kedvesem. Nem ért a nőkhöz... Tessék, vegyünk csak egy példát. Talán bizony méltóztatott a keddi fogadónapjaimra eljárni? Ugye, hogy nem! Jó, ha félórát itt töltött, azt is legfeljebb háromszor egy szezonban! Ha még úgy fáj is valakinek a feje, attól még tudhatja, hogy mi illik... Nem állítom, hogy ez valami szörnyű bűn, de akkor is mutatja, hogy maga nem tud alkalmazkodni.

Hangjából csak úgy sipított a lassan felgyülemlett harag, hiszen mikor férjhez adta a leányát, arra számított, hogy a veje benépesíti majd a szalonját. De Auguste nem hozott vendégeket, sőt ő maga sem járt a keddi teákra: Josserand-né ábrándjainak befellegzett, soha nem versezhet Duveyrier-ék hangversenyeivel.

- Persze én senkit nem kényszeríthetek arra, hogy nálam szórakozzék - tette hozzá gúnyosan.

- Na, itt aztán senki nem szórakozik - vágott vissza Auguste.

Josserand-né egyszeriben kikelt magából.

- Rajta, csak sértegessen!... Vegye tudomásul, hogy Párizs legelőkelőbb társasága járna hozzám, ha akarnám. Maga nélkül is tudják, hogy ki vagyok!

Már szó sem volt Berthe-ről, a személyeskedő vitában teljesen háttérbe szorult a házasságtörés. Josserand még mindig úgy bámulta őket, mintha lidércnyomásos álmot látna. Nem, ez képtelenség, a leánya nem okozhat neki ekkora bánatot; kínlódva felállt, szótlanul kiment, hogy megkeresse Berthe-et. Ha itt lesz, ha Auguste nyakába borul, ha kimagyarázkodnak, vége lesz minden bajnak. Berthe éppen Hortense-szal vitatkozott, mert a nővére noszogatta, kérjen bocsánatot a férjétől. Hortense már unta a hűgát, és félt, hogy sokáig meg kell osztania vele a szobáját. A fiatalasszony először makacskodott, végül mégis követte az apját. Amikor beléptek az ebédlőbe, Josserand-né még javában kiabált a leszedetlen asztal mellett:

- Becsületszavamra, nem sajnálom magát! Nem én!

Amikor észrevette Berthe-et, megint szigorú és méltóságos képet vágott. A felesége láttára Auguste tiltakozóan hadonászott, mintha csak el akarná hessegetni.

- Ejnye már - hangzott Josserand csendes, reszkető szava. - Mi van veletek? Egyszerűen nem értem, megbolondulok ettől a sok zagyva beszédőtől... A férjed téved, ugye, kislányom? Te majd szépen megmagyarázod neki... Kicsit kímélni kell ám az öreg szülőket. Csókoljátok meg egymást az én kedvemért!

Berthe csak félszegen állt szűk pongyolájában. Ő ugyan megcsókolta volna Auguste-öt, de megtorpant, mikor a férje tragikus borzadállyal hátrált előle.

- Hát nem akarod, kislányom? - folytatta az apa. - Neked kell megtenned az első lépést... Maga meg, fiam, bátorítsa, legyen vele megértő.

A férfi végül kitört:

- Bátorítani? Még mit nem!... Félmeztelenül találtam azzal az emberrel együtt! Még azt akarja, hogy megcsókoljam? Maga csúfot űz belőlem!... Félmeztelen volt!

Josserand döbbsen bánt. Megragadta Berthe karját.

- Hallgatsz?... Szóval igaz?... Térdre!

De Auguste már az ajtónál volt. Menekült.

- Kár a fáradságért. Még egyszer nem fognak meg a komédiázásukkal!... Ne próbálják megint a nyakamba akasztani! Egyszer is éppen elég volt! Értik? Soha többé, inkább gyérünk a törvény elé. Adják csak valaki másnak, ha maguknál útban van! Persze, maga sem különbség!

Mikor kiért az előszobába, még egy kiáltással könnyítette magán:

- Ha valaki ringyót nevel a lányából, ne sózza tisztességes ember nyakába!

Az előszobaajtó becsapódott, utána csend lett. Berthe gépiesen újból az asztal elé ült. Lesütött szemmel nézte a csészéje aljában maradt kávé, az anya meg mélységes felindulásában hatalmas léptekkel fel-alá viharzott. Az apa a szoba másik végében letörten, magányosan ült, arca sápadt volt, mintha végórát élné. Az olcsó, vásárcsarnoki vaj avas szaga átjárta az ebédlő nehéz levegőjét.

- Elment ez a faragatlan fráter, most már beszélhetünk - szólalt meg Josserand-né. - Na tessék, tisztelt uram. Most láthatja a pipogyaságának az eredményét. Beismeri végre, milyen hibákat követett el? El tudja képzelni, hogy akárki is merne ilyen veszekedést rendezni valamelyik Bernheim fivérnél, a Saint-Joseph üveggyár valamelyik tulajdonosánál? Ugye, hogy nem? Ha rám hallgatott volna, ha zsebre teszi a főnökeit, ez az alak térden csúszik előttünk, mert világos, hogy csak pénzt akar... Akinek pénze van, becsülete van. Az ember inkább irigyeltesse, mint sajnáltassa magát. Ha volt egy frankom, másoknak mindig azt mondtam, hogy kettő van... De maga! Mit bánta maga, ha mezítláb járok, aljasul, alávalóan kijátszotta a feleségét és a lányait, éhenkórász életre kényszerített bennünket. Hallgasson! Ne védekezzen! Minden bajunknak maga az oka!

Josserand még csak meg sem moccan, tekintete elhomályosult. A felesége elébe állt, dühödten vágy sarkallta, hogy jelenetet rendezhessen, de mikor látta, hogy a férje nem mozdul, újból fel-alá járkált.

- Jó, jó, játssza csak a fölényest. Tudhatná, hogy cseppet sem hat rám... Aztán majd meglátjuk, hogy merészel-e egy rossz szót is szólni a családomra azok után, amik a maga családjában történnek. Bachelard egy zseni! A nővérem meg maga a finomság! Ide hallgasson! Kíváncsi a véleményemre? Hát vegye tudomásul, hogy az apám még most is élne, ha maga nem viszi sírba... A maga apja meg, hát a magáé...

Josserand arca már hamuszürke volt. Csak sutogni tudta:

- Könyörgöm, Éléonore... beszélj az apámról... beszélj a családomról, amit csak akarsz, de könyörgöm, hagyj békén. Nem vagyok jól.

Berthe szánakozva nézett rá.

- Hagyd már, mama.

Josserand-né erre még dühösebben a lányára támadt.

- Te még hátravagy, várj csak... Már egy álló napja türtőztetem magam, de jól vigyázz, ez már nekem is sok... Ezzel a vizesnyolcassal! Elképesztő! Hát nincs már benned semmi büszkeség? Én meg azt képzeltem, hogy csak kihasználod, éppen csak annyira vagy kedves vele, hogy a szívét tegye bele az üzletbe, ebben segítettetek, biztattalak... De hát mondd, mi hasznod volt az egészből?

- Semmi, igazán semmi - dadogott a fiatalasszony.

- Hát akkor miért kezdél vele? Az aljasságodnál csak a hülyeséged nagyobb!

- De furcsa vagy, mama, az ember ilyen dolgoknál igazán nem gondolkozik!

Josserand-né megint fel-alá járkált.

- Úgy!... Nem gondolkodik! Hát igenis gondolkozni kell!... Már bocsánat, de így félrelépni... Ennek igazán semmi értelme! Mondtam neked valaha is, hogy csald meg a férjedet? Vagy talán én megcsaltam az apádat? Rajta, kérdezd csak meg. Majd ő megmondja neked, hogy rajtakapott-e engem egy férfival is!

Most lassabban, kimértebben lépkedett, nagyokat csapkodott a mellére, és a zöld selyemruha alatt ide-oda csúszkált a keble.

- Soha nem vétkeztem, soha nem feledkeztem meg magamról, még gondolatban sem! Az én életem tiszta... Pedig csak az Isten a tudója, hogy az apád mellett mit kellett kiállnom! Minden mentségem meglett volna, az én helyemben minden asszony megbosszulta volna magát! De nekem van józan eszem, ami megmentett ettől... Magad is láthatod, nincs az apádnak egy szava sem ellenem. Csak ül itt, és nem tud rám semmit kitalálni... Én bezzeg beszélhetek, én tisztességes vagyok... Ó, te hülye liba, még nem is tudod, milyen butaságot csináltál!

És fölényesen gyakorlati erkölcsleckét adott neki a házasságtörés kérdéséről. Hát talán Auguste ezek után nem úgy bánik majd vele, mint jogos ura és parancsolója? Rettenetes fegyvert adott a kezébe! Hiába békülnek össze, Berthe egy szóval sem veszekedhetik vele, mert a férje rögtön ezzel áll majd elő. Na, ez aztán kellemes élet lesz! Nagy öröm lesz mindig meghunyászkodni! Vége! Fuccs az apró előnyöknek, kedvességnek, elnézésnek, amit egy jó férjből kipréselhetett volna! Egy asszony maradjon tisztességes, hogy legalább kinyithassa a száját a saját otthonában!

- Az Isten a tanúm - mondta -, hogy én még akkor is meggondoltam volna, ha maga a császár környékez meg!... Túl nagy a kockázat!

Még lépett egyet-kettőt, hallgatott, mintha töprengene valamin, majd hozzátette:

- Különben is, ez a legnagyobb gyalázat!

Josserand csak nézte a feleségét, nézte a lányát, ajka mozgott, de nem beszélt, egész megkínzott lénye néma könyörgés volt: hagyják már abba ezt a rettenetes veszekedést! De Berthe, aki az erőszak elől mindig meghátrált, az anyja leckéztetésétől megsértődött. Eladó lány korában olyan nevelést kapott, hogy most egyáltalában nem érezte magát bűnösnek, és végül kitört:

- Eh! - mondta, és nyeglén az asztalra könyökölt. - Nem kellett volna hozzáadni olyan emberhez, akit nem szeretek... Utálom, hát egy másikkal kezdtem.

És így folytatta tovább. Kurta, szaggatott mondatokban elevenítette fel házasságának történetét: a férjvadászattal töltött három telet, hogy mi mindenféle alaknak akarták odalökní, hogy milyen kudarcok érték a polgári szalonokban, amikor a testét felkínálta ezeken a törvényesített utcasarkokon, azután arról beszélt, hogy az anyák diszkrét és szalonképes prostitúcióra oktatják a lányukat, ha nincs hozományuk, kitanítják őket, hogy tánc közben hogyan simuljanak, hogyan engedjék át a kezüket egy ajtó mögött, ártatlankodó szemérmertlenséggel hogyan gerjessenek étvágyat a hülyékben, míg egy szép estén végre férjet fognak, a függöny mögött belekapaszkodnak egy férfiba, és mikor az nem lát, nem hall a vágytól, hurokra kerítik, mint ahogyan az utcalány csíp fel egy férfit.

- Hiába, ő is un engem, én is unom őt - jelentette ki. - Nem az én hibám, hogy nem értettük meg egymást... Már másnap olyan képet vágott, mint aki úgy érzi, hogy jó alaposan becsapták, igen, elhidegült, levert volt, mint mikor elszalaszt egy üzletet... Ami engem illet, hát én sem találtam őt valami kellemesnek. Na, ha a házasság csak ennyi örömet nyújt! Ezzel kezdődött minden. Bánom is én! Ez elkerülhetetlen volt, de nemcsak én vagyok a hibás!

Elhallgatott, majd mélységes meggyőződéssel hozzátette:

- Ó, mama, most már nagyon megértelek! Emlékszel, hányszor mondogattad, hogy torkig vagy?

Josserand-né csak állt a lánya előtt, méltatlankodó ámulattal hallgatta.

- Én? Még hogy én mondtam ilyent?! - kiabálta. De Berthe belemelegedett, nem hagyta abba.

- Százszor is mondtad... Szeretném tudni, mit csináltál volna az én helyemben! Auguste nem olyan jó ám, mint a papa! Ti már a második héten verekedtetek volna a pénz miatt... Auguste mellett mondtad volna ám igazán, hogy a férfiak csak arra jók, hogy az ember rászédje őket!

- Én? Még hogy én mondtam ezt?! - hajtogatta az anya magánkívül.

És olyan fenyegetően közeledett a lányához, hogy az apa már könyörögve összetette a kezét, mint aki kegyelmet kér. A két nő hangjának harsanása mindig szíven találta, mindig megrázta, és úgy érezte, hogy a láthatatlan seb egyre mélyül. Könnyek csordultak ki a szeméből, dadogva mondta:

- Hagyjátok abba! Kíméljete!

- Hát ez már mégiscsak rettenetes! - kezdte rá újból Josserand-né még hangosabban. - Ez a szerencsétlen itt még rám kenő a paráznaságát! Éppen csak azt nem mondja, hogy én csaltam meg a férjét... Mit? Hát talán én vagyok a hibás? Mert hiszen tulajdonképpen azt mondja... Talán az én hibám...

Berthe tovább könyökölt az asztalnál, sápadt volt, de elszánt.

- Ha másként neveltél volna, biztosan...

Nem fejezhette be. Az anyja olyan hatalmas pofont adott neki, hogy Berthe feje a viaszos-vászon térítőre csuklott. Már tegnap óta készülődött erre a pofonra, valósággal viszkedett tőle a tenyere, mint hajdanában, mikor a kislány alvás közben megfélemedezett magáról.

- Nesze neked nevelés! - kiabálta. - Ütött volna agyon a férjed!

A fiatalasszony nem mozdult a helyéről, karjára hajtott fejjel zokogott. Elfelejtette, hogy huszonnégy éves, ez a pofon visszahozta a régi időket, a régi pofonok emlékét, amikor az élete csupa reszkető képmutatás volt. Önálló, felnőtt mivoltának eltökéltsége nagy kislánybánatban foszlott semmivé.

Berthe keserves zokogásának hallatára rettenetes felindulás fogta el az apát. Most már felállt, magánkívül lökte félre a feleségét:

- Hát meg akartok ölni?... Hát térden csússzak elöttetek?

Josserand-né már könnyített a mérgén, nem volt több mondanivalója, fenséges némasággal távozott, de a hirtelen kinyitott ajtó mögött a fülelő Hortense-ba ütközött. Megint csak kitört a vihar:

- Szóval te végighallgattad ezt a mocskot?! Az egyik disznóságokat csinál, a másik meg szórakozik rajta! Szépen összeilletek! Te nagy Isten, hát ki nevelt titeket?

Hortense nyugodtan lépett be az ebédlőbe.

- Semmi szükség a hallgatózásra, a konyha túlsó végén is hallani lehet benneteket. A cseléd-lány majd megszakad nevéttében... De különben is férjhez menő korban vagyok, tudhatok már mindenről.

- Persze, Verrier, mi? - mondta az anya keserűen. - Mondhatom, nagy gyönyörűséget szerzel nekem te is... Egy kölyök halálára vársz. Arra ugyan várhatsz, hallom, hogy erős, nagy gyerek. Úgy kell neked!

Hortense sovány arca belezöldült a hirtelen méregbe. Összeszorított fogai között sziszegte:

- Ha olyan erős meg nagy, Verdier legalább könnyebben otthagynak. Majd én teszek róla, hogy ez minél hamarabb meglegyen; aztán majd nézhetnek... Igenis, én magam döntök a férjhez menésemről. Mondhatom, tartósak azok a házasságok, amiket te kalapálsz össze!

És mikor az anyja feléje lépett, még odaszólt neki:

- Ide hallgass! Engem nem lehet ám pofozni!... Ezt ne felejtsd el!

Keményen néztek egymásra, Josserand-né hátrált meg, vereségét fölényeskedő megvetéssel próbálta leplezni. Az apa azonban azt hitte, hogy előről kezdődik a hadakozás. Amint vergődve néznie kellett, hogyan emészti egymást a három nő, az anya és leányai, mindazok, akiket szeretett, úgy érezte, hogy egész világ omlik össze körülötte, a szoba túlsó végébe menekült, mint akit halálos csapás ért, és magában akar elpusztulni. Zokogva hajtogatta:

- Nem bírom tovább... Nem bírom tovább...

Az ebédlőben ismét csend volt. Berthe most is karjára hajtotta az arcát, testét még mindig görcsös sóhajok rázták meg, de lassanként már lecsillapult. Hortense nyugodtan leült az asztal másik oldalára, megvajazott egy darabka pirítóst, hogy kicsit összeszedje magát. Azután lemondó bölcsekedéssel keserítette a hűgát: náluk elviselhetetlen az élet, Berthe helyében inkább a férjétől túrná a pofonokat, mint az anyjától, ez valahogy természetesebb, de azért ha ő férjhez megy Verdier-hez, egyszerűen kiteszi az anyja szűrét, nehogy az ő házasságában is ilyen jelenetekre kerüljön sor. Adèle éppen ebben a pillanatban lépett be, hogy leszedje az asztalt, de Hortense azért csak tovább beszélt, kijelentette, hogy alighanem felmondják nekik a lakást, ha ez még egyszer előfordul. A cselédlány is így vélekedett: be kellett csuknia a konyhaablakot, mert Lisa és Julie már nagyon hegyezték a fülüket. Ő egyébként az egész esetet nagyon mulatságosnak tartotta, még most is nevetett. Berthe nagysága kapott egy hatalmasat... Mennyit összebeszéltek mindenféle öldöklésről, és tessék, ő járt a legrosszabbul! Azután vastag derekát ingatva, mély filozófiával jegyezte meg: a ház tulajdonképpen fűtül az egész históriára, az élet megy tovább, egy hét múlva már senkinek eszébe sem jut a hölgy a két gavallérjával. Hortense helyeslően biccentett, majd közbevetőleg megjegyezte, hogy a vaj rossz, elrontja a szája ízét. Na persze, a huszonkét sou-s vaj csak szemét lehet. Adèle még azt is hozzátette, hogy nem is takarékoskodnak, ha ezt használják, mert a lábas aljában undorító üledék marad utána. Miközben Adèle magyarázott, valami tompa puffanásra lettek figyelmesek. Mintha a padló is megremegett volna. Berthe nyugtalanul kapta fel a fejét.

- Mi volt ez? - kérdezte.

- Talán a nagyságos asszony meg az a másik hölgy a szalonban - vélekedett Adèle.

Josserand-nének a megdöbbenéstől még a lélegzete is elakadt, mikor átment a szalonon. Egy hölgy ült ott egymagában.

- Hogyan! Maga még mindig itt van? - kiáltott, mikor rájött, hogy Dambreville-nét látja, akiről már teljesen megfeledkezett.

Az asszony nem moccant. Mintha csak átcsapott volna felette a családi veszekedés, a kiabálás, az ajtócsapkodás zaja, nem látott, nem hallott semmit abból, ami körülötte történik. Mozdulatlanul, révedező tekintettel ült, a szerelem kínja valósággal elbódította, összetörte. Egyvalami mégis erősen foglalkoztatta: Léon anyjának tanácsai felkavartak benne mindent, elhatározta, hogy megfizeti a drága árat a boldogság foszlányaiért.

- De kérem, elvégre mégsem alhat itt! - mondta Josserand-né. - A fiam értesített, hogy ne várjam.

Dambreville-né a hosszú hallgatástól zsibbadt ajakkal, mintha álomból ébredne, megszólalt:

- Máris megyek. Bocsásson meg... Kérem, mondja meg neki, azt üzenem, hogy meggondoltam. Beleegyezem... Igen, gondolkozom a dolgon, lehet, hogy hozzáadom ezt a lányt, ha egyszer kell... De én adom hozzá, és azt kívánom, hogy tőlem kérje meg a kezét, csakis éntőlem, érte?... Csak jöjjön vissza, jöjjön vissza...

Lázasan könyörgött. Azután makacsul, mint az olyan nő, aki már mindent feláldozott, de nem akar üres kézzel távozni, halkabban hozzátette:

- Feleségül veszi, de nálunk fog lakni... Különben nem lesz belőle semmi. Inkább végleg elvesztem őt!

Ezzel elment. Josserand-né megint kedves volt vele. Az előszobában még vigasztalagta is, megígérte, hogy még az este elküldi hozzá a fiát. Léon engedelmes lesz s gyengéd, hiszen biztosan örül majd, hogy az anyósánál élhet. Amikor becsukta az ajtót Dambreville-né mögött, szánakozó gyengédséggel gondolta:

„Szegény kisfiam! Hogy még mit fog ettől elszenvedni!”

De ebben a pillanatban ő is felfigyelt a tompa puffanásra, amitől valósággal megremegett a padló. Mi ez megint? Most meg a cseléd tör-zúz a konyhában? Visszasietett az ebédlőbe, és a leányait kérdezte:

- Mi az? Talán a cukortartó esett le?

- Nem, mama... nem tudjuk, mi lehet.

Kiment, Adèle-t kereste, és meglátta, hogy a hálószoa ajtajánál hallgatózik.

- Maga meg mit csinál itt? - kiáltott rá. - A konyhában minden összetörik, maga meg az úr után leskelődik. Persze, persze, szilvalopással kezdik, és egészen mással végzik. Maga már jó ideje gyanús nekem! Maga, lányom, rosszban sántikál!

A lány először csak tágra nyílt szemmel bámult. Azután közbevágott:

- Szó sincs róla... Inkább azt hiszem, hogy az úr elesett odabent.

- Úristen! Igaza van - sápadzott Berthe. - Mintha valaki lezuhant volna!

Most mindnyájan a szobába rohantak. Az ágy előtt aléltan feküdt Josserand, a fejét beleverte egy székbe, jobb füléből szivárgott a vér. Az anya, a két leánya és a cseléd körbefogták, tapogatták. Csak Berthe zokogott, még nem felejtette el a pofont, és könnyen állt nála a sírás. És mikor mind a négyen nekiálltak, hogy az ágyra emeljék, meghallották, amint suttogta:

- Vége... megöltek.

17

Múltak a hónapok, megérkezett a tavasz. A Choiseul utcában azt beszéltek, hogy Octave és Hédouinné hamarosan összeházasodnak.

Pedig hát a dolgok nem mentek olyan gyorsan. A Hölgyek Örömeiben Octave ismét elfoglalta régi posztját, és munkaköre napról napra kiszélesedett. Hédouinné a férje halála óta nem tudta ellátni a szüntelenül szaporodó üzleti teendőket, a nagybátyja meg, az öreg Déleuze, semmivel sem törődött már, a köszvénytől alig bírt mozdulni a karosszékéből, így a tevékeny fiatal-

ember, akit a nagyvonalú kereskedelemről szőtt álmai is hajtottak, rövid idő alatt szinte magától értetődően döntő szerephez jutott az üzletben. Most már nem álmodozott arról, hogy a nők révén próbál boldogulni, most inkább fázott a nőktől. Buta szerelmi kalandja Berthe-tel még mindig bántotta. Úgy gondolta, hogy a legokosabb, ha szép lassan Hédouinné üzlettársa lesz, azután majd kezdődhet a hajrá a milliók után. Még nem felejtette el, milyen nevetséges kudarcot vallott Hédouinnénál, most egyszerűen férfinak tekintette, ahogy az asszony ezt el is várta.

Kapcsolatuk azóta nagyon bensőségesse vált. Hosszú órákra bezárkóztak a hátsó irodába. Annak idején, mikor még magában fogadkozott, hogy elcsábítja az asszonyt, kipróbált minden taktikát, igyekezett kihasználni az üzlet iránti nagy vonzalmát, a vállához hajolva suttogetta fülébe a számokat, leste az alkalmat, mikor számolhat be egy szerencsés üzletről, hogy megpróbálja kihasználni az asszony ellágyulását. Most már nem számítgatott, egyszerű, derék ember módjára csak az üzlettel törődött. Nem is kívánta már az asszonyt, bár emlékezetében még őrizte testének könnyű borzongását, mikor összesimulva keringőztek Berthe lakodalmán. Lehet, hogy az asszony szerette őt. Mindenesetre jobb, hogy így vannak egymással, igaza volt, mikor azt mondta, hogy a cégnél rendnek kell lennie, esztelenség volna olyasmit akarni, ami aztán reggeltől estig csak zavarná munkájukat.

Kettesben nézték át az üzleti könyveket, kettesben állították össze a megrendeléseket, és munkájuk végeztével gyakran ottfeledkeztek a keskeny íróasztal előtt. Octave ilyenkor az üzlet kiterjesztéséről álmodozott. A szomszédos ház tulajdonosánál már tapogatózott, az szívesen belemenne az eladásba, akkor aztán felmondhatnának a játékkereskedőnek meg az esernyősnek, külön selyemosztályt rendezhetnének be. Az asszony komolyan hallgatta, bár még nem mert belevágni a dologba. De Octave kereskedői rátermettsége egyre nagyobb rokonszenvvel töltötte el, saját akarateréjét, üzleti érzékét, saját jellemének komoly és gyakorlatias alapvonását fedezte fel a kedves és udvarias eladó modora mögött. Ezenfelül Octave-ban volt valami tűz, valami vonzó merészség, ami belőle hiányzott. A férfi üzleti lelkesedése, álmodozása magával ragadta: más álmok sohasem nyugtalanították. Octave úrrá vált felette.

Végül egy este, mikor a vakító gázláng fényében egymás mellett ültek, és a számlákat nézték át, az asszony csendesen megszólalt:

- Kérem, Mouret úr, beszéltem a nagybátyámmal. Hozzájárul a házvásárláshoz. Csakhogy...

Octave vidáman közbevágott:

- Na, akkor Varbe-éknak befellegzett!

Az asszony elmosolyodott, majd szemrehányóan mondta:

- Hát ennyire haragszik rájuk? Ez nem helyes, maga az utolsó, aki rosszat kívánhat nekik.

Sohasem hozta szóba Berthe és Octave szerelmi ügyét, és ez a célzás, maga sem tudta, miért, de nagyon kínosan érintette a fiatalembert. Elvörösödött, dadogva magyarázkodott.

- Hagyjuk, hagyjuk, ez nem tartozik rám - szólt Hédouinné még mindig mosolyogva és nagyon nyugodtan. - Bocsásson meg, csak úgy kicsúszott a számon, pedig magamban megfogadtam, hogy ezt soha nem említem magának... Elvégre maga fiatal. Csak magukra vessenek a nők, akik hajlandók, nincs igazam? Ha a feleség nem képes vigyázni magára, vigyázzon rá a férj!

Octave fellélegzett, rájött, hogy az asszony nem haragszik rá. Gyakran félve gondolt arra, hogy elhidegül tőle, ha tudomást szerez régi viszonyáról.

- Maga félbeszakította a mondanivalómat - kezdte újra komolyan Hédouinné. - Még azt akarom mondani, hogy ha megvásárolom a szomszédos házat, és a duplájára emelem az üzleti forgalmat, nem maradhatok egyedül... kénytelen leszek újból férjhez menni.

Octave megdöbbszent. Hogyan?! Máris kilátásban volna egy férj, és ő nem tud róla? Rögtön úgy érezte, hogy előnyös helyzete veszélyben forog.

- A nagybátyám - folytatta az asszony - maga is ezt javasolta... Persze e percben még nem sürgős. Nyolc hónapja vagyok gyászban, megvárom az őszt. De ha az üzletről van szó, az ember nem törődhet a szívével, az üzlet követelményeit kell szem előtt tartani... Feltétlenül szükség van egy férfira.

Megfontoltan beszélt, mintha csak egy üzletkötésről lenne szó, Octave meg elnézte ezt az egészséges és szabályos szépséget, a gondosan befont fekete fürtökkel keretezett arcot. Most sajnálkozni kezdett, hogy mióta özvegyiségre jutott, nem próbálkozott újból az elcsábításával.

- Ez mindenképpen komoly dolog - hebegte -, meg kell gondolni.

Az asszony helyeselt. A korát emlegette.

- Öreg vagyok már. Öt évvel idősebb, mint maga...

Octave izgatottan félbeszakította, úgy vélte, hogy pontosan érti az asszony gondolatát. Megragadta a kezét, felindultan ismételte:

- Ó, asszonyom... ó, asszonyom!

De Hédouinné felállt, elhúzta a kezét, majd lejjebb csavarta a gázlángot:

- Hagyjuk, mára elég ennyi... Magának nagyon jó elképzelései vannak, természetes, hogy magára gondolok, mikor a megvalósításról van szó. Csakhogy vannak ám nehézségek, töviről hegyire meg kell fontolni mindent... Magát alapjában véve nagyon komoly embernek ismerem. Latolgassa magában a tervet, én magam is fontolóra veszem a magam szempontjából. Ezért hoztam magának szóba, később majd megint beszélünk róla.

Heteken át nem esett több szó az ügyről. Az üzletben minden a régi kerékvágásban haladt. Minthogy Hédouinné most is mosolygós nyugalommal viselkedett, és soha még csak célzást sem tett gyengédebb kapcsolat lehetőségére, Octave is hasonló nyugalmat mutatott, sőt lassan maga is nyugodt és sugárzóan egészséges lett, akárcsak az asszony. Bízott a dolgok ésszerű kimenetelében. Hédouinné gyakran mondogatta, hogy az értelmes események maguktól is bekövetkeznek, ezért ő soha semmit nem sűrget. A fiatalemberrel való bizalmas viszonyáról megindult szóbeszédet meg sem hallotta.

A Choiseul utcában az egész ház elkönyvelte már ezt a házasságot. Octave elköltözött a szobájából és a Neuve-Saint-Augustin utcában, közel a Hölgyek Öröméhez bérelt új lakást. Nem járt senkihez, sem Campardonékhoz, sem Duveyrier-ékhez, akiket szerelmi botránya mondhatatlanul felháborított. Ha Gourd-ral találkozott, még a házmester is úgy tett, mintha nem ismerné meg, hogy ne kelljen köszönnie. Csak Marie és Juzeurné álltak meg vele egy-két pillanatra beszélgetni egy kapualjban, ha reggelenként összetalálkozott valamelyikükkel a környéken. Juzeurné szenvedélyes kíváncsisággal kérdezgette Hédouinné felől, megpróbálta rávenni, hogy jöjjön el hozzá, nála kellemesen elbeszélgethetnének. Marie meg elkeseredetten panaszkolt, hogy megint teherben van, elmondta, hogy Jules mennyire elképedt, a szülei milyen rettenetesen megharagudtak, mikor ezt megtudták. Majd mikor a házasságáról szóló hírek komolyabbá váltak, Octave meglepődve vette észre, hogy Gourd milyen mély tisztelettel köszönti. Campardon még nem állt meg vele beszélgetni, de szívélyesen odabiccentett neki az

utca túlsó oldaláról, és Duveyrier is nagyon kedves volt hozzá, mikor egyik este bement az üzletbe kesztyűt vásárolni. Lassan mindenki megbocsátott.

Egyébként az egész ház újból visszakerült a polgár tisztesség útjára. A mahagóni ajtók mögött az erkölcs újabb mélységei nyíltak, a harmadik emeleti úr hetenként egy éjszakán dolgozott, a másik Campardonné fennen lobogtatta szigorú elveit, a cselédek vakító fehér kötenyt viseltek, a lépcsőház langyos csendjébe csak a mindig egyforma keringők elmosódott és szinte áhítatos hangulatú muzsikája szűrődött ki a lakásokból.

A levegő azonban még most is tele volt a házasságtörést követő kínos hangulattal, a műveletlen emberek ugyan nem nagyon érezték meg ezt, de a kifinomultabb erkölcsű lakók számára nagyon kellemetlen volt. Auguste makacsul kitartott amellett, hogy nem veszi vissza a feleségét, márpedig míg Berthe a szüleinél marad, a botrány nem simulhat el, hiszen szemmel látható nyomai vannak. Különben egyik lakó sem beszélt nyíltan arról, ami valójában történt, ezt mindenki restellte volna, és hallgatólagosan megegyeztek, hogy az Auguste és Berthe közötti nézeteltérések oka az a bizonyos tízezer frank. Tehát csak pénzről van szó, így sokkal tisztességesebb az egész ügy, így már hajadonok előtt is lehet róla beszélni. Vajon fizetnek a szülők, vagy nem fizetnek? A drámai kérdés így egészen egyszerűvé vált, mert a környéken nem csodálkozott és nem háborodott fel senki azon, hogy a pénzkérdés miatt pofonok csattanhatnak egy házasságban. Igaz ugyan, hogy a jó társaságnak ez a hallgatólagos megállapodása mit sem változtatott a dolgokon, és bár a ház higgadtan viselte a szerencsétlenséget, méltóságában mégis rettenetesen szenvedett.

Elsősorban Duveyrier, mint háziúr, érezte a meg nem érdemelt és makacs balszerencse súlyát. Clarisse egy idő óta úgy gyötörte, hogy néha már a feleségénél sírta ki magát. De a házasságtörési botrány is szíven találta, látta - úgymond -, amint a járókelők végigbámulnak a házban, ezen a házban, melyet az apósa és jómaga igyekeztek felékesíteni minden családi erővel. Ez így nem tarthat tovább, a ház jó hírét helyre kell állítani, mint mondotta, ezt már személyes becsülete is megköveteli. Auguste-öt a társadalmi illendőség nevében szüntelenül békülésre noszogatta. Auguste, sajnos, megmakacsolta magát, Théophile és Valérie állandóan szították a haragját, ők örültek a házasság összeomlásának, és úgy meglepedtek a kasszában, mintha ez már örökös helyük volna. Minthogy a lyoni üzlettel baj volt, tőkehiány miatt a selyemüzlet is pangott; Duveyrier-nek okos ötlete támadt: Josserand-ék nyilván boldogan megszabadulnának a lányuktól, Auguste tehát ajánlja fel, hogy visszaveszi Berthe-et, de csak azzal a feltétellel, ha kifizetik az ötvenezer frank hozományt. Bachelard nagybácsi talán hajlandó lesz odaadni a pénzt, ha nagyon kitartóan kéri. Auguste először hallani sem akart az egésztől, még ha száz-ezer frankot kapna, akkor is csak ő károsodna. De az áprilisi lejáratái nagyon aggasztották, így aztán engedett a tanácselnök érveinek, aki az erkölcs védelmében szólott, és kizárólag jó cselekedetről beszélt.

Miután egyetértésre jutottak, Clotilde Mauduit abbét szemelte ki közvetítőnek. Kényes história volt ez, csakis papi személy intézheti el, anélkül, hogy rossz fényt vetne rá a közvetítés. Az abbé már amúgy is nagy fájdalommal gondolt az egyházközségének egyik legnagyobb házat sújtó sajnálatos szerencsétlenségekre, és már felajánlotta tanácsait, tapasztalatát, tekintélyét, hogy véget vessen a botránynak, amely a vallás ellenségeinek nagy örömeire szolgálhatna. Azonban mikor Clotilde a hozományt említette neki, és kérte, hogy közölje Josserand-ékkal Auguste feltételeit, lehajtotta a fejét és szomorúan elhallgatott.

- A bátyám olyan pénzt követel, ami jár neki! - ismételte Clotilde. - Értse meg, kérem, nem alkuról van szó... Egyébként a bátyám ragaszkodik ehhez.

- Ha mennem kell, megyek - mondta végül a pap.

Josserand-ék napról napra várták az ajánlatot. Valérie nyilván beszélt valamit, mert a lakók megvitatták az esetet: vajon Josserand-éknak annyira nincs pénzük, hogy otthon tartják a lányukat? Vajon fel tudnak hajtani ötvenezer frankot, hogy megszabaduljanak tőle? Josserand-né, mióta a pénzkérdés felvetődött, cseppet sem fékezte a nyelvét. Még mit nem! Ugyancsak megvesződött, míg egyszer férjhez adta Berthe-et, és most tessék, kezdheti előlről! Mintha még nem is lett volna meg az esküvő, most újra követelik a hozományt, újra kezdődnek a pénzgondok. Nincs a földön még egy anya, akinek ilyen keserves munkát kellett előről kezdenie! Mennyi baj e miatt a liba miatt, aki ostobaságában még a kötelességeiről is megfeledkezik. Josserand-ék otthona pokollá vált, Berthe-et szünet nélkül gyötörték, még Hortense sem szólt hozzá anélkül, hogy valami bántó célzás ne lett volna szavaiban, annyira bosszankodott, hogy nem alhatik egyedül. Végül már azt is a szemére vetették, amit megeszik. Ha valakinek egyszer férje van, mégiscsak furcsa, hogy a szülei amúgy is szűkös kenyerét eszi. Ilyenkor a fiatalasszony elkeseredetten sírt valamelyik sarokban, önmagát vádolta, miért olyan gyáva, miért nem képes arra, hogy lemenjen, Auguste lábai elé vesse magát, és oda kiáltson neki: „Tessék, üss hát, szerencsétlenebb már úgysem lehetek!” Csak Josserand volt kedves a lányához. De gyermekének bűnei és könnyei halálra gyötörték, a család kegyetlensége miatt úgy kínlódott, hogy ágnak dőlt, alig kelt fel, és korlátlan időre betegszabadságot vett ki. Juillerat doktor kezelte, általános kimerültségről beszélt, azt mondta, hogy a vére felbomlóban van, és az egyik szerve a másik után mondja fel a szolgálatot.

- Ugye boldog leszel, ha majd az apád meghal bánatában? - kiáltott rá az anyja.

És Berthe még csak be sem mert lépni a beteg szobájába. Mihelyt az apa és leánya megpillantották egymást, mindketten sírni kezdtek, mindketten csak kínozták magukat.

Josserand-né végül nagy elhatározásra szánta magát. Meghívta Bachelard nagybácsit, bele-törődött abba, hogy még egyszer megalázza magát. Ha pénze lett volna, a saját zsebéből is ki-fizetné ezt az ötvenezer frankot, csak ne lássa már otthon az asszonylányát, aki csak szégyent hozott a keddi fogadónapokra. Azután meg szörnyű dolgokat hallott a nagybácsiról, ha most nem viselkedik kedvesebben, hát ez egyszer jól megadja neki a magáét.

Bachelard az asztalnál a szokottnál is nevetlenebb volt. Alaposan becsípve érkezett, mert mióta Fifit elvesztette, nagy szenvedélyének viharában hányódott. Josserand-né szerencsére nem hívott más vendéget, attól tartott, hogy szégyent hoz rá. Bachelard a csemegénél, miközben zavaros mondatokkal ütődött korhelykalandjait adta elő, elszunyókált, fel kellett ébreszteni, hogy átvihessék Josserand szobájába, ahol már mindent úgy rendeztek el, hogy megalágyítsák a vén korhely szívét: két karosszéket toltak az apa ágya elé, az egyiket Josserand-né, a másikat Bachelard számára. Berthe és Hortense állva maradtak. Majd elválnak, hogy a füstölő lámpával megvilágított, gyászos hangulatú szobában, egy haldokló előtt meg meri-e szegni az ígéreteit.

- Narcisse - kezdte Josserand-né -, a helyzet komoly...

És lassú, ünnepélyes hangon ismertette a helyzetet, leánya sajnálatos balszerencsését, a férj felháborító pénzhéségét, majd a kínos döntést, hogy neki kell megfizetnie az ötvenezer frankot, hogy már vége legyen a botránynak, ami szégyent hoz a családra. Azután szigorúan hozzátette:

- Emlékezz rá, mit ígértél, Narcisse... Aznap este, mikor megkötöttük a házassági szerződést, dőngtetted a melledet, úgy esküdöttél, hogy Berthe számíthat a bácsikája szívére! Nos! Hol van az a szív? Most igazán megmutathatod... A férjemet is kérem, segítsen nekem, ha bír, világítson rá a kötelességedre.

Az apa mélységesen irtózott az egész jelenettől, a leánya iránti szeretetből mégis sutogni kezdett:

- Ez így van, maga megígérte. Kérem, mielőtt távozom maguk közül, szerezze meg nekem azt az örömet, hogy rendesen viselkedik.

Csakhogya Berthe és Hortense, abban a reményben, hogy a nagybácsijuk hamarabb ellágyul, túlságosan gyakran töltögettek a poharába. Úgy berúgott, hogy már ki sem lehetett használni a részegségét.

- Hogyan? Mit? - hebegte, és most igazán nem volt szüksége arra, hogy túlozza a részegséget.
- Csak soha nem ígérni... Kukkot sem értek. Élénore, mondd csak, hogy van ez?

Josserand-né kezdte előlről. Ráparancsolt a síró Berthe-re, hogy csókolja meg a részegét, a férje életére könyörgött neki, azt bizonygatta, hogy szent kötelességét teljesíti, ha ideadja az ötvenezer frankot. Mikor aztán észrevette, hogy a nagybácsi megint csak elbóbiskolt, hogy egy cseppet sem hatódott meg a nagybetegtől meg a gyászos hangulatú szobától, indulatosan kitört:

- Ide hallgass, Narcisse! Ami sok, az sok. Mocskos gazember vagy. Tudok minden piszkos ügyedről. Férjhez adtad a szeretődöt Gueulinhez, ötvenezer frankot adtál vele, éppen annyit, amennyit nekünk ígértél... Na, ez gyönyörű. A kis Gueulin finom dologra vállalkozott! De te, te még aljasabb vagy, a szánkból húzod ki a falatot, becsstelenségre használod a vagydonodat, igen, becsstelenségre, szinte a zsebünkből lopod ki a pénzt ennek a lotyónak a kedvéért!

Így még soha nem mondta ki, ami a szívét nyomta. Hortense nem tudta, mitévő legyen, zavarában az apja orvosságait rendezgette. Josserand állapota rosszabbra fordult ettől a jelenettől, lázasan fészkelődött a párnáján, reszkető hangon hajtogatta:

- Kérlek, Élénore, hallgass, nem ad semmit... Ha valamit akarsz neki mondani, vidd innen, ne halljam.

Berthe is erősebben zokogott, és apjával együtt könyörgött:

- Elég már, mama, a papa kedvéért hagyd abba... Jaj, istenem, de boldogtalan vagyok, hogy miattam veszekedtek. Bárcsak elmehetnék valahová, bárcsak meghalnék!

Mire Josserand-né egyenesen nekitámadt Bachelard-nak:

- Adod vagy nem adod az ötvenezer frankot? Akarod vagy nem akarod, hogy az unokahúgod emelt fővel járhasson az emberek között?

Bachelard riadtan magyarázkodott, húzta az időt.

- Hallgass már meg, rajtakaptam Gueulint és Fifit... Mit tehettem volna mást, össze kellett házasítani őket... Én nem tehetek róla.

- Adod vagy nem adod a hozományt, amit ígértél? - hajtogatta Josserand-né nekivadultan.

Bachelard dülöngélt, olyan részeg volt, hogy beszélni is alig bírt.

- Nincs, becsületszavamra nincs!... Tönkrementem. Máskülönben rögtön... esküszöm, hiszen tudod...

Josserand-né fenyegető mozdulattal szakította félbe:

- Rendben van, családi tanácsot hívok össze, és gyámság alá helyeztetlek. Ha a nagybácsik elhülyülnek, kórházba rakják őket.

Bachelard-t egyszeriben mélységes megindulás fogta el. Nagyon gyászosnak találta ezt a szobát a vigasztalan lámpafényben, rápillantott a halálos betegre, akit a leányai feltámogattak, és most éppen valami feketés folyadékot adtak be neki: a szíve majd megszakadt, zokogva vádolta a nővérét, hogy soha nem értette meg őt. Pedig Gueulin árulása miatt már úgyszólván olyan boldogtalan. Tudhatják, hogy ő milyen érzékeny, rosszul teszik, ha azért hívják vendégségbe, hogy megszorítsák. Végül aztán az ötvenezer frank helyett felkínálta az utolsó csepp vérének is.

Josserand-né kimerülten adta fel a harcot, mikor Adèle bejelentette Juillerat doktort és Mauduit abbét. A lépcsőházban találkoztak össze, és együtt jöttek be. Az orvos úgy látta, hogy Josserand állapota súlyosbodott, még teljesen az előbbi jelenet hatása alatt volt, melyben neki is szerepelnie kellett. Amikor az abbé Josserand-néval át akart menni a szalonba, mert, mint mondotta, közölnivalója van számára, az asszony megszimatozta, hogy kinek a megbízásából jön, és méltóságosan kijelentette, hogy itt beszélhetnek, hiszen csak családtagok hallják, az orvostól se zavartassa magát, egy orvos voltaképpen gyóntató is.

- Asszonyom - válaszolt a pap szelíden, bár némileg zavartan -, azért jöttem, mert hű vagyok, hogy a két családot összebékítsem...

Azután arról beszélt, hogy az Isten is mindig megbocsát, hangsúlyozta, hogy milyen nagy öröm lenne számára, ha a becsületes lelkeket megnyugtathatná azzal, hogy véget vet egy tűrhetetlen helyzetnek. Berthe-et csak mint „szerencsétlen gyermeket” emlegette, és a fiatal-asszony ettől újra meg újra sírva fakadt. Az abbé olyan atyai hangon, olyan választékosan beszélt, hogy még Hortense is meghallgathatta. De mégiscsak meg kellett említenie az ötvenezer frankot. Eddig úgy beszélt, mintha semmi másra nem volna szükség, mint hogy a házastársak egymás karjába boruljanak, de végül is kirukkolt a kibékülés határozott feltételével: a hozománnyal.

- Abbé úr, engedje meg, hogy félbeszakítsam - szólt Josserand-né. - Bennünket valóban meghat az ön fáradozása, de soha, érte meg, kérem, soha nem bocsátjuk alkura a leányunk becsületét... Azok már szépen összebékéltek ennek a gyermeknek a rovására. Ó, tudok én mindent! Késhegyre mentek volna egymás ellen, most meg elválhatatlanok, reggeltől estig minket csempülnek... Nem, abbé úr, az alku gyalázat lenne.

- Asszonyom, én mégis úgy vélem... - kockáztatta meg a pap.

De Josserand-né túlharsogta, gögösen folytatta:

- Tessék, itt van a fivérem! Megkérdezheti... Éppen az előbb mondogatta: „Éléonore, elhozom neked az ötvenezer frankot, rendezd ezt a kellemetlen félreértést!” Nos, abbé úr, kérdezze meg tőle, hogy mit válaszoltam... Állj csak fel, Narcisse! Mondd meg az igazat!

A nagybácsi már megint elszundikált egy karosszékből a szoba sarkában. Mocorgott, összefüggéstelen szavakat motyogott, majd nővére nógatására a szívére tette kezét, és úgy dűnnögte:

- Ha a kötelesség szava szólít, menni kell... A család mindenekelőtt.

- Hallja?! - kiáltott Josserand-né győzedelmesen. Nem beszélünk pénzről, ez méltatlan volna hozzánk!... Kérem, mondja meg nekik, mi nem halunk meg, hogy kibújjunk a fizetés alól. A hozomány megvan, oda is adtuk volna: de piszokság, ha úgy követelik, mintha a lányunk váltságdíja lenne... Auguste előbb vegye vissza magához Berthe-et, azután majd meglátjuk.

Felemelte a hangját, és az orvos, aki közben a beteget vizsgálta, kénytelen volt rászólni:

- Halkabban, asszonyom, a férje rosszul érzi magát.

Erre Mauduit abbé, akinek zavara nőttön-nőtt, az ágyhoz lépett, és jóságos szavakat intézett a beteghez. Ezután távozott, nem tért vissza az ügyre, kudarca miatti zavarát kedves mosolyával leplezte, de ebbe a mosolyba most utálkozás és fájdalom vegyült. Amikor az orvos is indulóban volt, kertelés nélkül közölte Josserand-néval, hogy a beteg menthetetlen: a legnagyobb kíméletre van szüksége, mert a legkisebb izgalom is sírba viheti. Az asszony megrendült, átment az ebédlőbe a két lányához és a nagybácsihoz, ők már előbb elhagyták a hálósobát, hogy ne zavarják a beteget, aki szemmel láthatóan aludni kívánt.

- Berthe - mormolta -, megölted az apádat. Maga az orvos mondta.

Erre mindhárman keseregni kezdtek az asztal körül. Bachelard grogot készített magának, de még ő is könnyezett.

Amikor Auguste-nek tudomására jutott Josserand-ék válasza, megint megdühödött a feleségére, fogadkozott, hogy kirúgja, ha eljön bocsánatot kérni. Pedig voltaképpen hiányzott neki Berthe, valami üresség maradt az asszony után, otthontalannak érezte magát, elhagyatottnak új kellemetlenségei között, amik éppen olyan kínosak voltak, mint házasesetének gondjai. Rachelt megtartotta, hogy Berthe-et bosszantsa, de a lány meglopta, és olyan szemtelen nyugalommal szájkodott, mint egy feleség, úgyhogy végül már visszasírta házasesetének kellemes apróságait, az estéket, mikor együtt unatkoztak, a költséges kibéküléseket a takarók melegében. De főként torkig volt Théophile-lal és Valérie-vel, akik valósággal berendezkedtek odalenn, fontoskodva tettek-vettek az üzletben. Még azzal is gyanúsította őket, hogy néha szemérmetlenül hozzányúlunk a pénzéhez. Valérie más volt, mint Berthe, szívesen trónolt ugyan a pénztárban, de Auguste azt vette észre, hogy férfiakat csalogat magához az ostoba férje orra előtt, akinek a szüntelen nátha miatt állandóan könnyek homályosították el a szemét. Akkor már inkább Berthe! Ő legalább soha nem csalt be senkit az utcáról, csak úgy a pultokon át. És még egy dolog nyugtalanította: a Hölgyek Öröme felvirágozott, komolyan veszélyeztette az ő cégét, melynek forgalma napról napra csökkent. Persze, az a nyomorult Octave nem hiányzott neki, de ami igaz, az igaz, rendkívül tehetséges ember. Milyen jól ment volna minden, ha jobban megértik egymást. Ellágyult, megbánás fogta el, voltak órák, mikor szinte belebetegedett a magányba, úgy érezte, mintha egész élete omlana össze, és legszívesebben felrohant volna Josserand-ékhoz, hogy visszafogadja tőlük Berthe-et, csak úgy ingyen.

Egyébként Duveyrier is lankadatlanul békülésre ösztökelte, egyre jobban bántotta, hogy ilyen história erkölcsi szempontból milyen rossz fényt vet a házára. Úgy tett, mintha hinne Josserand-né szavainak, melyeket a pap közölt velük: ha a férj minden további nélkül visszaveszi a feleségét, úgy már másnap biztosan számíthatnak a hozományra. Mikor Auguste ettől dühbe gurult, a tanácselnök főként a férj szívére próbált hatni. Mikor az igazságügyi palotába ment, a rakparton elkísértette magát Auguste-tel, könnyekig meghatott hangon tanácsolta neki, bocsássa meg az őt ért sérelmeket, vigasztalan és gyáva bölcselkedéssel beszélte tele a fejét, szerinte az egyetlen elképzelhető boldogság, ha az ember valahogyan kibírja a nőt, minthogy lemondani úgysem tud róla.

Duveyrier összeroppant, a Choiseul utca lakóit aggasztotta szemmel látható szomorúsága, sápadt arca, amelyen az izgalmaktól egyre nőttek a vörös foltok. Mintha valami beválthatatlan szerencsétlenség súlya nyomasztotta volna egész lényét. Clarisse, az egyre kövérebb, egyre zabolátlanabb Clarisse gyötörte a tanácselnököt, aki jólneveltségét, előkelőségszerű merevségét annál elviselhetetlenebbnek érezte, minél több polgárius hájrét rakódott a szeretőjére. Most például megtiltotta, hogy a családtagjai előtt tegezze, közben szeme láttára minduntalan a zongoratanár nyakába borult, és olyan bizalmaskodásokat engedett meg neki, hogy Duveyrier már sírt miatta. Kétszer is rajtakapta Théodore-ral, magánkívül volt, de azután térden állva kért bocsánatot, beletörődött az osztozkodásba. Clarisse egyébként szakadatlanul undorodva

beszért a pattanásairól, hogy a férfi alázatos és meghunyászkodó maradjon, sőt még azzal is próbálkozott, hogy átjátssza az egyik vaskos szakácsnőjének, de a cseppet sem válogatós lány tudni sem akart az úrról. Duveyrier élete így mindennapos gyötrelme volt a szeretője mellett, akinél családi életének pokoli változatára talált. Az egész zsebáros banda szemérmetlenül lopta, nem csináltak titkot abból, hogy az anya, a kamasz fivér, a két kislány, de még a béna nagynéni is rajta élösködik, és a zsebét is kifosztják, mikor ott alszik. Helyzete más szempontból is egyre aggasztóbbra fordult: pénze fogytán volt, és retteget gondolt arra, hogy bírói hírnevét kockáztatja. Igaz ugyan, hogy tiszttségéből nem mozdíthatják el, de a fiatal ügyvédek kaján képe már zavarta az ítélethozatalnál, és mikor önmagától is undorodva, az Assas utcai lármából és szennyből a Choiseul utcai otthonába menekült, felesége gyűlölködő hidegsége végleg lesújtotta. Ilyenkor fejét vesztve nézegette a Szajnát, mikor a bíróság felé ment, és arra gondolt, hogy egy este, mikor már betelt a mérték, beleveti magát.

Clotilde világosan látta férje levertségét, nyugtalankodott, és felháborodással gondolt a szeretőre, akinek erkölcstelensége még arra sem jó, hogy egy férfit boldoggá tegyen. Ezenkívül sok bosszúságot szerzett neki egy másik sajnálatos esemény is, amelynek fejleményei izgalomban tartották a házat. Clémence egyik reggel felment a szobájába egy zsebkendőért, és a saját ágyán rajtakapta Hippolyte-ot azzal az idétlen Louise-zal. Azóta minden csekélységért megpofozta Hippolyte-ot a konyhában. A felszolgálás rendje teljesen felborult. A legkellemetlenebb az volt, hogy a ház úrnője most már nem hunyhatott szemet a szobalány és az inas törvénytelen kapcsolata fölött: a cselédek jól mulattak az eseten, a kereskedők is tudomást szereztek a botránnyról, és ha nem mond fel nekik, feltétlenül össze kell házasítani őket. Clémence-szal változatlanul elégedett volt, tehát a házasság lehetett az egyetlen megoldás. Nagyon kínos feladatnak érezte, hogy ő tárgyaljon a verekedő szerelmespárral, ezért úgy határozott, hogy megint csak Mauduit abbéhoz fordul, akinek erkölcsbírói szerepe ez esetben igazán természetes lenne. A cselédei egy idő óta határozottan sok gondot okoztak. Mikor vidéken voltak, észrevette, hogy kamasz fiának, Gustave-nak, viszonya van Julie-vel. Első pillanatban úgy gondolta, hogy elküldi a lányt, bár nem szívesen, mert szerette a főztjét, de érett megfontolás után mégiscsak megtartotta, jobbnak látta, hogy a kamasz fiú az otthonában találja szeretőt, egy tiszta, egészséges lányt, akivel sohasem lesz baj. Az ember nem tudhatja, hogy házon kívül mi mindent szedhet össze egy ilyen fiú, ha ennyire korán kezd. Szemmel tartotta őket, de egy szóval sem avatkozott semmibe. És most tessék, itt van ez a másik kettő, bajlódhat ezekkel.

Egyik reggel, mikor Duveyrier-né éppen Mauduit abbéhoz indult, Clémence figyelmeztette az asszonyát, hogy a pap az utolsó kenetet hozza Josserand úrnak. A szobalány, miután a lépcsőházban összeháldkozott a szentségeket hozó pappal, beszaladt a konyhába, és hangosan újságolta:

- Na, ugye megmondtam, hogy még ebben az évben visszajön!

A házat sújtó bajokra célozva, még hozzátette:

- Mindnyájunkra szerencsétlenséget hozott.

A szentségek ez alkalommal még idejében érkeztek: ez valóban biztató jel a jövőre. Duveyrier-né a Saint-Roch templomba sietett, itt várta be az abbét. A pap végighallgatta, egy ideig szomorúan gondolkodott, de mégsem tagadhatta meg, hogy a szobalányt és az inast ne figyelmeztesse helyzetük erkölcstelen voltára. Egyébként, úgymond, a másik dolog miatt úgyszólamint hamarosan visszamegy a Choiseul utcai házba, mert a szegény Josserand aligha éri meg a reggelt. Célozgatott, hogy ez a fájdalmas esemény jó alkalom lehet Auguste és Berthe

összebékítésére. Azon lesz, hogy mindkét ügyet egyszerre elintézzé. Igazán ideje, hogy az ég megáldja fáradozásait.

- Imádkoztam, asszonyom - mondta -, az Egek Ura diadalmaskodni fog.

Josserand este hétkor már agonizált. Egybegyűlt az egész család, nem hiányzott más, csak Bachelard, akiért hiába kutatták fel a kávéházakat, és Saturnin, aki még mindig a moulineaux-i zárt intézetben volt. Léon, akinek házasságát kellemetlenül késleltette az apja betegsége, méltósággal viselte fájdalmát, Josserand-né és Hortense keményen tartották magukat, csak Berthe nem bírta elfojtani hangos zokogását, és kimenekült a konyhába, hogy kímélje a haldoklót. Adèle kihasználta a zűrzavart, éppen forró bort iszogatót. Josserand egyébként nagyon szerényen halt meg. Megölte a becsületessége. Élete hiábavalóan telt el, úgy távozott, mint derék ember, aki belefáradt az élet csúfságaiba, megfojtotta azoknak a teremtéseknek kíméletlen önzése, akiket valaha is szeretett. Nyolc órakor Saturnin nevét suttogta, a fal felé fordult, és mindörökre elaludt.

Senki sem gondolta, hogy meghalt, mert kínos haláltusától tartottak. Kis ideig türelmesen várakoztak, hagyták aludni. Mikor észrevették, hogy teste kihűl, Josserand-né zokogás közben Hortense-ra támadt: őt bírta meg azzal, hogy Auguste-öt idehívja, úgy gondolta, hogy a fájdalmas végórát felhasználhatja arra, hogy Berthe-et visszajuttassa a férje karjai közé.

- Eh! Nem törődsz te semmivel! - mondta szemét törölgetve.

- Hát ki gondolta volna, hogy a papának ilyen hamar vége lesz?!... - felelte Hortense sírva. - Azt mondtad csak kilenc órakor menjek le Auguste-ért, akkor biztos, hogy végig itt tarthatjuk.

A lesújtott család némi vigasztalást talált ebben a civódásban. Már megint elügyetlenkedtek valamit, nem sikerül soha semmi. Még szerencse, hogy hátravan a temetés, akkor is összebékülhetnek.

A szertartás tisztességes volt, bár nem első osztályú temetés, mint amilyen Vabre-nak jutott. A ház egyébként most korántsem tanúsított olyan szenvedélyes kíváncsiságot, mint Vabre halálakor, elvégre nem háztulajdonos halt meg. Josserand nagyon békés halott volt, még Juzeurné álmát sem zavarta. Csak Marie sajnálkozott, hogy nem segíthetett a hölgyeknek szegény Josserand úr mosdatásánál, de már előző nap megkezdődött a vajúadás.

Gourd-né éppen csak felemelkedett a karosszékéből, mikor a koporsót elvitték a házmesterlakás előtt, úgy gondolta, ennyi is elég, az ajtóig már nem ment ki. De a temetőbe az egész ház kivonult: ott volt Duveyrier, Campardon, Vabre-ék és Gourd is. Az időjárásról beszélgettek, félő, hogy a nagy tavaszi esőzések miatt gyenge lesz a termés. Campardon csodálkozott magában, hogy Duveyrier milyen rossz bőrben van. Amikor látta, hogy a tanácselnök elsápad, csaknem elájul, amint a koporsót a sírba eresztik, magában dűnnyögte:

- Megérezte a föld szagát... Adja Isten, hogy a ház lakói ne pusztuljanak tovább!

Josserand-nét és két leányát a kocsijukhoz kellett támogatni. Léon körülöttük sürgölődött, és Bachelard bácsi is segített nekik, Auguste meg félszegen hátramaradt, Duveyrier és Clotilde kocsijába ült. Clotilde nem bocsátotta el maga mellől Mauduit abbét, aki, bár nem ő végezte a szertartást, de eljött a temetőbe, hogy ezzel is kimutassa a család iránt érzett rokonszenvét. A lovak most fürgébben indultak útnak, és Clotilde mindjárt meg is kérte a papot, jöjjön el hozzájuk, mert úgy érezte, itt az alkalmas pillanat. A pap igent mondott.

A Choiseul utcában a rokonság csendben kiszállt a három gyász-kocsiból. Théophile azonnal Valérie-hez sietett. A feleség otthon maradt; kihasználta, hogy az üzletet amúgy is zárva kell tartani, és Valérie felügyelete mellett nagytakarítást rendeztek.

- Szedheted a sátorfádat! - kiáltotta feleségének dühösen. - Valamennyien noszogatják. Fogadni mernék, hogy a végén még bocsánatot is kér!

Valóban mindnyájan azt kívánták, hogy mielőbb legyen már vége a kínos helyzetnek. Legalább valami haszon is legyen a bajból. Auguste nagyon jól tudta, mit várnak tőle, magányosan, erőtlenül, feszélyezetten állt köztük. A gyászba öltözött rokonság lassan átvonult az előcsarnokon. Senki nem beszélt. A lépcsőházban is hallgattak, a gyászruhák lágyan és szomorúan suhogtak felfelé, és a csendben titkos gondolatok, tervek érlelődtek. Auguste még egy utolsó ellenszegüléssel próbálkozott, előresietett, azt tervezte, hogy gyorsan hazamegy és bezárkózik, de amint kinyitotta az ajtaját, Clotilde és az abbé állította meg, ők mindvégig Auguste sarkában maradtak. A mély gyászba öltözött Berthe is odaért anyjával és a nővérével együtt. Mindhármuk szeme vörös volt a sírástól, főként Josserand-né nyújtott szánalmas látványt.

A pap maga is könnyezni kezdett, és csak ennyit mondott:

- Nos hát, barátom!

Többre nem is volt szükség, Auguste máris engedett, látta, hogy okosabb, ha most adja meg magát, amikor erre tisztességes alkalom kínálkozik. A felesége sírt, ő is sírt, és dadogva mondta:

- Gyere be... Azon leszünk, hogy ne történjen meg még egyszer.

A rokonság összecsókolózott. Clotilde minden jót kívánt a fivérének, és azt mondta, hogy ezt el is várta a jó szívetől. Josserand-né fájdalmas örömet mutatott, mint ahogy egy özvegyhez illik, akit már a váratlan szerencse sem derít fel. Az általános örömbé szegény férjét is bevonta:

- Kedves vőm, maga teljesíti a kötelességét. Az, aki közülünk az égbe költözött, most hálásan tekint magára.

- Gyere be - ismételte Auguste megindultan.

Rachel a hangok hallatára az előszobába sietett, és Berthe megtorpant, mikor meglátta a néma haragtól sápadó lányt. De habozása csak pár pillanatig tartott, határozottan indult befelé, és fekete gyászát elnyelte a lakás félhomálya. Auguste utánament. Az ajtó becsukódott mögöttük.

A megkönnyebbülés mély sóhaja szállt végig a lépcsőházon, fellélegzett az egész ház. A hölgyek a pap kezét szorongatták, az Isten meghallgatta imáit. Duveyrier Léonnal és Bachelard-ral lemaradt a társaságtól, kínos-keservesen éppen akkor ért fel, mikor Clotilde a pappal együtt távozott, hogy azt a másik ügyet is rendbe hozzák. A tanácselnöknek utólag kellett beszámolni a szerencsés fordulatról. Duveyrier már hónapok óta vágyott erre, de most olyan furcsán viselkedett, mint aki alig ért valamit az egészből, szünet nélkül egy rögeszme gyötörte, képtelen volt bármi mással törődni. Josserand-ék felmentek a lakásukba, ő meg a felesége az abbé után indult. Még az előszobában voltak, mikor fojtott kiáltások hangjára rezzentek össze.

- Ne ijedjen meg, asszonyom - magyarázta előzékenyen Hippolyte -, a kis hölgy vajúdik odafent... Láttam, hogy Juillerat doktor mennyire sietett hozzájuk.

És mikor magára maradt, bölcselkedve hozzátette:

- Az egyik megy, a másik jön.

Clotilde a fogadószobába vezette be Mauduit abbét. Azt mondta, először Clémence-ot küldi be hozzá, és hogy addig se unatkozzék, odaadta neki a *Revue des Deux Mondes*-ot, igazán kedves verseket olvashat ebben a számban. Úgy gondolta, hogy jó lesz, ha a szobalányt némileg előkészíti erre a beszélgetésre. De mikor az öltözőszobájába lépett, ott találta a férjét egy széken üldögélve.

Duveyrier reggel óta elviselhetetlenül kínlódott. Harmadszor kapta rajta Clarisse-t Théodore-ral, és mikor tiltakozni próbált, nekiment az egész zsibárus had, az anya, a fivér és a húgocskák, rúgásokkal, ököllel verték ki a lépcsőházba. Clarisse meg közben azt kiabálta, hogy tehetetlen hülye, és dühösen rendőrrel fenyegetőzött, ha még egyszer be merné tenni a lábát. Ez volt a vég; lent a házmaster szánakozva közölte vele, hogy egy héttel ezelőtt feltűnt egy nagyon gazdag öregúr, most az akarja kitartani önagyságát. Az elűzött Duveyrier először az utcán csatangolt, nem volt többé puha fészek, ahol felmelegedhetett volna, közben bement egy eldugott kis boltba, és vásárolt magának egy revolvert. Az élet csupa szomorúság, legalább eldobhatja magától, ha erre alkalmas helyet talál. Gépiesen hazafelé ballagott a Choiseul utcába, hogy részt vegyen Josserand temetésén, de közben is szüntelenül azon töprengett, hol találhatna egy zavartalan zugot. Amikor a halottat kikísérték, egyszerre csak az jutott eszébe, hogy elrejtőzködik egy sírkő mögé, és ott a temetőben öli meg magát. Ez megfelelt volna regényes hajlandóságának, a gyengéd és romantikus eszménykép utáni vágyódásának, amely merev polgári viselkedése mögött lassan felőrlötte egész életét. De mikor a koporsót leeresztették, reszketni kezdett, megcsapta a sírgödör hideg lehelete. Nem, a temető igazán nem jó, másutt kell alkalmas helyet keresnie. Rögeszméje egy pillanatra sem hagyta el, mire hazaért, még komiszabbul érezte magát, letelepedett az öltözőszobában, és egyre azon töprengett, hogy a házban hol akad egy nyugodt sarok, ahol végezhet magával: talán a hálószobában, az ágy szélén? Vagy egész egyszerűen itt, ahol most mozdulatlanul ül?

- Legyen olyan kedves, menjen ki innen - szólt rá Clotilde.

A férfi már megfogta zsebében a pisztolyt.

- Miért? - kérdezte kínos erőlködéssel.

- Mert szeretnék egyedül maradni.

Azt hitte, hogy az asszony át akar öltözködni, de már úgy utálja őt, hogy nem akar előtte mezítelen vállal mutatkozni. Egy pillanatig zavaros tekintettel bámulta: milyen szép termetű, milyen vonzó, milyen márványsima a bőre, milyen rótarany fénnel csillognak a hajfonatai! Hiszen, ha ő is úgy akarná, minden rendbe jöhetett volna! Ingadozva állt fel, kitérte a karját, megpróbálta magához ölelni az asszonyt.

- Hát ez mi? - döbrent meg Clotilde - Mi van magával? Itt már aztán igazán nem... Szóval már nincs meg az a másik? Hát újrakezdődik az egész fürtelem?

Úgy megborzongott az undortól, hogy a férfi visszahőkölt. Egy hangot sem szólt, kiment, megállt az előszobában, pár pillanatig habozott, de minthogy ajtót látott maga előtt, az árnyékszék ajtaját, belökte és nyugodtan letelepedett az ülőke közepére. Ez itt nyugodt hely, itt nem zavarhatja senki. A revolver csövét a szájába illesztette és elsütötte.

Clotilde azonban, minthogy már reggeltől kezdve nyugtalanította a férje viselkedése, most figyelte, vajon megteszi-e neki azt a szívességet, hogy visszatér Clarisse-hoz. Amint az ajtó jellegzetes csikorgásából megtudta, hogy hová ment, már nem is törődött vele, és éppen Clémence-nak csengetett, mikor megijesztette a lövés tompa dörrenése. Mi lehetett ez? Az ember azt hihetné, hogy egy kisebb revolver dörrent. Kiszaladt az előszobába, először nem merte hívni a férjét, de bentről valami furcsa lihegést hallott, szölongatni kezdte, és mikor

nem kapott semmi választ, kinyitotta az ajtót. Duveyrier még csak a reteszt sem tolta be. Szeme kimeredt, inkább az ijedtségtől, mint a sebtől szédelegve siralmas helyzetben kuporgott az ülésen, arcából csörgött a vér. Elhibázta a lövést. A golyó az állkapcsának ütődött és baloldalt átfúrta az arcát. Ahhoz már nem volt bátorsága, hogy még egyszer elsüsse a fegyvert.

- Hát ezért jött ide! - kiáltotta Clotilde magánkívül. - Menjen máshová, ha végezni akar magával!

Nagyon haragudott. A látvány éppenséggel nem hatotta meg, sőt végleg felháborította. Szidta, kímélet nélkül ráncigálta, be akarta vonszolni a hálósobába, nehogy valaki ilyen helyen lássa meg. Éppen itt! És még el is hibázta! Már csak ez hiányzott.

Duveyrier csupa vér volt, a fogait köpködté, és miközben a felesége a hálósoba felé támogatta, hörögve dadogta:

- Soha nem szerettem!

Zokogott, siratta halott álmait, siratta édes ábrándjait, amik sohasem valósultak meg. Clotilde-ot valami ideges felindulás fogta el, és mikor lefektette a férjét, végre megszánta. A legkínosabb az volt, hogy Clémence és Hippolyte éppen most jöttek be a csengetésre. Először valami balesetről beszélt nekik: az úr elesett, s összezúzta az állát. De ezzel a mesével nem ment semmire, mert az inas, mikor meg akarta tisztítani a véres ülőkét, a kisseprű mögött megtalálta a revolvert. Közben Duveyrier tovább vérzett, és a szobalánynak eszébe jutott, hogy Juillerat doktor fent van Pichonéknál, a szülést vezeti le. Máris szaladt az orvosért, de már a lépcsőházban összetalálkozott vele. Marie szerencsésen megszült. Juillerat rögtön megnyugtatta Clotilde-ot, lehet, hogy az állkapocs ferdén forr össze, de nincs életveszély. A mosdótál és a vérfoltos fehérneműk között rögtön nekifogott a sebesült bekötözésének, mikor a láрма és sürgés-forgás miatt nyugtalankodó Mauduit abbé is belépett.

- Mi történt?

Ez a kérdés betetőzte Duveyrier-né izgalmát. Már az első magyarázó szavaknál elsírta magát. A pap egyébként mindent értett, hiszen jól ismerte nyája titkos bajait. Miközben a szalonban várakozott, már szinte sajnálta, hogy sikerült a békítés, sajnálta, hogy a szerencsétlen fiatalasszonyt visszakényszerítette a férjéhez, holott nem érzett semmi megbánást. Rettenetes kétség gyötörte, vajon biztos, hogy Isten akarata szerint cselekszik? Szorongása csak fokozódott, mikor a tanácselnök összezúzott állkapcsát meglátta. Közelebb lépett hozzá, erélyesen kárhoztatni akarta az öngyilkosság bűnét, de az orvos félretolta, mert még javában a beteg körül sürgölődött.

- Csak utánam, abbé úr. Majd... Látja, hogy elájult.

Duveyrier ugyanis azonnal elvesztette az eszméletét, mihelyt az orvos vizsgálni kezdte. Clotilde-ot nagyon feszélyezte, hogy a cselédek tágra nyílt szemmel bámulnak, nem volt rájuk semmi szükség, és hogy megszabaduljon tőlük, könnyeit törölgetve, halkan szólt nekik:

- Menjenek az abbé úrral a szalonba... Valamit mondani akar maguknak.

Az abbé nem tehetett egyebet, kiment velük. Ez is egy csúnya ügy. Clémence és Hippolyte követték a papot, mindketten nagyon meglepődtek. Mikor hármásban maradtak, Mauduit abbé zavaros prédikációba kezdett: az ég megjutalmazza a jó erkölcsöt, de egyetlen bűn is elég ahhoz, hogy valaki a pokolba kerüljön; még nincs elveszve semmi, még véget vethetnek a botrányos helyzetnek, megmenthetik lelki üdvüket. Miközben így beszélt, meglepetésük döbbenetté fokozódott, csak álltak ügyefogyottan: a vézna Clémence összeszorított szájjal hallgatott, és nyugtalan pillantásokat váltott a lapos képű, nagydarab legénnyel. Mi akar ez

lenni? Duveyrier-né megtalálta volna náluk az eldugott törülközőket? Vagy talán rájött, hogy minden este felvisznek magukkal egy üveg bort?

- Gyermekeim - fejezte be a pap -, maguk rossz példát mutatnak. A legnagyobb bűn az, ha megrontunk másokat, és rossz hírbe keverjük a házat, amely az otthonunk... Igen, maguk bűnben élnek, és ez a bűn már nem titok senki előtt, hiszen egy hete örökösen verekszenek.

Elpirult, szemérmes tétovázással kereste a szavakat. Clémence és Hippolyte fellélegzett. Mosolyogtak és vidáman illegették magukat. Ennyi az egész? Ezért aztán igazán kár volt megjedni!

- De plébános úr! Ennek már vége - jelentette ki Clémence, és a visszahódított nő pillantásával tekintett Hippolyte-ra. - Kibékültünk már... Hippolyte mindent megmagyarázott.

A pap arcára most szomorú csodálkozás ült ki.

- Gyermekeim, maguk nem értik, mit kívánok maguktól, így nem élhetnek tovább együtt, ezzel az Istent és az embereket is megbántják... Össze kell házasodniuk.

Erre újból megdöbbenően hallgattak mindketten. Összeházasodni? Ugyan minek?

- Nem akarok én a felesége lenni! - szólalt meg Clémence. - Egészen mást tervezek!

Mauduit abbé most Hippolyte-ot próbálta meggyőzni.

- Ejnye, fiam, maga a férfi, beszélje rá, magyarázza meg neki, hogy a becsületéről van szó... Házasodjanak össze! Nem változtat ez semmit az életükön!

Az inas kicsit mókázva, kicsit zavartan nevetett. Végül földre szegzett tekintettel jelentette ki:

- Nem mondom, ez így van, de hát, ha egyszer én már házas vagyok!

Ez a válasz egyszeriben elvágta a pap erkölcsprédikációját. Egy hanggal sem mondott többet; mit használnak itt az érvek, minek itt az Istent emlegetni, már sajnálta, hogy ilyen piszkos ügyben Isten nevével hozakodott elő. Clotilde is átjött a szalonba, ő is hallotta Hippolyte válaszát, és lemondóan legyintett. Kiküldte az inast és a szobalányt, egymás mögött mentek kifelé, komoly képet vágtak, de magukban ugyancsak derültek. Egy ideig csend volt, azután a pap szemrehányóan kérdezte, hogy mire jó őt ilyesminek kitenni? Mire jó olyasmit bolygatni, amit jobb békén hagyni? Csak azt érték el, hogy a helyzet most már végképp tarthatatlan. De Clotilde megint csak legyintett: bánja is ő, van neki más gondja-baja. Egyébként meg most igazán nem mond fel nekik, nem akarja, hogy az öngyilkosságról még ma este tudjon az egész környék. Majd később elhatározza, hogy mitévő legyen.

- A legtökéletesebb nyugalom, ugye értjük egymást? - rendelkezett az orvos a hálósobából kijövet. - Tökéletesen rendbe jön, de nagy kíméletre szorul. Ne aggódjék, asszonyom!

Azután a paphoz fordult:

- Majd később megdorgálhatja, kedves tisztelendőm! Most még nem engedem át magának!... Mehetünk együtt, ha a Saint-Roch templomba megy. Elkísérem.

Mindketten eltávoztak.

A ház közben visszanyerte mélységes nyugalomát. Juzeurné elidőzött a temetőben, Trublot-val együtt olvassatta a síremlékek feliratát, közben csábíttatta a fiatalembert, aki ugyan nem nagyon kedvelte az eredménytelen szerelmi játékokat, mégis kénytelen volt fiákerben hazavinni az asszonyt a Choiseul utcába. Louise siralmas kalandja búbánattal töltötte el a szegény hölgyet. Már megérkeztek, de ő még mindig erről a nyomorult teremtsérről beszélt, akit már előző nap visszaküldött a menhelyre: kegyetlen lecke volt számára, végleg lemondott a re-

ményről, hogy valaha is erkölcsös cselédlányra akad. Amikor a kapuhoz értek, hívta Trublot-t, jöjjön fel hozzá néhanapján kicsit elbeszélgetni. De a férfi nagy elfoglaltságára hivatkozott.

Éppen ekkor haladt el mellettük a másik Campardonné. Mindketten köszöntötték. Gourde elűjságolta nekik, hogy Pichonné szerencsésen túlelt a szülésen. Mindhárman osztották Vuillaume-ék véleményét: három gyerek egy tisztviselőcsaládban igazán örülség! A házmester még arra is célozgatott, hogy ha egy negyedik is jön, a háziúr felmond nekik, olyan közönséges, ha egy bérházban túl sok a gyerek. Mindhárman elhallgattak, mikor egy lefátyolozott nő könnyed léptekkel átsietett az előcsarnokon. Nem kérdezett semmit a házmestertől, Gourde meg úgy tett, mintha nem is látná a hölgyet, aki után verbénaillat lebegett. A harmadik emeleti előkelő úrnál délelőtt már mindent előkészített az éjszakai munkára.

Ebben a pillanatban gördült át a kapualjon a második emeleti lakók hintója. Gourde-nak éppen csak annyi ideje volt, hogy odakiáltson Juzeurnének és Trublot-nak:

- Vigyázat! Még elgázolnak bennünket, mint a kutyákat!

A lovak büszkén szedték a lábukat. A szülők a kocsi hátsó üléséről mosolyogva nézték a két szép szőke gyermeket. Az apró kezek egy rózsacsokor után kapkodtak.

- Micsoda népség! - dühöngött dühösen a házmester. - Még csak a temetésre sem mentek el, nehogy véletlenül is eleget tegyenek az illendőségnek, úgy, mint mások... Mindenkit lenéznek, pedig ha én kinyitnám a számat!

- Mondja! Igazán... - kérte Juzeurné nagy érdeklődéssel.

Erre Gourde elmesélte, hogy itt voltak a rendőrségről, úgy bizony, a rendőrségről! A második emeleti lakó egy olyan piszok regényt írt, hogy a börtönbe kerül érte.

- Micsoda rémségeket firkált össze - folytatta undorodva. - Tisztességes úriemberekről írt csupa disznóságot! Azt mondják, hogy még a háziurat is megírta a könyvben, bizony, Duveyrier urat! Micsoda szemtelenség... Na, tudják ezek, hogy miért bujkálnak, miért nem barátkoznak a többi lakóval! Most legalább tudjuk, miben törik a fejüket, mikor úgy elbújnak az egész ház elől. Na és tessék! Az ilyen népség hintón jár, nehéz aranyért adja el a piszok regényeit!

Ez a gondolat különösképpen felháborította a házmestert. Juzeurné csak verseket olvasott, Trublot meg kijelentette, hogy nem járatos az irodalomban, de azért mindketten szigorúan elítélték az urat, amiért lemocskolja a könyveiben a házat, amelyben él a családja. Ekkor féktelen ordítás, szennyes szavak lármája harsant fel az udvar túlsó végéről.

- Te kövér dög! Bezzeg jó voltam neked, mikor a gavallérjaidat dugdostam!... Idefigyelj, te nyavalyás, hallod...

Rachel kiabált, akinek Berthe felmondott, s a lány most a cselédlépcsőn ordította ki mindazt, ami a begyében volt. A szófukar és tisztelettudó lányból eddig a többi cseléd sem tudott semmi pletykát kicsikarni, de most úgy ömlött belőle a mocskolódás, mint a megrepedt csatornából a szennyvíz. Már attól is magánkívül volt, hogy az úrnője visszajött a férjéhez, akit kedvére lophatott, mióta különváltak, és egyenesen örvöngeni kezdett, mikor ráparancsoltak, hívjon fel egy hordárt, és vitesse el aládját. Berthe a konyhában állt, és felindultan hallgatta, Auguste meg az ajtóban maradt, meg akarta mutatni, hogy nem fél, hangtalanul fogadta a rázúduló mocskolódást és a szörnyű vádakat.

A dühös cselédlány nem hagyta abba:

- Persze akkor nem hajítottál ki, mikor az ingeidet dugdostam a felszarvazott férjed elől!... Bezzeg kellettem akkor este, mikor a szeretőd a fazekaim között húzta fel a harisnyáját, én meg a hülye urad elé álltam, hogy legalább kifújhasd magad!... Te piszok!

Berthe lélegzet után kapkodva menekült a lakás legtávolabbi zugába. De Auguste-nek ki kellett tartania: sápadozott, reszketett a lépcsőházból világgá kürtölt minden újabb gyalázatoság hallatára. Nem tudott mit mondani, egyre csak azt hajtogatta: „Nyomorult, nyomorult!” Ezzel az egy szóval fejezte ki, hogy mennyire kínlódik, mikor végig kell hallgatnia a házasságtörés durva részleteit, éppen most, mikor megbocsátott. Közben valamennyi konyhából az ajtóba szaladtak a cselédlányok. Áthajoltak a lépcsőkorláton, hogy minden szót halljanak, de még őket is megdöbbenetette Rachel durvasága. Elképedve húzódtak vissza a konyhába. Ez már mégis sok. Lisa mindnyájuk véleményét fejezte ki, mikor kijelentette:

- Hát ez mégsem járja. Az ember beszél, beszél, de mégsem megy neki így az uraknak.

Azután mindnyájan visszasompolyogtak, dühöngjön csak magában ez a lány, mindenkinek kínos volt ilyen kellemetlen dolgokat hallgatni, hiszen Rachel most már az egész házat szidalmazta. Gourd megjegyezte, hogy az ember semmi jót nem várhat egy dühöngő nőszemélytől, és elsőként ő húzódtott vissza a házmasterfülkébe. A finom lelkű Juzeurnét végtelenül sértette a szerelemnek ez a durva kitergetése, úgy felizgatta magát, hogy Trublot nem tehetett egyebet, kénytelen volt bekísérni a lakásba, mert félt, hogy elájul. Milyen szerencsétlen história! A bajok már szépen elsimultak, a legkisebb ok sem volt a botrányra, a házra ismét áhítatos tisztesség borult, és akkor jön ez az undok perszóna, régi ügyeket hánytorgat fel, amik már senkit nem érdekelnek.

- Én csak cseléd vagyok, de tisztességes! - süvítette Rachel teljes erővel. - Többet érek, mint akármelyik úri cafat ebben a szemét házban!... Ne féljete, megyek, felfordul a gyomrom, ha csak rátok nézek!

Mauduit abbé és Juillerat doktor lassan lépkedtek lefelé. Ők is hallották. Most mély békesség uralkodott a házon, az udvar kihalt, a lépcsőházban sehol egy lélek, az ajtókat mintha csak befalazták volna, egyetlen ablakfüggöny sem lebbent, a bezárt lakásokból méltóságos csend áradt.

A pap úgy állt meg a kapualjban, mint akit végtelen fáradtság görnyeszt.

- Micsoda nyomorúság! - suttogta szomorúan.

Az orvos biccentett:

- Ilyen az élet.

Rendszerint olyankor hangzottak el köztük ilyen vallomások, mikor együtt távoztak egy haldokló vagy egy újszülött mellől. Felfogásuk homlokegyenest ellenkező volt, de az emberi gyarlóságokat illetően néha-néha egyetértettek. Mindketten ugyanazokat a titkokat ismerték: a pap a hölgyek gyónását hallgatta, az orvos pedig harminc év óta segédkezett az asszonyok szülésénél, és kezelte a lányokat.

- Isten elhagyja őket - szólalt meg ismét a pap.

- Nem - mondta az orvos -, ne keverje bele az Istent. Ezeknek a nőknek vagy az egészségük, vagy a nevelésük rossz. Ennyi az egész.

A pap szempontját figyelemre sem méltatta, nem várta be a feleletet, és hevesen támadta a császárságot: annyi bizonyos, hogy egy köztársaságban sokkal jobban mennének a dolgok. Átlagember módjára érvelt, de régi gyakorló orvos lévén, aki alaposan ismerte a környék lakóinak minden ügyét-baját, mégis rá-rátapintott az igazságra. Kirohant a nők ellen, akik közül olyan sokat megront vagy elbutít az üvegházi nevelés, míg a többit örökletes idegesség tereli tévútra érzelmeiben és szenvedélyeiben, de mind, egytől egyig, vágy és öröm nélkül, ostoba és piszkos módon bukik el. A férfiakkal szemben sem volt kíméletesebb. Micsoda alakok! Álszent jómodorukkal takargatják, hogy mint rontják meg az életet. Jakobinus hévvel egy egész társadalmi osztály, a felbomlóban, pusztulóban levő burzsoázia felett kondította meg a lélekharangot: a burzsoázia felett, melynek korhadt tartóoszlopai már recsegnek-ropognak. Azután megint elkapta a hév, a friss és erős népekről beszélt, azt mondotta, hogy hamarosan itt lesz az általános jólét korszaka.

- Én hivőbb vagyok, mint maga! - mondta befejezésül.

A pap, mintha végig csendesen figyelt volna, de nem fogott fel semmit az orvos szavaiból, csüggeteg révedezésbe merült. Hallgatott, majd kisvártatva megszólalt:

- Hiszen nem tudják, mit cselekszenek, az ég legyen hozzájuk irgalmas.

Amint elhagyták a házat, lassan végigmentek a Neuve-Saint-Augustin utcán. Mindketten hallgattak, féltek, hogy talán túlságosan sokat mondtak ki, hiszen hivatásuk megkövetelte, hogy óvatosan bánjanak a szavakkal. Mikor már az utca végén jártak, felnéztek, és Hédouinnét pillantották meg, a Hölgyek Öröme ajtajában állt, és rájuk mosolygott. Mögötte mosolygott Octave is. Komoly beszélgetés után aznap délelőtt határozta el, hogy összeházasodnak. Őszig várnak az esküvővel. Mindkettőjüket jókedvre hangolta ez az egyezés.

- Jó napot, plébános úr! - köszönt jókedvűen Hédouinné. - Maga meg mindig siet, doktor úr?

És mikor az orvos örömmel állapította meg, hogy milyen jó színben van, az asszony még hozzátette:

- No, nem sok munkája akadna, ha mindenki olyan volna, mint én.

Kis ideig elbeszélgettek. Az orvos Marie-t említette, és Octave szemmel látható örömmel hallotta, hogy hajdani szomszédnője szerencsésen túlelt a szülésen. Mikor megtudta, hogy ez a harmadik is kislány, felkiáltott:

- Ejnye, hát nem képes a férje már egy fiúra is!... Az asszonyka pedig abban bízott, hogy fiú lesz, egy fiúba még csak beletörödnének Vuillaume-ék, de ezt a harmadik kislányt nem bocsátják meg nekik soha!

- Azt meghiszem - mondta az orvos. - Mindketten belebetegedtek a méregbe, mikor megtudták, hogy a leányuk megint gyereket vár. Közjegyző előtt csináltak új végrendeletet, hogy a vejük még csak a bútorait se örökölhessen.

Eltréfálkoztak. Csak a pap volt hallgatag, tekintetét a földre szögezte. Hédouinné megkérdezte, hogy talán rosszul érzi magát? Igen, igen, nagyon fáradt, máris megy, és pihen kicsit. Szívélyesen elköszöntek egymástól, és a pap az orvos kíséretében a Saint-Roch utcán ment végig. Mikor a templom elé értek, Juillerat váratlanul megszólalt:

- Nem templomba járó, mi?

- Kiről beszél? - kérdezte meglepetten a pap.

- Erről a hölgyről, erről az üzletasszonyról... Ez jól megvan nélkölünk is. Sem szentostyára, sem orvosságra nincs szüksége, így van ez, ha valaki ilyen jól érzi magát, hát nem fontos neki egyik sem.

Az orvos ment tovább, a pap meg belépett a templomba.

Tiszta fény áradt be a sárgával és kékkel keretezett széles ablakok fehér üveglapjain át. Semmi zaj, semmi mozgás nem zavarta az elhagyatott templomhajót, az aranyozott szószék, a márványlapok és a kristálycsillárok mintha csendben szenderegének a nyugodt fényben. Olyan ájtatos, olyan dús, olyan hívogató volt a templom, mint egy polgári szalon, amelynek bútortáráról a nagy estély tiszteletére leszedték a védőhuzatokat. Csak a Hétfájdalmú Szűz oltára előtt állt egy asszony, az olvadt viaszillatot árasztó gyertyasor villódzó lobogását nézegette.

Mauduit abbé fel akart menni a lakásába, de valami ellenállhatatlan vágy, valami mélységes felindulás a templomba vitte és ott is marasztotta. Úgy érezte, hogy elmosódó, távoli hangon az Isten szólítja, de útmutatását nem képes megérteni. Lassú léptekkel ment végig a templomon, önszívében próbált olvasni, igyekezett kétségeit csitítani, de amint a szentély mögött elhaladt, természetfeletti látvány rázta meg egész valóját.

A Szűzanya liliumfehér márvánnyal borított oltára mögött, az Örökimádás kápolnájának aranyékességein, a hét aranylámpán, az arany gyertyatartókon, az ablaküvegen át beszűrődő rőtárany fényben csillogó aranyszínű oltáron túl, a távolba vesző szentségház felett, a sejtelmes homályban tragikus látvány, szívszaggatóan mezítelen dráma tárult a szeme elé: a keresztre feszített Krisztus a zokogó Mária és Magdolna között. A felülről áramló fényben a fehér szobrok élesen elváltak a kopár faltól, mintha közelednének, mintha egyre nagyobbak volnának, és ez a gyötrelmesen emberi kínhalál, ezek a könnyek az örök fájdalom égi szimbólumává váltak.

A pap megrendülten omlott térdre. Ő festette fehérre a gipszet, ő eszelte ki a világítást, ő rendezte az egészet ilyen megrázóan hatásosra, és most, hogy eltávolították a deszkázatot, most, hogy elment az építész, elmentek a munkások, elsőnek ő roskadt térdre. A Kálvária komor szele elsőnek ő sújtotta földre. Homlokán Isten jelenlétének fuvallatát érezte, meggörnyedt, kétség marcangolta, gyötörte a rettenetes gondolat, hogy rossz szolgálja volt Istennek.

Ó, Uram, talán ütött az óra, és e bomlott világ fekélyeit nem szabad tovább a vallás palástja alá rejtetni? Talán nem szabad többé elősegítenie nyája képmutatását, talán nem szabad szertartásmesterként mellettük állnia, hogy ostobaságaikat és bűneiket szabályos, szép rendbe igazítsa! Talán hagynia kell, hogy minden összeomljon, még akkor is, ha a romok magát az egyházat sebzik halálra! Igen, csak ez lehet Isten parancsa, hiszen nincs ereje még mélyebbre hatolni az emberi nyomorúságban, legyőzte a tehetetlenség és az undor. A szíve összeszorult a sok aljasságtól, ami ma reggeltől kezdve feltárult előtte. Két kezét forró könnyörgéssel nyújtotta előre, úgy kért bocsánatot a hazugságért, a gyáva megalkuvásért, a gyalázatos bűnrészességért. Az istenfélelem valósággal a szívébe markolt, úgy érezte, hogy Istent látja maga előtt, és ez az Isten megtagadja őt, megtiltja, hogy nevével továbbra is visszaéljen, a haragvó Istent, aki elszánta magát, hogy végre eltörli a föld színéről a bűnös népet. Lelkiismeretének béklyókból szabadult aggályai elseperték a világfi mindent elnéző türelmét, és csak a hívő rettegető, üdvösségéért küszködő hite maradt rendületlen. Istenem, hol az igaz út, miként cselekedjem ebben a végoráit élő társadalomban, mely még papjaiban is romlott?

És Mauduit abbé tekintetét a Kálváriára emelve, zokogásban tört ki. Sírt, mint Mária és Magdolna, sírt, mert az igazság halott, az ég üres. A márványlapok és ötvösremekek mögött magasló keresztre feszített gipsz-Krisztus testében nincs már egy cseppnyi vér sem.

Decemberben Josserand-né már nyolc hónapja viselte a gyászt, mikor először fogadott el vacsorameghívást. Egyébként úgyszólván családi összejövetelről volt szó. Duveyrier-né a szombati fogadónapjait minden szezonban egy vacsorával kezdte. Előző nap szóltak Adèle-nak, hogy majd lemegy Julie-hez, és segít neki a mosogatásnál. A hölgyek így kedveskedtek egymásnak fogadónapjaikon.

- Igyekezzen, hogy legalább most rendesen megállja a helyét - figyelmeztette Josserand-né a lányt. - Nem tudom, mi leli magát mostanában, csak lógatja kezét-lábát... Pedig hát elég testes, elég kövér.

Adèle kilenchónapos terhes volt, ez volt minden baja. Sokáig ő maga is azt képzelte, hogy csak hízik, bár nem értette, mitől, hiszen mindig korgott a gyomra, éhezett, és ugyancsak dühös volt, mikor az asszonya mindenki előtt azzal dicsekedett, hogy na tessék, nézzék csak meg ezt a lányt! És még órála beszélnek egyesek, hogy a kenyeret is kiméri a cselédnek! Talán bizony a koplalástól gömbölyödik ez a lány? Hiszen olyan kövér már, hogy maholnap be sem fér a házba! Mikor végre a buta Adèle is rájött, hogy szerencsétlenül járt, alig bírta megállni, hogy ne vágja az igazat a nagysága szemébe, aki az ő szerencsétlenségét használja ki arra, hogy elhitesse a világgal, milyen jól tartja őt.

De ettől kezdve csupa rettegés volt. Tompa agyában felébredtek szülőfalujának babonái. Úgy érezte, kárhozatra jutott, azt hitte, menten elvinnék a csendőrök, ha bárkinek is elmondaná, hogy teherben van. Mindenféle együgyű ravaszkodással titkolgatta állapotát. El nem árulta volna, hogy émelyeg, hogy elviselhetetlenül fáj a feje, hogy a belei kínozzák, kétszer is volt már úgy, hogy azt hitte, ott hal meg a tűzhely előtt, mártáskavargatás közben. Szerencsére inkább a csípője szélesedett, a hasa nem állt nagyon előre. És a nagysága még csak nem is gyanakodott, inkább büszke volt erre a csodálatos hízásra. A szerencsétlen teremtés különben is olyan erősen füzte magát, hogy majd megfulladt, így nem volt túlságosan feltűnő a hasa, de azért elég nehéznek érezte, mikor a konyhát kellett felmosnia. Az utolsó két hónapban rettenetes kínokat állt ki, de hősies hallgatással tűrt.

Aznap este Adèle tizenegy óra tájt ment fel aludni. Rémuldözve gondolt a másnapi estélyre: megint lósson-fusson, tűrje, hogy Julie hajszoja! Hiszen lépni is alig bír már, olyan tehetetlen. A szülés csak úgy jutott eszébe, mint valami távoli, bizonytalan dolog, nem is nagyon gondolkozott rajta, jobban szerette volna, ha még sokáig így marad, hátha valahogy rendbe jön minden. Nem is készült fel, a tüneteket nem ismerte, képtelen volt arra is, hogy visszaemlékezzék egy dátumra, vagy valahogyan kiszámítsa, nem gondolkozott, nem tervezgetett, csak akkor érezte jól magát, ha hanyatt feketett az ágyában. Már előző nap beállt a fagy, és most harisnyában feküdt le, elfújta a gyertyát, várta, hogy majd felmelegszik. Alighogy elaludt, valami enyhe fájdalom felébresztette. Mintha csipkedné valami, először azt hitte, légy mászkál a hasán, a köldöke körül, de mikor a szúró fájdalom megszűnt, megnyugodott, megszokta, hogy furcsa és érthetetlen dolgok történnek a testében. De alig félóra múlva tompa nyilallásra ébredt nehéz álmából. Most már megdühödött. Talán bizony kólikája lesz? Na, ha alvás helyett éjjelire futkos, akkor nagyon jó erőben lesz holnap! Már egész este az motoszkált a fejében, hogy neki alighanem kólikája lesz, valami nyomást érzett a hasában, várta is, hogy majd megkönnyebbül. Most mégis vissza akarta tartani, a hasát dörzsölgette, azt hitte, hogy így csillapul a görcs. Negyedóra múlva még hevesebben jelentkezett a fájdalom.

- A kutyafáját! - dünnyögte, és rászánta magát, hogy mégis felkel.

Előhúzta az éjjeliedényt, a sötétben rákuperodott, teljesen kimerült a hiábavaló erőlködésben. A szoba jéghideg volt, didergett. Tíz perc múlva, mikor a görcsök csillapultak, visszafeküdt. De újabb tíz perc múlva előről kezdődött az egész. Megint felkelt, megint hiába erőlködött, teljesen átfázott, mire visszakerült az ágyába, de legalább nyugton maradhatott kicsit. Azután megint csak elfogta a görcs, úgy kínoztta, hogy először alig bírta ki nyögés nélkül. Hát ez mégiscsak dühítő. Hát kell vagy nem kell? A fájdalom most már gyakrabban jelentkezett, jóformán alig szünetelt, egyre kíméletlenebbül tört rá, mintha belülről egy durva kéz markolta volna meg a hasát. Végre megértette, hogy mi történik vele, borzongás járta át, és a takaró alatt nyögdécselte:

- Istenem, istenem, hát ez az!

Szorongás fogta el, szeretett volna felkelni, talán nem fáj ennyire, ha járkál. Nem bírt megmaradni az ágyban, meggyújtotta a gyertyát és kerengett a szobában. A szája kiszáradt, szomjúság gyötörte, az arca vörös-foltosan izzott. Amikor egy görcstől hirtelen összegörnyedt, valamelyik bútordarabba kapaszkodott, és a falhoz támaszkodott. Órák múltak el ezzel a gyötrelmes botorkálással, cipőt sem mert húzni, nehogy meghallják. Csak a vállára dobott ócska kendő védte a hidegtől. Elütötte a két órát, majd a hármat.

- Nincs Isten az égben - motyogta, csak hogy mondjon valamit, hogy hallhassa a saját hangját.

- Milyen sokáig tart! Sohasem lesz vége!

A vajúdás egyre erősödött, már a hátuljában meg combjában érezte a nehéz fájdalmat. Ez a változatlan, makacs fájdalom szünet nélkül gyötörte, még akkor is kínoztta, mikor a hasától már kicsit békén maradhatott volna. Belemarkolt a hátsójába, kezével támasztotta, hogy könnyítsen magán; támolyogva járkált tovább, a durva harisnya csak térdig takarta. Eh, nincs Isten az égben! Jámborsága fellázadt, végtére elhagyta baromi türelme, amellyel a terhességet is úgy fogadta, mint újabb robotot. Hát nem elég, hogy szüntelenül koplalt, hogy ügyefogyott, piszkos cseléd volt, akit az egész ház rugdoshatott: az urak még ráadásul teherbe ejtették! Gazemberek! Meg sem tudta volna mondani, melyik volt, az öreg vagy a fiatal? Mert hűshagyókedd óta az öreg megint nekiesett. De úgylis mindegy, fűtyül rá az öreg is meg a fiatal is, hiszen már kimulatták magukat, ő meg kínlódhat! Az ajtajuk előtt, a lábtörlőn kellene megszülni, micsoda pofát vágnának! De újból rémület fogta el: börtönbe csuknák, jobb, ha befogja a száját. Két fájás között dadogva hajtogatta:

- Gazemberek!... Hát szabad valakit így megnyomorítani?!... Jaj, istenem! Meghalok!

Két kezével görcsösen markolta a hátsóját, szegény agyongyötört testét, visszafojtotta a kikíváncozó sikolyokat, a fájdalomtól eltorzultan hajladozott. Körülötte minden csendes volt, aludt mindenki, Julie egyenletesen, hangosan horkolt, Lisa meg élesen sípolva szuszogott.

Négyet ütött az óra, mikor egyszerre csak azt hitte, hogy szétreped a hasa. Egy fájás közben valami megszakadt benne, ömlött belőle a víz, a harisnyája csupa lucsok lett. Egy pillanatig moccanni sem mert a rémülettől és a megdöbbenéstől, azt hitte, hogy így könnyebbül meg. Talán nem is volt teherben, talán valami más baja van, és félve nézegette, nem folyik-e el minden csepp vére.

Könnyebben érezte magát, néhány percre az egyik ládára ült. A bepiszkolt szoba nyugtalanította, a gyertya hamarosan kialszik. Járkálni már nem bírt, úgy érezte, hogy végét járja, maradék erejét összeszedve az ágyra terítette azt a kerek viaszosvászon darabot, amit Josserand-né adott neki, hogy tegye a mosdó elé. Alighogy visszabújt az ágyába, megkezdődtek a tolófájások.

Másfél órán át szünet nélkül egyre erősödő fájások jelentkeztek. A belső görcsök megszűntek, most minden has- és csípőizmát megfeszítve ő maga erőlködött, hogy megszabaduljon a testét gyötrő, elviselhetetlen, kibíratatlan súlytól. Még kétszer leszállt az ágyról, megint azt hitte, hogy a dolgát kell végeznie, bizonytalan kézzel, lázasan reszketve tapogatózott az éjjeliedény után. Másodszor már csaknem elterült a padlón. Minden újabb erőlködésre reszketés rázta, arca izzott, felsőteste verejtékben úszott, kínjában a takarót harapdálta, különben feljajdult volna, mint ahogyan a favágó önkéntelenül is nekikeseredetten felnyög, mikor tölgyfát hasít. Valahányszor nekirugaszkodott, dadogni kezdett, mintha panaszkodna valakinek.

- Rémes... soha nem jön ki... túl nagy.

Mellkasa megfeszült, lábait szétvetette, görcsösen kapaszkodott a vaságyba, mely minden vonaglása alatt megrázkódott. Szerencsére sima szülés volt, a gyerek jól feküdt. A fej már kiért a szülőcsatornából, de egy-egy pillanatra mintha csak vissza akart volna húzódni, úgy szívta befelé a pattanásig feszült izmok ruganyossága. Rettenetes görcsbe rándult minden újabb erőlködésre, és a szörnyű fájdalmak vasabroncsként szorították a derekát. Végül már a csontjai ropogtak, azt hitte, megszakad minden porcikája, rémületében úgy érezte, hogy teste kettéválik, és a hasadékon keresztül az élete is elhagyja; a gyerek a combjai között az ágyra gurult, a bélsár és a magzatszurok véres tócsájába.

Felsikoltott, az anyák vad és diadalmas sikolya tört ki belőle. A szomszédos szobákban rögtön mocorgás támadt, álmos hangok szólaltak meg: „Na csak! Mi ez? Ölnék valakit?!... Meg-erőszakolnak?... Ne kiabáljon álmában!” Félelmében megint a szájába gyömöszölte a takaró sarkát, összeszorította a lábszárait, és a takarót a gyerekre gyömöszölte, aki úgy nyávogott, mint egy kismacska. Hallotta, amint Julie megfordul, és tovább horkol, Lisa is elaludt, de már nem fújtatott olyan élesen. Egy negyedórán át mondhatatlan megkönnyebbülést érzett, élvezte a békesség és nyugalom mélységes örömét. Úgy feküdt, mintha halott lenne, mintha a nemlét öröme dajkálná.

De a görcsök újra kezdődtek. Rémülten riadt fel: talán még egy másik is lesz? A legrémesebb az volt, hogy a szobára teljes sötétség borult, mire magához tért. Sehol egy gyertyacsonk, és ő itt fekszik magára hagyatva, lucskosan, a combjai között valami ragadós dologgal, azt sem tudja, mihez kezdjen vele! A kutyák számára van orvos, az ő számára nincs. Dögölj meg te is, meg a kölyked is! Eszébe jutott, hogyan is volt, mikor a szomszédban segédkezett, Pichonné szülésénél. Hogyan vigyáztak ott! Mennyire féltek, hogy baja esik! A gyerek közben elhallgatott, és mikor tapogatózva kereste, keze beleakadt valami belfélébe, ami belőle lógott ki. Az is eszébe jutott, hogy ezt a valamit elkötötték, majd elvágták. Szeme már megszokta a sötétséget, a kelő hold kicsit meg is világította a szobát, mikor félig tapogatózva, félig ösztönétől vezetve hosszú és kínos munkába kezdett. Fel sem kelt, úgy akasztott le a feje mögül egy kötenyt, leszakított róla egy szalagot, a szoknyája zsebéből ollót kotort elő, aztán elkötötte és elvágta a köldökzsinórt. Verejtékben úszott, mikor visszadólt a párnájára. Szegény kisgyerek... hát persze hogy nem ölné meg.

De a görcsök nem szűntek, mintha még lenne benne valami, ami nem odavaló, mintha azt akarnák kinyomni ezek a fájások. Először csak óvatosan, majd teljes erővel megrántotta a köldökzsinórt. Valami elvált a testétől, egy csomóban kiesett, fogta és az éjjeliedénybe dobta. Na, Istennek hála, most már igazán vége, nem szenved tovább. Már langyos vére szivárgott a combján végig.

Talán egy órácskát szunnyadt. Hatot ütött, mikor nyugtalanul megint felriadt. Az idő sürgette, keservesen felkelt, nem fontolgatott semmit, sorba elvégezte, ami éppen eszébe jutott. Hideg holdfény világította meg a szobát. Először felöltözködött, azután ócska vászondarabba

bugyolálta a gyereket, majd rácsavart még két újságot. Az újszülött meg sem nyikkant, pedig dobogott a kis szíve. El is felejtette megnézni, hogy vajon fiú-e vagy lány, szétbontotta hát a papirost. Lány. Egy szerencsétlennel több! Új hús a kocsisnak vagy az inasnak, akárcsak ez a Louise, ezt is a kapu alól szedték fel. A cselédek még nem mozgolódtak, Gourd fel sem ébredt, mikor meghúzta a zsinórt, vihette a csomagját a Choiseul átjáróba, amelynek rácsát már nyitva találta, azután zavartalanul felment a szobájába. Senkivel sem találkozott. Végre egyszer az életben szerencséje volt!

Azonnal rendbe hozta a szobáját. Az összegöngyölt viaszosvásznat az ágy alá dugta, kiöntötte az éjjeliedényt, majd nagyjából feltörölte a padlót. Egy törülközőt tett a lábai közé, mert combján még mindig folyt a vér, majd kimerülten, halálsápadtan visszafeküdt az ágyba, így talált rá Josserand-né, mikor kilenc óra tájt rászánta magát, hogy utánanézz, mert már csodálkozott, miért nem jön le. Mikor a lány panaszkodott, hogy rettenetes hasmenése volt egész éjszaka, azért ilyen erőtlén, a nagysága kiabálni kezdett:

- No persze! Már megint agyonette magát! Mindig csak a zabáláson jár az esze!

Sápadtsága mégis nyugtalanította, azt mondta, orvost hívat, de mikor a beteg esküdözött, hogy csak pihenésre van szüksége, nagyon boldog volt, hogy megspórolhat három frankot. A férje halála óta Hortense lányával együtt abból a nyugdíjból élt, amit a Bernheim fivérek juttattak neki, de azért keserűen mint kizsákmányolókat emlegette őket, még kevesebbet adott a konyhára, csak ne kelljen kiköltözködni a lakásából, csak ne kelljen lemondania a keddi fogadónapokról, csak ne kelljen lejjebb csúszni.

- Jól van, aludjon csak - mondta. - Ebédre megesszük majd a hideg marhahúsmaradékot, este meg úgysem vacsorázunk otthon. Ha nem bír Julie-nek segíteni, hát majd megleszek maga nélkül is!

Duveyrier-éknél kedélyes hangulatban ültek az asztal körül. Összegyűlt az egész rokonság: a két Vabre-házaspár, Josserand-né, Hortense, Léon, sőt még Bachelard nagybácsi is, aki ma este jól nevelten viselkedett. Trublot-t is meghívták az egyik lemondott vendég helyébe, meg Dambreville-nét, hogy együtt lehessen Léonnal. A fiatal Josserand, miután feleségül vette az unokahúgot, megint visszakerült a nagynéni karjába, még szüksége volt rá. Társaságba mindig kettesben jártak, kimentették a fiatalasszonyt, azt mondták, hogy otthon maradt, mert náthás vagy fáradt. Ezen a vacsorán az egész társaság sajnálkozott, hogy még alig ismerik, pedig igazán szívesen látnák, olyan szép! Azután a dalműről beszélgettek, melyet majd Clotilde kórusa ad elő az estély végén. Most is *A török megáldatnak* kerül előadásra, de őt tenor énekel, most valami tökéleteset, valami nagyszerűt hallanak. Duveyrier két hónapja megint nagyon kedves volt, ő maga toborozta a ház barátait, ha valamelyikkel összetalálkozott, mindig ugyanazt mondogatta: „Sohasem látjuk magát, igazán jöjjön el, feleségem kórusa megint együtt van”. A csemege után már kizárólag csak a zenéről folyt a szó. Meleg kedélyesség, fesztelen vidámság uralkodott egész a vacsora végéig, a pezsgőbontásig.

Kávét után a hölgyek a nagyszalon kandallója elé ültek, a kisszalonban meg a férfiak verődtek össze, és komoly dolgokról kezdtek beszélgetni. A vacsora utánra hívott vendégek is szállingóztak már. Hamarosan ott volt Campardon, Mauduit abbé, Juillerat doktor, csak Trublot tűnt el asztalbontás után. Már a második mondatnál politizálni kezdtek. Az urak szenvedélyesen elemezték a parlamenti vitákat, és még mindig az ellenzéki listának a májusi választásokon Párizsban elért teljes sikeréről beszélgettek. Látszólag örültek, hogy az elégedetlen polgárság győzött, de ez a győzelem titokban aggasztotta őket.

- Hát, istenem! - jelentette ki Léon. - Thiers minden bizonnyal tehetséges ember, de a mexikói expedícióról tartott beszédeiben olyan éles hangot ütött meg, hogy semmi hatást nem ért el.

Dambreville-né kijárta, hogy Léont államtanácsi előadónak nevezzék ki, mire a fiatalember egyszeriben a másik táborhoz pártolt. Semmi nem emlékeztetett már nála a korgó gyomrú demagógra, legfeljebb a kibírhatatlan elvi türelmetlenség.

- Annak idején mindenért a kormányt hibáztatta - mondta mosolyogva az orvos. - Remélem, hogy legalább Thiers-re szavazott?

A fiatalember adós maradt a válasszal. Théophile, akinek az emésztése teljesen felmondta a szolgálatot, és aki mostanában megint kételkedett a felesége hűségében, felkiáltott:

- Én bizony rá szavaztam... Ha az emberek nem hajlandók testvérként élni egymás mellett, hát az az ő bajuk!

- No és a magáé is, ugye? - jegyezte meg Duveyrier, aki kevés beszédű lévén, talányos szavakat mondott.

Théophile riadtan nézett rá. Auguste már nem merte bevallani, hogy ő is Thiers-re szavazott. A meglepetés erejével hatott, mikor Bachelard nagybácsi legitimista hitvallást tett: a szíve mélyén ezt olyan előkelőnek tartotta. Campardon élénken helyeselt, ő maga nem szavazott, mert Dewinck, a hivatalos jelölt, vallási szempontból nem nyújtott elég biztosítékot, majd dühös szavakkal támadta a nemrég megjelent *Jézus élete* című könyvet.

- Nem a könyvet, a szerzőt kellene máglyára dobni! - hajtogatta.

- Kedves barátom, maga talán nagyon messzire megy - szakította félbe az abbé békítő hangon.

- A tünetek tagadhatatlanul ijesztővé válnak... A pápa elűzéséről beszélnek, a parlament lázong, valóban a szakadék felé tartunk.

- Annál jobb - jelentette ki az orvos.

Erre mindenki felhőrdült. Az orvos megint a burzsoáziát támadta, azt jósolgatta, hogy egy pillanat alatt sepri el a nép, ha majd egyszer szóhoz tud jutni. A többiek hevesen félbeszakították, azt hangoztatták, hogy a burzsoázia képviseli a nemzet erkölcsét, munkakedvét és tökegyűjtő képességét. Végül Duveyrier jutott szóhoz. Kertelés nélkül vallotta meg, hogy Dewinckre szavazott, nem mintha Dewinck pontosan az ő felfogását képviselné, hanem azért, mert az ő neve áll a fennálló társadalmi rend lobogóján. Bizony, megérhetjük, hogy a rémuralom újból tombolni kezd. Rouher, ez a valóban jelentős államférfi, aki Billault-t felváltotta, pontosan ezt jövendölte a képviselőházban. Virágos szavakkal fejezte be:

- Az önök listájának a győzelme az építmény első megingását jelenti. Vigyázzanak, nehogy magukat zúzza össze.

Az urak csendben hallgattak, titokban attól tartottak, hogy már úgylis túlságosan elragadtatták magukat, és személyes biztonságukat veszélyeztetik. Szinte látni vélték, hogy puskaportól és vértől szennyes munkások törnek rájuk, megerőszakolják a cseléd lányukat, megisszák a borukat. A császár rászolgált, hogy megleckéztessék, ez biztos, de kezdték sajnálni, hogy ennyire erős leckét adtak neki.

- Legyenek nyugodtak! - fejezte be csúfolódva az orvos. - Megmentik magukat, ha kell, hát puskával.

De nagyon is messzire ment, és az urak azt mondták rá, hogy külön. Különben is külön hírnevének köszönhetné, hogy nem veszítette el a betegeit. Most sem hagyta abba, megint elkezdte Mauduit abbéval a végeérhetetlen vitát az egyház közeli eltűnéséről. Léon most a pap mellé állt: a gondviselést emlegette, és vasárnaponként elkísérte Dambreville-nét a kilencórás misére.

Közben folyton új vendégek érkeztek, a nagyszalon megtelt hölgyekkel. Valérie és Berthe bizalmas beszélgetésbe merültek, mint két jó barátnő. Az építész magával hozta a másik Campardonnet, nyilván azért, hogy helyettesítse szegény Rose-t, aki odafent már lefeküdt, és Dickenst olvasott. Az unokanővér most éppen azt magyarázta Josserand-nénak, hogyan lehet takarékosan, szappan nélkül tisztára mosni a vászonneműt. Csak Hortense húzódott félre a többi hölgytől, várta Verdier-t, szemét le nem vette az ajtóról. Clotilde, aki Dambreville-nével csevegett, most hirtelen kitérte karját s felállt. Barátnője, Mouret-né lépett be. November első napjaiban, mikor a gyászév letelt, megtartották az esküvőt.

- És a férjed? - kérdezte a háziasszony. - Remélem, betartja az ígéretét?!

- Természetesen - válaszolta mosolyogva Caroline. - Utánam jön majd, az utolsó pillanatban valami sürgős elintéznivalója akadt.

A vendég hölgyek összesúgtak, kíváncsian nézegették, oly szép, oly nyugodt, mindig egyforma, csupa szeretetre méltó biztonság, mint azok a nők, akiknek minden sikerül. Josserand-né úgy üdvözölte, mint aki boldog, hogy újból láthatja. Berthe és Valérie abbahagyták a csevegést, zavartalan nyugalommal vizsgálgatták öltözkését, csipkével borított szalmaszínű ruháját. Auguste a kissalon ajtajában álldogált, őt nem érdekelt a politika, és a múltnak ez a nyugodt semmibevevése szemmel láthatóan méltatlankodó megdöbbenéssel töltötte el. Ezt nem képzelte volna! A nővére meghívja felesége hajdani szeretőjének családját? És a férj haragjába a sikeres versenytárs miatt tönkrement kereskedő irigy dühe vegyült, mert a Hölgyek öröme egyre terjeszkedett, külön selyemosztályt állított fel, és az ő üzleti forgalma, hitele úgy megcsappant, hogy kénytelen volt cégtársat fogadni. Míg a társaság Mouret-nét ünnepelte, ő odament Clotilde-hoz, és a fülébe súgta:

- Tudhatnád, hogy ezt nem tűröm.

- Ugyan mit? - kérdezte a húga csodálkozva.

- Az asszony még hagyján! Nincs vele semmi bajom, de ha a férje idejön, fogom Berthe-et és mindenki szeme láttára megyek innen!

Clotilde ránézett, vállat vont. Caroline a legrégebbi barátnője, és ő ne találkozzék vele csak azért, mert a fivérének ez úgy tetszik? Különbözik meg eszébe sem jut már senkinek az a régi história. Jobban tenné, ha nem bolygatná azt, amire már csak ő emlékszik. És mikor az izgatott Auguste Berthe-nél keresett támaszt, arra számítván, hogy feláll és vele együtt azonnal távozik, felesége a homlokát ráncolta, nyugalomra intette: megbolondult? Végleg nevetségessé akarja tenni magát?

- De hiszen éppen azért, hogy ne legyen nevetségessé! - mondta Auguste nekikeseredetten.

Erre Josserand-né Auguste-höz hajolt, és ellentmondást nem tűrő hangon súgta neki:

- Ez már neveletlenség, mindenki ide néz. Viselkedjék egyszer tisztességesen.

Auguste elhallgatott, de nem adta be a derekát. E perctől kezdve valami feszélyezettség támadt a hölgyek között. Csak Mouret-né őrizte meg mosolygós nyugalomát, leült Clotilde mellé, Berthe-tel szemben. A hölgyek figyelték Auguste-öt, aki behúzódott abba az ablakmélyedésbe, ahol valamikor nyélbe ütötték a házasságát. A dühtől megint megfájdult a feje, és homlokát oda-odanyomta a hideg ablaküveghez.

Octave egyébként nagyon későn érkezett. A lépcsőházban összetalálkozott Juzeurnével, aki egy sálba burkolózva ment lefelé. Elpanaszolta, hogy a tüdejével van valami baja, csak azért kelt fel, hogy ne kelljen megszegnien Duveyrier-éknek tett ígéretét. Bágyadtságával mit sem törődve a fiatalember nyakába borult, úgy gratulált a házasságához.

- Mennyire örülök ennek a nagyszerű sikernek! Már igazán kétségbeestem maga miatt, egyszerűen nem hittem, hogy viszi valamire... Mondja, maga rosszsont, hogyan csinálta ezt?

Octave mosolyogva csókolta az ujjait. De valaki zergekönnyed léptekkel felfelé ment, s megzavarta őket. A fiatalember nagyon meglepődött, mintha Saturnin ment volna el mellettük. Valóban Saturnin volt, már egy héttel ezelőtt hazajött a moulineaux-i zárt intézetből, mert Chassagne doktor most sem volt hajlandó tovább ott tartani, az őrültség tüneteit még mindig nem találta elég határozottnak. A fiú valószínűleg most is Marie Pichonhoz ment, mint hajdanában, mikor az estét a fiatalasszonynál töltötte, ha a szüleinél vendégek voltak. Octave-ban egyszeriben feltámadt a régi napok emléke. Fentről mintha elmosódó énekhangot hallana, mintha Marie dúdolgatná kedves románcát, így ringatja álomba napjainak ürességét. Szinte látta maga előtt: örökösen magányos, üldögél az alvó Lilite bölcsője mellett, kedves és semmitmondó asszonyi megadással várakozik Jules-re.

- Sok szerencsét kívánok a házasságához - ismételte Juzeurné, és gyengéden szorongatta a férfi kezét.

Octave, hogy ne vele együtt lépjen be a szalonba, elidőzött az előszobában, lassan vetette le a felöltőjét, mikor a konyhafolyosó felől a frakkba öltözött Trublot bukkant elő, hajadonfőtt. Nagyon feldúlt volt.

- Hát bizony egyáltalában nincs jól! - mondta, mikor Hippolyte bekísérte Juzeurnét.

- Kicsoda? - kérdezte Octave.

- Hát Adèle, a fentiek cselédlánya.

Mikor megtudta, hogy a lány beteg, asztalbontás után atyáskodva utánanézett. Nagyon erős hasgörcse lehetett, ráférne egy jó pohár forralt bor, de még csak cukra sincs. Mikor észrevette, hogy Octave mosolyogva, közönyösen hallgatja, félbeszakította magát:

- Ejnye! Most jut eszembe, hogy maga megházasodott, maga kópé! Ez már nem érdekli magát... Ki is ment a fejemből, mikor kettesben láttam magát „Mindent, amit akar, csak azt nem” önnagyságával.

Együtt mentek be a szalonba. A hölgyek éppen a cselédekről beszélgettek, és ez úgy lekötötte a figyelmüket, hogy először észre sem vették őket. Mindnyájan előzékenyen helyeseltek Duveyrier-nének, aki kényszeredetten magyarázgatta, miért is tartja meg Clémence-ot és Hippolyte-ot: az inas ugyan durva fráter, de a szobalány nagyon ügyesen segédkezik az öltözködésnél, ezért érdemes szemet hunyni más egyéb felett. Valérie és Berthe semmiképpen sem tudtak megfelelő lányt találni, már le is mondtak a reményről, végigjártak minden közvetítő irodát, az elrontott cselédlányok egész hada viharzott át a konyhájukon. Jossierand-né heves kirohanást intézett Adèle ellen, újabb részleteket adott elő döbbenetes rendetlenségéről és ostobaságáról, de mégsem küldi el. A másik Campardonné dicshimnuszokat zengett Lisáról: valóságos gyöngyszem, semmit nem lehet nála kifogásolni, ez a lány igazán megérdemelné a kitüntetést.

- Most már egészen a családhoz tartozik - mondta. - A mi kis Angèle-ünk tanfolyamra jár most a városháza környékére, Lisa kíséri oda... Akár egész napra elmaradhatnának kettesben, mi nem nyugtalankodnánk.

A hölgyek e percben vették észre Octave-ot, amint Clotilde köszöntésére sietett. Berthe ránézett, azután teljes lelki nyugalommal tovább beszélgetett a sógornőjével. Octave és Valérie egy pillantással üdvözölték egymást, a fiatalasszony az önzetlen és szerető barátnő

tekintetével nézett rá. A többiek, Josserand-né meg Dambreville-né, ha nem is lelkendeztek, rokonszenvvel és érdeklődéssel tekintettek rá.

- Csakhogy megjött! - mondta Clotilde nagyon kedvesen. - Már kezdtem aggódni a kórusunk miatt.

És mikor Mouret-né gyengéden dorgálta, hogy megváratja őket, a férj mentegetőzött:

- De kedvesem, igazán nem tehetek róla... Végtelenül sajnálom, asszonyom, és máris parancsoljon velem.

A hölgyek közben nyugtalanul figyelték az ablakmélyedést, ahova Auguste húzódott. Egy pillanatra megijedtek, mikor látták, hogy Octave hangjára megfordul. A fejfőrcs nyilván erősebben gyötörte, szeme zavaros volt, mintha megtelt volna a kinti sötétséggel. Végül mégis elhatározta magát, odament a nővéréhez.

- Ha nem küldöd el őket, hát mi megyünk! - mondta neki.

Clotilde megint csak vállrándítással felelt. Auguste várt egy kis ideig, mintha időt akarna adni a nővérének, hogy alaposabban meggondolja magát, már csak azért is, mert közben Trublot átvitte Octave-ot a kisszalomba. A hölgyek még mindig nem nyugodtak meg, mert hallották, amint a férj odasúgja feleségének:

- Ha visszajön, felállsz és jössz utánam... Ha nem, hát mehetsz vissza az anyádhoz.

A kisszalomban is nagyon szívélyesen fogadták Octave-ot. Léon ugyan tartózkodó volt, de Bachelard nagybácsi, sőt még Théophile is úgy szorított vele kezét, mintha ki akarná mutatni, hogy a család mindent elfelejtett. Octave szerencsét kívánt Campardonnak, aki két nappal előbb kapta meg a kitüntetést, és már viselte a széles vörös szalagot. A boldog építész szemrehányást tett Octave-nak, hogy legalább néhanapján miért nem jön fel egy órácskára a feleségéhez, ha mégúgy megházasodik is valaki, nem szép, ha megfélemedezik tizenöt éves barátságokról. A fiatallembert meglepetés és nyugtalanság fogta el Duveyrier láttán. Felgyógyulása óta nem találkozott vele, és most viszolyogva nézte balra fordult állkapcsát, ami riasztóan eltorzította az egész arcát. Újabb meglepetés érte, mikor a tanácselnök megszólalt: a hangja legalább két árnyalattal mélyebb lett, szinte kongott.

- Nem gondolja, hogy ez jobban áll neki? - kérdezte Trublot Octave-tól, mikor visszakísérte a nagyszalon ajtajához. - Határozottan méltóságosabb így. Láttam tegnapelőtt, mikor egy esküdszéki tárgyaláson elnökölt... Figyeljen csak, éppen erről beszélnek.

Az urak a politikáról az erkölcsi kérdésekre tértek át. Mindnyájan Duveyrier-t hallgatták, most ismertette az urakkal annak az ügynek a részleteit, amelyben általános feltűnést keltett a szereplése. Még azt is beszélték, hogy a tanácselnököt törvényszéki elnöknek nevezik ki, és megkapja a becsületrend tisztí keresztjét. Több mint egy évvel ezelőtt elkövetett csecsemőgyilkosságról volt szó. Az elvetemedett anya, ez a vadállat - mint a tanácselnök mondotta - nem volt más, mint az a tűzőnő, aki valamikor itt, az ő házában lakott, az a magas, sápadt, komor lány, emlékezhetnek még, hogy Gourd mennyire méltatlankodott a nagy hasa miatt. És ráadásul milyen ostobán csinálta. Eszébe sem jutott, hogy ez a has árulója lehet, fogta magát, két darabba vágta a gyermekét, beletette egy kalapdobozba, és ott őrizgette magánál. Az esküdteknek persze egész nevetséges rémtörténetet adott elő, hogy a csábítója elhagyta, hogy nyomorgott, éhezett, kétségbeesetten őrjöngött, mert a csecsemőt nem tudta táplálni, szóval ez is elmondta, amit ilyenkor mindegyik elmond. De példát kell szolgáltatni. Duveyrier büszke volt, hogy a tárgyalást azzal a lenyűgöző határozottsággal tudta összefoglalni, amely időnként döntően befolyásolja az esküdszék ítéletét.

- És ön elítélte? - kérdezte az orvos.

- Öt évre - hangzott a tanácselnök síri hangja. - Ideje már, hogy gátat emeljünk a kicsapongás elé, mert ha nem, úrrá válik egész Párizs felett.

Trublot oldalba bökte Octave-ot, mindketten tudtak a tanácselnök öngyilkossági kísérletéről.

- Na, mit szól hozzá? - suttogta. - Tréfán kívül, egészen megváltozott a hangja, most hatásosabb, nem? Olyan szívhez szóló... És ha látta volna, amint ott áll bő vörös talárjában, elferdült pofával! Szavamra mondom, féltem tőle, döbbenetesen felséges volt, az embernek a hideg futkosott a hátán.

De most elhallgatott, a hölgyeket figyelte, akik a nagyszalonban megint a cselédekről csevegtek. Duveyrier-né éppen ma mondott fel Julie-nek. Nem, igazán nem szólhat semmit a lány föztje ellen, csakhogy öszerinte az erkölcsös magaviselet mindennél fontosabb. Az igazság az volt, hogy elnézte a fiú otthoni haszontalankodását, így legalább szemmel tarthatta, de Juillerat doktor figyelmeztetése után aggódott az egészsége miatt. Julie egy idő óta betegeskedett, Duveyrier-né kérdőre vonta, és a lány szó nélkül elfogadta a felmondást, mint afféle jó házhoz tartozó szakácsnő, akinek nem szokása, hogy az urakkal feleseljen, még csak annyit sem mondott, hogy akárhogy is viselkedett, beteg mégsem volna, ha Gustave úrfi, önagyságának a fia, nem olyan erkölcstelen. Josserand-né habozás nélkül osztotta Clotilde felháborodását, igen, erkölcsi kérdésekben kérlelhetetlennek kell lenni, ő például megtartja ezt a trampli Adèle-t, pedig nagyon mocskos, nagyon ostoba, de egy biztos, ez a liba feddhetetlenül erkölcsös.

- Szegény Adèle! Ha elgondolom! - suttogott Trublot elérzékenyülten, amint eszébe juttatták ezt a szerencsétlent, aki ott fenn dermedezik vékony takarója alatt.

Octave-hoz hajolt, és vihogva súgta a fülébe:

- Hát tudja, Duveyrier azért felküldhetne neki legalább egy üveg bordóit.

- Bizony, uraim - folytatta a tanácselnök -, a statisztikai táblázatokból látjuk, hogy a csecsemőgyilkosságok száma ijesztően emelkedik... Manapság túlzottan hallgatnak az érzelmi megfontolásokra, de főként túlságosan visszaélnék a tudománnyal, azzal a bizonyos fiziológiával, márpedig, ha ebből indulunk ki, hamarosan oda jutunk, hogy nem látunk különbséget jó és rossz között. Nem gyógyítani kell az erkölcstelenséget, hanem gyökerestül kiirtani.

Juillerat doktornak szólt ez az érvelés, aki orvosi szempontból akarta magyarázni a tűzőnő esetét.

Egyébként a többi úr csupa utálkozás, csupa szigor volt: Campardon egyszerűen nem bírta felfogni, hogyan vetemedhetik valaki bűnre, Bachelard nagybácsi a gyerekeket védelmezte, Théophile parlamenti vizsgálóbizottság felállítását sürgette, Léon a prostitúció és az állam viszonyának kérdését fejtegette, miközben Trublot Octave kérdésére Duveyrier új szeretőjéről beszélt, most egy igazán finom asszony van soron, nem éppen fiatal, de regényes hajlandóságú, az ő lelkében is ott él az ideál, a tanácselnök enélkül nem is tudja elképzelni a tiszta szerelmet, szóval egy igen kitűnő asszony, aki visszaadta a család nyugalma, minden felesleges dráma nélkül zsebeli ki a tanácselnököt, és hál a barátaival. Csupán Mauduit abbé hallgatott mélységes szomorúsággal, szemét lesütötte, a lelke csupa kétség volt.

A kórus tagjai közben készülődni kezdtek. Égett a nagy csillár, égtek a lámpák, ragyogó fényben úszott a szalon, a hölgyek ruhái színesen kavaroztak, kacagás csendült a széksorok közül, és a nagy zsibongásban Clotilde halkán korholta Auguste-öt, mert mikor a férj meglátta, hogy a kórus többi tagjával együtt Octave is belép, megragadta Berthe karját, hogy

távozásra kényszerítse. De már korántsem volt erélyes, a fejfőrcs legyőzte és gúzsba kötötte, a hölgyek néma rosszallása egyre jobban megzavarta. Dambreville-né szigorú tekintete kétségbe ejtette, ma még a másik Campardonné sem állt melléje. A döntő szót Josserand-né mondta ki. Hirtelen a férj mellé lépett, megfenyegette, hogy visszaveszi a lányát, és soha nem adja meg az ötvenezer frank hozományt, amit még mindig határozottan ígérgetett. Azután Bachelard nagybácsihoz fordult, aki mögötte ült Juzeurné mellett, és megismételtette vele az ígéretét. A nagybácsi szívére tette a kezét: tudja ő a kötelességét, a család mindenekelőtt. A legyőzött Auguste meghátrált, megint az ablakmélyedésbe menekült, és égő homlokát a hideg ablaküveghez szorította.

Octave-ot valami különös érzés fogta el, mintha minden újakezdődnék. Mintha a Choiseul utcai két év most teljesedett volna be. Mellette volt a felesége, rámosolygott, mégis mintha semmi sem történt volna az életében: a mában a tegnap ismétlődik, nincs megállás, nincs kibontakozás. Trublot megmutatta neki az új üzlettársat, a jóképű szőke úr Berthe mellett ült. Azt beszélik, hogy most ez halmozza el ajándékokkal. Bachelard nagybácsit elfogta az érzelmesség, egészen új oldaláról mutatkozott Juzeurné előtt, az asszony ellágyultan hallgatta bizalmas vallomásait Fifiről és Gueulinról. Théophile-t kétségek gyötörték, köhögéshorogok görnyesztették, félrehúzta Juillerat doktort, könyörgött neki, adjon már valamit a feleségének, amitől nyugton marad. Campardon folyton Gasparine-t nézte, közben az évreux-i egyházmegyeről beszélt, azután áttért a Dix-Décembre utcai nagy munkálatokra, Isten és a művészet mellett szállt síkra, a világgal ő mit sem törődik, igazából fűtül mások véleményére, elvégre ő művészember! A virágállvány mögött most is ott feketéllett egy frakkos hát, az eladó lányok most is mélységes érdeklődéssel figyelték: Verdier állt ott, Hortense-szal beszélt, mindketten elmerültek a keserű hangú vitában, az esküvőt tavaszig megint elhalasztották, télvíz idején mégsem lehet az utcára rakni azt a nőt meg a gyereket.

Azután rázendített a kórus. Az építész kerekre nyitott szájjal harsogta az első ütemeket. Clotilde erélyes akkordot ütött le, feljajdult. A hangok felharsantak, a zenebona erősödött, majd úgy viharzott, hogy a gyertyalángok nyugtalanul libegtek, a hölgyek meg elsápadtak. Trublot nem vált be a basszisták között, most megint a baritonban próbálkoztak vele. Az öt tenor igazán nagyszerűen szerepelt, főként Octave, és Clotilde szívből sajnálta, hogy nem bízhatott rá szólót. Amikor a kórus elcsendesedett, és Clotilde hárfahangokkal jelezte a távolodó őrzár ütemes, halkuló lépteit, a vendégek lelkesen tapsoltak, dicsérettel halmozták el a háziasszonyt és az urakat is. A szomszédos szoba mélyéből, a fekete frakkok hármassora mögött Duveyrier bukkant elő, elferdült állkapcsán a vörös foltokból csaknem vér serkent az izgalomtól, összeszorította a fogait, nehogy felvonítson kínjában.

Azután ugyanazokban a csészékben ugyanúgy felszolgálták a teát, körülkínálták ugyanazokat a szendvicseket. Mauduit abbé pár pillanatra egyedül maradt az elcsendesedett fogadószobában. A tárt ajtón át a vendégereget nézegette. Megadóan mosolygott. Megint a vallás takargató köpenyegét borította erre a romlott polgári társaságra, mint egy ceremóniamester, aki kendőzi a fekélyt, hogy késleltesse a végső felbomlást. Az egyházat meg kell menteni, ha már Isten nem válaszolt kétségbeesésének és nyomorúságának jajkiáltására.

Végül, mint minden szombat, mikor éjfél ütött, a vendégek lassan hazaszállingóztak. Campardon az elsők között ment el a másik Campardonnéval. Léon és Dambreville-né hamarosan követte őket, együtt távoztak, mintha férj és feleség volnának. Verdier háta már régen eltűnt, mikor Josserand-né hazaindult Hortense-szal, és közben szidta a lányát „regényes konokságáért”. Bachelard nagybácsi alaposan becsípett a puncstól, és az ajtóban pár pillanatra visszatartotta Juzeurnét, akinek okos tanácsai felüdítették. Ment Trublot is, lopott egy kis

cukrot, hogy felvigye Adèle-nak, és már indult volna a konyhafolyosó felé, de fészélyezte, hogy Berthe és Auguste is éppen az előszobában volt. Úgy tett, mintha a kalapját keresgélne.

Clotilde e percben kísérte ki Octave-ot és feleségét, akik a kabátjukat kérték. Pár pillanatra mindenki zavarba jött. Az előszoba nem volt nagy, Berthe és Mouret-né szorosan egymás mellé kerültek, miközben Hippolyte a felöltők között keresgélt. A két asszony egymásra mosolygott. Mikor az ajtó kinyílt, Octave és Auguste kerültek egymás mellé, mindegyik hátrább lépett, mindegyik udvariaskodott. Végre Berthe rászánta magát, fejbiccentéssel elköszönt és elsőnek sietett ki. Valérie együtt távozott Théophile-lal, most is a kedves és önzetlen barátnő tekintetével pillantott Octave-ra. Csak ők ketten mondhatnának el mindent egymásnak.

- Ugye hamarosan látjuk egymást? - búcsúzott kedvesen Duveyrier-né a két házaspártól, majd visszament a szalonba.

Octave hirtelen megállt. Észrevette, hogy a Marie-től hazafelé tartó Saturnin a félemeleten heves gyengédséggel szorongatja a nyalka szőke üzlettárs kezét, és rajongva hebegi: „Barát... barát... barát...” Először valami furcsa féltékenység nyilallt belé. Azután elmosolyogta magát. Ez már a múlté, és emlékezetében felvonultak szerelmei, egész párizsi hadjárata, eszébe jutott ennek a derék kis Pichonnénak kedves engedékenysége, a kudarc, amit Valérie-nél vallott, akire mégis kellemesen emlékezett, ostoba viszonya Berthe-tel, ezzel csak az idejét vesztegette. De végre is célhoz ért, meghódította Párizst, és lovagiasan lépdelt a felesége mögött, akit magában most is Hédouinné önágyaságának nevezett, lehajolt az uszályához, nehogy beleakadjon a lépcsőszőnyeg rézrúdjába,

A ház most is polgári méltóságot árasztott. Szinte hallotta Marie románcának távoli zümmögését. A kapualjban a hazatérő Jules-lel találkozott: Vuillaume-né a végét járja, és látni sem akarja a lányát. Ennyi volt az egész, utoljára a vitatkozó orvos és az abbé távozott, Trublot fellopakodott Adèle-hoz, hogy ápolja kicsit. A kihalt lépcsőház bágyasztó melegben szendergett, és a csillogó ajtók tisztos hálósobákat rejtettek el a külvilágtól. Éjfél után egy órát ütött, mikor Gourd eloltotta a gázlámpákat, Gourd-né az ágyban kényelmesen elfészkelődve várta. Ekkor az egész ház illedelmesen álomba merült a ráboruló ünnepélyes sötétségben. Nyomtalanul múlt el minden, az élet közömbösen és ostobán folyt tovább.

Trublot atyai gyengédséggel virrasztott Adèle mellett, és mikor reggel elment, a lány levánszorgott a konyhába, nehogy valaki gyanút fogjon. Az éjjel megenyhült az idő, Adèle kinyitotta az ablakot, mert fulladozott. A szűk udvar mélyéből Hippolyte dühös hangja harsant fel.

- Piszok népség! Ki öntött ki megint mocskos vizet?... Tönkremegy a nagysága ruhája!

Kikefélte és kiakasztotta szellőzni Duveyrier-né egyik ruháját, és most vette észre, hogy buggyant levessel van telefröcskölve. Mindegyik konyhaablakban erőlyesen tiltakozó cseléd-lányok bukkantak fel. A zsilipet felhúzták, mocskos szavak áradata ömlött a szennycsatornából. Mikor az idő felengedett, a falak csepegték a nedvességtől, a szűk, sötét udvarról dögletes szag áradt felfelé, mintha az emeletek titkolt rothadása olvadna össze, és a ház e szennycsatornáján át gőzölögne el.

- Nem én voltam - mondta Adèle, és kihajolt az ablakon. - Én csak most jöttem le.

Lisa hirtelen felnézett.

- No lám! Hát feltápáskodott... Ugyan mi baja volt? Igaz, hogy majdnem elpatkolt?

- Bizony, mert kólikám volt, de még milyen!

A veszekedés így félbeszakadt. Valérie és Berthe új cselédlánnya - egyiket nagy dögnek, a másikat meg kis gebének nevezték el - kíváncsian bámulták a sápadt Adèle-t. Még Victoire és Julie is látni akarta, nyakukat nyújtogatva néztek felfelé. Mindnyájan gyanítottak valamit, még sincs rendjén, hogy úgy sikoltozott meg dobálta magát.

- Talán bizony kemény tojást evett! - jegyezte meg Lisa.

A többiek felröhögtek, újabb szennyáradat csapott fel. A szerencsétlen teremtes rémülten dadogott:

- Hallgassanak már ezekkel a rondaságokkal! Úgyis olyan beteg vagyok. Hát el akarnak pusztítani?

Nem, azt már nem. Igaz, hogy buta, mint a tök, és mocskos, mint egy disznó, de mégis összetartottak, nem akartak neki bajt okozni. Szinte magától értetődően az uraknak mentek neki, mélységes undorral tárgyalták a tegnapi estélyt.

- Na, már megint összeédesedtek? - kérdezte Victoire, miközben kevert pálinkáját szürcsölgette.

Hippolyte az asszonya ruháját tisztogatva válaszolt:

- A cipőm talpában több érzés van, mint ezekben... Először egymás képébe köpnek, azután mosakszanak vele, hogy megmutassák, milyen tiszták!

- Muszáj nekik megférni egymással - mondta Lisa -, csak így uraskodhatnak, mert különben eljönne a mi időnk!

Most mindnyájan megriadtak. Ajtónyitás hallatszott, és a cselédlánnyok már visszahúzódtak a konyhába, mikor Lisa szólta, hogy csak a kis Angèle volt: nem veszélyes a gyerek, érti a dörgést. És a sötét kürtőből az olvadás áporodott bűzével együtt csapott fel a cselédség dühe. Két év szennyését teregették ki. Még jó, hogy ők nem tartoznak az úri népekhez, akik az orrukkal túrják ezt a mocskot, és még élvezik is, hiszen mindig újrakezdek.

- Ide hallgass, te! - kiabált Victoire hirtelen Adèle felé. - Mondd csak, kivel ettél te tojást? Nem a ferdepofájúval?

Vad nevetéstől harsogott az egész bűzös udvar. Hippolyte majd elhasította az asszonya ruháját, de bánja is ő, úgyis túl jó neki! A nagy dög meg a kis gebe kihajoltak az ablakon, és majd megszakadtak nevettükben. De Adèle, aki még nem kapott erőre, ijedten rezzent össze. A többiek javában röhögtek, mikor válaszolt:

- Milyen szívtelenek... Táncolnék örömben, csak már meggebednétek!

Lisa kihajolt, és átszólt Julie-nek:

- Hát tudja, igazán szerencséje van, hogy egy hét múlva elmehet ebből a piszok házból!... Komolyan mondom, itt még az is lealjasodik, aki nem akar. Remélem, most különb házba kerül.

Julie a vacsorára szánt halat tisztogatta, mezítelen karját lefröcskölte a vér. Az ablakhoz lépett, az inas mellé könyökölt. Vállat vont, és bölcselkedve jelentette ki:

- Hát, istenem, akár egyik, akár másik, egykutya. Ha az ember megfordult egyikben, megfordult mindegyikben. Az egyik csak olyan szemétdomb, mint a másik.

-&-